

DZIEJE POLSKI

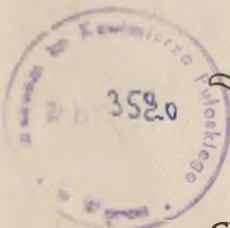
DLA UŻYTKU

SZKOŁ POLSKICH W AMERYCE

opracowane z polecenia

Spółki Nakładowej Wydawnictwa Pol.

Ozdobione licznymi rycinami na podstawie
arcydzieł polskich malarzy i rysowników.

DONATED BY LODA and
DR. EDWARD C. ROZANSKI

CHICAGO, ILLINOIS.

Drukiem Spółki Nakładowej Wydawnictwa Polskiego.
141-143 W. Division ulica.

Entered, according Act of Congress,
June 21, 1906.

Class A. XXc. No. 148839,
by the Polish Publishing Co. of Chicago, Ill.
Copyright as proprietor.

DR. EDWARD C. KILPATRICK
DONATED BY J. C. KILPATRICK
JAN 10 1910

CZEŚĆ PIERWSZA.

Dzieje przedchrześcijańskie.

Rycerstwo śpiewa pieśń „Boga Rodzica.” (Rysunek Andriollego.)

CZEŚĆ PIERWSZA.

Dzieje przedchrześcijańskie.

ROZDZIAŁ PIERWSZY.

O SŁOWIANACH.

1. Nazwa Słowian.

Polacy należą do wielkiego szczepu *Słowian*.

W odległej starożytności, może już w czwartym lub piątym wieku przed Chrystusem, po raz pierwszy Słowianie pojawili się w Europie. Przybywszy z odległych Indyi Wschodnich, osiedli nad górnym Dnieprem i nad Prypecią. Zajmując stopniowo rozległe obszary nieosiedlonej podówczas wschodniej Europy i posuwając się w ciągu wieków coraz to dalej na północ i na zachód, w przeciągu lat tysiąca zaludnili ogromne obszary pomiędzy Morzem Czarnem a Morzem Bałtykiem i pomiędzy rzeką Wołgą a rzeką Łabą czyli Elbą. Na południu przekroczyli nawet Dunaj i rozeszli się po górach Bałkańskich.

Dalszemu ich posuwaniu się kres położyły dopiero kraje zamieszkiwane już podówczas przez potężne narody.

Z biegiem wieków pierwotni Słowianie rozdzielili się na liczne plemiona, które przybierały nazwy odrębne. Zmieniał się powoli też ich język w tych różnych okolicach. Powstały z tego różne narzecza, ale tak do sie-

bie podobne, że plemiona te doskonale mogły porozumiewać się między sobą, podczas gdy nie rozumiały mowy innych europejskich narodów, jakoto: Germanów, Rzymian, Greków i t. p.

Otóż z tej przyczyny, że wszystkie te plemiona mogły porozumiewać się między sobą za pomocą słowa, nazywały siebie *Słowianami*. Narody zaś, których mowy nie rozumiały, nazywały zazwyczaj *niemymi*, albo *Niemcami*, i nazwa ta w ich języku przeszła później na najzawziętszych ich wrogów, t. j. na plemiona germańskie.

Do jakiego szczepu narodów należą Polacy? — Kiedy pojawili się Słowianie po raz pierwszy w Europie? — Skąd przybyli? Gdzie osiedli? — Jakie obszary z czasem zajęli? — Z jakiej przyczyny przybrali nazwę Słowian? — Kogo Słowianie nazywali Niemcami i dlaczego?

2. Plemiona słowiańskie.

Trudno byłoby dzisiaj wyliczyć wszystkie nazwy najróżnorodniejszych plemion słowiańskich od najdawniejszych czasów, zwłaszcza, że nazwy te nieraz się zmieniały, a niekiedy ginęły, aby nowym ustąpić miejsca.

Warto jednak zapamiętać sobie, jakie to narody dzisiaj żyjące należą do szczepu słowiańskiego.

Jest tych narodów, czyli plemion, kilkanaście, ale niestety w naszych czasach żyją one po większej części *w niewoli, pod obcem panowaniem*, i własnych państw nie tworzą.

Jest wprawdzie jedno państwo słowiańskie bardzo rozległe, zajmujące niezmierne obszary wschodniej Europy i północnej Azji; dość liczne też plemiona słowiańskie do niego należą. Nazywa się państwem rosyjskiem. Ale niestety właśnie to państwo swojemi urządzeniami, swoją cywilizacją i swojemi dziejami ani zaszczytu wszystkim Słowianom nie przynosi, ani nie nosi cech właściwych temu szczepowi. Wzorując się na półdzikich mongolskich azyatyckich zwyczajach i urządzeniach, brutalnie uciskając wszelkie plemiona słowiańskie, które pod swem berłem złączyło, prześladując nawet ich język, obyczaje i wiarę, — rząd rosyjski doprowadził do tego, że inne plemiona słowiańskie nie chcą go uznać za słowiański i równie nim się brzydzą, jak rządem niemieckim lub tureckim, dążącymi do wytępienia Słowian.

Z plemion słowiańskich, które dostały się do czasowej niewoli u innych narodów, najnieszcześniejszym jest *naród polski*, gdyż kraj jego potężny, sięgający niegdyś od Morza Bałtyckiego do Morza Czarnego, rozdarto na trzy części. Z tych jedna dziś znajduje się pod

panowaniem austriackiem, druga pod panowaniem pruskim, a trzecia pod panowaniem rosyjskiem.

Czy można wyliczyć dzisiaj wszystkie plemiona słowiańskie? — Dlaczego to trudną jest rzeczą? — Czy plemiona te tworzą dziś własne państwa? — Jakie wielkie państwo słowiańskie dzisiaj istnieje? — Czy inni Słowianie szczerą się istnieniem tego państwa? — Dlaczego gardzą inni Słowianie rządem rosyjskim? — Który naród jest ze wszystkich plemion słowiańskich najniebezpieśliwszy i dlaczego?

3. Języki słowiańskie.

Z tego, o czem dowiedzieliśmy się wyżej, wynika, że nie możemy się dowiedzieć dokładnie o różnych narodach słowiańskich dzisiaj istniejących, jeżeli na dzisiejszych mapach geograficznych ich szukać będziemy.

Ale o istnieniu narodu dowiedzieć się można także z istnienia i rozwijania się *języka*, jego *zwyczajów* i jego *panującej wiary*, która kształtuje jego własną *cywilizację*.

Żyjących języków słowiańskich jest kilka. Dzielimy je zazwyczaj na trzy wielkie grupy, a mianowicie na 1) grupę północno zachodnią; 2) grupę północno wschodnią i 3) grupę południową.

Do pierwszej grupy należą: 1) Język polski z dyalektem kaszubskim, który uchodzi niekiedy za język osobny. 2) Język czeski z trzema dyalektami: czeskim, morawskim i słowackim. 3) Język łużycki (wendyjski lub serbsko-łużycki) z dwoma dyalektami: górno i dolno łużyckim.

Do drugiej grupy należy język ruski z trzema dyalektami: wielkoruskim lub rosyjskim, białoruskim lub litewsko ruskim i małoruskim, zwanym przez niektórych rusińskim.

Do trzeciej grupy wreszcie należą: 1) Język bułgarski. 2) Język serbsko-chorwacki z narzeczaniami serbskim i chorwackim. 3) Język słoweński.

Z narodów zachowujących wyżej wymienione języki słowiańskie, jakoteż własne swe obyczaje, mimo srogiego prześladowania, znajdują się obecnie 1) pod panowaniem niemieckiem, a względnie pruskim: część Polaków, Kaszubi i Łużyczanie (zwani także Wendami lub łużyckimi Serbami); 2) pod panowaniem austriackiem: część Polaków, część Małorusinów lub Rusinów, Czesi, Morawianie, Słowacy (na Węgrzech), Chorwaci, dużo Serbów (w Bośni, Hercegowinie i Dalmacyi), i Słoweńcy (w Karyntyi, Krainie, Styryi, Sławonii); 3) pod panowaniem rosyjskiem: część Polaków, Rosyanie, Białorusini i Małorusini.

Oprócz tego istnieje osobne królestwo serbskie i niezawisłe księstwo Czarnogóra, w których to państwach zamieszkali Serbowie, i księstwo bułgarskie (zależne od Turcyi), w którem mieszkają przeważnie Bułgarzy.

Mówiąc o językach słowiańskich, dodać trzeba, że oprócz wyżej wymienionych języków żyjących, istnieją jeszcze dwa języki słowiańskie umarłe, a mianowicie: połabski i starosłowiański. Połabskim językiem mówił szczep słowiański zupełnie już wygubiony przez Niemców, który mieszkał w okolicach nad Łabą i obejmował plemiona Obotrytów, Lutyków i część Serbów. Jaki szczep mówił językiem starosłowiańskim, na pewno nie wiadomo; niektórzy nazywają go starobułgarskim, a inni starosłoweńskim. Ważny to jednak język dla tego, że w nim przechowały się najdawniejsze zabytki piśmiennictwa słowiańskiego i dotychczas używa go się w obrzędach religijnych i w służbie Bożej u Słowian obrzędu greckiego. Nazywają go też z tego powodu językiem cerkiewnym.

Czy o istnieniu narodu można się dowiedzieć tylko z map geograficznych? — Z czego jeszcze można wnosić o życiu narodu? — Na jakie trzy grupy dzielimy języki słowiańskie? — Jakie języki należą do pierwszej grupy? — Do drugiej? — Do trzeciej? — Jakie narody słowiańskie znajdują się dziś pod panowaniem niemieckim? — Pod austriackim? — Pod rosyjskim? — Jakie istnieją osobne państwa słowiańskie? — Jakie znamy języki słowiańskie umarłe?

. 4. Religia.

Dawni Słowianie byli poganami i kłaniali się fałszywym bogom. Ale religia ich nie była tak dzika i su-

Posąg Światowida w Arkonie na wyspie Rugii.

rowa, jak u innych bałwochwalców i nie mieli oni bożków srogich lub niesprawiedliwych. Najznakomitszym bożkiem Słowian był Światowid, którego sobie wyobra-

żali z czterema głowami. Miał on świątynię w Arkonie na wyspie Rugii. Znalaziono jego posąg także w rzece Zbruczu w Galicyi i ten posąg znajduje się obecnie w Akademii umiejętności w Krakowie. Za bożka sprawiedliwości i piorunów uchodził Prowe, czyli Perun; Rade-gast (rad gościom) był bożkiem gościnności, byli także bożkowie i boginie: Trzygłów, Żywie (bogini życia),

Grób kamienny w przecięciu i wieniec kamienny, stanowiący przykrycie grobu.

Marzanna (bogini śmierci), Nija, Łada, Dziewanna, Dziedzilia i t. d. Słowianie wierzyli także w nieśmiertelność duszy. Zmarłych swych palili na stosach, a ich kości i popioły składali w urny czyli popielnice, które zakopywano w grobach, zwanych mogiłami albo żalami.

Jaką religię wyznawali dawni Słowianie? — Który bożek Słowian był najznakomitszym i jak go sobie wyobrażano? — Wy-mień jeszcze kilka innych bożków słowiańskich. — W jaki sposób Słowianie postępowali ze zmarłymi?

5. Zwyczaje i obyczaje Słowian.

Słowianie byli pracowici, spokojni, łagodni, szczerzy i gościnni. Byli bardzo wytrwali na zimno i niedostatek; wojny nie lubili, ale kiedy ich kto zaczepił, bili się dzielnie i do ostatka bronili swych zagród.

Zajmowali się głównie uprawą roli, a także chowem bydła, bartnictwem i rybołóstwem. W zajęciach gospodarskich służyli za wzór Niemcom, którzy uczyli się od nich uprawiania ziemi.

Lubili nadzwyczaj śpiew i muzykę. Przy świątyniach urządzali na cześć bogów igrzyska, uczty i inne uroczystości, w czasie których palili kadzidła. Bogom swym składali ofiary czyli objaty ze zwierząt i płodów ziemnych; czasami, ale tylko wyjątkowo i w niektórych okolicach, także z jeńców wojennych. Niektóre z uroczystości słowiańskich przechowały się do naszych czasów, jak np. święto Marzanny i uroczystość Światowida, obchodzona dziś jako Sobótka (kupała). Inne obrzędy później zamieniły się na obrzędy chrześcijańskie, jak np. kolendy i wielkanocne „święconki“.

Pijali Słowianie piwo warzone z jęczmienia i dzikiego chmielu, a także miód, w którego przyprawianiu byli mistrzami. Nie znali wielkich młynów i zboże męli na żarnach, a chleb piekli w popiele.

Nie mając żelaza, narzędzia swe sporządzali głównie z drzewa i z kamienia lub z kości. Za broń służyły

Igła kościana.

im małe tarcze czyli szczyty, oszczepy i strzały; nie nosili pancerzy i walczyli pieszo.

Siekiera kamienna z otworem.

Jakie przymioty mieli Słowianie? — Czem głównie się zajmowali? — Jakie głównie urządzali zabawy (zwłaszcza na cześć bożków)? — Jakiego używali napoju? — Jak piekli chleb? — Z czego sporządzali swe narzędzia? — Jakiej używali broni?

6. Urządzenia i pierwszy związek państw.

Na uroczystych zebraniach w około świątyni przewodniczyli u Słowian kapłani, zwani także księżami lub książętami. Byli oni stróżami praw i stawiano ich wyżej panujących. W czasie wojny dowodził wybrany przez nich najdzielniejszy naczelnik, lub wojewoda, którego we wszystkim słuchali.

Zresztą różne ich wsie i gminy rządziły się osobno i dopiero z czasem, kiedy częstsze stawały się napady wojowniczych sąsiadów, łączyły się w tak zwane „rzesze“ i narody. Najstarszą taką rzeszą rządził około roku 623 Samo w okolicach, gdzie teraz znajdują się Czechy, jakoteż nad Odrą i Wisłą. Niedługo jednak to państwo trwało i rozpadło się po śmierci Samona.

W tym samym niemal czasie wkroczyli do południowo-zachodnich dziedzin Słowian, do Pannonii, Bułgarowie, naród pochodzenia uralско-fińskiego. Ci opanowali wielki ów szereg kraju i zniszczyli go, ale z cza-

sem zlali się ze Słowianami i utworzyli potężne wówczas państwo bułgarskie.

Tymczasem od zachodu Niemcy coraz to stawali się groźniejszymi dla Słowian i ci zmuszeni byli znowu do łączenia się ze sobą w większe państwo.

Powstało wówczas, w połowie dziewiątego wieku, założone przez Mojmira państwo Wielkomorawskie, które stało się groźnem dla Niemców zwłaszcza pod następcami Mojmira, Rościsławem i Świętopełkiem.

Rościsław, którego państwo obejmowało obszary zajmowane dzisiaj przez Czechy, Morawią, Szląsk i Kraków, sprowadził w r. 863 do swego kraju braci śś. Cyryla i Metodego, których wszyscy Słowianie uważają za pierwszych swych Apostołów. Bracia ci, urodzeni w Sieluniu (Tessalonice), pochodzili ze znakomitej rodziny, ojca Greka i matki Słowianki. Znali oni język słowiański. Starszy z nich, Cyryl, wynalazł znaki piśmienne dla Słowian (tak zwaną cyrylicę, od której pochodzi dzisiejsze pismo ruskie). Obaj potem przełożyli Pismo święte na język słowiański, przybyli do państwa Rościsława, i zajęli się nawracaniem Słowian.

Po śmierci Świętopełka Madziarowie podbili w r. 906 państwo wielkomorawskie i utworzyli państwo węgierskie, które odgraniczyło klinem Słowiańszczyznę zachodnią od południowej i ułatwiło podboje wiecznicie chciwym i zabórczym Niemcom. Tworzyły się dla obrony swych dziedzin liczne różne państwa słowiańskie, a między niemi i Polska, z której dziejami właśnie zapoznać się mamy.

Słowianie wschodni mniej byli wystawieni na napady nieprzyjaciół, niż zachodni i południowi. Niepokoił ich wprawdzie Chazarowie, graniczący z nimi

ŚŚ. CYRYL I METODY.

od południa, ale tym Słowianie nie dali się podbić i tylko płacili im daninę.

Groźniejszymi byli dla nich jednak Normanowie skandynawscy, którzy robili dalekie wycieczki w kraje słowiańskie. Pod dowództwem Ruryka, Syneusza i Truwora opanowali oni znaczne obszary nad Wołgą i Dnieprem, a następca Ruryka Oleg połączył je i utworzył z nich ogromne państwo Rusi, z którego powstała z biegiem wieków Rosya dzisiejsza.

Jak Bułgarzy, tak i Rusowie złączyli się z ludnością słowiańską i język słowiański przyjęli, tak, że za Słowian już teraz uchodzą, chociaż usposobieniem, zapamiętowaniami i narodowym charakterem różnią się nawet w dzisiejszych czasach od reszty Słowian.

Jakich przewodników mieli Słowianie? — Z jakiego powodu zaczęli łączyć się w „rzesze“ i narody? — Kto rządził i kiedy najstarszą rzeszą, o której wiemy? — W których okolicach znajdowała się ta rzesza? — W jaki sposób powstało państwo bułgarskie? — Kiedy powstało państwo Wielkomorawskie? — Co wiesz o pierwszych Apostołach Słowian, ŚŚ. Cyrylu i Metodym? — W jaki sposób powstało państwo Rusi?

ROZDZIAŁ DRUGI.

BAJECZNE DZIEJE POLSKI.

1. Bajeczność dziejów początkowych.

O tem, cokolwiek gdzie na świecie ważnego się stanie, dowiadujemy się codziennie z gazet, które otrzymują zewsząd telegraficzne wiadomości. Telegraf jednakowoż stosunkowo niedawno został wynaleziony. Znacznie dłuższego czasu wymagało rozpowszechnienie wiadomości wtedy, kiedy nie znano ani telegrafów, ani szybkich pociągów kolejowych, ani parowych okrętów. Ale i wówczas jeszcze dokładnie i szczegółowo zapisywano wszelkie ważniejsze wydarzenia i

z tych zapisków układano książki drukowane, które rozchodziły się, chociaż powoli, po całym świecie. Nim zaś druk wynaleziono, musiano takie zapiski, które nazywano kronikami, mozolnie przepisywać i z nich układać książki pisane. Dużo jednak narodów początkowo nawet pisma nie znało. U Słowian nieznane było pismo przez blisko lat tysiąc, dopóki go nie wynalazł św. Cyryl, a i po wynalezieniu pisma długo trwało, nim go się nauczono i nim zaczęto pisywać kroniki.

O ważniejszych wydarzeniach pomiędzy Słowianami w owych czasach odległych dowiadywać się przeto można było tylko z podania, t. j. opowiadań, często przekręcanych i zmienianych z biegiem wieków. W dawnych kronikach innych narodów, które pismo własne miały, znajdują się wprawdzie także drobne wiadomości o Słowianach, ale te są już bardzo poprzekręcane i niekiedy wprost zmyślane, tak, że trudno prawdę od fałszu odróżnić.

Otóż o dziejach Słowian i Polaków w tych czasach, gdy oni pisma nie znali, mamy wiadomości tak niepewne, niedokładne i nieraz widocznie zmyślane, że nie wiemy, co w nich jest prawdą, a co bajką tylko. Nazywamy je tedy dziejami bajecznymi i za rzeczywiste dzieje uważać ich nie możemy, choć niezawodnie i w nich jakaś odrobina prawdziwych wydarzeń musi się znajdować. Piękne i często pouczające są bajeczne dzieje Polski; poznamy je przeto w krótkich zarysach.

W jaki sposób rozchodzą się po świecie wiadomości o tem co gdziekolwiek się dzieje? — Jak sobie radzono przed wynalezieniem telegrafu? — W jaki sposób postępowano, nim druk wynaleziono? — W jaki sposób przechowały się wspomnienia z czasów, w których nawet pisma nie znano? — Jak się nazywają takie dzieje niepewne?

2. Lech, Czech i Rus.

W górach Chorwacyi (należącej obecnie do Austrii), wznoszą się nad rzeką Krapiną dwa wzgórza: Krapina i Psary, a na nich zwaliska dawnych zamków. Opowiadają, że w tych zamkach mieszkali niegdyś trzej bracia, pogańscy książęta słowiańscy, Lech, Czech i Rus, synowie Pana, księcia Panonów. Siostra ich Wylinda, z miłości do wodza nieprzyjacielskiego, naprowadziła jego wojsko na Słowian i ci ponieśli wielką klęskę. Rozgniewani jej bracia za to ukarali ją śmiercią, a sami opuścili swe zamki i więcej nie powrócili.

Było to około roku 550 po Chrystusie, kiedy bracia, przekroczywszy Dunaj, rozłączyli się i rozeszli w różne strony. Lech przybył ze swoją drużyną nad rzekę Wartę i nad jezioro Gopło, gdzie mieszkało plemię słowiańskie Polanów. Tam spostrzegł na drzewach gniazda, z których wylatywały białe orły. Postanowił tam się osiedlić, nazwał owe miejsce Gnieznem i stał się księciem narodu, który nazwano Polakami („po Lechu“). Naród ten przyjął jako herb swój, czyli godło, orla białego z wzniesionemi do lotu skrzydłami, w polu czerwonym.

Opowiadają także, że po wielu latach bracia Lecha, a mianowicie Czech, od którego Czesi otrzymali swą nazwę, i Rus, założyciel plemienia Rusinów, spotkali się znowu w miejscu niezbyt od Gniezna odległym. Na tem miejscu zbudowano potem miasto, które na pamiątkę tego spotkania się i poznania braci, nazwano Poznaniem.

Kto to byli Lech, Czech i Rus? — Skąd pochodzili? — Dlaczego kraj swój opuścili? — Dokąd przybył Lech? — W którym to było roku? — Opowiedz o założeniu miasta Gniezna. — Jakie jest podanie o założeniu miasta Poznania?

3. Krakus i Wanda.

Po Lechu podobno panował Wizymir, a po nim dwunastu wojewodów. Rządy tych wojewodów, kolejno obieranych, coraz były gorszymi i w końcu naród obrał sobie znowu jednego tylko księcia, dzielnego Krakusa. O nim to opowiadają, że zabił straszego smoka żyjącego w jaskini pod górą Wawelem nad Wisłą i założył tam później miasto Kraków. Krakus był przytem sprawiedliwym i mądrym księciem; to też po jego śmierci naród z wdzięczności usypał na cześć jego mogiłę, dotychczas wznoszącą się pod Krakowem. U tej mogiły corocznie dotychczas odbywa się w trzecie święto wielkanocne uroczystość zwana Rękawką, na pamiątkę, że naród w rękawach znosił ziemię na tę mogiłę.

Po śmierci Krakusa panował młodszy syn jego Lech II, a po nim siostra jego Wanda. O rękę tej Wandy starał się niemiecki książę Rydygier, ale Wanda nie chciała iść za Niemca. Aby ją do tego zmusić, Rydygier przybył z wielkiem wojskiem pod Kraków. Wanda pobiła jego wojsko, ale nie chcąc, ażeby naród znowu kiedy narażony był na wojnę z jej powodu, wskoczyła do Wisły i utonęła. Powiadają także, że uczyniła taki ślub swoim bogom, iż poświęci im swe życie, jeżeli zwycięży Rydygiera. Także i na cześć Wandy usypali Polacy mogiłę, wznoszącą się dzisiaj niedaleko Krakowa przy wsi Mogile.

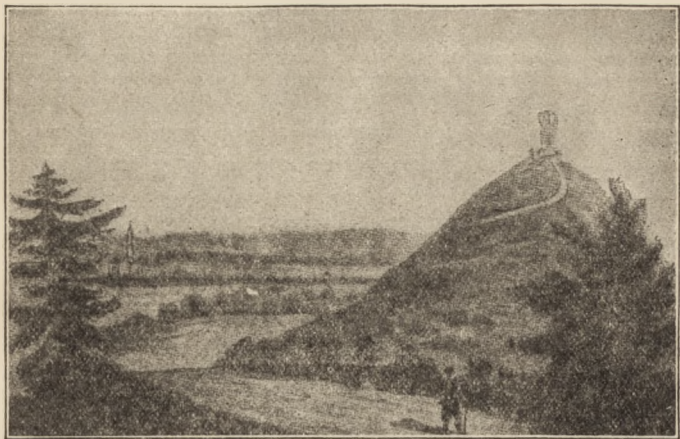
Kto nastąpił po Lechu? — Co wiesz o Krakusie? — Co oznacza uroczystość zwana rękawką? — Kto panował po Krakusie? — Kto nastąpił po Lechu II? — Czem odznaczyła się Wanda? — W jaki sposób naród uczcił pamięć Wandy?

4. Leszkowie i Popielowie.

Po śmierci Wandy rządziło podobno znowu dwunastu wojewodów, ale chociaż ich było dwunastu, prze-

straszyli się, kiedy rozeszła się wieść, że jakiś groźny nieprzyjaciel się zbliża. Nieprzyjaciela tego spłoszył przemyślnością swoją złotnik Leszek. Porozwieszał on na krzakach mnóstwo świecących zbroi i hełmów, a

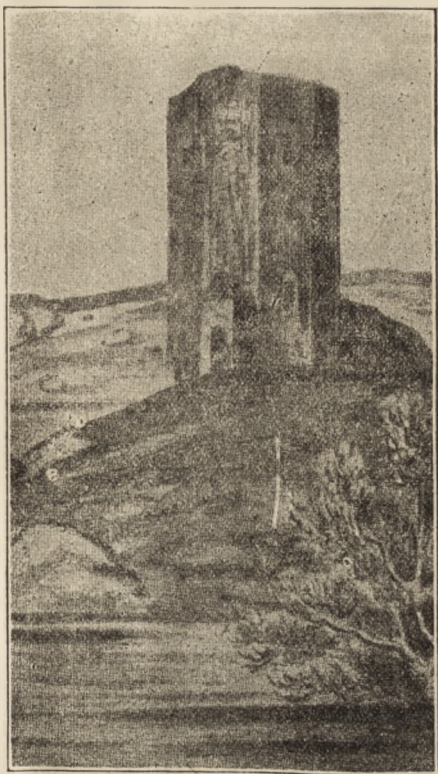

Mogiła Wandy.

nieprzyjaciel, sądząc że ma liczne wojsko dobrze uzbrojone przed sobą, uciekł. Z wdzięczności naród obrał sobie księciem złotnika Leszka, który długo i szczęśliwie panował. Początek jego panowania odnoszą do r. 760. Leszka złotnika zowią także Przemysławem.

Leszek umarł nie zostawiwszy syna. Naród postanowił wówczas obrać tego, który w wyścigach konnych odniesie zwycięstwo. Ubiegało się o ten zaszczyt kilkunastu dzielnych jeźdźców. Jeden z nich od innych przebieglejszy, w nocy przed wyścigami ponabijał gwoździe na drodze, po której miano się ścigać, a piaskiem zręcznie odznaczył dla siebie krętą ścieżkę, po której mógł

jechać, nie narażając swego konia na okaleczenie. Ale inny zapaśnik odkrył ten podstęp i swego konia zaopatrzył w żelazne podkowy, tak, iż mu gwoździe szko-

· Dawniejsza wieża Kruszwicka.

dzie nie mogły. Ten odniósł zwycięstwo i został księciem pod nazwą Leszka II. Panował on od r. 794 do 810, a po nim objął rządy syn jego Leszek III, który panował do roku 825.

Po Leszku III panował najstarszy syn jego Popiel I, który, jak opowiadają, stolicę państwa przeniósł znowu z Krakowa do Gniezna, a potem do miasta Kruszwicy nad jeziorem Gopłem.

Syn jego Popiel II (od r. 840), od rzadkich włosów na głowie i brodzie zwany Chwostkiem, był człowiekiem gnuśnym i rozpustnym. Miał żonę Niemkę, która była srogą i okrutną kobietą i nakłaniała go do coraz większych nadużyć i zbrodni.

Zwyczajem było u Słowian ówczesnych nadawać synom imiona dopiero wtedy, kiedy kończyli siódmy rok życia. Ucinano im wtedy włosy i na obrzęd ten, zwany postrzyżynami, spraszano znajomych i urządzano ucztę wspianiałe.

Uczę taką urządził i najznakomitszych gości na nią zaprosił, Popiel II, kiedy syn jego 7 lat ukończył. W czasie tej ucztę przybyli na jego zamek dwaj pielgrzymi, przybywający widocznie z dalekich krajów i prosili o gościnę. Ale Popiel i jego żona sromotnie ich wypędzić z zamku kazali. W oczach Polaków, jak i Słowian w ogólności, przekroczenie praw gościnności najszkaradniejszą było zbrodnią; to też nie minęła za to kara Popiela.

Kto rządził po Wandzie? — W jaki sposób dostał się do rządów Leszek? — W którym czasie panował? — W jaki sposób obrał go następce? — W jakim czasie panowali Leszek II i Leszek III? — Kto wstąpił po Leszku III i co wiesz o nim? — Jakim człowiekiem był Popiel II? — Co oznacza wyraz postrzyżyny? — Co wiesz o postrzyżynach syna Popiela II?

5. Piast i Rzepicha.

Owi dwaj podróżni zeszli na podgrodzia (przedmieścia) Kruszwicy i stanęli pod chatą kołodzieja Piaśta, który właśnie ze żoną swoją Rzepichą sprawiał także postrzyżyny swojemu synowi. Byli oni ubodzy.

Piast był synem Chociszka, oracza księcia Popiela. Na postrzyżyny przygotowali tylko dzban piwa i jedno prosie. Ale ujrawszy pielgrzymów, z największą gościnnością zaprosili ich na skromną uroczystość. Za to owi pielgrzymi pobłogosławili zacnym małżonkom i jak niesie podanie, tak rozmnożyli pokarm i napój, że mięsem napełniono dziesięć cebrzyków, a na piwo trzeba było dopożyczać naczynia, nawet od służby księcia Popiela. Rozeszła się wiadomość o cudzie, innóstwo ludzi gromadzić się zaczęło, a nawet z ciekawości przybył i książę Popiel z żoną i gośćmi swoimi: starczyło dla wszystkich. W obec rodziny książęcej owi pielgrzymi dopełnili na synku Piasta ceremonii postrzyżyn i nazwali go Ziemowitem, przepowiadając niejako, że będzie on władał ziemią.

Opowiadają niektórzy, że owymi podróżnymi byli dwaj Aniołowie, a inni, że byli to św. Cyryl i Metody, którzy w owych właśnie czasach znajdowali się w podróży do Welehradu, stolicy wielkomorawskiej.

Popiela wydarzenie to nie nawróciło, a wyrzuty sumienia starał się przygłuszyć nową pijatyką i dalszemi zbrodniami. W końcu za namową swej żony sprosił na ucztę dziewiętnastu swych stryjów pod pozorem, że chce się z nimi pogodzić, gdyż nieraz czynili mu oni wyrzuty. Na tej uczcie otruił ich wszystkich. Za straszną tę zbrodnię zaraz nastąpiła kara: z ciał otrutych stryjów wyszła nieprzeliczona liczba myszy, które pożarły Popiela i cały ród jego. Do dziś dnia w Kruszwicy stoi Myszka wieża, zwana też wieżą Popiela, do której wedle podania nadaremnie Popiel z rodziną schronił się przed myszami i gdzie poniósł straszną tę karę.

Dokąd udali się pielgrzymi wypędzeni przez Popiela II? — Co wiesz o Piaście; czyim był synem i jak się nazywała jego żona? — Opowiedz o postrzyżynach syna Piasta. — Jak go nazwali pobożni pielgrzymi? — Kim byli ci pobożni podróżni? — Czy Popiela II nawróciło wydarzenie u Piasta? — Jaką popełnił Popiel II zbrodnię i jaka spotkała go za to kara?

6. Piast i jego potomkowie.

Po śmierci Popiela przybyli do Kruszwicy starsi narodu celem obrania nowego księcia. Przypomniano sobie na wiecu wydarzenie o owych dwóch pielgrzymach i wkrótce jednogłośnie postanowiono obrać Piastę księciem.

Piast przyjął ofiarowaną mu godność. Żył blisko 120 lat i jeszcze za życia oddał rządy synowi swojemu Ziemowitowi.

Z Ziemowitem rozpoczynają się już pewniejsze dzieje Polski. Panował od r. 860 do 891. Połączył kilka plemion słowiańskich, a mianowicie Polan nad Wartą i Notecią, Mazurów nad Wisłą i Łęczycean. Zakładał warowne grody i podzielił wojsko na oddziały. Utrzymywał przyjazne stosunki z księciem czeskim Światopługiem. Za jego też czasów w Polsce zaczęło się szerzyć chrześcijaństwo, a Ewangelię w ziemiach polskich opowiadali Wiznog i Ośław, uczniowie śś. Cyryla i Metodego. Czesi przyjęli chrześcijaństwo w roku 874.

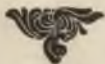
Syn Ziemowita, Leszek, panował od r. 891 - 921 i rozszerzył jeszcze granice państwa. W skład Polski weszły za jego panowania ziemie Kaszubów i Pomorzan aż do Morza Bałtyckiego.

Po nim nastąpił syn jego Ziemomysł, który panował od r. 921 do r. 962. Także i jego panowanie było pomyślne, gdyż rozszerzył granice Polski na południe. Trapił on się mocno tem, że syn jego, Mieszko, uro-

dził się ślepym. Kiedy jednakowoż w 7 roku życia chłopca odbywała się ceremonia postrzyżyn, Mieszko w czasie obrzędu tego nagle przejrzał. Kapłani pogańscy przepowiedzieli podówczas, że za panowania Mieszka czyli Mieczysława nowym wielkim blaskiem Polska się okryje. Później przekonano się, że przeczuty blask ten oznaczał światło wiary chrześcijańskiej.

Na tem kończą się bajeczne, a zarazem pogańskie dzieje Polski.

Kiedy panował Ziemowit? — Czem się odznaczył? — Kto w Polsce zaczął szerzyć chrześcijaństwo za czasów Ziemowita? — Kto nastąpił po Ziemowicie? — Co wiesz o postrzyżynach syna Ziemomysła?

Zbroja rycerza polskiego

CZEŚĆ DRUGA.

Polska pod panowaniem chrześcijańskich Piastów.

NAPAD KRZYŻAKÓW.

CZEŚĆ DRUGA.

Polska pod panowaniem chrześcijańskich Piastów. (962 – 1386).

ROZDZIAŁ PIERWSZY.

Okres tworzenia królestwa polskiego i rozszerzania jego granic. (962—1138).

MIECZYSŁAW I. (962 - 992)

1. Potęga Mieczysława I.

Mieszko, zwany później Mieczysławem, objął rządy w Polsce po śmierci ojca swego Ziemomysła w r. 962. Miał już wówczas wielką potęgę, chociaż nosił tylko tytuł księcia. Państwo jego sięgało od Odry aż poza Wisłę i obejmowało Wielkopolskę, Mazowsze, Szlązk, Małopolskę i tak zwane „grody Czerwieńskie“, t. j. późniejszą Ruś Czerwoną.

Objąwszy rządy, Mieczysław był jeszcze poganinem. Miał on zwyczajem pogańskim kilka żon, ale nie miał syna.

W kraju jego już tu i owdzie kapłani chrześcijańscy szerzyli wiarę Chrystusową. Nie przeszkadzał im Mieczysław, a nawet spotykając się z nimi, chętnie rozmawiał. Żalił się też, że bożkowie nie dali mu potomstwa. Chrześcijańscy kapłani opowiadali mu o Bo-

gu i o Chrystusie; radzili mu też wydalić żony pogańskie, przyjąć wiarę chrześcijańską i w kraju ją zaprowadzić. Po kilku takich rozmowach Mieczysław postanowił rady posłuchać.

MIECZYŚŁAW I.

W którym roku objął rządy Mieszko, syn Ziemomysła? — Jakie ziemie otrzymał w spuściźnie po ojcu? — Czy Mieszko, obejmując rządy, był Chrześcijaninem? — Czy w jego kraju już znana była nauka chrześcijańska? — W jaki sposób postępował Mieszko, czyli Mieczysław, z kapłanami chrześcijańskimi? — Jaką radę dali mu ci kapłani?

2. Dąbrówka.

W sąsiednich Czechach panował podówczas książę Bolesław. W Czechach chrześcijaństwo już od kilkudziesięciu lat było zaprowadzone. Mieczysław wysłał do owego Bolesława posłów z prośbą, aby mu dał swoją córkę, Dąbrówkę, za żonę. Dąbrówka, zwana także Dubrawką, zapytana przez ojca, odpowiedziała, że zostanie żoną Mieczysława, jeżeli tenże chrzest św. przyjmie i w swoim kraju chrześcijaństwo zaprowadzi. Taką odpowiedź posłowie zanieśli Mieczysławowi.

Mieczysław, przygotowany już na taki warunek, oświadczył się z gotowością dopełnienia go. Wkrótce też Dąbrówka w świetnym orszaku dworzan i niewiast przybyła do Gniezna i tam ją miłe powitał Mieczysław. Wraz z Dąbrówką przybyło kilku kapłanów do Polski i ci Mieczysława wyuczyli prawd wiary św.

Dnia 7 marca 965 roku w mieście Gnieźnie, które wówczas było stolicą Polski, Mieczysław I przyjął chrzest św. z rąk czeskiego kapłana Bohowida i zaślubił księżniczkę czeską Dąbrówkę. Wraz z nim przyjęło św. sakrament chrztu wielu panów polskich i siostra jego, Białakniegini czyli Adelajda.

Tak więc za sprawą czeskiej księżniczki Dąbrówki, która była bratanicą św. Wacława, wprowadzone zostało do Polski chrześcijaństwo.

Kto w czasach Mieczysława panował w sąsiednich Czechach? — Czy Bolesław czeski był Chrześcijaninem? — W jakim celu wyprawił Mieczysław poselstwo do Bolesława? — Co odpowiedziała Dąbrówka? — Czy Mieczysław przyjął warunek? — Opowiedz o przybyciu Dąbrówki do Gniezna. — Kiedy i z czyich rąk przyjął Mieczysław chrzest św.?

DĄBRÓWKA.

3. Szerzenie chrześcijaństwa w Polsce.

W samym dniu przyjęcia chrztu św. przez Mieczysława, zaczęto na jego rozkaz w całym kraju obalać bałwany.

Za staraniem Mieczysława i Dąbrówki po całej Polsce krzyże gęsto zaczęły się wznosić, stawiano kościoły i naród cały nawracał się powoli, a bez rozlewu krwi, jak to się w innych krajach działo niekiedy. W owym to już czasie rozpowszechnił się w Polsce zwyczaj, że rycerze polscy przy Mszy św. podczas czytania Ewangelii dobywali mieczów do połowy z pochew na znak, że gotowi są walczyć i umierać w obronie wiary św. Dla tej też gotowości poświęcenia życia w obronie wiary, nazywano polskie wojsko: „wiara“.

Świątynie pańskie powstały za czasów Mieczysława w Gnieźnie, Poznaniu, Krakowie, Kruszwicy, Trzemesznie, Smogorzewie na Szlązku, w Płocku, Lubuszu i t. p. Pierwsze polskie biskupstwo założył Mieczysław w Poznaniu, a pierwszym tamże biskupem był Jordan.

W Trzemesznie Mieczysław osadził zakonników Augustynian, którzy też przy klasztorze założyli pierwszą w Polsce szkołę. W Trzemesznie do dziś dnia przechowują się także dwa kielichy ofiarowane przez Dąbrówkę.

W jaki sposób Mieczysław i Dąbrówka szerzyli chrześcijaństwo w Polsce? — Jaki piękny zwyczaj rycerski zaprowadzono w Polsce od czasu zaprowadzenia chrześcijaństwa w kraju? — Wymień kilka miast, w których Mieczysław wybudował kościoły. — W którym mieście założył Mieczysław biskupstwo? — Kto był pierwszym biskupem w Polsce? — W którym mieście osiadł pierwszy zakon i założył pierwszą szkołę?

(Rysunek E. M. Andriollego)

Mieczysław i Dąbrówka szerzą chrześcijaństwo.

4. Pierwsza historyczna bitwa z Niemcami.

Niemieccy margrafowie nie przestawali napadać na kraje polskie i Mieczysław miewał z nimi częste utarczki. W r. 967 w walce z nim poległ hrabia Wigman, krewny cesarski. Margrabia Hado napadł na jego kraje w pięć lat później, ale na głowę został pobity przez brata Mieczysława Cydebora, w pierwszej historycznej polskiej bitwie pod Cydynem. Historyczną nazywa się dla tego, że znamy już datę jej odbycia się: było to 24 czerwca 962 r.

Mieczysław doszedł temi zwycięstwami do takiego znaczenia, że zaczęto go nazywać margrafem i przyjacielem cesarskim. Po śmierci cesarza Ottona Wielkiego nawet Mieczysław mieszał się we wewnętrzne sprawy cesarstwa.

Pomimo swojej dzielności, poniósł jednak Mieczysław także straty różne. Włodzimierz Wielki, książę ruski, oderwał od Polski Przemyśl, Czerwień i inne ziemie Rusi Czerwonej. Później zaś, (w r. 990) czeski książę Bolesław II zajął znaczny obszar polskiej ziemi i zdaje się, nawet ziemię Krakowską.

Z kim musiał walczyć Mieczysław? — Gdzie Polacy stoczyli pierwszą historyczną bitwę z Niemcami? — Kiedy to było? — Jakie były skutki zwycięstw Mieczysława? — Czy Mieczysław poniósł też jakie straty?

5. Rodzina Mieczysława. Śmierć Dąbrówki.

Mieczysław doczekał się kilku synów: Bolesława, Władyboja, Mieszka, Świętopełka i Lamberta. Pomiedzy nich też później podzielił swoje państwo, mianując ich zwierzchnikami najstarszego Bolesława.

W r. 977 umarła Dąbrówka w Gnieźnie i tam ją pochowano. Mieczysław sześć lat po niej nosił żałobę. Potem pojął drugą małżonkę Odę.

Siostra Mieczysława, Adelajda, została żoną Gejzy I, króla węgierskiego, który za jej sprawą przyjął chrześcijaństwo i zaprowadził je na Węgrzech. Synem tej Adelajdy był św. Szczepan, patron Węgier.

Z córką zaś Mieczysława ożenił się król duński i angielski Swenon. Ich synem był Kanut Wielki.

Ilu synów miał Mieczysław? — Jak rozporządził swem państwem? — W którym roku umarła Dąbrówka? — Z kim ożenił się Mieczysław po śmierci Dąbrówki? — Jak się nazywała siostra Mieczysława i czyją została żoną? Kto był synem Adelajdy? — Czyją żoną została córka Mieczysława? — Kto był jej synem?

6. Śmierć Mieczysława.

Mieczysław I umarł dnia 25 maja 992 roku, przeżywszy lat 61. Pochowano go w katedrze poznańskiej. Naród długo go opłakiwał, a kroniki nazywają go wielkim, sławnym, wiekopomnym, najpierwszym i najjaśniejszym, bo przez niego zajaśniał Polsce blask nowej gwiazdy.

Kiedy umarł Mieczysław I? — Gdzie pochowany? — Jak go nazywają kroniki?

BOLESŁAW I. CHROBRY.

(992—1025).

1. Pierwsze wojny Bolesława Chrobrego.

Bolesław, syn Mieczysława i Dąbrówki, obejmując rządy po ojcu w roku 992, liczył lat 25. Był to mąż bardzo waleczny, olbrzymiej budowy ciała, a przytem bardzo zdolny i bardzo pobożny.

Najprzód widząc, że Polska rozdzielona pomiędzy jego braci przyrodniech, narażoną jest na napady Niemców, wygnał swych braci wraz z ich matką (a jego macochą) Odą i wszystkie dzielnice połączył.

Czechów, którzy zajęli część Polski, pobił i odebrał im Kraków i Szląsk. Potem zagarnął także Morawę i kraj Słowaków za Karpatami.

BOLESŁAW CHROBRY.

Sami zaś poddali się jemu Pomorzanie nad Morzem Bałtyckiem, a Prusaków zmusił, aby uznali zwierzchnictwo Polski.

Nawróciwszy pogańskich Pomorzan, we własnym kraju zakładał liczne kościoły i klasztory. Pobożność jego i gościnność zasłynęły po za granicami jego kraju: Odwiedzali go też liczni kapłani, których oehotnie przyjmował. Miał zaś taki szacunek dla kapłanów, że w ich przytomności nie śmiał usiąść i on to pierwszy nazywał ich księżmi, czyli księżętami.

W którym roku objął rządy Bolesław, syn Mieczysława i Dąbrówki? — Co wiesz o jego osobistości? — Co uczynił zaraz po objęciu rządów w kraju? — Jakie kraje zdobył w pierwszych latach panowania? — Czem się zajmował wewnątrz kraju? — Jak postępował w obec kapłanów?

2. Św. Wojciech.

W owym to czasie biskupem w Pradze, w stolicy Czech, był Wojciech, syn Strzeżysławy, siostry Dąbrówki. Był on zatem ciotecznym bratem Bolesława.

Czesi nieposłuszeństwem i bezbożnością zniechęcili biskupa Wojciecha do tego stopnia, że tenże za pozwoleniem Papieża opuścił Pragę, ażeby udać się między narody pogańskie i szerzyć u nich światło prawdziwej wiary św. Szczególniej pragnął udać się do pogańskich podówczas Prusaków.

Droga tam prowadziła przez Polskę. Biskup Wojciech przybył z ochotą na dwór Bolesława (r. 996), aby zasięgnąć i jego rady w podróży tak dalekiej. Ze czcią przez monarchę polskiego podejmowany, na usilne tegoż prośby przez czas niejaki słowo Boże opowiadał, utwierdzał we wierze nowonawróconych, a niektórych pogan nawracał. W Krakowie na rynku stoi mały kościółek, na tem miejscu, gdzie św. Wojciech mie-

wał kazania, pod wezwaniem św. Wojciecha. Drogą także dla Polaków pamiątką po św. Wojciechu jest najstarsza nam znana pieśń polska: „Bogarodzica“. Opowiadają bowiem, że św. Wojciech pierwsze zwrotki tej pieśni ułożył. Pieśń tę wojsko polskie śpiewało na wojnach.

Także w Opolu na Szlązku, przy Strzelnie, w Mieścisku i innych miejscach przechowały się podania, że i tam św. Wojciech gosił słowo Boże.

Kto to był św. Wojciech? — W jaki sposób był spokrewniony z Bolesławem? — Dlaczego św. Wojciech opuścił Pragę, stolicę Czech? — W którym roku przybył św. Wojciech do Polski? — Czem zajmował się w Polsce? — O jakich wiesz pamiątkach po św. Wojciechu?

3. Męczeństwo św. Wojciecha.

Bolesław pragnął na zawsze zatrzymać w Polsce gorliwego biskupa: ale św. Wojciech nie dał się odwieść od zamiaru nawracania Prusaków.

Wyprawił go tedy Bolesław w towarzystwie 30 zbrojnych statkiem na Wiśle do Gdańska, a stamtąd na brzegi morskie.

Ochrzeiwszy wielu Pomorzan, św. Wojciech popłynął do Prus, ale ci go niechętnie przyjęli.

Niezrażony tem biskup wysiadł z łodzi w okolicy między dzisiejszemi miastami Pilawą a Fischhausen i znużony ułożył się do snu w gaju Romowe, który pogańscy Prusacy uważali za święty. Tam to pogański kapłan go zamordował dnia 23 kwietnia 997 roku.

Bolesław dowiedziawszy się o tem, wyprawił do Prus posłów ze złotem, aby wykupili ciało św. Wojciecha. Prusacy zażądali tyle złota, ile ciało zaważy. Bóg sprawił cud, że ciało ważyło bardzo mało.

Ciało św. Wojciecha sprowadzono do Gniezna i złożono w srebrnej trumnie, gdzie dotychczas spoczywa. Wkrótce zaczęły się odbywać pielgrzymki do ciała św. Męczennika, którego odtąd uważano za pierwszego patrona Polski.

Czy św. Wojciech pozostał w Polsce? Dokąd udał się św. Wojciech z Polski? Gdzie, kiedy i w jaki sposób poniósł śmierć męczeńską? — W jaki sposób ciało św. Wojciecha dostało się do Polski? — Gdzie je złożono?

4. Odwiedziny cesarza Ottona III.

Cesarzem niemieckim był podówczas młody Otto III.

Owczcześni cesarze niemieccy nosili tytuł także cesarzy rzymskich. Uważali siebie za najwyższych władców w chrześcijaństwie i przypisywali sobie prawo mianowania lub ustanawiania królów.

Otto III, słysząc wiele o dzielności i potędze Bolesława, pragnął go poznać osobiście, ale nie miał do tego długo sposobności.

Teraz jednak, dowiedziawszy się o męczeństwie św. Wojciecha, którego znał i cenił jako swego byłego nauczyciela, postanowił odbyć pielgrzymkę do grobu męczennika.

Kiedy Bolesław dowiedział się, że cesarz przybywa do Polski, postanowił przyjąć go jak najwspanialej.

Były to powszednie dni postu w r. 1000, kiedy Bolesław w orszaku strojnych dworzan i rycerzy wyjechał na spotkanie cesarza do Iłwy nad Bobrem. Zdumiał się cesarz i dwór jego na widok takiego przepychu. Obaj monarchowie jechali obok siebie aż do miejsca z którego widać było mury Gniezna. Tam cesarz zsiadł z konia, zamierzając resztę drogi przebyć pieszo i bo-

Bolesław Chrobry podejmuje Ottona III w Gnieźnie.

so: nowa spotkała go tam niespodzianka, bo stamtąd aż do samego grobu św. Wojciecha, droga suknem była wysłana.

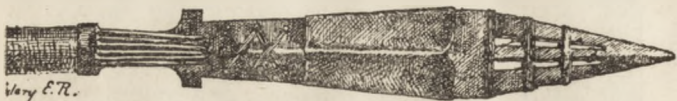
Po nabożeństwach zaprosił Bolesław cesarza na swój dwór i tam go podejmował z wielką wystawą. Przez trzy dni trwały uczyty i popisy rycerskie; stawiano na stołach coraz to wspanialsze naczynia srebr-

ne i złote, a po każdej uczcie rozdawano je na pamiątkę dworzanom cesarskim.

W końcu cesarz na widok takiej potęgi i takich bogactw, zdjął z własnej głowy koronę i na chwilę włożył ją na głowę Bolesława, wołając: „Nie godzi mi się tak wielkiego władcę dukiem albo hrabią tylko nazywać. Należy jego głowę królewską koroną ozdobić. Bratem mi bądź i sprzymierzeńcem, Bolesławie!”

Tym sposobem tedy sam cesarz niemiecki uznał księcia polskiego samodzielnym monarchą i królem.

Nadto Otto III dał Bolesławowi podobiznę włóczni św. Maurycego, która była oznaką władzy królew-

Włócznia św. Maurycego.

skiej. Pamiątkę tę przechowują dotychczas w skarbcu kościoła katedralnego na Wawelu. Na rycinie przedstawiającej portret Bolesława I, przedstawiony on jest z tą włócznią w ręku.

Kto w czasach Bolesława I był cesarzem Niemiec? — Jakie prawa przypisywali sobie cesarze niemieccy? — Dlaczego cesarz Otto III wybrał się do Polski w odwiedzin? — W którym roku przybył do Polski? W jaki sposób powitał go i przyjmował Bolesław I? — Co uczynił Otto III na widok potęgi Bolesława? — Jaką pamiątkę wręczył Otto III Bolesławowi?

5. Pierwsze arcybiskupstwo w Polsce.

Od owego też czasu polski kościół stał się także niezawisłym od arcybiskupów niemieckich. Za zgodą bowiem cesarza Ottona i w porozumieniu z Papieżem, Bolesław założył pierwsze niezawisłe arcybiskupstwo w Gnieźnie. Objął je Radzyn (Gaudencyusz), brat św. Wojciecha. Równocześnie założył Bolesław trzy

nowe biskupstwa: w Krakowie, Kołobrzegu i we Wrocławiu, które zależne już były wprost od arcybiskupstwa w Gnieźnie.

Gdzie założono pierwsze arcybiskupstwo w Polsce? — Kto był pierwszym arcybiskupem? — Gdzie jeszcze założył biskupstwa Bolesław I?

6. Wojny z Niemcami.

Niedługo trwały przyjazne stosunki Polski z Niemcami. Dwa lata później umarł Otto III i nastąpiło bezkrólewie. Skorzystał z tego Bolesław i szybko opanował marchie pozakładane przez Niemców w ziemiach słowiańskich, a mianowicie marchię Łużycką i Miśnię. Objął także na czas krótki tron czeski.

Powstały wskutek tego wojny z cesarzem Henrykiem II, następcą Ottona III.

W pierwszej z tych wojen utracił Bolesław Czechy, gdyż Czesi połączyli się z Niemcami.

W drugiej Bolesław zwyciężył. Przyłączył do Polski ziemię Milską i Łużyce. W czasie układów z cesarzem niemieckim w Merseburgu, Henryk II nadał synowi Bolesława, Mieszkowi, pas rycerski i oddał mu za żonę krewną swą, Ryksę, córkę palatyna Ezona.

Przyszło jednak do trzeciej wojny i to tak pomyślnej dla Bolesława, że cesarz był zmuszony zawrzeć pokój dla siebie bardzo niekorzystny w Budziszynie. Pokój ten zawarto w styczniu r. 1018, po 14 letniej wojnie z Niemcami. Przy Polsce pozostały Ziemia Milska, Łużyce, Morawa, Szląsk i Lubusza nad Odrą.

Czy Polska pozostała w dobrych stosunkach z Niemcami? — Ile wojen prowadził Bolesław z Niemcami? — Kto wtedy był cesarzem Niemiec? — Jaki był wynik pierwszej wojny? — Jaki był wynik drugiej wojny? — O jakim wydarzeniu po drugiej wojnie, tyczącem się syna Bolesława, wspominają dzieje? — W jaki sposób zakończyła się trzecia wojna Bolesława I z Niemcami?

7. Wojny na Rusi.

W tymże samym jeszcze roku 1018, Bolesław musiał pospieszyć na Ruś, gdzie również wielką okrył się sławą.

Ruś od wschodu graniczyła z Polską. Panowali w niej książęta, czyli kniaziowie. Jeden z nich Włodzimierz Wielki zapro-

wadził chrześcijaństwo jeszcze w r. 988. Syn tego Włodzimierza, Świętopełk, ożeniony był z córką Bolesława. Włodzimierz umierając, rozdzielił swe państwo w r. 1015 pomiędzy dwunastu synów, ale stolicę i najwspanialsze miasto Rusi, Kijów, oddał Świętopełkowi. Obudziło to zazdrość innych braci Świętopełka, a zwłaszcza najmłodszego między nimi Jarosława, i ten stracił Świętopełka z tronu.

Szczerbiec, miecz Bolesława Chrobrego.

Ujął się za zięciem swoim Bolesław. Pośpieszył na Ruś, pobił i napędził Jarosława w świetnem zwycięstwie i udał się do Kijowa.

Wjeżdżając do wspaniałego tego miasta, które musiało mu się podać, uderzył swym mieczem w jego bramę, na znak, że miasto obejmuje w posiadanie, tak silnie, że miecz się wyszczerbił. Odtąd miecz ten nazywano Szczerbcem i przepasywano nim polskich królów przy koronacyach.

Bolesław bawił 10 miesięcy w Kijowie i stamtąd wysyłał poselstwa do cesarza niemieckiego i cesarza bizantyjskiego z żądaniem przymierza, jeżeli nie chcą wojny. Był on wtedy tak potężnym władcą, że nikt nie śmiał go sobie narazić. Osadził potem na tronie kijowskim swego zięcia Światopełka, jako lennika i zabrawszy wielkie skarby powrócił do Polski. Po drodze, kiedy przeprawiał się przez Bug, napadł na niego znowu Jarosław, ale Bolesław znowu go pobił i odebrawszy mu Grody Czerwieńskie, czyli Ruś Czerwoną, powrócił do Polski. Rusini zdumieni potęgą i dzielnością Bolesława, nazwali go Chrobrym, czyli dzielnym.

Ze skarbów zabranych z Kijowa, Bolesław drzwi z cerkwi św. Zofii posłał do kościoła w Gnieźnie.

Z kim jeszcze Bolesław I prowadził wojny? — Kto i kiedy zaprowadził chrześcijaństwo na Rusi? — Z jakiego powodu wybuchła wojna z Rusią? — Jak się zakończyła wyprawa Bolesława na Ruś? Co wiesz o Szczerbcu? — Jaki był skutek zwycięskiej wyprawy na Ruś? — Jaki przydomek zyskał Bolesław po wyprawie na Ruś?

8. Rządy Bolesława w kraju.

Rozszerzywszy i utwierdziwszy granice kraju, Bolesław usilnie starał się także we wnętrzu zaprowadzić ład jak największy.

Jako gorliwy katolik zakładał i bogato uposażał kościoły i klasztory. Dla poddanych był prawdziwym ojcem; sam jeździł pomiędzy lud i wglądał we wszystkie sprawy.

Wojsko w bojach doświadczone, uporządkował i podzielił na pancernych, t. j. jeźdźców i pieszych z tarczami. Z tych ostatnich najlepsi byli łucznicy. Urzędników, a nawet panów i rycerzy trzymał w karbach, a zapraszał ich nieraz na ucztę, ale nieraz też wzywał, aby ich skarcić i ukarać. Starszym dawał upomnienia, a młodszych, jak opowiadają, nieraz sam chłostał w łaźni. Odtąd przechowuje się przysłowie: „sprawić komu łaźnię“.

Polskę podzielił na ziemie, a w tych zakładał grody. W głównych grodach osadzał urzędników, których zwano panami albo kasztelanami.

W rzekach Dnieprze, Sali i Ossie stawiał Bolesław słupy żelazne. Nad rzeką Ossą do dziś dnia istnieje wioska Słup na pamiątkę tych słupów Bolesławowych.

W jaki sposób Bolesław Chrobry rządził we wnętrzu kraju? — Jak podzielił wojsko? — Jak postępował z panami i rycerzami? — Jak ubezpieczał Polskę przed najazdami?

9. Koronacya i śmierć Bolesława.

Bolesław nie uważał za dostateczną koronacyi dokonanej przez Ottona III w r. 1000 w Gnieźnie. Pragnął otrzymać koronę od Papieża w Rzymie i w tym celu wyprawił tam posłów. Tych jednak po drodze kazał chwycić Henryk II. Bolesław tedy naradził się ze swoimi biskupami, a potem uroczyście go namaścił i ukoronował arcybiskup gnieźnieński.

Kilka miesięcy później, d. 17 czerwca 1025, umarł ten wielki król w zamku poznańskim.

Na łożu śmierci niepokoił się Bolesław o przyszłość Polski. Z trzech synów swoich, Bezpryma, Mieszka i Ottona, mianował następcą swoim Mieszka, jako najdzielniejszego.

Gróbowiec Mieczysława I i Bolesława I.

Zwłoki Bolesława spoczęły obok zwłok ojca jego, Mieczysława I, w poznańskiej katedrze. Tam to w kaplicy tak zwanej złotej, czyli królewskiej, wznoszą się dwa piękne, szpizowe posągi, przedstawiające tych dwóch pierwszych chrześcijańskich panów Polski.

Stolicę państwa przeniósł Bolesław z Gniezna do Krakowa, ale niewiadomo kiedy to uczynił.

W dziejach Polski Bolesław I nosi przydomek Chrobrego, albo Wielkiego.

Czy Bolesław zadowolnił się ukoronowaniem przez cesarza Ottona III? — W jaki sposób i gdzie odbyła się właściwa jego koronacja? — Kiedy i gdzie umarł Bolesław Chrobry? — Ilu synów pozostawił i którego mianował zastępcą? — Gdzie spoczęły zwłoki Bolesława I? — Które miasto zostało stolicą Polski za czasów Bolesława?

MIECZYSŁAW II i KAZIMIERZ ODNOWICIEL.

(1025—1058).

1. Rządy Mieczysława II.

Mieszko, albo Mieczysław II, niesłusznie gnuśnym nazwany, raczej nieszczęśliwym, aniżeli gnuśnym był królem.

Koronował on się w Gnieźnie. Zaraz z początku jego panowania, zazdrośni bracia jego zaczęli buntować naród. Sąsiedzi rzucili się zewsząd na Polskę. Cesarz niemiecki Konrad II, Czesi, Duńczycy i Rusini korzystali z zaburzeń wewnątrz kraju, wywołanych przez braci Mieczysława. Bronił się nieraz dzielnie Mieczysław. Nad Konradem odniósł raz takie zwycięstwo, jakiem nawet Bolesław Chrobry nie mógł się poszczycić. Wpadłszy bowiem do kraju między Elbą i Salą, zrównał go z ziemią i zabrał do niewoli 10,000 ludzi, a między nimi arcybiskupa brandenburskiego.

MIECZYSLAW II.

Ale kiedy ze wszystkich stron zaczęły się napaści, Mieczysław już obronić się nie mógł. Czesi zdobyli Morawę, która nigdy więcej do Polski nie wróciła. Cesarz Konrad zajął Milsko i Łużyce i Mieczysław zmuszony był uznać jego zwierzchność. Duńczycy zabrali Pomorze, Rusini Grody Czerwieńskie, a Węgrzy Słowaczną, czyli kraj Słowaków.

Także i domowe nieszczęścia spotykały Mieczysława. Oprócz tego, że bracia jego naród podburzali przeciw niemu, nie był szczęśliwym we własnej swej rodzinie. Miał synów Bolesława i Kazimierza. Bolesław wielkie miał wady, jego jednak jako starszego i mężniejszego, postanowił Mieczysław zrobić swoim następcą. Pobożna żona Mieczysława Ryksa sprzeciwiała się temu i przyszło do tego, że zabierając młodszego swego syna, Kazimierza, wyjechała z Polski, a Kazimierza umieściła w klasztorze w Cluny we Francyi.

Znękany tylu nieszczęściami Mieczysław popadł w obłąkanie i w tym stanie umarł w r. 1034.

Jak się nazywał syn Bolesława Chrobrego? — Czy słusznie nazywano go Gnuśnym? — Gdzie się koronował? — Jak się rozpoczęło jego panowanie? — Czy Mieczysław bronił się odważnie? — Nad kim i gdzie odniósł ważniejsze zwycięstwo? — Jakie kraje stracił Mieczysław II? — Jakie nieszczęścia domowe trapiły Mieczysława? — Jakie były skutki tych nieszczęść i kiedy umarł Mieczysław?

2. Straszne zamieszanie w Polsce.

Po śmierci Mieczysława tak straszne nastąpiło zamieszanie w Polsce, że nawet o wszystkich szczegółach dowiedzieć się nie można z żadnych kronik. Wstąpił podobno na tron ów Bolesław i panował jakie dwa lata, ale tak źle rządził, że kronikarze nie chcieli go wpisać pomiędzy królów i nie bliższego o nim nie wiemy. Niewiadomo nawet kiedy i gdzie umarł. Za jego już

czasów zaczęło pogaństwo na nowo szerzyć się w Polsce, burzono kościoły, mordowano księży i biskupów. Kto był silniejszy między przywódcami, ten kawały państwa zabierał na swą własność; jeden z nich Masław, ogłosił się nawet księciem Mazowsza.

Rzucili się też na Polskę sąsiedzi. Najsroższym z nich był Brzetysław, książę czeski. Zamierzał on Polskę zabrać i z Czechami ją połączyć pod swoim panowaniem. Zajął Szlązk, złupił Wrocław, Kraków, Poznań, Giecz, Gniezno, i zabrał ogromne skarby, nagromadzone przez Bolesława Chrobrego. Czesi chcieli także porwać ciało św. Wojciecha, ale służba kościelna podsunęła w jego miejsce ciało św. Radzyna. Przy zabieraniu relikwii Czesi ślepli i padali bezsilni.

Straszne nastały czasy. W opustoszałych kościołach dzikie zwierzęta obierały legowiska, napaści rozbójnicze były na porządku dziennym.

Znaleźli się jednakowoż rozważniejsi w narodzie, starsi, którzy pamiętali jeszcze czasy Chrobrego, i zaczęli zbierać się na narady. Uchwalili poszukać królewicza Kazimierza i wezwać go na tron polski.

Co nastąpiło po śmierci Mieczysława II? — Co wiesz o napaści Czechów na kraj? — Jakie powstały stosunki w kraju? — Jaką radę znaleziono, aby kraj uratować?

3. Kazimierz Odnowiciel. (1040—1058).

Królowa Ryksa, małżonka Mieczysława II, głównie dlatego znienawidzoną była w narodzie, że była Niemką. Zdaje się jednakowoż, że kronikarze niesłusznie ją potępiali. Była ona cnotliwą i religijną; syna zaś swego Kazimierza oddała do klasztoru, ażeby go usunąć od gorszących wpływów starszego jego brata Bolesława. Miała widocznie dobre w obec Polski zamiary, kiedy widząc, jak straszne w tym kraju dzieją się rze-

KAZIMIERZ MNICH (ODNOWICIEL).

czy, postanowiła go przez syna swego ratować. Za wpływem cesarza niemieckiego Henryka III i duchowieństwa w Niemczech postarała się u Papieża, że tenże zwolnił Kazimierza od ślubów zakonnych i wysłała syna na dwór króla węgierskiego. Polskich zaś panów uwiadomiła, gdzie Kazimierz się znajduje.

W roku 1040 wyprawiono z Polski poselstwo do królewicza Kazimierza z prośbą, aby objął tron osierocony. Pojął się ciężkiego zadania Kazimierz, a kiedy po licznych trudach zajął Wielkopolskę, naród do nowego życia obudzony, witał go radośnie słowami: „A witajże, witaj, miły gospodynie!“ Dopomógł mu w odzyskaniu państwa cesarz Henryk III, który niechętnem okiem patrzył na potęgę Brzetysława czeskiego.

Najdłużej, bo przez sześć lat, opierał się nowemu panu Masław, który połączył się z pogańskimi Pomorzanami, Prusakami, Litwinami i Jadźwingami. Ale srogo też został ukarany. Po strasznej klęsce, którą poniósł, podobno powiesili go Prusacy.

Wkrótce także Kazimierz odebrał Czechom Szląsk, i został panem całej Polski. Nie mógł jednak odzyskać niezależności od cesarza niemieckiego i dlatego wcale się nie koronował.

Co wiesz o królowej Ryksie, wdowie po Mieczysławie II? — Gdzie wychowywał się Kazimierz; drugi syn Mieczysława II? — Co uczyniła Ryksa, aby Kazimierz mógł zostać królem i ratować Polskę? — W którym roku zawezwano Kazimierza na tron polski? — W jaki sposób witał go naród? — Z kim musiał wojować Kazimierz? Czy Kazimierz się koronował?

4. Wewnętrzne rządy Kazimierza.

Zjednoczywszy napowrót Polskę, Kazimierz energicznie zajął się gojeniem jej ran.

Ci, którzy rzucają kamieniem potępienia na jego matkę, Ryksę, dlatego, że była Niemką, z oburzeniem też opowiadają, że wyjeżdżając z Polski, zabrała ze sobą liczne klejnoty i skarby koronne. Było to, jak się zdaje prawdą. Ale faktem jest widocznym także, że nie zabrała ich dla siebie, bo sama wstąpiła do klasztoru i ich nie potrzebowała. Nie rozdała ich też Niemcom, lub choćby kościołom niemieckim, bo przywiózł je ze sobą Kazimierz napowrót do Polski. Widocznie ratowała je tylko przed burzą, która przeszła nad Polską i trzymała w ukryciu, aby je oddać, kiedy syn tron obejmował. Odzyskał też Kazimierz, za wdaniem się Ojca św., dużo świętości i skarbów zabranych przez Brzetysława czeskiego.

W kraju Kazimierz utwierdzał naród w prawdziwej wierze, zakładał klasztory i szkoły, ustanowił biskupstwo w Płocku, inne biskupstwa restaurował i uposażał, a tępił pogaństwo. Zaludniał opustoszałe ziemie, odbudowywał nadgraniczne grody. Był pierwszym w Polsce panującym, który umiał czytać i pisać. Za to, że rządził sprawiedliwie i mądrze, a Polskę nie tylko wyratował, ale także ubezpieczył i odnowił, wdzięczny naród dał mu przydomek Odnowiciela.

Po 18 letniem panowaniu umarł w r. 1058 w 42 roku życia. Pozostawił czterech synów: Bolesława, Władysława Hermana, Mieczysława i Ottona i córkę Świętochnę.

Ożeniony był Kazimierz z siostrą kniazia kijowskiego, Jarosława, Maryą Dobrogniewą.

W jaki sposób Kazimierz goił rany Polski? — Jaki mu dano przydomek? — Z kim był ożeniony Kazimierz? — Ile pozostawił dzieci? — W którym roku umarł?

Bolesław II Śmiały i Władysław Herman

(1058—1102).

1. Zalety i wady Bolesława Śmiałego.

Bolesław, syn najstarszy Kazimierza Odnowiciela, wstąpił po śmierci ojca na tron, licząc lat 19.

Był on dzielnym i wojowniczym, za co go nazwano Śmiałym. Był także hojnym i wspaniałomyślnym, to też niektórzy nazywają go Szczodrym. Pragnął przywrócić Polsce dawną świetność i odebrać zabrane jej kraje, a przy wielkich swych rycerskich zaletach byłby może stał się podobnym do Bolesława Chrobrego, gdyby nie miał obok tego także wad wielkich.

Był bowiem także bardzo porywczym, gwałtownym i mściwym; przytem zaś nie był tak pobożnym jak Bolesław Chrobry i nie miał takiego szacunku dla służ Kościoła.

Ile lat miał Bolesław Śmiały wstępując na tron? — Jakie miał zalety? — Jakie dawano mu przydomki? — Czyli i jakie miał także wady?

2. Pierwsze wojny Bolesława Śmiałego.

Zaraz w początkach jego panowania, pojawili się na dworze polskim wypędzeni książęta: węgierski, czeski i ruski. Przyrzekł wszystkim trzem dać pomoc. Najprzód z węgierskim księciem Belą pośpieszył za Karpaty i po świetnem zwycięstwie osadził go na tronie. Potem podążył do Czech, ażeby dopomódz Jaromirovi do objęcia tronu, który mu odebrał brat jego Wratysław II. Ale ta wyprawa nie była pomyslną i przez ten czas Bolesław utracił Pomorze. Potem jednak pogodził się z Wratysławem i dał mu nawet swoją siostrę, Świętochnę za żonę. Musiał następnie znowu wyprawić się do Węgier, aby ująć się za wypędzo-

BOLESŁAW ŚMIAŁY.

nymi z kraju synami zmarłego Beli. Znowu tam zwyciężył i nawet pozyskał dla Polski część Słowaczyny.

Wreszcie podążył na Ruś, gdzie Izasławowi pomógł do odzyskania tronu. Odbył wjazd do Kijowa i tak mu się tam podobało, że bawił tam dziesięć miesięcy i z rycerzami pędził życie wesołe i zbytkowne.

Tymczasem jednak źle się działo w kraju. Wojny Bolesława trwały już lat kilkanaście, a w Polsce, pozabawionej rycerstwa, zaczęły się dziać bezprawia. Poganie znów się poruszyli, słudzy zaczęli panom zabierać własności, żony zaś rycerzy Bolesława, myślały, że ich mężowie poginęli i wychodziły za innych. Doszły o tem wieści do Kijowa i rycerze zaczęli cichaczem wracać do kraju, gdzie straszliwie mścili się na winnych. Wreszcie powrócił i Bolesław.

Z jakiej przyczyny musiał Bolesław I. zaraz w początkach panowania prowadzić wojny? — Do jakiego kraju najprzód się wyprawił i z jakim skutkiem? — W jakim celu wyprawił się do Czech? — Jaki był wynik tej wyprawy? — W jakim celu wyprawił się na Ruś? — Jak długo bawił w Kijowie? — Co działo się tymczasem w kraju? — Jaki był wynik tego?

3. Pierwszy zatarg z biskupem krakowskim.

Bolesław powróciwszy do kraju, zastał zamieszania i bezprawia jeszcze większe, aniżeli mu donoszono. Rozgniewany, a z natury mściwy, zaczął tedy srogo karać winnych i niewinnych. Najsroższym był w obec rycerzy i możnych w kraju, kiedy ci mu się opierali. Doszło wreszcie do tego, że biskup krakowski Stanisław Szczepanowski, uważał za swój obowiązek go upomnieć.

Ale nie poprawił się Bolesław i postanowił zemścić się na biskupie.

Co czynił Bolesław Śmiały, powróciwszy do kraju? — Kto go upominał? — Czy Bolesław usłuchał biskupa?

4. Wskrzeszenie Piotrowina.

Biskup Stanisław kupił na potrzeby Kościoła wieś od niejakiego Piotrowina Strzemieńczyka. Ten wkrótce potem umarł, a król namówił jego synowców, aby oskarżyli biskupa, że za tę wieś nie zapłacił i trzyma ją nieprawnie. Tak się też stało i sprawa wytoczyła się przed Bolesławem, który odbywał sądy nad Wisłą koło Solca. Biskup nie miał dowodu na piśmie, aby się obronić; zwrócił się zatem do Pana Boga. I Bóg go wysłuchał, bo dał mu natchnienie, aby wskrzesił z grobu Piotrowina. Biskup przez trzy dni postem i modlitwą przygotowywał się do tego, a potem z procesją udał się do grobu Piotrowina i w imię Trójcy Świętej go wskrzesił, a potem na sąd zaprowadził. Przeraził się król i wszyscy obecni, ujrzawszy człowieka z grobu powstałego. Piotrowin zaświadczył, że sprzedał wieś biskupowi, zgromił synowców i na własne życzenie do grobu powrócił. Król zmuszony był wydać wyrok sprawiedliwy. Było to w roku 1047.

Jaki powód znaleziono do oskarżenia biskupa przed królem? — Dlaczego trudno było bronić się biskupowi? — Opowiedz o wskrzeszeniu Piotrowina z grobu.

5. Dalsze czyny Bolesława Śmiałego.

Wkrótce Bolesław znowu pośpieszył na Węgry, gdzie znowu przywrócił porządek. Potem zaś dał pomoc Sasom, którzy powstali przeciw cesarzowi niemieckiemu Henrykowi IV. Ale tam nie miał powodzenia. Henryk stłumiwszy powstanie, przygotowywał wyprawę na Polskę. W tym jednak czasie nastąpiły nieporozumienia pomiędzy cesarzem a papieżem Grzegorzem VII i doszło do tego, że cesarz, któremu groziła utrata korony, musiał udać się do Rzymu, aby odprawić pokutę i zyskać przebaczenie papieża.

Bolesław, który wówczas w dobrych był stosunkach z papieżem, tak, że ten nawet przysłał delegata swojego do Polski w celu uregulowania spraw kościelnych, przez czas niejaki pozostał w kraju. W dniu Bożego Narodzenia 1076 roku uroczyście ukoronował go w Gnieźnie arcybiskup przez delegata papieżkiegoznaczony.

Wkrótce potem Bolesław znowu udał się na Ruś, ażeby tam zaprowadzić porządek i w Kijowie znowu popadł w bezczynność, a oddawał się zbytkowi i swawoli.

Jakie wyprawy urządzał Bolesław? — Kiedy i gdzie odbyła się jego koronacja? — Co uczynił po koronacji?

6. Męczeństwo św. Stanisława.

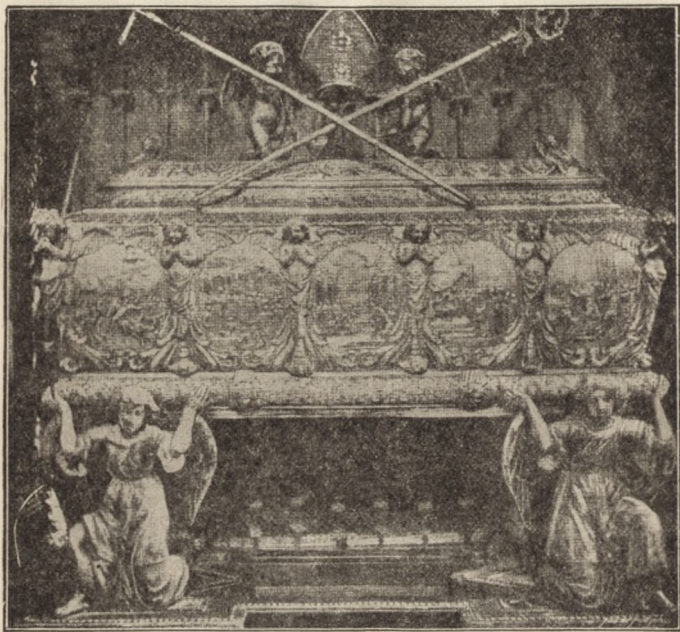
W Polsce znowu przyszło do zamieszania i to jeszcze gorszego, aniżeli za poprzedniego pobytu Bolesława w Kijowie. Bolesław powróciwszy, z większą niż dawniej gwałtownością srożył się i wszelką przebierał miarę w popełnianiu gwałtów i zbrodni. Upominał go kilkakrotnie biskup Stanisław, a gdy to nie pomagało, rzucił na niego klątwę.

To już Bolesława doprowadziło do złości prawdziwie szalonej. Zebrał swój sąd królewski i skazał biskupa na śmierć przez rozewiartowanie.

Biskup Stanisław, mieszkając w Krakowie, zazwyczaj rano udawał się na Skałkę, gdzie w kościółku św. Michała odprawiał Mszę świętą. Bolesław wybrał się z rycerzami do tego kościółka i kazał im porwać biskupa od ołtarza, aby wyrok wykonać. Ale rycerze trzykrotnie się zbliżając, za każdym razem strachem zdjęci, padali na twarz, nim się zbliżyli do stopni ołtarza. Wtedy zniecierpliwiony Bolesław wpadł z mieczem dobytym sam przebił biskupa przy ołtarzu, a potem kazał ciało wywlec i porąbać na kawałki. Po odejściu króla zlecia-

ły się orły białe i przez trzy dni strzegły ciała, które cudownie się zrosło. W końcu przybyli kapłani, i ci zwłoki zabrali i pochowali. Zbrodnia ta została popełniona 8 maja 1079 roku.

Co się stało po powrocie Bolesława Śmiałego z Kijowa? — W jaki sposób zemścił się Bolesław Śmiały na biskupie krakowskim? — Opowiedz o męczeństwie św. Stanisława.

Srebrna trumna św. Stanisława w Katedrze Wawelskiej.

7. Skutki zbrodni.

Ojciec święty, dowiedziawszy się o strasznym czynie Bolesława, rzucił na niego powtórnie klątwę, a na Polskę interdykt, to znaczy, że w całym kraju nie wolno było odprawiać nabożeństwa i udzielać Sakramentów śś.

Bolesław wtedy został opuszczony przez wszystkich i wkrótce musiał opuścić i tron i ojczyznę. Zabrawszy syna swego Mieczysława, tułał się najprzód po kraju, a potem udał się do Węgier i tam zostawił swego syna. Następnie zaszedł w stroju pielgrzymim do Karyntyi

(Wedle sztychu J. Lelewela).

Grobowiec Bolesława Śmiatego w Osyaku w Karyntyi.

i nie dając się poznać nikomu, w klasztorze w Osyaku, poddał się ciężkiej pokucie i pełnił posługi kuchcika. Dopiero przed śmiercią wyznał przełożonemu, kim jest i pokazał mu pierścień królewski. Są tam szczątki jego grobowca, świadczące, że umarł w roku 1081. Zapewne zdjętą była z niego kłątwa, bo pochowano go na cmentarzu kościelnym.

Jakie były skutki zbrodni Bolesława Śmiałego dla niego samego i dla Polski? — Jak spędził król wyklęty resztę życia?

8. Władysław Herman.

Po upadku Bolesława Śmiałego, panowie świeccy i duchowni oddali rządy młodszemu jego bratu, Władysławowi Hermanowi. Ten zaraz po objęciu rządów, prosił Ojca św. o zniesienie interdyktu. Papież zniósł interdykt, ale królom polskim zabronił się koronować, i Władysław Herman poddał się tej pokucie.

Był on panem łagodnym i dobrego serca, ale rządzić nie umiał. Za niego prawie całym krajem rządził wojewoda krakowski Sieciech. Był to dzielny wojownik i bronił Polskę od Pomorzan z wielkiem powodzeniem, ale zarazem był dumnym i dlatego inni panowie przeciw niemu się buntowali.

To też niedobrze w Polsce się działo. Pomimo dzielności Sieciecha, podbite przez Bolesława Śmiałego ludy odrywały się od Polski. Pomorzanie po długich walkach odzyskali niepodległość. Utracono też Grody Czerwieńskie. Niechęć ku Sieciechowi wreszcie wzrosła do tego stopnia, że nawet synowie Władysława, Zbigniew i Bolesław, wystąpili przeciw ojcu i Sieciechowi. Ale za pośrednictwem arcybiskupa gnieźnieńskiego do bitwy nie przyszło, a Władysław Herman wreszcie wydalil Sieciecha z kraju.

WŁADYSŁAW HERMAN

Władysław miał dwóch synów, Zbigniewa i Bolesława, ale oddał władzę młodszemu, Bolesławowi, jako dzielniejszemu, wyznaczwszy Zbigniewowi Mazowsze i Wielkopolskę.

Władysław Herman umarł w Płocku w r. 1102 i tam też został pochowany.

Kogo obrano królem po opuszczeniu kraju przez Bolesława Śmiałego? — Czy interdykt rzucony na Polskę został zniesiony? — Jakie miał zalety i wady Władysław Herman? — Komu głównie dozwalał rządzić krajem? — Czy Sieciech wart był tego zaufania? — Jakie straty poniosła Polska za Władysława Hermana? — Ilu synów miał Władysław Herman? — Kogo wyznaczył na swego następcę? — Gdzie i kiedy umarł Władysław Herman?

BOLESŁAW III KRZYWOUSTY.

(1102—1138).

1. Młodość Bolesława III Krzywoustego.

Bolesław, syn Władysława Hermana, objął tron po ojcu w r. 1102, licząc lat 17. Zwano go krzywoustym dlatego, że miał nieco skrzywione usta od wrzodu w dzieciństwie, ale wcale go to nie szpeciło. Obejmując tron, chociaż tak młody, już był sławny i ukochany przez rycerstwo. Od dzieciństwa bowiem oddawał się sztuce rycerskiej, a za życia ojca, kiedy miał lat 9 zaledwie, uprosił ojca na klęczkach, by mu pozwolił z Sieciechem udać się na wojnę i bić Niemców. W tak młodziutkim też wieku pełnił służbę w obozie, sypiał na gołej ziemi i wyjeżdżał na harce z nieprzyjaciółmi. Często zaś tak się narażał, że inni musieli go powstrzymywać. Mając lat 14, sam na czele oddziału zadał wielką klęskę Polowcom.

Był przytem rozumny, serce miał poczciwe i bardzo był religijny. Ojca tak kochał, że imię ojcowskie

BOLESŁAW KRZYWOUSTY.

kazał wyryć na złotej płycie, którą zawsze nosił na szyi na łańcuchu. Często też mawiał: “Niechaj Bóg ucho-
wa, abym złym czynem przyniósł wstyd pamięci ojca
mego!”

Ile lat miał Bolesław III, obejmując tron po ojcu? — Jaki
miał przydomek i dlaczego? — Co wiesz o jego osobistości i od-
znaczeniu się w młodym wieku? — W jaki sposób czczył pamięć
ojca swojego? —

2. Rzut oka na dzieje panowania Bolesława III.

Bolesław Krzywousty był tedy godnym imienni-
kiem Bolesława Chrobrego i można było po nim się
spodziewać, że równie wielkich dzieł dokona. Nie za-
wiódł się też na nim naród: w czasie 36 letniego swego
panowania stoczył 47 bitew i jedną tylko przegrał. Ce-
lem jego od samego początku panowania było: wywal-
czyć dla Polski zupełną niezależność od Niemiec i zdo-
bywszy Pomorze, nawrócić naród tam mieszkający,
a tym sposobem zasłużyć się dla wiary i dla ojczyzny.
Celu tego dopiął istotnie pomimo trudności i przeci-
wieństw, które napotykał głównie z winy brata swego,
Zbigniewa.

Jakie cele postawił sobie Bolesław III, obejmując rządy? —
Ile bitew stoczył w ciągu swego panowania? — Kto mu przeska-
dzał wiele w wykonaniu planów?

3. Zbigniew.

Zbigniew, przyrodni brat Bolesława, dopuszczony
był prawie do równego podziału z Bolesławem. Był jed-
nak bardzo zazdrosnym i już przy podziale ojcowskich
skarbów przyszło do zaciętego sporu między braćmi, aż
arcybiskup gnieźnieński Marcin musiał ich godzić. Po-
tem Zbigniew często sprowadzał na Polskę wrogów
i podburzał cesarza niemieckiego przeciw bratu, a stąd
właśnie wynikły liczne wojny. W chwili kiedy Bole-
sław odprawiał swe wesele ze Zbislawą, siostrą Święto-

pełka II kijowskiego, dano mu znać, że równocześnie napadli na Polskę z jednej strony Czesi, z drugiej Pomorzanie. Bolesław nie ujrawszy między gośćmi brata, zaraz zawołał: "To Zbigniewa sprawa!" Wysłał dzielnego dowódcę Żelysława przeciw Morawcom, a Skarbimira do Pomorzan i sam także tam się wybrał. Żelisław odniósł świetne zwycięstwo, spustoszył Morawę, ale sam stracił rękę w bitwie. Bolesław za to mu sprawił złotą rękę.

Na Pomorzu zdobył dwie twierdze wojewoda Skarbimir. Bolesław, śpiesząc mu na pomoc, po drodze przyjął zaproszenie pewnego rycerza na wesele. Tam po ucztach ze 100 ludźmi wybrał się na łowy. Nagle otoczyli go naprowadzeni przez Zbigniewa Pomorzanie w liczbie 3000. Radzono mu uciekać, ale oburzył się na to Bolesław. Rzucił się ze swą garstką na przeważające siły, przerznął się przez nie, a potem odwrócił i znowu na nich napadł. Tymczasem nadbiegli jego towarzysze z pobliskiej wsi i dopomogli mu rozgromić Pomorzan.

Kiedy Bolesław zbliżył się do Nakła, ujrzał tak on, jak i jego wojsko jasnego anioła w chmurach. To też świetnem zwycięstwem pod Nakłem, w r. 1109, zakończył wojnę i zajął kraj między Wisłą a Odrą.

Zbigniew dalej jednak wicherzył i sprowadzał na Polskę z różnych stron nieprzyjaciół, podburzał na nowo Pomorzan i nakłaniał cesarza Henryka V do wydania wojny Polakom. Świetne wówczas odnosił zwycięstwa Bolesław, aż w końcu Zbigniew, widząc, że na nic się nie przydało intrygować przeciw bratu, starał się z nim pogodzić. Bolesław go przyjął, ale Zbigniew powróciwszy, zaczął na nowo knuć spiski. Wtedy przebrała się miarka i wedle praw ówczesnych Bolesław ka-

zał wyłupić mu oczy i wtrącić do więzienia. Tam podobno zabili Zbigniewa słudzy Bolesława, dlatego, że ten raz nieostrożnie w obec nich się wyraził: "ach któż mię uwolni od tego zdrajcy!" Stało się to w r. 1116. Potem Bolesława bardzo niepokoiło sumienie; odbył więc pielgrzymki do św. Idziego we Francyi, św. Szczepana na Węgrzech i boso odwiedził grób św. Wojciecha w Gnieźnie.

W jaki sposób postępował Zbigniew w obec brata? — Co się stało w czasie wesela Bolesława? — Kogo wysłał Bolesław do poskromienia wrogów? — Jak się odznaczył Żeliszław i jak go wynagrodził za to Bolesław? — Jak się odznaczył Skarbimir? — Co się wydarzyło Bolesławowi, kiedy śpieszył na pomoc Skarbimirowi? — Gdzie i kiedy stoczył Bolesław stanowczą bitwę z Pomorzanami? — Z jakim skutkiem? — Czy Zbigniew przestał prześladować brata? — Jaka kara spotkała Zbigniewa? — Jak pokutował Bolesław?

4. Wojny z Henrykiem V.

Najuporczywsze i najliczniejsze były wojny, które Bolesław musiał staczać z cesarzem Henrykiem V tak za życia Zbigniewa, jak i po jego śmierci.

W r. 1108 Henryk V wysłał do Bolesława posła z żądaniem, aby oddał Zbigniewowi połowę państwa, a cesarzowi zapłacił 300 grzywien albo przysłał 300 rycerzy. Bolesław odpowiedział, że nie zgodzi się ani na jedno ani na drugie, ani na trzecie. Wkrótce potem cesarz wkroczył do Polski, wiodąc pułki czeskie i obległ słabo obwarowany Głogów na Szlązku. Głogowianie nie chcieli mu się poddać, ale musieli mu dać w zastaw swe własne dzieci, aby pozyskać zawieszenie broni na 5 dni. Tymczasem wysłali do Bolesława posłów z zapytaniem, co mają zynić. Bolesław polecił bronić się do upadłego, dopóki on nie przybędzie z pomocą. Po upływie pięciu dni cesarz kazał dzieci Głogowian poprzywiązywać do machin oblężniczych i podstąpił pod miasto. Dowódz-

ca grodu (kasztelan) poznał własne swe dziecko. Jednakowoż rozkazał ciskać na Niemców kamienie, kłody drzewa gwoździami nabite, łać gorącą smołę i wrzącą wodę, tak, że Niemcy musieli się cofnąć. Potem przybył Bolesław i tak niepokoił cesarza częstymi napadami, że ten zaprzagnął pokoju.

Bolesław wysłał do niego Skarbka, aby ułożyć się o warunki. Cesarz żądał małego tylko haraczu, ale Skarbek się nie zgodził. Wtedy cesarz zaprowadził Skarbka do skrzyń pełnych złota i pokazawszy mu je, powiedział: "Patrz, mam ja czem pokonać twego pana." Ale Skarbek zdjął z ręki drogi pierścień i rzucił go do skarbcza mówiąc: "Idź złoto do złota; my Polacy więcej kochamy się w żelazie niż w złocie." Zdumiony cesarz powiedział tylko: "Hab Dank" (Dziękuję). Rodzina Skarbków odtąd otrzymała przydomek i herb nazwany Habdank.

Wojna trwała tedy dalej, aż przyszło do walnej bitwy w pobliżu Wrocławia. Tam Bolesław tak nadzwyczajne odniósł zwycięstwo, że wyginęła najznaczniejsza część rycerstwa niemieckiego, a sam cesarz zaledwie uszedł z życiem i z hańbą musiał uciec do Niemiec. Od niezliczonej ilości trupów, których nie podobna było pochować, tak, że psy je pożerały, nazwano to miejsce Psim polem. Dotychczas miasteczko milę na północ od Wrocławia nazywa się Psie pole lub Hundsfeld. Wielkie to zwycięstwo odniósł Bolesław w r. 1109.

Z kim Bolesław prowadził najuporczywsze wojny? — W którym roku wkroczył Henryk V do Polski? — Opowiedz o obronie Głogowa. — Opowiedz o wydarzeniu pomiędzy cesarzem a Skarbkiem. — Gdzie przyszło do walnej bitwy między Bolesławem a cesarzem? — Jaki był wynik bitwy i jak nazwano potem pole bitwy? — W którym to stało się roku?

5. Nawrócenie Pomorza.

Pomorzanie ciągle jeszcze usiłowali wydobyć się z pod panowania Polski i napadali na jej ziemie. Walka w tych stronach bardzo była trudna. Trzeba było przebijać się przez gęste puszcze i niepodobna było prowadzić tam licznego wojska z potrzebnymi przyrządami do walki. Trzeba było zdobywać gród za grodem. Drobną książęta Pomorzan korzystali się przed Bolesławem, ale dopiero w roku 1122, po pokonaniu najsilniejszego księcia pomorskiego Światopełka i zdobyciu Nakła i Szczecina, Bolesław utrwalił tam swe panowanie.

Bolesław przesiedlił 8000 Pomorzan do Polski i zajął się zaprowadzeniem chrześcijaństwa w tym kraju. Dopomógł mu do tego św. Otto, który wówczas był biskupem w Bambergu. Św. Otto był niegdyś nauczycielem Bolesława na dworze ojca tegoż, Władysława Hermana. Teraz z zapałem podjął się uciążliwej pracy nawracania Pomorzan. Udało się to dopiero po 20 letniej ciężkiej i nieraz niebezpiecznej pracy. Nakoniec jednak udało się wielkie to dzieło Bolesława III i Polska zyskała przystęp do morza.

W wojnach z Pomorzanami znowu odznaczył się mężny wojewoda Żelisław, który, straciwszy dawniej prawą rękę, walczył tam ręką swą lewą.

Co wiesz o wojnie Bolesława z Pomorzanami? — W którym roku Bolesław utracił swe panowanie? — Czem zajął się Bolesław na Pomorzu po zdobyciu tego kraju i kto mu w tem pomagał? — Jak długo trwało nawracanie Pomorza?

6. Wewnętrzne rządy Bolesława III.

Bolesław III pomimo ustawicznych swych wojen, rządził także mądrze w kraju.

Dzielnych rycerzy hojnie nagradzał, tchórzami się brzydził. W walce z Węgrami, pod koniec panowania

Bolesława, raz umknął z pola bitwy wojewoda Wszebor. Bolesław po wojnie posłał mu trzy podarki: skórkę zajęczą, kądziel i powróż. Znaczyło to, że Wszebor uciekał jak zajęć, że powinien usiąść przy kądzieli, jak kobieta, a nie nazywać się rycerzem i że wart jest powieszenia. Wszebor zrozumiał podarek i powiesił się rzeczywiście.

Bolesław często wzywał do siebie na naradę starszyzną duchowną i świecką z całego państwa. Wypytywał o potrzeby i życzenia każdej części ziemi, sam rozstrzygał sprawy i wydawał starszyźnie polecenia.

Za jego czasów mało było jeszcze kapłanów polskich, ale coraz częściej już znajdowali się ludzie, którzy stanowi duchownemu się poświęcali. Jeden z obcych księży, Gallus, tak pokochał kraj i monarchę polskiego, że napisał w języku łacińskim dzieje panowania Bolesława, a także spisał to, o czem się dowiedział z opowiadań o jego poprzednikach. Jest to pierwsza w Polsce pisana kronika dziejów polskich.

Bolesław zakładał też wiele świątyń, klasztorów i szkół polskich. Naśladowali go w tem i inni możni panowie. Opowiadają że osiadł w Polsce Duńczyk, nazwiskiem Piotr Włast, za jakiś czyn podstępny dopóty nie miał otrzymać rozgrzeszenia, dopóki nie postawi siedmiu kościołów. Wtedy on w Polsce i na Szląsku, gdzie był wielkorządcą, wybudował aż siedmdziesiąt siedm kościołów.

W jaki sposób rządził Bolesław w kraju? — Jak się obchodził z rycerzami? — Opowiedz o zajściu z wojewodą Wszeborem. — Czy Bolesław słuchał rady innych w rządzeniu krajem? — Kto to był Gallus i czem się odznaczył? — Co wiesz o zakładaniu kościołów i klasztorów w czasach Bolesława Krzywoustego?

7. Podział Polski.

Bolesław wiedział z doświadczenia, na co będzie narażona Polska, jeżeli ją rozdzieli między synów, których miał pięciu. A jednak nie mógł naruszać zwyczaj, wedle którego każdy, czy włościanin czy rycerz lub król, pomiędzy synów dzielił swe ziemie. Starał się

Polska za Bolesława Krzywoustego (1102—1138).

przeto zaradzić temu i zaprowadził tak zwane starszeństwo (seniorat). Wedle tego urządzenia, najstarszy w rodzinie Piastów był zwierzchnikiem wszystkich innych, między których rozdzielono ziemie i nosił tytuł wielkiego księcia. Oprócz własnej zaś dzielnicy, taki wielki książę miał posiadać ziemię krakowską z Sieradzem

i Łęczycą i pobierać daniny z Pomorza. Stolicą miał być Kraków. W razie śmierci najstarszego księcia, obejmuje władzę najstarszy z rodziny Piastów.

Potem wyznaczył Bolesław dzielnice synom. Najstarszym jego synem był Władysław: ten otrzymał Szlązk, a zarazem miał być zwierzchnikiem braci.

Drugi syn Bolesława III, Bolesław Kędzierzawy, otrzymał Mazowsze i Kujawy.

Trzeci syn, Mieczysław, zwany później Starym, otrzymał Wielkopolskę.

Czwarty zaś syn, Henryk dostał ziemię Sandomierską.

Piąty syn Bolesława III, Kazimierz, nie dostał. Losem jego kazał Bolesław zająć się braciom. Na za pytanie zaś, dlaczego tak uczynił, odpowiedział: "Przecież wiecie, że wóz ma cztery koła, a potrzebuje człowieka, co by nim kierował." Widocznie przewidywał, że ten Kazimierz kiedyś napowrót złączy wszystkie dzielnice Polski.

W jaki sposób Bolesław III chciał kraj ubezpieczyć przed niezgodą jego synów po jego śmierci? — W jaki sposób rozrządził krajem? — Wskaż na mapce podział kraju przez Bolesława III.

8. Śmierć Bolesława Krzywoustego.

Bolesław III Krzywousty nie koronował się wcale, chociaż niezawodnie godnym był korony. Umarł w roku 1138, w 54 roku życia i pochowany został w Płocku, w kościele katedralnym, obok ojca swego Władysława Hermana.

Czy Bolesław III się koronował? — Kiedy umarł? — Gdzie pochowany?

ROZDZIAŁ DRUGI.

Polska w podziałach.

(1138—1296).

SYNOWIE BOLESŁAWA KRZYWOUSTEGO

1. Władysław II. (1138—1146)

Otrzymałszy od ojca swojego Szląsk i część Pomorza, Władysław II, jako najstarszy, objął także zwierzchnictwo nad braćmi i panowanie nad ziemią Krakowską, Łęczycką i Sieradzką.

Wkrótce po objęciu rządów jednakowoż postanowił ponapędzać swych braci z wyznaczonych im dzielnic. Nakłaniała go do tego głównie żona jego, Niemka, Agnieszka, córka margrabi austriackiego, a wnuczka cesarza Henryka, bardzo dumna kobieta.

Zaczął tedy najeżdżać dzielnice swych braci, do których zresztą nie miał przywiązania może dlatego, że byli to jego bracia przyrodni, z innej matki.

Wdowa po Bolesławie Krzywoustym, Salomea, zwołała w r. 1141 zjazd młodszych braci do Łęczycy. Tam długo radzono i proszono Władysława, ażeby zaprzestał krzywdzenia braci, ale nadaremnie.

Po stronie braci stanęli wtedy możnowładcy świeccy i duchowni. Dopóki Polska jednego tylko miała pana, to król ten był dosyć silnym, ażeby nad urzędnikami i bogatymi panami władzę swą utrzymać. Ale kiedy Polskę podzielono na dzielnice, to książęta tych dzielnic, narażeni na napady, musieli się starać o przy-

WŁADYSŁAW II.

chylność możniejszych panów, bo ci im mogli dostarczyć pieniędzy i wojska w razie potrzeby. Rozdawali im przeto dobra, zwalniali od podatków i innych ciężarów, a za to zyskiwali przyjaciół. Tym sposobem przyszlizli do znaczenia różni możnowładcy.

Władysław II namówił księcia halickiego, ażeby mu dopomógł pobić braci i przyszło do bitwy nad Piliżą. Ale tam Władysław został przez braci i możnowładców pobity.

Przemysliwał tedy nad innymi sposobami, ale równocześnie naraził sobie jeszcze bardziej możnowładców, a potem i duchowieństwo. Oto za namową swej żony, kazał kasztelana wrocławskiego, Piotra Własta ze Skrzynna, porwać, oślepić i język mu wyrwać, bo go posądził o spiski z braćmi.

Potem pozyskawszy pomoc od Rusinów jakoteż od pogańskich Jadźwingów i Połowców, najeżdżał braci i obległ ich w Poznaniu. Arcybiskup gnieźnieński Jakób, w szatach kościelnych udał się do obozu Władysława i upominał go, aby zaprzestał wojny z braćmi i odprawił pogan. Nie usłuchał Władysław i arcybiskup rzuciwszy klątwę na niego, wyjechał z obozu.

Wtedy cały naród oburzył się na Władysława i dopomógłszy braciom, pobił jego wojska na głowę. Sam Władysław musiał uciec do Konrada niemieckiego.

Kto objął tron krakowski po śmierci Bolesława III? — Jak Władysław II postąpił w obec braci? — W jaki sposób starała się temu zapobiedz wdowa Bolesława III? — Jaki był wynik zjazdu w Łęczycy? — W jaki sposób powstawali możnowładcy w Polsce? — Gdzie przyszło do bitwy między Władysławem a braćmi? — W jaki sposób zraził sobie Władysław możnowładców? — Co uczynił Władysław, aby braci pokonać, gdy możnowładcy go opuścili? — Jaki był wynik wojny z braćmi? — Dokąd uciekł Władysław?

2. Bolesław IV Kędzierzawy. (1146—1173).

Po ucieczce Władysława powołali panowie polscy na tron drugiego syna Bolesława Krzywoustego, Bolesława, od kręcących się włosów zwanego kędzierzawym.

Cesarz Konrad III przygotowywał wyprawę na Polskę, ujmując się za wypędzonym Władysławem, ale zaniechał jej, bo był zajęty wyprawą krzyżową.

Za to następca Konrada, Fryderyk Rudobrody, wpadł do Polski, spalił Bytom i Głogów i wreszcie zajął Poznań. Bolesław, który nie miał zdolności i zalet Bolesława Chrobrego lub Krzywoustego, musiał zawrzeć pokój bardzo upokarzający. Było to w roku 1157. Bolesław przeprosił cesarza, musiał zapłacić kosztą wojenne, dać cesarzowi 900 rycerzy na wyprawę do Włoch i oddać brata swego Kazimierza jako zakładnika.

Władysław II umarł dwa lata później, nie odzyskawszy praw swoich. Cesarz wypuścił zakładnika swego Kazimierza, ale Bolesław musiał oddać synom Władysława II Szlązk, dzielnicę ich ojca. Od owego czasu to (1163) Szlązk oderwał się na zawsze od Polski, a jego książęta, żeniąc się zazwyczaj z Niemkami, powoli kraj niemiecyli.

Walczył też Bolesław Kędzierzawy z Prusakami. Ci udawali chrześcijan tak długo, dopóki widzieli wojska polskie u siebie, ale gdy te kraj opuszczały, powracali do pogaństwa i zdradzali Polskę. W r. 1167 Bolesław z braćmi swoimi urządził wielką wyprawę na Prusaków. Użył przy tem za przewodników pewnych chrześcijańskich Prusaków: ale ci go zdradzili i wprowadzili wojsko we wielkie moczary. Tam zaczajeni Prusacy zadali wielką klęskę Polakom. Sam Bolesław ledwie uszedł z życiem, a młodszy brat jego, czwarty z rzę-

BOLESŁAW KĘDZIERZAWY.

du syn Bolesława Krzywoustego, Henryk, zginął w bagnach.

Tak więc nieszczęśliwem było panowanie Bolesława Kędzierzawego i Polska traciła coraz więcej na znaczeniu, a wewnątrz kraju coraz to bardziej panoszyli się możnowładcy. Chcieli oni nawet raz strącić z tronu Bolesława i namawiali najmłodszego brata jego Kazimierza, aby wystąpił przeciw niemu i objął rządy. Kazimierz z oburzeniem sprzeciwił się temu.

W roku 1173 umarł Bolesław Kędzierzawy i swoją dzielnicę, Mazowsze i Kujawy, pozostawił synowi swojemu Leszkowi. Na tron zaś wstąpił, obejmując ziemię Krakowską, trzeci z rzędu syn Bolesława Krzywoustego, Mieczysław.

Kto objął rządy po Władysławie i w którym roku? — Jaki miał przydomek Bolesław IV? — Z kim Bolesław musiał prowadzić wojnę? — Kiedy i pod jakimi warunkami zawarł Bolesław IV pokój z cesarzem? — Jaką dzielnicę straciła Polska na zawsze i w którym to było roku? — Z kim jeszcze walczył Bolesław IV? — Opowiedz przebieg wyprawy na Prusaków. — Kto zginął w bitwie rozstrzygającej z Prusakami? — Kiedy umarł Bolesław Kędzierzawy?

3. Mieczysław III Stary. (1174—1177).

Mieczysław miał już lat 50, kiedy wstąpił na tron i dlatego nazwano go Starym. Chciał on powiększyć władzę panującego, a odebrać władzę możnowładcom.

Postępował przy tem jednak bardzo niesprawiedliwie i urzędnicy jego dopuszczali się różnych nadużyć. Napróżno go upominał biskup krakowski Gedeon. Wreszcie narodowi sprzykrzyło się jego panowanie, podnosiły się bunty, w końcu nawet w jego własnej dzielnicy w Wielkopolsce, jeden z synów jego Odon, bunt przeciw niemu podniósł. Wtedy Mieczysław musiał ucho-

MIECZYSLAW III STARY.

dzie z Polski i schronił się do jakiegoś pogranicznego grodu z trzema synami.

Kto objął rządy po Mieczysławie IV? — Jaki przydomek otrzymał Mieczysław III i dlaczego? — W jaki sposób postępował Mieczysław Stary? — Jaki był skutek tego postępowania?

4. Kazimierz II. Sprawiedliwy. (1177—1194).

Powołano teraz na tron piątego syna Bolesława Krzywoustego, Kazimierza, który przy podziale Polski przez ojca nie dostał. Przy objęciu tronu posiadał jednakowoż już ziemię Sandomierską po śmierci Henryka, który zginął w bitwie z Prusakami. Potem odziedziczył po śmierci Leszka, syna Bolesława Kędzierzawego, Mazowsze i Kujawy; po wypędzeniu zaś Mieczysława Starego dostał część Wielkopolski, jakoteż ziemię Krakowską. Tak więc połączył pod swoim panowaniem prawie całą Polskę, i spełniła się przepowiednia ojca jego.

Kazimierz objąwszy rządy starał się zaprowadzić porządek w kraju. W roku 1180 zwołał wielki zjazd możnowładców do Łęczycy, ażeby wspólnie z nimi naradzić się i ułożyć sprawiedliwe ustawy. Odtąd biskupi, wojewodowie i kasztelanowie coraz częściej z panującym odbywali wspólne narady i brali tym sposobem udział w rządach. Tę to radę złożoną z panów duchownych i świeckich, zwano później senatem.

Uchwały zjazdu łeczyckiego, które głównie chroniły prawa kmiotków i własności Kościoła, zatwierdził sam Papież Aleksander III i odtąd coraz to ściślejsze były stosunki Polski ze Stolicą Apostolską.

Kazimierz nadto zawarł pokój z cesarzem Niemiec, i kilkakrotnie na Rusi zaprowadzał silną dłońą porządek, tak, że Polska znowu zyskała na znaczeniu. Z Węgrami zawarł ugodę, iż odtąd Karpaty będą sta-

KAZIMIERZ II. SPRAWIEDLIWY.

nowiły granicę między Węgrami a Polską. Toczył też pomyślne wojny z Prusakami i Jadźwingami.

W r. 1194 podczas uczty w święto św. Floryana, po nabożeństwie, Kazimierz rozmawiając z biskupem, nagle po wypiciu kieliszka wina padł bez życia. Zdaje się, że ktoś go otruli.

Kazimierzowi nadano piękny przydomek Sprawiedliwego. Opowiadają też o nim następujące wydarzenie: Pewnego razu grał Kazimierz z jakimś dworzaninem w kostki. Dworzanin, rozgniewany ciąglem przegrywaniem, tak się uniósł, że w twarz uderzył księcia. Inni dworzanie rzucili się na niego, ale obronił go Kazimierz, mówiąc: "Jam zawinił, żem go do gniewu pobudził". Nazywał się ów dworzanin Stach z Konar.

Kogo powołano na tron krakowski po napędzeniu Miecysława? — Jakie ziemie posiadał Kazimierz II obejmując rząd? — Co wiesz o zjeździe w Łęczycy: kiedy i w jakim celu zwołał go Kazimierz? — W jaki sposób Kazimierz II ubezpieczył Polskę przed sąsiadami? — Z kim walczył? — Kiedy umarł Kazimierz II i pośród jakich okoliczności? — Jaki przydomek dano Kazimierzowi? — Opowiedz o wydarzeniu świadczącym o sprawiedliwości Kazimierza II.

5. Miecysław III Stary po raz drugi.

Po śmierci Kazimierza zebrali się panowie do Krakowa, ażeby się naradzić, kogo mają na tron powołać. Ponieważ syn Kazimierza, Leszek, od jasnych włosów Białym nazwany, miał dopiero sześć lat, przeto postanowiono, aby on na tron wstąpił, ale ażeby za niego sprawowała rządy matka jego Helena, przy pomocy biskupa krakowskiego Pełki i brata tegoż, wojewody Mikołaja.

Jednakowoż żył jeszcze jeden z synów Bolesława Krzywoustego, napędzony z Polski Miecysław III Stary. Ten zyskał sobie pomoc ze strony szlążkich pa-

nów i Pomorzan i wraz z nimi wpadł do Polski, ażeby tron odzyskać. Przyszło do bitwy pod Jędrzejowem w r. 1195, Mieczysław nawet został raniony, ale bitwa była nierozstrzygnięta.

Mieczysław umiał tak pochlebiać Helenie, przyrzekając zająć się losem i wychowaniem Leszka, że ta oddała mu rządy, tem bardziej, że nie zgadzała się z wojewodą Mikołajem.

Mieczysław dostawszy się na tron, zaczął postępować z możnowładcami w podobny sposób, jak poprzednio i znowu oburzył naród na siebie, tak, że go znowu napędzono w r. 1201. Powołano na tron napowrót Leszka Białego.

Ten jeszcze raz potem odstąpił tron stryjowi, ale kilka miesięcy później Mieczysław III Stary umarł w Kaliszu w r. 1202.

Kogo obrali panowie polscy następcą Kazimierza II? — Kto i w jaki sposób przywłaszczył sobie te rządy? — Czy Mieczysław III, dostawszy się na tron postępował inaczej, niż w czasie pierwszych swych rządów? — Kiedy i gdzie umarł Mieczysław III Stary?

Leszek i Biały i Władysław Laskonogi.

1. Leszek Biały i Goworek.

W czasie kiedy Mieczysław sprawował rządy kraju, Leszek Biały przebywał w Sandomierzu. Zajmował się tam jego wychowaniem wojewoda sandomierski Goworek.

Po śmierci Mieczysława III, panowie polscy wyprawili znowu posłów do Leszka Białego i ofiarowali mu rządy kraju. Ale wojewoda krakowski Mikołaj, który nie lubił Goworka, wyraźnie przy tem położył

LESZEK BIAŁY I GOWOREK.

warunek, by Leszek odprawił od siebie Goworka. Chciał bowiem Mikołaj przy młodym księciu pozyskać wpływy.

Leszek Biały, liczący podówczas lat 17, nie chciał jednakowoż przyjąć tego warunku. Pomimo, że Goworek dobrowolnie chciał ustąpić, Leszek wręcz oświadczył posłom, że nie przyjmie korony pod takim warunkiem i powiedział im, aby sobie innego panującego obrali.

Wtedy Mikołaj nakłonił innych panów, aby na stolicę krakowską zawezwali syna Mieczysława Starego, Władysława.

Gdzie przebywał Leszek Biały w czasie panowania Mieczysława III? — Kto zajmował się jego wychowaniem? — Czy po śmierci Mieczysława III ofiarowano mu tron polski i pod jakim warunkiem? — Co odpowiedział polskim posłom Leszek Biały? — Kogo powołano na tron, gdy Leszek Biały odmówił?

2. Władysław Laskonogi. (1202—1206).

Władysław, od nóg cienkich zwany Laskonogim, bardzo rychło wstąpił w ślady ojca i naraził sobie możnowładców i duchowieństwo. Do żywego oburzeni byli wszyscy, kiedy po zmarłym biskupie zagarnął jego spadek i zabrał do swego skarbu. Arcybiskup upominał go i wykazywał, że narusza uchwały zjazdu łeczyckiego, które pod klątwą zabraniały takiego postępowania. Gdy to nie pomogło, rzucił klątwę na niego. Zbuntowali się wtedy przeciw Władysławowi panowie małopolscy i napędzili go z kraju. Schronił się do swojej dzielnicy, Wielkopolski, ale i tu, jako wyklęty, był znienawidzony.

Jaki przydomek miał Władysław? — W którym roku wstąpił na tron? — Jak postępował zaraz po objęciu rządów? — Jaki był skutek jego postępowania?

WŁADYSŁAW ŁASKONOGI.

3. Wojny z Rusią.

Kiedy Władysław Laskonogi jeszcze panował, Leszek Biały w swojej dzielnicy, w Sandomierzu, ciągle musiał odpierać napady księcia ruskiego, czyli halickiego, Romana. Księcia tego niegdyś ojciec Leszka, Kazimierz, osadził na tronie halickim, ale Roman nie chciał o tem pamiętać i napadając na ziemie polskie, pustoszył je. Leszek Biały z młodszym swym bratem Konradem zebrał wojsko, nad którem dowództwo powierzyli wojewodzie mazowieckiemu Krystynowi. Pod Zawichostem przyszło w r. 1205 do krwawej bitwy, w której Polacy świetne odnieśli zwycięstwo. Sam Roman poległ w ucieczce, a potem Rusini wykupili jego ciało za tysiąc funtów srebra.

Czem zajęty był Leszek Biały w czasie panowania Władysława? — Gdzie i w którym roku Leszek Biały odniósł zwycięstwo nad króciem halickim?

4. Leszek Biały obejmuje rządy.

Po napędzeniu Władysława Laskonogiego, oczy wszystkich panów zwróciły się znowu na syna Kazimierzowego, Leszka Białego, tem bardziej, że świeżo tak się odznaczył na wojnie z Rusią. Nie żył też już Mikołaj, wojewoda krakowski, który byłby może przeciwił się temu.

Wyprawiono przeto posłów do Sandomierza i powołano Leszka Białego na tron krakowski w r. 1206.

Leszek, objąwszy rządy, odstąpił zaraz bratu swojemu, Konradowi, Mazowsze i Kujawy.

Naśladując ojca swojego, Kazimierza, Leszek Biały szanował duchowieństwo i uwolnił je od władzy świeckiej. W zamian za to panowie duchowni i świeccy postanowili, ażeby odąd ziemia krakowska i sandomierska

LESZEK BIAŁY.

stały się dziedziczną własnością Leszka. Zatwierdził to też Papież Grzegorz VII.

W którym roku powołano Leszka Białego do dzielnic odstepił bratu Konradowi? — W jaki sposób zachowywał się Leszek w obec duchowieństwa? tron? — Jak

5. Stosunki z Rusią.

Leszek miał za żonę świętobliwą księżkę ruską Grzymisławę i miał także na Ruś oko. Tu po śmierci Romana panowie ruscy wygnali z Halicza wdowę tegoż z dwoma synami, Danielem i Bazylim, a ona przybyła na dwór Leszka. Leszek ujął się za nimi i utrzymał ich na księstwach przez czas niejaki. Ale niebawem znowu ich wygnano.

Wtedy zniecierpliwiony Leszek umówił się z królem węgierskim Andrzejem i obydwaj, pobrawszy małoletnie swe dzieci, osadzili je na tronie w Haliczu. Odbyla się tam koronacja 5 letniego Kolomana węgierskiego i 3 letniej córeczki Leszka, Salomei. Po nowych targach na Rusi jednakowoż, drugi syn Andrzeja objął tam panowanie i odtąd Ruś zupełnie uwolniła się od zwierzchnictwa Polski. Owa Salomea, powróciwszy do Polski, zasłynęła świętobliwością i z czasem w poczet Świętych Pańskich została zaliczoną.

Z kim ożeniony był Leszek? — Co tymczasem działo się na Rusi? — W jaki sposób załatwił sprawy te Leszek? — Czy Ruś przyjęła to załatwienie sprawy? — Co stało się z córką Leszka, Salomeą, po powrocie jej z Rusi?

6. Konrad Mazowiecki.

Brat Leszka, Konrad mazowiecki, był narażony na ciągle napaści ze strony sąsiadujących z nim Prusaków. Dzielnie odpierał ich napady opiekun dawny Konrada, Krystyn, którego Prusacy bali się jak ognia i nazywali go polskim bożkiem. Ale Konrad, który był srogim

KONRAD MAZOWIECKI.

i mściwym, pozazdrościł tej sławy Krystynowi i kazał go zabić. Odtąd kara Boża go ścigała, bo Prusacy ciągle pustoszyli Mazowsze, chociaż kilkakrotnie napędzili ich Polacy z całego kraju urządzając na nich wyprawy.

Ażeby skuteczniej przeciw nim się bronić, Konrad wtedy popełnił błąd straszny, nie wiedząc, jakie niebezpieczeństwo sprowadza na Polskę. Sprowadził bowiem Krzyżaków.

Czem odznaczało się panowanie Konrada w ziemiach mu przydzielonych? — W jaki sposób postąpił Konrad z byłym swoim opiekunem, Krystynem? — Jaki był skutek tego postępuku?

7. Krzyżacy.

W owych czasach, od lat stu przeszło, urządzali rozmaici chrześcijańscy królowie tak zwane wyprawy krzyżowe, to jest wojny w celu uwolnienia z rąk niewiernych Turków Ziemi Świętej, w której żył i nauczał Zbawiciel. Polacy wprawdzie nie brali udziału w tych wyprawach krzyżowych, ale za to ustawicznie starali się nawracać pogańskich Pomorzan i Prusaków i walczyli z nimi.

W celu prowadzenia tych wojen krzyżowych tworzyły się rozmaite zakony rycerskie. Zakony te miały na celu prowadzenie wojen z niewiernymi.

Taki zakon założyli też w Palestynie Niemcy. Był to zakon Imienia Najśw. Maryi Panny, a że tylko Niemcy mogli do niego należeć, przeto nazywano go zakonem niemieckim albo tautońskim.

Członkowie zakonu niemieckiego nosili żelazną zbroję, a na niej biały płaszcz, na którym wyszyty był duży czarny krzyż. Polacy przeto przezwali ten zakon zakonem krzyżackim, a jego członków Krzyżakami. Wszyscy członkowie zakonu dzielili się na rycerzy i na księży zakonnych; wszyscy składali śluby bezżenności,

posłuszeństwa, ubóstwa i walki z niewiernymi. Na czele zakonu stał wielki mistrz, jemu podlegali mistrzowie prowincjonalni, a tym znowu przełożeni nad powiatami i zamkami zakonnymi, tak zwani komturowie.

Krzyżacy, tak jak inni rycerze zakonni, początkowo przebywali w Ziemi Świętej, ale kiedy wojny krzyżowe zakończyły się zwycięstwem niewiernych, nie wiedzieli co począć.

Ponieważ byli nadzwyczajnie wyćwiczeni w rzemiośle wojennem przeto sprowadzali ich różni książęta lub królowie, kiedy potrzebowali pomocy do jakiej wojny z poganami. Tak naprzykład sprowadził ich węgierski król Andrzej II. aby mu dopomogli do wojny z dzikimi Kumanami i za to wyznaczył im pewne ziemie na

(Wedle sztychu A. Zaleskiego).
Rycerz Zakonu Krzyżackiego.

Węgrzech. Ale kiedy oni na tych ziemiach chcieli rządzić się samowolnie i nie chcieli uznawać zwierzchnictwa króla węgierskiego, napędził ich Andrzej II i bardzo dobrze uczynił.

Czy to były wyprawy krzyżowe? — Czy Polacy brali udział w tych wyprawach? — W jaki sposób powstał Zakon niemiecki albo teutoński? — Jak Polacy nazywali ten zakon i jego członków? — Jak urządzony był zakon? — Czem zajmowali się Krzyżacy po ukończeniu wypraw krzyżowych? — W jaki stosunek z nimi wszedł król węgierski Andrzej II?

8. Krzyżacy w Polsce.

Otóż Konrad Mazowiecki wszedł w układy z tymi Krzyżakami, ażeby bronili się przed Prusakami i aby nawracali ten naród.

Ale Krzyżacy za darmo tego uczynić nie chcieli. Dawno oni nie trzymali się już swoich ślubów ubóstwa i pokory. Targowali się długo i w końcu Konrad dał im ziemię Chełmińską i Nieszawską, pod warunkiem że go będą bronili przed Prusakami. Mieli oni jednak być jego poddanymi i uznawać jego zwierzchnictwo.

Stało się to w roku 1227: nieszczęśliwy to rok dla Polski, bo zakon ten krzyżacki stał się później dla Polski tem, czem jest wilk wpuszczony do owczarni. Najniebezpieczniejszymi wrogami stali się oni później i prześladowcami Polaków i za ten błąd Konrada, Polska do dzisiaj pokutować musi.

W jaki stosunek wszedł z krzyżakami Konrad mazowiecki? — Jaki układ zawarł z nimi? — W którym to stało się roku? — Czy dla Polski pomyślnem to było wydarzeniem?

9. Śmierć Leszka Białego.

W tym czasie w Wielkopolsce, gdzie rządził zawsze jeszcze Władysław Laskonogi, toczyły się walki domowe. Bunty podnosił zwłaszcza Władysław Odoniec, bratanek Laskonogiego, który sprzymierzył się z księ-

ciem pomorskim Świętopełkiem. Władysław prosił Leszka o pośrednictwo i nawet gotów mu był odstąpić Wielkopolskę.

Cw Świętopełk, mianowany przez Leszka namiestnikiem Pomorza, okazał się zdrajcą, nie chciał płacić daniny i zamierzał oderwać Pomorze od zależności Polski.

Leszek chcąc rozsądzić sprawę Odonicza i różne sprawy podobne, zwołał zjazd książąt polskich i szlążkich do Gąsawy koło Żnina w r. 1227. Kiedy zawezwani przybyli, zdradziecko wpadli Odonicz i Świętopełk z Pomorzanami i rzucili się na zebranych. Leszek Biały był właśnie w kąpieli; ostrzeżony wskoczył na koń, ale Pomorzanie puścili się za nim w pogoń i zabili go blisko wsi Marcinkowa. O mało także nie został zabity jeden z książąt szlążkich, Henryk Brodaty, ale tego zasłonił swoim ciałem wierny jego sługa Peregryn i sam został śmiertelnie raniony. Za to książe Henryk potomstwo Peregryna obdarzył licznymi włościami i szlachectwami i od nich to pochodzi znakomity ród Nałęczów.

Co działo się w Wielkopolsce w ostatnich latach panowania Leszka Białego? — Kto to był Świętopełk? — Kiedy i w jakim celu zwołał Leszek zjazd do Gąsawy? — W jaki straszny sposób zakończył się zjazd w Gąsawie? — Kto jeszcze o mało nie stracił tam życia, tak jak Leszek Biały? — Kto obronił Henryka Brodatego? — Jak książe Henryk wynagrodził rodzinę dzielnego sługi?

BOLESŁAW V WSTYDLIWY

(1227—1279).

1. Opieka nad małoletnim Bolesławem.

Kiedy Leszek Biały umarł, syn jego Bolesław miał tylko siedemnaście miesięcy. Potrzeba było zatem

BOLESŁAW V WSTYDLIWY.

znowu opieki. Matka Bolesława, Grzemisława, pragnęła, aby tę opiekę objął bardzo sprawiedliwy i mądry książę szlązki, Henryk Brodaty. Ale Konrad mazowiecki, jako stryj małoletniego króla, nie chciał dopuścić do tego i po kilku utarczkach z Henrykiem, sam objął opiekę i rządy.

Rządził zaś zupełnie samowolnie i tak krzywdził wdowę i sierotę po swoim bracie, że gdy ci się upomnieli, aby im przynajmniej oddał ich własność, ziemię Sandomierską, kazał oboje wtrącić do więzienia. Uwolnili ich potajemnie opat Benedyktynów i Klemens Gryf z Ruszczy z innymi rycerzami. Uszli wtedy do Wrocławia, do Henryka Brodatego.

Jak się nazywał syn i następca Leszka Białego? — W jakim był wieku, gdy Leszek Biały został zamordowany? — Kto objął opiekę nad nim? — W jaki sposób sprawował opiekę Konrad Mazowiecki?

2. Henryk I. Brodaty. (1234—1238).

Henryk Brodaty, doznawszy teraz pomocy także ze strony panów małopolskich, wpadł do Krakowa i wypędził Konrada Mazowieckiego. Sam objął rządy w Krakowie w imieniu małoletniego jeszcze zawsze Bolesława, a temu oddał część ziemi Sandomierskiej.

Henryk Brodaty był panem mądrym i dobrym gospodarzem. Za żonę miał Jadwigę, tak cnotliwą i pobożną panią, że później w poczet Świętych Pańskich została zaliczoną. Henryk starał się zjednoczyć całą Polskę, bo ze wszystkich ksiąząt polskich najobszerniejsze już posiadał obszary t. j. Szlązk, Małopolskę i część Wielkopolski. Ale w tych zamiarach przeszkodziła mu śmierć, bo umarł już w roku 1238.

Kto napędził Konrada Mazowieckiego i sam objął rządy w imieniu małoletniego Bolesława V? — W jaki sposób sprawował rządy? — Co wiesz o żonie Henryka Brodatego? — Jakie miał zamiary Henryk Brodaty? — Czy zdołał je przeprowadzić? — Kiedy umarł?

HENRYK I. BRODATY.

3. Henryk II. Pobożny. (1238—1241).

Po Henryku Brodatym objął rządy syn jego, Henryk Pobożny. Był on równie dzielny i mądrym, jak ojciec jego, a jeszcze cnotliwszym, bo bardzo troskliwie wychowywała go jego matka św. Jadwiga.

Nadchodził jednakowoż czas, w którym Bolesław Wstydlivy, chociaż jeszcze bardzo młodziutki, mógł już objąć rządy, tem bardziej, że w tym czasie już się ożenił.

Kto objął rządy po Henryku Brodatym w imieniu Bolesława V? — Dlaczego krótko tylko panował? — Jakim był panem?

4. Św. Kinga.

Podówczas siostra Bolesława, św. Salomea, bawiła na dworze króla węgierskiego Beli i zaprzyjaźniła się serdecznie z równie jak ona cnotliwą Kunegundą, czyli Kingą, córką króla. Otóż za namową swej siostry, Bolesław wyprawił poselstwo do króla Beli z prośbą, ażeby mu dał za żonę tę córkę, liczącą wówczas lat 15. Król Bela przystał na to i Kingę wyprawił do Polski, gdzie ślub się odbył w r. 1239.

Ta księżniczka Kinga, która również później w poczet Świętych Pańskich została zaliczoną, wielkie dobrodziejstwo wyświadczyła Polsce. Kiedy raz pojechała odwiedzić ojca, ten jej powiedział: „Proś o co chcesz, a dam ci.“ Kunegunda na to odrzekła: „Polska ma dość ziemi i chleba, ale mało ma soli. Daj mi ojciec górę soli.“ Król zgodził się z uśmiechem. Kinga zwiedzając potem z ojcem kopalnie, do jednej studni solnej wrzuciła pierścień na znak, że ją bierze w posiadanie. Potem wróciła do Polski. Kiedy z mężem przybyła do Wieliczki, gdzie już były kopalnie, ale bardzo ubogie, kazała w jednym miejscu kopać. I oto w tem miejscu dobyto, nadzwyczaj wielką bryłę pięknej soli, a kiedy,

ją rozbito, znalazł się w niej pierścień Kingi. Odtąd kopalnie soli w Wieliczce i w Bochni są największemi i najwspanialszemi na całym świecie.

Górnicy pokazują św. Kunegundzie pierścień
znaleziony w bryle soli.

Z kim i z jakiego powodu zamierzał się ożenić Bolesław V? —
W którym roku odbył się ślub Bolesława V z królową Kingą? —
Jakie dobrodziejstwo wyświadczyła św. Kinga Polsce? — Opo-
wiedz, co wiesz o kopalniach soli w Wieliczce i Bochni.

5. Tatarzy.

Niebawem jednakowoż straszne spadło nieszczęście na Polskę. Niezliczone gromady dzikich Mongołów z Azji wpadły w owych czasach do Europy i jak szarańcza rzuciły się najprzód na Ruś, a potem na Polskę.

Zwano ich Tatarami. Byli to ludzie niskiego wzrostu, o skośnych oczach. Żywili się byle czem, pili tylko wodę. Za pokarm służyło im często tylko mięso końskie, które trzymali pod siodłem, dopóki nie było kruche. poczem je jedli surowe. Mieli małe koniki, ale tak zgrabne i sprawne, że na nich po najkrętszych drogach pędzili jak po gościńcu, dwa i trzy razy szybciej, niż inni jeźdźcy. Kiedy niezliczonemi gromadami gdzie wpadali, to pustoszyli, palili i niszczyli wszystko tak, że mawiano: "tam trawa nie porośnie, kędy przeszedł Tatar." Zabijali bez litości każdego mężczyznę, a niewiasty zabierali w wieczną niewolę; nazywało się to u nich, że brali je "w jasyr."

Otóż ci Tatarzy wpadłszy do Europy, najprzód rozbili Połowców, lud również mongolski, a potem wpadli na Ruś. Książęta ruscy zebrali się razem i wyruszyli przeciw nim; w bitwie jednak nad rzeką Kałką zostali zupełnie pobici. Było to jeszcze w r. 1224.

Swoim zwyczajem, Tatarzy spustoszywszy i zniszczywszy wszystko, pozabierali co się dało, a przedewszystkiem zabrawszy tysiące niewiast w jasyr, powrócili do Azji. Po trzynastu latach jednak wrócili w liczbie jeszcze większej, pod dowództwem królika zwanego chanem, Batu. Popalili kilka grodów ruskich, a między nimi Kijów. Książęta ruscy poddawali im się jeden za drugim. Książę halicki Daniel udał się do króla węgierskiego Beli o pomoc, ale nim powrócił, już gro-

dy Włodzimierz i Halicz były spustoszone, mężczyźni wymordowani a niewiasty pobrane w jasyr.

Od owego to czasu Ruś dostała się w jarzmo mongolskie pod którem znajdowała się przez dwa wieki.

Kto to byli Tatarzy? — Opowiedz, w jaki sposób prowadzili życie i urządzali swe wyprawy w dalekie kraje. — W którym roku wpadli Tatarzy do Europy? — Jaki był skutek pierwszych ich wypraw?

6. Napad Tatarów na Polskę.

Spustoszywszy Ruś całą, Tatarzy wpadli do Polski. Zniszczyli Lublin, Zawichost i Sandomierz; — książęta polscy nie mieli sił dosyć i nie umieli walczyć z dzikim tym narodem. Bolesław Wstydlivy uszedł do Węgier. Tatarzy posunęli się dalej, spustoszyli Wiślicę i spalili Kraków. Potem posunęli się do Szlązka.

Jak już wiemy, panował tam Henryk Pobożny. Matka jego, św. Jadwiga, miała objawienie, że syn jej polegnie w wojnie z niewiernymi. Henryk jednakowoż postanowił wydać bitwę Tatarom, tem bardziej, że miasto Wrocław w cudowny sposób uwolniło się od ich oblężenia. Tam bowiem modlił się o ocalenie miasta św. Czesław, a w czasie jego modlitwy otoczył go blask cudowny. Blask ten zamienił się na kulę ognistą, która wpadła między Tatarów i tak ich przeraziła, że w popłochu odstąpili od oblężenia.

Henryk Pobożny oczekiwał Tatarów pod Lignicą na Dobrem Polu. Zgromadził on tam główne siły polskie i obiecał mu pomoc nawet Wacław I, król czeski. Nim ten jednakowoż przybył, nadciągnęli Tatarzy. Henryk podzielił swe wojsko na 4 hufce i rzucił się na Tatarów. Początkowo też wiodło mu się, ale naraz rozległy się głosy: "Uciekajcie, uciekajcie!" To Tatarzy podstępnie z ukrycia wołali i równocześnie obnosili

na tyce jakąś głowę, z której wybuchał smrodliwy dym. Przeraziły się wojska polskie, zrobiło się zamieszanie, a Tatarzy korzystając z tego, straszną klęskę zadali polskiemu wojskom. Zginął w tej bitwie także i Henryk Pobożny; Tatarzy uciawszy mu głowę, obnosili ją na tyce po obozie. Kiedy doniesiono o tem św. Jadwidze, ona pocieszała jeszcze innych, a Bogu dziękowała, że dał jej syna, który położył życie za wiarę.

Ta bitwa nieszczęśliwa pod Lignicą odbyła się w r. 1241. Powiadają, że Tatarzy każdemu poległemu rycerzowi odciepli prawe ucho i zebrali tych uszu 9 wozów.

Jednakowoż i Tatarzy ponieśli tak niezmierne straty, że nie poważali się już dalej posuwać. Batu chan po roku srożenia się w Polsce powrócił ze swymi zastępami do Azji. Słusznie tedy można powiedzieć, że Polacy chociaż pobici, uratowali swem męstwem całą zachodnią Europę od zalewu Tatarów.

Opowiedz o pierwszym napadzie Tatarów na Polskę. — Czy Bolesław Wstydlivy odparł ich najazd? — Kto pierwszy postanowił wydać im bitwę? — Opowiedz o ocaleniu miasta Wrocławia. — Opowiedz o nieszczęśliwej bitwie pod Lignicą. — W którym roku ta bitwa się odbyła? — Czy bitwa ta, choć nieszczęśliwa, żadnej nie przyniosła korzyści Polsce?

7. Dalsze lata panowania Bolesława V.

Smutno wyglądało w Polsce po przejściu Tatarów. Miasta i wsie były spustoszone. Kraj wyludnił się bardzo; mnóstwo rycerzy poległo, mieszkańców wiosek pomordowali Tatarzy, niewiasty uprowadzili ze sobą w jasyr. A na dobitek jeszcze, Bolesław Wstydlivy nie mógł spokojnie objąć należne mu rządy. O tron krakowski ubiegali się syn Henryka Pobożnego, Bolesław Łysy, zwany Rogatką i znowu Konrad Mazowiecki. Ów "Rogatka" w niczem nie był podobny do swego ojca; roz-

rzutny, drapieżny i rozpustny, ustawicznie zostawał pod klątwą biskupów. Ostatecznie jednakowoż Bolesław Wstydlivy pokonał swych wewnętrznych nieprzyjaciół i utrzymał się na tronie od r. 1243.

Czem odznaczały dalsze się lata panowania Bolesława V? — Z jakimi nieprzyjaciółmi wewnętrznymi musiał walczyć Bolesław? — Czy ich pokonał i kiedy?

8. Postać Polski za Bolesława Wstydliwego.

Długiem było panowanie Bolesława Wstydliwego, bo licząc od śmierci ojca jego, trwało aż 52 lat, ale było też nieszczęśliwem pod wielu względami.

Polska podzieloną była na liczne dzielnice, których książęta nie żyli ze sobą w zgodzie i nie uznawali zwierzchnictwa księcia krakowskiego. Do Bolesława należały więc tylko księstwa Krakowskie, Sandomierskie i Lubelskie; w Wielkopolsce panowali prawnukowie Mieczysława Starego, książęta Przemysław i Bolesław Pobożny; na Mazowszu Konrad, a po jego śmierci (1247) jego synowie; Pomorze pod Świętopełkiem zupełnie odpadło od Polski, a także i Szlązk już tworzył zupełnie oddzielne księstwo, i coraz to więcej niemieckim się stawał. Nie żyła tam już cnotliwa Jadwiga (um. 1243), a srogo rządził Rogatka.

Nadto niszczyli Polskę zewnątrz nieprzyjaciele: margrabiowie brandenburscy, Pomorzanie, Prusacy, Litwini, Jadźwingowie, Rusini i Tatarzy.

W jaki sposób Polska była podzieloną na dzielnice za czasów Bolesława? — Jakich zewnętrznych miała Polska wrogów?

9. Kolonizacya.

Jeszcze przed napadem Tatarów sprowadzali książęta, osobliwie szlązcy, osadników obcych do Polski, i to szczególnie niemieckich.

Po spustoszeniu i wyludnieniu kraju przez Tata-
rów, to sprowadzanie osadników, czyli kolonizacya,
rozpoczęło się w bardzo wielkich rozmiarach, i to nie-
tylko na Szląsku, ale także w Małopolsce, w Wielko-
polsce i na Mazowszu. Sprowadzając zaś takich osa-
dników, książęta musieli im nadawać osobne prawa, czy
przywileje, aby ich zachęcić do pozostania w kraju.
Uwalniali ich od podatków i różnych danin, jakie o-
płacali kmiecie. Dozwalano im także własne obierać
rządy i sądy, tak w miastach, jak i po wsiach.

W miastach obierali ci osadnicy swoich urzędni-
ków; na ich czele stał wójt, później zwany burmi-
strzem, z radą miejską, czyli ławnikami. Nawet prawa
i ustawy polskie dla tych mieszczan nie były obowią-
zujące, bo zaprowadzali swe własne i podlegali sądo-
wnictwu niemieckiemu, zwanemu magdeburskiem. Za
to jednak wprowadzili do miast handel i przemysł, ja-
koteż rzemiosła, nieznane dawniej Polakom. Utworzy-
ły się liczne rzemieślnicze lub kupieckie związki, zwane
cechami, które w razie wojny nawet swych własnych
wojsk dostarczały. Podniósł się przez to dobrobyt i ład
w miastach, ale zarazem zakradły się niemieckie oby-
czaje.

Po wsiach zaś tacy osadnicy, niezależni od polskich
starostów, obierali swych własnych sołtysów. Różnili
się tem od polskich kmieciów czyli włościan, którzy na-
leżeli do ziemi i byli "niewolnymi", do gleby przywią-
zanymi. Powstały osady włościan wolnych, a podniosła
się praca rolnicza, karczowano lasy, osuszano bagna,
kopano kanały, coraz to znaczniejsze obszary upra-
wiano.

Tym sposobem doprowadzono do tego, że zatarły się powoli ślady spustoszenia przez Tatarów a nawet większy ład i dobrobyt zapanowały, ale dużo zmieniły się wewnętrzne stosunki.

Jakich środków musiano użyć, ażeby osiedlić okolice spustoszone przez Tatarów? — W jaki sposób zmieniły się stosunki w miastach? — O ile zmieniły się stosunki po wsiach?

10. Możnowładcy i szlachta polska.

Możnowładcy, którzy w skutek podziału kraju przez Bolesława Krzywoustego przyszli do znaczenia, coraz to większą zyskiwali władzę za czasów Bolesława Wstydliwego. Każdy z nich otaczał się własnym dworem i rosł w potęgę, coraz stawał się zuchwalszym i zyskiwał niejako znaczenie książątka w swoich posiadłościach. Wywierali wielkie wpływy na rządy, a kiedy wspólnie zbierali się na narady, to nieraz książęta dzielnie zupełnie stawali się zależni od ich woli.

Przychodziła w tym czasie do znaczenia coraz to większego także i szlachta polska.

Nadawanie szlachectwa w Polsce sięga czasów bardzo dawnych. Za odznaczenie się męstwem na wojnie, za poświęcenie życia w obronie ojczyzny często kmięcie otrzymywali szlachectwo. Pośród ciągłych wojen, mnożyły się też rody szlacheckie. Takie rody przybierały pewne godła, czyli herby, t. j. znaki widome, które pomieszczano na zbrojach, pieczęciach i chorągwiach. Szlachta otrzymywała dobra ziemskie od monarchy, a pełniła służbę wojenną, za co otrzymywała uwolnienie od danin lub inne prawa i łaski, tak zwane przywileje. Uprawą roli szlacheckiej zajmowała się polska czeladź lub koloniści niemieccy. Każdy ród szlachecki zazwyczaj zbierał się wspólnie na wojnę pod jedną chorągwią czyli sztandarem.

O dobro ojczyzny, o jej obronę przed nieprzyjacielem, o zewnętrzny ład w kraju, starało się zarówno duchowieństwo, jak szlachta. Dobrobyt w kraju, rozwój przemysłu i wzrastanie bogactwa, zależały także wiele od mieszczan. To też przy naradach nad dobrem kraju lub nad obroną ojczyzny przed nieprzyjaciółmi, a często i także i przy wyborach panujących, wpływy wywierały stronnictwa duchowieństwa, szlachty lub mieszczan i nieraz potem powstawały o to spory i walki, zwłaszcza gdy chodziło o tron królewski.

Jaka klasa ludności wzrastała coraz więcej w potęgę od czasów Bolesława Krzywoustego? — Co wiesz o tworzeniu się szlachty polskiej? — Jaka jeszcze klasa wywierała wpływy na rządy kraju?

11. Święci polscy.

W czasach tego smutnego podziału Polski, zmieniania się wewnętrznych jej stosunków, jakoteż pojawienia się dwóch groźnych potęg, z którymi później Polska często walczyć musiała, t. j. z jednej strony Krzyżaków, a z drugiej Tatarów, żyło w Polsce bardzo wiele świątobliwych mężów i niewiast, którzy za swe życie cnotliwe zostali później zaliczeni w poczet Świętych Pańskich.

Mieli już Polacy ciało św. Wojciecha w Gnieźnie; oprócz tego za czasów Bolesława Krzywoustego, Papież podarował Polsce relikwie św. Floryana, które w roku 1118 sprowadzono do Krakowa. Tam temu świętemu wybudował kościół Kazimierz Sprawiedliwy. Ale nie byli to polscy Święci.

Postarano się teraz, ażeby w poczet Świętych zaliczony był cudami wsławiony, a przez Bolesława Śmiałego zamordowany św. Stanisław Szczepanowski. Stało

się to w r. 1254 i wszyscy książęta i ich poddani przybyli do trumny jego, aby cześć jego relikwiom oddać.

Św. Jacek.

Przypomniano sobie, że zwłoki św. Stanisława posiekane, zrosły się znowu. Czerpano stąd nadzieję, że i Polska, podzielona na drobne dzielnice, znowu kiedyś się złączy na prośbę tego Świętego. I istotnie od chwili

jego kanonizacyi powstał w Polsce potężny ruch celem złączenia wszystkich dzielnic w jedną całość.

W tych też czasach żyli: św. Jadwiga, księżna szlązka, jak wiemy, małżonka Henryka Brodatego; św. Kinga, małżonka Bolesława Wstydlivego i św. Salomea jego siostra; św. Czesław, o którym wiemy, że na jego prośbę Bóg uratował Wrocław od spustoszenia przez Tatarów; brat jego św. Jacek, który w równie cudowny sposób wyniósł z Kijowa Przenajświętszy Sakrament i posąg Matki Boskiej w czasie napaści Tatarów na owe miasto. Także w owych czasach żył błogosławiony mistrz Wincenty Kadłubek, biskup krakowski, który pierwszy po polsku pisał dzieje Polski

Jakiego świętego Pańskiego, oprócz św. Wojciecha, czcili szczególnie Polacy, nim własnych doczekali się Świętych? — Kiedy św. Stanisław Biskup został zaliczony w poczet Świętych Pańskich? — Kto to była św. Jadwiga? — Co wiesz o św. Salomei? — O św. Czesławie? — O św. Jacku? — O św. Kindze? — Kto to był Wincenty Kadłubek?

12. Koniec panowania Bolesława Wstydlivego.

Jeden z polskich dziejopisarzy nowożytnych, Lelewel, nazywa Bolesława Wstydlivego “sędzią niesprawiedliwym, rycerzem oręża nie lubiącym, rządcą nie dbałym.” Istotnie nie miał on wcale zalet Bolesława I i II, a długie jego rządy nie przyniosły całemu państwu wielkich korzyści. To też niebardzo go żałowano, kiedy umarł w r. 1279. Nie miał on syna i następcą po sobie naznaczył Leszka Czarneho.

Kiedy umarł Bolesław Wstydlivy? — Kogo przeznaczył następcą po sobie? — Czy długie panowanie Bolesława V było dla Polski pomyślnie?

Od Leszka Czarnego do śmierci Przemysława. (1279—1296).

1. Leszek Czarny. (1279—1289).

Leszek Czarny, książę kujawski, którego Bolesław Wstydlivy naznaczył swoim następcą, był wnukiem Konrada Mazowieckiego. Od czarnych włosów nazywano go Czarnym.

Był to dzielny i mężny książę. Za jego czasów napadały na Polskę liczne plemiona litewskie, jakoto: Litwini, Żmudzini, Prusacy i Jadźwingowie. W r. 1282 kiedy w wielkich gromadach napadli, Leszek zwyciężył ich, a potem, mając we śnie widzenie św. Michała, jeszcze ich ścigał pomiędzy rzekami Narwią a Niemnem i wyciął w pień Jadźwingów.

Leszek Czarny, pomimo swej dzielności, miał w kraju własnym nieprzyjaciół, głównie dla tego, że był bardzo zniemczonym. Lubili go jednak tembardziej mieszczenie. Zdarzyło się, że szlachta nawet wypędziła go z kraju i powołała na tron jego brata stryjecznego, Konrada Czerskiego. Ale Leszek powrócił, uzyskawszy na Węgrzech posiłki i pobit rokoszan.

Te wewnętrzne rozterki przeszkodziły Leszkowi należycie bronić kraju przed Tatarami, którzy znowu wpadli do Polski w r. 1287. Obroniły im się już wprawdzie miasta, ale jednak spustoszyli oni mnóstwo wsi i podobno w jasyr zabrali aż 21,000 dziewcząt polskich.

W r. 1289 umarł Leszek Czarny, nie pozostawivszy syna.

Kto to był Leszek Czarny, którego Bolesław Wstydlivy zamianował swoim następcą? — Czy dzielnym był on panującym? — Z kim staczał zwycięskie boje? — Jakich wewnętrznych nieprzyjaciół miał Leszek Czarny? — Jak się z nimi załatwił? — Opowiedz o najeździe Tatarów za Leszka Czarnego. — Kiedy umarł Leszek Czarny?

LESZEK CZARNY.

2. Bolesław Płocki, Henryk Probus, Władysław Łokietek.

Po śmierci Leszka Czarnego zaczęły się nowe spory o tron krakowski.

Małopolska szlachta zawezwała do objęcia rządów Bolesława Płockiego, drugiego brata stryjecznego Leszka Czarnego.

Krakowskie mieszczaństwo natomiast powołało zniemczonego zupełnie księcia wrocławskiego Henryka Probusa, który wyparł Bolesława.

Żył zaś rodzony brat Leszka Czarnego, Władysław zwany Łokietkiem, księżę na Brześciu kijowskim. Ten sądząc słusznie, że jemu się należy tron krakowski, zajął szybko dzielnicę Leszka, Sieradz, a zebrawszy posiłki, nawet od Lwa, księcia halickiego, ruszył na Kraków.

Ale mieszczenie krakowscy nie chcieli go przyjąć, zdradziecko zabijali sługi jego i on sam musiał się schronić do klasztoru Franciszkanów, skąd w nocy w przebraniu mnicha spuścił się za bramy miasta.

Utrzymał się na tronie Henryk Probus. Był on tak zniemczonym, że swoją własną dzielnicę, księstwo wrocławskie, odłączył zupełnie od Polski i uznał siebie członkiem Rzeszy niemieckiej. Byłby może i z Małopolską to uczynił, ale na szczęście umarł już w roku następnym (1290), niedługo ciesząc się tronem krakowskim.

Kto ubiegał się o tron krakowski po śmierci Leszka Czarnego? — Kto to był Władysław Łokietek? — Opowiedz o jego staraniach dostania się na tron. — Kto utrzymał się na tronie krakowskim? — Jak rządził i kiedy umarł Henryk Probus?

3. Nowi kandydaci.

Zdawałoby się, że teraz Władysław Łokietek z łatwością na tron się dostanie, i starał się też o to, robiąc wycieczki ze swego Sandomierza i zwracając na siebie uwagę swoją dzielnością i rycerskością.

Ale wystąpili znowu inni, potężniejsi współzawodnicy.

I tak najprzód wdowa po Leszku Czarnym, Gryfina, księżniczka ruska, postarała się o sporządzenie fałszywego testamentu po mężu. W tym testamencie było napisane, że Leszek zapisywał tron swój Waławowi, królowi czeskiemu. Gryfinie miłym dlatego był król czeski, że jego żoną była rodzona jej siostra.

Otóż czeski biskup przybył do Krakowa i zajął dla Waławia ziemię krakowską w r. 1291. Władysław Łokietek nie chciał na to zezwolić, ale kiedy Waław przybył z licznem wojskiem, musiał mu się poddać i nawet hold mu złożyć.

Równocześnie wystąpił inny potężny kandydat do tronu.

Był to książę wielkopolski, Przemysław II Pogrohowiec, najpotężniejszy właśnie podówczas z książąt polskich. Posiadał on bowiem nietylko Wielkopolskę, ale także i Pomorze.

Pomorze, jak wiadomo, za czasów Leszka Białego oderwało się było od Polski, kiedy Świętopełk skorzystał z wewnętrznych zamieszek Polski i został udzielnym księciem.

Po Świętopełku panował tam Mszczug II, nieprzyjaciel Niemców, którzy ostrzyli sobie zęby na Pomorze. Żył z nim za to w przyjaźni ów Przemysław II. Ponie-

waż Mszczug nie miał dzieci, przeto Przemysławowi zapisał testamentem Pomorze.

Czy po śmierci Probusa Władysław Łokietek dostał się na tron? — Jacy wystąpili nowi kandydaci do tronu? — Z jakiego powodu Wacław czeski rościł sobie pretensye do tronu? — Kto to był Przemysław i jakie ziemie polskie posiadał?

4. Polska się jednoczy. — Pierwsza koronacya króla polskiego od czasów Bolesława Śmiałego.

Ten zatem Przemysław, mając takie powodzenie, powziął zamiar zjednoczenia całej Polski i ogłoszenia się królem.

Widział on dobrze, że dostąpić celu tego można było tylko przez zgodę wewnątrz kraju, a mężne opieranie się zewnętrznym nieprzyjaciółom.

Zaprzyjaźnił się zatem także z Władysławem Łokietkiem. Pozyskawszy nadto do swoich planów całe polskie duchowieństwo, postarał się także u Papieża o pozwolenie koronowania się królem polskim.

I oto kiedy Wacław, nie wiele troszcząc się o Polskę, siedział sobie w swej stolicy w Pradze, — Przemysław pozyskawszy wszystkich prawie książąt polskich dla siebie, udał się do Gniezna i tam 26 lipca 1295 roku, uroczyście koronował go na króla arcybiskup gnieźnieński Jakób Świnka. Byli zaś przy koronacyi obecnymi także biskupi kujawski, poznański i lubelski.

Jakie były plany Przemysława i jak je przeprowadził? — W jaki sposób doprowadził do swej koronacyi? — Kiedy i gdzie ta koronacya się odbyła? — Przypomnij sobie, który to z poprzedników Przemysława ostatni się koronował?

5. Krótkie panowanie Przemysława.

Niestety! dzielny ten mąż, który może byłby przywrócił dawny blask Polsce, zaledwie kilka miesięcy cieszył się koroną.

PRZEMYSŁAW.

Być może jednak, że przedwczesna i gwałtowna śmierć jego była karą Bożą. Opowiadają bowiem, że miał na sumieniu grzech ciężki. Był on ożeniony z Ludgardą, księżniczką Syrbii, ale że dzieci nie mieli, przeto Przemysław ją znienawidził. Kazał ją nawet wtrącić do więzienia, gdzie ją uduszono: niewiadomo, czy na rozkaz Przemysława, czy tylko, aby mu się przypodobać.

Przemysław ożeniwszy się po raz wtóry, udał się na Pomorze, do drugiej swej stolicy Gdańska. Mądrymi zarządzeniami pozyskał jeszcze większe przywiązanie Pomorzan. Potem udał się do swej Wielkopolski, aby przygotować się do ostatecznego zajęcia Krakowa, gdzie mieszczenie jeszcze uznawali królem Wacława.

Odwieczni niemieccy wrogowie polscy, margrabiowie brandenburscy, rozgniewani wzrastającą potęgą Przemysława, uknuli tymczasem spisek na jego życie i najęli zabójców, którzy śledzili wszystkie kroki Przemysława. Smutno dodać, że doznawali w tem pomocy ze strony dwóch rodzin wielkopolskich, Nałęczów i Zarebów.

Kiedy Przemysław, objeżdżając Wielkopolskę, przybył w same ostatki karnawału do Rogoźna, małego miasteczka w lasach, niewielki miał orszak z sobą i z tego skorzystali nasłani zbójcy. Po uczcie Przemysław z innymi biesiadnikami ułożył się do snu. Cichaczem weszli zbójcy do domku: naraz rozległ się szeczeń broni i zrobiło się straszne zamieszanie. Przemysław obudzony ze snu porwał za miecz i rozpaczliwie się bronił, ale nadaremnie. Ulegając przeważającej sile, został zamordowany w samą środę popielcową, 10 lutego 1296 roku.

Nałęcz i Zarebowie zostali ukarani ostro za tę zbrodnię. Spotkała ich klątwa kościelna, a nadto szlachta wielkopolska odtąd nie pozwoliła ich rodom używać

przywilejów stanu rycerskiego, stawać w szeregach szlacheckich w czasie wojny i nosić ubrania czerwonej barwy. Dopiero za Kazimierza Wiekiego zmyły te rody tę hańbę odznaczeniem się na wojnach. Opowiadają też kronikarze, że margrabiowie brandenbursey, chociaż dom ich był bardzo liczny, wymarli wszyscy w 20 latach po tej zbrodni.

Czy długo panował Przemysław? — Opowiedz, jaki ciężki grzech zarzucają Przemysławowi. — Dokąd udał się Przemysław, ożeniwszy się po raz wtóry? — Opowiedz o spisku na życie Przemysława i o jego zamordowaniu. — Które polskie rodziny brały udział w spisku i jak zostały ukarane?

ROZDZIAŁ TRZECI.

Zjednoczenie Polski i szerzenie jej granic. (1296 — 1386).

WACŁAW I WŁADYSŁAW ŁOKIETEK.

1. Wacław król czeski.

Po śmierci Przemysława, panowie zebrani na naradę w Poznaniu, powołali na tron Władysława Łokietka, bo znali już jego dzielność. Łokietek objął rządy i udał się najprzód na Szlązk, gdzie pobił niespokojnych tamtejszych książąt. Potem zaczął wypędzać z kraju Czechów.

Ale przy tem wszystkiem wojsko jęgo źle sobie poczynało. Przechodząc po kraju, żołnierze Władysława jak banda włóczęgów rabowali, napadali na bogatszych, porywali niewiasty. Władysław sam dopuszczał się nadużyć i krzywdy czynił poddanym. Sprzykrzyło się to

WACŁAW.

Wielkopolanom, odebrali mu rządy i powołali Wacława na króla.

Wacław przybył do Gniezna i koronował się na króla w r. 1300. Porozdawał panom różne przywileje, a potem powrócił do Czech i pozostawił rządy wyznaczonym przez siebie możnym panom.

Władysław prześladowany tulał się po kraju i często musiał się przebierać to za księdza, to za chłopą, aby unikać prześladowań. W końcu udał się do Węgier, do wojewody Amadeja. Potem zaś wybrał się do Rzymu, gdzie właśnie odprawiał się jubileusz. Tam szczerą odprawił pokutę za swe grzechy i otrzymawszy od papieża Bonifacego VIII obietnicę pomocy, powrócił do Węgier.

Tu dowiedział się, że w ukochanej Polsce jego źle się dzieje. Wacław nie dbał o Polskę, możni panowie waśnili się między sobą i krzywdzili lud wiejski. Korzystając z tego Rusini, kraj pustoszyli bezkarnie.

Władysław otrzymawszy od Amadeja kilkaset Węgów, wyprawił się do Polski. Tu witali go jak zbawcę włościanie i rycerstwo miłujące szczerze ojczyznę. Coraz większe siły gromadziły się koło niego i przy ich pomocy zdobył zamek Pełczyska i obronną Wiślicę. Było to w r. 1304.

Wzrastając w potęgę, Władysław obmyślał właśnie plany napędzenia zupełnego Czechów z Polski, kiedy w początkach roku 1305 nadeszła wieść pożądana, że król czeski Wacław umarł.

Kogo powołali na tron Wielkopoleanie po śmierci Przemyśława? — W jaki sposób Władysław Łokietek rozpoczął rządy i dlaczego go znienawidzono? — Kogo obrano królem, gdy odebrano rządy Władysławowi? — W którym roku i gdzie koronował się Wacław? — W jaki sposób rządził Wacław? — Co tymczasem porabiał Władysław Łokietek? — W którym roku i w jaki sposób powrócił Łokietek do kraju? — W którym roku umarł król Wacław czeski?

2. Łokietek obejmuje rządy. (1305).

Kiedy rozeszła się po kraju wieść, że umarł król Wacław czeski, popłoch padł na Czechów w Polsce, a uradowali się zwolennicy Władysława Łokietka, osobliwie lud wiejski. Chłopi krakowscy i sandomierscy rzucili się na Czechów i poodbierali im broń. Za ludem poszli panowie i stanęli przy Władysławie. Tylko Wielkopolanie, pamiętni krzywd dawniej doznawanych ze strony żołnierzy Władysławowych, powołali na tron szlązkiego księcia Henryka głogowskiego. Władysław wybrał się na Szlązk i spustoszył ziemię głogowską Henryka.

W czasie, kiedy Władysław Łokietek zajęty był wojną z Henrykiem głogowskim, zaszły dwa ważne wydarzenia. W r. 1306 został zamordowany Wacław III, syn Wacława II, i odtąd Czesi przestali rościć sobie pretensye do Polski.

Równocześnie jednakże utracił Władysław Pomorze.

W jaki sposób witano Łokietka starającego się o tron? — Czy i Wielkopolanie chętnie patrzyli na jego powrót? — Kogo Wielkopolanie powołali na tron? — W jaki sposób postąpił w obec tego Łokietek?

3. Krzyżacy na Pomorzu.

Na Pomorzu ściągnął na siebie Łokietek nieprzyjaźń możnego rodu Święców przez to, że starostą w Gdańsku zamianował Bogusza a nie którego z nich. Święcowie sprowadzili Brandenburezyków, którzy oblegli Gdańsk. Zajęty wojną z Henrykiem głogowskim, Władysław nie był w stanie pośpieszyć z pomocą Boguszowi. Na radę Bogusza jednak, chociaż z obawą niejaką, pozwolił mu zawezwać Krzyżaków dla wypędzenia Brandenburezyków.

WŁADYSŁAW ŁOKIETEK.

Krzyżacy, którzy już przedtem przez lichwę wyłudzili ziemię Michałowską od księcia kujawskiego, z radością pośpieszyli z pomocą. Wymówili sobie tylko, że przez rok będą bronili Gdańska, a potem odejdą, skoro im się zapłaci kosztą wojenne.

Tak się też stało. Brandenburezycy zostali napędzeni, Święcowie ukarani, ale za to — panami tam zostali Krzyżacy. Zażądali bowiem jako zwrotu kosztów wojennych 100,000 grzywien. Była to suma w owych czasach niesłychana i ledwie całe Pomorze tyle było warte. Kiedy niepodobieństwem było zapłacić tę sumę, Krzyżacy zajęli całe Pomorze, dopuszczając się niesłychanych okrucieństw. Wymordowali w Gdańsku 10,000 ludzi bez różnicy płci i wieku. Zdradą niesłychaną zajęli Tczew i wymordowali ludność. Zdobywając obronny zamek w Święciu, codziennie dziesiątkami i setkami wieszali ludzi na ustawionych w tym celu szubienicach.

Do roku 1309 stali się Krzyżacy panami całego Pomorza, a ich wielki mistrz Siegfried przeniósł stolicę zakonu z Wenecyi do zbudowanego na gruzach Zantyra Marienburga, czyli Malbarga.

Co wydarzyło się na Pomorzu w początkach panowania Łokietka? — Opowiedz, w jaki sposób tam się dostali Krzyżacy i jak tam gospodarzyli.

4. Zjednoczenie państwa. Koronacya.

Nie mógł temu niestety przeszkodzić Łokietek, zajęty wojną z Henrykiem Głogowskim. Po śmierci tego księcia Wielkopolanie powołali wprawdzie do Poznania Władysława Łokietka, aby objął rządy: ale znalazł się tam jeden zdrajca, Przemko, który przed przybyciem Łokietka wpuścił synów Henryka do miasta i ci je opanowali (1310). Zaczęła się tedy znowu wojna i wtedy Poznań został mocno spustoszony.

Od czasu tej zdrady Przemka, żaden mieszczanin Poznania nie mógł być biskupem lub choćby kanonikiem.

Zaledwie uporał się Władysław z buntem w Poznaniu, powstał bunt w Krakowie. Podniósł go zniemczały, bogaty wójt Albert i ten sprowadził do miasta księcia opolskiego Bolesława. Pośpieszył tam Władysław Łokietek: na samą wieść o tem jednak, że się zbliża, Bolesław uciekł z miasta. Władysław srodze ukarał zdrajców, a na samo miasto nałożył tę karę, że odtąd nie wolno było mieszczanom obierać rajców, tylko mianował ich wojewoda krakowski.

Nareszcie tym sposobem połączyły się dwie główne dzielnice Polski: Wielkopolska i Małopolska, a Władysław Łokietek postanowił się koronować na króla zjednoczonej Polski.

Przedtem jednak wyprawił do Ojca św. poselstwo z prośbą o pozwolenie. Ojciec św. udzielił swego zezwolenia tak dla Władysława, jak i dla jego następców. Dnia 20 stycznia 1320 roku Władysław Łokietek, odprawivszy przedtem pielgrzymkę do grobu św. Stanisława, został ukoronowany uroczyście w kościele przez arcybiskupa Janisława.

Odtąd już koronacye polskich królów odbywały się w Krakowie, a nie w Gnieźnie.

W jaki sposób Łokietek stał się panem Wielkopolski i Małopolski? — W jaki sposób przygotował Łokietek swą koronacyę? — Kiedy i gdzie odbyła się koronacya Władysława Łokietka? —

5. Przygotowania do wojny z Krzyżakami.

Władysław Łokietek, chcąc teraz wydać wojnę Krzyżakom usadowionym na Pomorzu, troskliwie się przygotowywał.

Najprzód prosił o pośrednictwo Papieża. Ojciec św. wyznaczył kilku biskupów do rozsądzania sprawy Po-

morza. Ci wydali wyrok, że Krzyżacy pod karą klątwy powinni oddać Pomorze Polakom. Ale Krzyżacy nie sobie nie robili z sądu i klątwy.

Starał się tedy Władysław o przyjaźń i poparcie sąsiadów. Zawarł przymierze z królem węgierskim Karolem Robertem i dał mu swoją córkę Elżbietę za żonę.

Potem zawarł przymierze z wielkim księciem litewskim Giedyminem: był to pierwszy krok do złączenia Polski z Litwą.

Litwinom dawali się we znaki Krzyżacy, którzy wpadali do ich kraju i niszczyli wsie i miasta. Giedymin był jeszcze poganinem. Byłby on może przyjął chrześcijaństwo, ale okrucieństwa Krzyżaków zniechęcały

(Wedle sztychu A. Zaleskiego)
Litwin z czasów Gedymina.

Litwinów do przyjęcia chrześcijaństwa. Kiedy Władysław wyprawił posłów do Giedymina z prośbą o rękę jego córki Aldony dla swego syna Kazimierza, Giedymin z radością się zgodził. Wysłał swą córkę do Polski i dał jej w posagu 24,000 jeńców polskich w dawnych wojnach pobranych. Aldona w Krakowie nauczyła się prawd wiary chrześcijańskiej, przyjęła chrzest św. i imię Anny, i została żoną Kazimierza w r. 1325.

W jaki sposób Łokietek przygotowywał się do odebrania Krzyżakom Pomorza? — Czy pośrednictwo Papieża odniosło skutek? — W jaki sposób pozyskał sobie przyjaźń króla węgierskiego? — Opowiedz o stosunkach, jakie Władysław Łokietek zawiązał z Litwinami.

6. Zdrada.

Przygotowawszy się w ten sposób, Władysław Łokietek, który wówczas już liczył lat 70, po mniejszych różnych utarczkach z Krzyżakami, zwołał sejm do Chęcin w r. 1331. Zebrali się tam biskupi, wojewodowie, kasztelani i wiele szlachty. Tam najprzód ułożono nowe prawa, ażeby wyrównać wszystkie różnice pomiędzy Małopolską a Wielkopolską, a potem uchwalono podatek na wojnę wielką z Krzyżakami. Nadto Władysław synowi swojemu Kazimierzowi oddał pod zarząd Wielkopolskę, ażeby go wprowadzić do rządów.

Ale rozgniewało to tamtejszego generalnego starostę Wincentego z Szamotuł: ten przeto wybrał się do Krzyżaków i namówił ich, aby wpadli do Wielkopolski.

W którym roku i w jakim celu odbył się sejm w Chęcinach? — Jakie tam zapadły uchwały? — Kto i z jakiego powodu okazał się tam zdrajcą?

7. Bitwa pod Płowcami.

Krzyżacy pod dowództwem Dytrycha z Altenburga wpadli do Wielkopolski i po swojemu gospodarowali

paląc i pustosząc po kolei miasta Gniezno, Nakło, Łęczycę i Sieradz.

Wiódł ich po znajomych drogach Wincenty z Szamotuł. Pewnej nocy stanął przed nim jakiś nieznajomy. Przemówił do niego, oświadczając, że król polski go posyła. Wincenty wzruszył się. Przekradł się do Łokietka, na kolanach prosił go o przebaczenie i zapewniał, że Krzyżaków łatwo będzie można pokonać. Potem wrócił do swoich.

Dnia 27 września 1331 stanęły wojska polskie na szerokiej równinie pod Płowcami. Wskutek mgły nie było jeszcze widać obozu krzyżackiego, gdzie żołnierze jeszcze spali. Król przemówił do wojsk swoich i na znak przez niego dany, zabrzmiały kotły i bębny. Król na czele jednego oddziału rzucił się na obóz krzyżacki, a za nim ruszyło wojsko ze śpiewem: „Boga Rodzica“.

Początkowo trzymali się Krzyżacy i nie dali się przelamać, gdyż łańcuchami byli opasani w szeregi. Ale naraz ozwał się na ich tyłach głos Wincentego z Szamotuł: „Bracia Polacy! zdradziliśmy naszego króla, czas zmyć tę hańbę!“ I oto cały oddział Wincentego z radością rzucił się na Krzyżaków, którzy teraz w popłochu rzucili się do ucieczki. Łokietek jednak ich ścigał i straszną sprawił rzeź w ich tłumie. Bitwa trwała od rana do nocy; na polu bitwy legło 20,000 trupów krzyżackich.

Opowiedz o sprowadzeniu Krzyżaków do Wielkopolski przez Wincentego z Szamotuł. — W jaki sposób naprawił swą zdradę Wincenty? — Gdzie i kiedy przyszło do bitwy z Krzyżakami? — Jaki był przebieg i koniec tej bitwy?

8. Floryan Szary.

Nazajutrz król Władysław obchodząc pobojowisko, ujrzał rycerza okropnie ranionego, który wychodzące

Bitwa pod Płowcami w r. 1331. — Floryan Szary. (*Podług obrazu Juliusza Kossaka*).

z niego wnętrzości wpychał napowrót do brzucha. Król przemówił do niego, ubolewając nad jego cierpieniem. Rycerz odpowiedział, że więcej od tej rany boli zły sąsiad. Król kazał mężnego rycerza zanieść do namiotu i opatrzyć, a potem kupił dla niego całą wioskę od owego sąsiada i do jego herbu Koźlerogi dodał trzy włócznie, a nazwę herbu zamienił na „Jelita“. Rycerz ten nazywał się Floryan Szary: od niego pochodził potem ród Zamojskich.

Opowiedz o wydarzeniu z Floryanem Szarym.

9. Śmierć Władysława Łokietka.

Niedługo już potem żył Władysław. Czując zbliżającą się śmierć zwołał do siebie panów duchownych i świeckich, mianował swoim następcą syna swego Kazimierza, dał temuż nauki zbawienne i opatrzony śś. Sakramentami umarł 2 marca 1333 roku.

Wielki ten król wdzięczną w narodzie pozostawił pamięć po sobie. Dlatego, że małego był wzrostu, nazywano go Łokietkiem (od wyrazu łokieć, łokietek). Przeszedł liczne przygody, popełniał rozmaite błędy, nim wreszcie dostał się na tron: ale objąwszy rządy, doprowadził do zjednoczenia Polski i przywrócił jej blask dawny.

Przyponnijmy sobie, że był on rodzonym bratem Leszka Czarnego, a wnukiem Konrada Mazowieckiego. Nim objął rządy po bracie, zarządzili w Krakowie, po kolei dłużej lub krócej: bracia jego stryjeczni Konrad Czerski i Bolesław Płocki, potem szlązki książę Henryk Probus, potem Przemysław, nareszcie Wacław, król czeski.

Kiedy umarł Władysław Łokietek? Kogo zamianował swoim następcą? — Dlaczego Władysław miał przydomek: „Łokietek”? — Przypomnij sobie, z kim był ożeniony syn Władysława Łokietka, Kazimierz? — A czyją żoną była córka Władysława Łokietka, Elżbieta?

KAZIMIERZ WIELKI.

1. Początki rządów Kazimierza Wielkiego.

Kazimierz, liczący lat 23, kiedy umarł jego ojciec uroczyście został ukoronowany na króla polskiego, wraz ze swoją żoną Aldoną, d. 25 kwietnia 1333 w Krakowie.

Nikt już z książąt polskich temu się nie sprzeciwiał. Tylko jeszcze król czeski, Jan, rościł sobie pretensye do tronu polskiego.

Kazimierz starał się przedewszystkiem o wewnętrzne podniesienie kraju, zwiększenie dobrobytu, ustalenie praw, podniesienie oświaty i odbudowanie miast. Pragnął tedy unikać wojen i żyć w zgodzie z sąsiadami.

Zawarł tedy najprzód spokój z królem czeskim. Na zjeździe z królem węgierskim i czeskim w Wyszehradzie na Węgrzech (1335) odstąpił królowi czeskiemu wszelkich praw do Szlązka, a za to król czeski zrzekł się pretensyi do tronu polskiego. Odtąd już Szlązk stale należał do Czech, a potem do Austrii i chyba w przyszłości na nowo połączy się z Polską.

Następnie starał się zapewnić Polsce pokój z Krzyżakami. Długo trwały rokowania; w końcu ułożył się Kazimierz z Krzyżakami w ten sposób, że odstąpił im Pomorze jako lenno, a za to oni zrzekli się na rzecz Polski ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej.

Ile lat miał Kazimierz, kiedy objął tron po ojcu? — Jakie plany miał głównie Kazimierz, obejmując rządy? — Jaki układ zawarł z królem czeskim? — W jaki sposób ułożył się z Krzyżakami?

3. Kazimierz jako prawodawca.

W czasie podziałów Polski na dzielnice, wytworzyły się rozmaite urzędy w różnych ziemiach. Spisanych praw nie było jeszcze. Oprócz tego osobne prawa mieli mieszczenie, osobne szlachta i niekiedy następowały spory o to, do jakich sądów należało rozstrzyganie różnych spraw: trzeba było zatem jasno to określić.

Kazimierz przeto postanowił zaprowadzić porządek pod tym względem. Za radą i przy pomocy uczonych mężów kazał zebrać, uporządkować, należycie ułożyć i spisać te prawa. Na zjeździe dostojników duchownych i świeckich, oraz przedniejszych z rycerstwa w Wiślicy w r. 1347 spisane te prawa przyjęto i ogłoszono. Pierwsze te spisane ustawy polskie nazwano Statutem Wiślickim. Odtąd, jak mawiał król, miał być jeden król, jedno prawo, jedna moneta.

Czy Polska miała spisane prawa? — W skutek czego panowało zamieszanie w sądownictwie w Polsce? — W jaki sposób postanowił zaradzić temu Kazimierz? — Opowiedz co wiesz o zjeździe w Wiślicy i o Statucie Wiślickim.

4. Dbłość Kazimierza o dobrobyt w kraju.

Chroniąc naród przed wojnami, Kazimierz przyczynił się wielce do wzrastania dobrobytu. W miastach polskich i ruskich rozwijał się pomyślnie handel, a zagraniczni kupcy chętnie przybywali, wiedząc, że pod rządami sprawiedliwego króla nie narażą się na krzywdy i straty. Zwłaszcza na Rusi wiele narodów prowadziło handel: Tatarzy, Ormianie, Żydzi, Niemcy, Grecy. Ściągał też Kazimierz osadników niemieckich, nie obawiając się już niemieczenia kraju. Przeciwnie, wielu Niemców zupełnie się polszczyło. Żydów, gdzieindziej prześladowanych srogo, otaczał Kazimierz swą opieką, a Statut Wiślicki ograniczał tylko ich trudnienie się

lichwą. Również zajął się Kazimierz lepszym urządzeniem kopalń soli w Wieliczce i Bochni, a ołowiu i srebra w Olkuszu.

W jaki sposób Kazimierz starał się o przywrócenie dobrobytu w kraju? — Jak postępował w obec Żydów?

5. Budowanie i upiększanie miast.

Kazimierz starał-się także bardzo o pomnożenie i upiększanie miast.

Otaczał je murami i ozdabiał kamiennymi gmachami. Upiększył takimi gmachami zwłaszcza Kraków. Po drugiej stronie Wisły założył drugie miasto, zwane Kazimierzem. Wawel zaopatrzył w tyle budynków, że tworzyły jakoby osobne miasto. W wielu miastach budował kościoły i inne gmachy. Szczególniej także dbał o upiększenie stolicy nowonabytej Rusi, t. j. Lwowa. Na granicach Polski stawiał obronne zamki i grody, tak, że odtąd wrogowie nie mieli tak łatwego przystępu do Polski.

Z tej to przyczyny dziejopis nasz Długosz, wyraża się o Kazimierzu Wielkim, że „zastał Polskę drewnianą a zostawił murowaną“. Nazywają też tego króla „budowniczym miast.“

Co czynił Kazimierz dla upiększenia miast? — W jaki sposób wyraża się o Kazimierzu kronikarz Długosz?

6. „Król chłopków.“

Ale jeszcze piękniejszy przydomek pozyskał dla siebie Kazimierz przez swoją sprawiedliwość i ojcowskie postępowanie z poddanyymi, bo go nazywano też „królem chłopków“. Chętnie po wsiach rozmawiał z chłopkami i sołtysów wypytywał o ich potrzeby. Opowiadają też o nim, że niekiedy chodził w przebraniu żebraka. W takim przebraniu dziadka ofiarował się raz pewnemu chłopkowi na ojca chrzestnego właśnie

urodzonego dziecka. Chłopiek ochotnie przyjął usługę, a w dniu oznaczonym Kazimierz w świetnym orszaku i w stroju wspaniałym zajechał przed chatkę wieśniaka zolumionego. Król zabrał wieśniaka i jego dziecko do powozu i zawiózł do kościoła. Tam trzymał dziecko do chrztu i dał mu swe imię Kazimierz. Potem opiekował się tym synem swoim chrzestnym, dopóki tenże nie został księdzem. Nazywał się ten syn chrzestny króla, Kazimierz Trzaska.

Surowym też był Kazimierz bardzo wobec tych, którzy krzywdzili knieci. Dwaj panowie polscy, Piotr Pszonka i Otto Toporeczyk, uciskali bardzo chłopków i ze swawoli nieraz tratowali zboża poddanych. Kiedy ci ich błagali, aby tego nie czynili, pankowie jeszcze ich obili. Sprawa wytoczyła się przed króla. Kazimierz przekonawszy się o ich winie, nie tylko skazał ich na zapłacenie odszkodowania, ale nadto chłopkom kazał ich ochłostać.

Dumni pankowie chcieli się zemścić. Udali się do Litwinów i nakłonili ich, aby wpadli do Polski. Umówili się z nimi, że znajdą w Wiśle płytkie miejsce, które naznaczą tyczkami, ażeby Litwini mogli bezpiecznie się przeprawić.

Tak też zrobili. Ale spostrzegli to rybacy i w nocy powyjmowali tyczki i powstawiali je tam, gdzie wchodziło się w największą głębinę. Kiedy nadeszli Litwini i śmiało wstąpili w miejsce tyczkami oznaczone, wielu utonęło, a reszta się cofnęła, ale obydwu panków powieszono, gdyż posadzono ich o zdradę.

Jaki piękny inny przydomek otrzymał Kazimierz i z jakiego powodu? — Opowiedz o wydarzeniu, w którym król Kazimierz trzymał do chrztu chłopskie dziecko. — Opowiedz o surowem ukaraniu Pszonki i Toporeczyka. — Jak zemścili się ukarani pankowie? — Jaka spotkała ich za to kara?

7. Oświata.

Nie mało też dbał Kazimierz o podniesieniu w kraju oświaty. Zakładał więc liczne szkoły przy kościołach, a w r. 1364 założył wyższą szkołę czyli akademię w Krakowie i sprowadził do niej uczonych profesorów. Odtąd już Polacy nie potrzebowali wyjeżdżać za granicę, chcąc wyższe otrzymać wykształcenie.

Co uczynił Kazimierz dla podniesienia oświaty w kraju? — W którym roku założył akademię krakowską?

Zaślubiny cesarza Karola IV. z wnuczką Kazimierza.

Dzięki takim mądrym rządóm Kazimierza, Polska zasłynęła i pozyskała wielki szacunek u sąsiadów. Na Węgrzech panował wówczas Ludwik, który był siostrzeńcem Kazimierza, bo matką jego była Elżbieta, Kazimierza siostra. Miał ten Ludwik zatarg z cesarzem rzymskim Karolem IV i obaj się zgodzili na to, aby Kazimierz ich rozsądził.

Otóż w r. 1363 przybyli do Krakowa cesarz Karol IV, król węgierski Ludwik, a oprócz tego także król duński, król cypryjski, wielu książąt i dostojnych gości z wielkimi orszakami. Za staraniem Kazimierza pogodzili się monarchowie, a zamiast wojny, odbyło się wesele. Cesarz Karol IV bowiem zaślubił wnuczkę Kazimierza, a córkę księcia Bogusława szczecińskiego, Elżbietę. Przez dwadzieścia dni odbywały się goody, a Kazimierz podejmując tylu gości, zadziwił wszystkich swemi bogactwami i hojnością.

Zarządcą dworu i skarbu królewskiego był podówczas bogaty mieszczanin i rajca krakowski, Mikołaj Wierzynek. Ten za zezwoleniem króla zaprosił na ucztę monarchów i książąt. Tam posadził na pierwszym miejscu swojego króla, przeprosiwszy cesarza, że inaczej po-

stąpić nie może. Po uczcie wspaniałej, która prawie królewskiej się równała, Wierzynek ofiarował każdemu gościowi wspaniałą podarunek, a swojemu królowi dał w pięknej szkatule kłos pszenicy, na znak, że ziemi, w której panuje Kazimierz, nie zabraknie chleba. Same podarunki te były warte 100,000 złotych. Taka zamożność mieszczanina niemało zdumiewała obcych gości.

W którym roku odbył się zjazd monarchów w Krakowie i z jakiego powodu? — Jacy monarchowie brali w nim udział? — Jaki był niespodziewany wynik zjazdu? — Opowiedz o uczcie urządzonej przez Wierzyńka.

9. Następca Kazimierza. — Śmierć króla.

Kazimierz miał kilka córek, ale nie miał syna. Naradziwszy się tedy z panami polskimi, następcą swoim naznaczył swojego siostrzeńca, Ludwika węgierskiego.

Umarł Kazimierz mając lat 60, wskutek wypadku, który miał na polowaniu. Spadł bowiem z konia spleśzonego przez jelenia i potłukł się tak mocno, że wijącego się z bóleści przywieziono do Krakowa. Tam czując się bliskim śmierci, spisał testament i zakończył życie 5 listopada 1370 r.

Miał Kazimierz niektóre wady i grzechy, ale zapewne mu Bóg przebaczył, i wynagrodził jego cnoty i zasługi, bo dał mu łaskę dobrej śmierci. Przyjął najpobożniej św. Sakramenta i Bogu ducha oddał.

Za to, że tyle zrobił dobrego dla Polski, naród dał mu przydomek „Wielki“.

Ponieważ był on ostatnim panującym męskim potomkiem rodziny Piastów, przeto wedle zwyczaju strascano miecz na jego grobie.

Czy Kazimierz Wielki miał syna? — Kogo wyznaczył swoim następcą? Kiedy umarł Kazimierz Wielki i w skutek jakiego wypadku? — Jaka ceremonia odbyła się na jego grobie?

LUDWIK. — BEZKRÓLEWIE. — JADWIGA.

(1370—1386)

1. Rządy Ludwika węgierskiego.

Po śmierci Kazimierza Wielkiego, Polacy dosyć chętnie przyjęli króla Ludwika węgierskiego i koronacya jego odbyła się w Krakowie. Przrzekł on upokorzyć Krzyżaków, ale potem przrzeczenia nie dotrzymał. Wkrótce też sprzykrzyło mu się w Polsce i odjechał do Węgier. Ruś Czerwoną oddał pod zarząd krewnemu swojemu, Władysławowi opolskiemu i życzył sobie później przyłączyć ją do Węgier. Rządy zaś w Polsce pozostawił swej matce Elżbiecie. Nie sprzeciwili się temu początkowo Polacy, bo Elżbieta była Polką, córką Władysława Łokietka. Ale wkrótce sprzykrzyły im się to rządy kobiece, tem bardziej, że na dworze Elżbiety przebywało dużo Węgrów, z którymi przychodziło nieraz do zwad krwawych.

Gdzie odbyła się koronacya Ludwika węgierskiego? — Gdzie zamieszkał Ludwik, jako król dwóch krajów, Węgier i Polski? — Komu oddał pod zarząd Ruś Czerwoną? — Komu powierzył rządy w Polsce? — Czy Polakom podobały się rządy takie?

2. Klasztor na Jasnej Górze w Częstochowie.

Władysław opolski, rządząc na Rusi, najchętniej przebywał w mieście Bełzie.

Na zamku bełskim znajdował się oddawna starożytny obraz Matki Boskiej. Mówiono o nim, że malował go św. Łukasz ewangelista na desce z cyprysu, którą sam pan Jezus ociosał na stół dla Swojej Matki.

Władysław zabrał ten obraz, wyjeżdżając z Rusi. Kiedy przejeżdżał przez miasto wielkopolskie Częstochowę, konie nie chciały dalej ruszyć. Książę zrozumiał, że jest to wola Boża i złożył obraz w kościółku

LUDWIK WĘGIERSKI.

pod samą Częstochową. Potem zbudował w Częstochowie na Jasnej Górze wspaniały kościół i klasztor i oddał pod zarząd zakonnikom OO. Paulinom, sprowadzonym z Węgier.

Odtąd Matka Boska Częstochowska szeroko zasłynęła cudami i cały naród polski czci Ją w sposób szczególniejszy.

W którym mieście przebywał najchętniej Władysław opolski? — Jaką pamiątkę uwiósł ze zamku bełskiego? — Jakie było podanie o tym obrazie M. B.? — Co się wydarzyło w czasie podróży księcia Władysława z tym obrazem?

3. Ludwik zapewnia koronę polską dla jednej ze swych córek.

Ludwik nie miał synów, a zatem pragnął, ażeby tron polski osiągnęła jedna z jego córek. Zwołał tedy panów polskich na zjazd do Koszyc. Na tym zjeździe zgodzono się na życzenie Ludwika, ale król musiał za to dać panom różne nowe przywileje. To nadawanie przywilejów osłabiało później bardzo władzę monarszą w Polsce i stało się powodem wielu nieszczęść w kraju.

Królowa Elżbieta nie mogła sobie dać rady w Polsce i wyjechała napowrót do Węgier. Posłał tedy Ludwik do rządu krajem Władysława opolskiego. Z tego również Polacy byli niezadowoleni. Próbował Ludwik złożyć rządy w ręce trzech możnych panów z biskupem krakowskim na czele. I to nie pomogło. Wysłał wreszcie swojego zięcia, Zygmunta luksemburskiego, ale wkrótce sam umarł (w r. 1328).

Rządy Ludwika nie były pomyślne dla Polski; to też nazywają tego króla ojcem Węgier, ale ojczymem Polski. Wewnątrz kraju był nieład i rozterki; korzystali z tego też sąsiedzi, a zwłaszcza Litwini napadali na

Polskę i pustoszyli ją u granic. Zwiększyły się te kłopoty jeszcze po śmierci króla.

W jakim celu zwołał król Ludwik zjazd panów polskich do Koszyc? — Co tam uchwalono? — W jaki sposób dalej sprawować rządy w Polsce Ludwik? — Kiedy umarł król Ludwik? — Czem odznaczyły się w ogóle jego rządy?

4. Bezkrólewie. (1382—1384).

Zachodziło teraz pytanie, która z córek Ludwika miała objąć tron polski. Najstarsza, Katarzyna, umarła przed śmiercią ojca. Druga jego córka, Marya, była żoną Zygmunta luksemburskiego: nie chcieli Polacy mieć na swym tronie Niemca, to też umieli od tego się uchronić. Uchwalili bowiem, że przyszła królowa polska musi stale mieszkać w Polsce, a że Węgrzy po śmierci Ludwika obrali Maryę swoją królową, przeto nie mogła ona już zostać królową Polski. Pozostawała najmłodsza, Jadwiga, licząca podówczas zaledwie lat 12. Tej nie chciała wysłać do Polski jej matka z powodu młodego jej wieku.

Nastąpiło zatem tak zwane bezkrólewie. Wzrosły niepokoje, działy się zamięszania. Pomiedzy możnemi rodzinami, zwłaszcza w Wielkopolsce, przychodziło do bitew i wojen formalnych.

Zatrwożeni o los ojezyny lepsi panowie, miłujący Polskę, nalegali na matkę Jadwigi, ażeby córkę przysłała. Zwlekala ona z tem długo, i dopiero kiedy jej zagrożono, że Polacy sobie innego króla obiorą, wysłała do Polski Jadwigę z bogatą wyprawą.

Czy po śmierci króla Ludwika która z jego córek natychmiast objęła tron polski? — Którą z nich przeznaczono na królowę polską? — Z jakiej przyczyny matka zwlekala z wysłaniem Jadwigi do Polski? — Jak długo trwało bezkrólewie? — Co działo się w Polsce w czasie bezkrólewia? — W jaki sposób w końcu zmuszono Elżbietę, by wysłała Jadwigę do Polski?

5. **Jadwiga.** (1384—1386).

Zaiste, szczęśliwy to był dzień dla Polski, kiedy przybyła do kraju młodziutka, 14 letnia Jadwiga. Naród polski przyjął radośnie królownę i odrazu pokochał ją, zachwycając się jej pięknością i łagodnością.

W sam dzień imienin Jadwigi, 15 października 1384, odbyła się koronacya młodej królowej w katedrze z całą okazałością, z jaką zwykle królów koronowano. Tak w czasie koronacyi, jak i po niej, Jadwiga odznaczała się taką powagą i takim wdziękiem, że sława jej rozeszła się szybko nie tylko po całym kraju, ale także i poza granicą Polski.

Panował wtedy na Litwie Jagiełło, syn Olgierda, a wnuk Gedymina. Ten na wieść o przecudnej polskiej królowej wyprawił do Krakowa poselstwo i przyrzekł, że sam przyjmie chrzest św. i w całej Litwie zaprowadzi chrześcijaństwo, jeżeli polska królowa zechce zostać jego żoną.

Podobała się myśl ta bardzo panom polskim, tem bardziej, że Jagiełło zobowiązywał się także rozgromić Krzyżaków. Wiedzano dobrze, że takie połączenie obu krajów niezmiernie przyniesie korzyści Polsce i utrwali jej potęgę, a zarazem ważne mieć będzie znaczenie dla całego chrześcijaństwa, skoro cały naród pogański dla niego pozyska.

Ale nie podobał się ten projekt młodziutkiej Jadwidze. Była ona w młodziutkich jeszcze latach zaręczoną z Wilhelmem, synem Leopolda III austriackiego i obydwójce, często się widując, pokochali się bardzo. Przytem Wilhelm był pięknym, młodym człowiekiem, a o Jagiellie donosili królowej plotkarze, jakoby to był

JADWIGA.

człowiek ponury, podobny do niedźwiedzia, cały obrośnięty długim włosiem.

Broniła się tedy młodziutka Jadwiga, tem bardziej kiedy Wilhelm przybył do Krakowa i błagał ją, aby mu została wierną. Nie dopuszczono go na zamek, ale na prośby Jadwigi ci, którzy ją strzegli, dopuścili, by z nim się widziała w kościele OO. Franciszkanów.

Panowie polscy na klęczkach błagali Jadwigę, aby dla dobra kraju i dla dobra milionów pogan poniosła tę ciężką dla niej ofiarę. Nadeszli też wysłańcy przez nią tajemnie do Litwy wysłani i opowiedzieli, że Jagiełło jest dorodnym mężczyzną, wesołego usposobienia i obyczajne ma książęce.

Jeszcze Jadwiga przez posłów prosiła swą matkę na Węgrzech, ażeby ta nie dopuściła do tak wielkiego dla niej nieszczęścia. Ale matka jej odpowiedziała, że powinna się poświęcić dla kraju i dla Kościoła.

W końcu Jadwiga ustąpiła. Opowiadają, że czarną zasłoną okryta, modliła się przed Panem Jezusem ukrzyżowanym na Wawelu i że wtedy sam Pan Jezus do niej przemówił i dał jej moc do spełnienia ofiary. Jadwiga zdjęła wtedy z głowy zasłonę i zarzuciła ją na stopy Ukrzyżowanego na znak, że wyrzeka się osobistego szczęścia na ziemi dla dobra Wiary i Ojczyzny.

Uradowani panowie polscy wyruszyli do Litwy i tam w mieście Krewie (w r. 1385) zawarli układ z Jagiełłą. Ten zobowiązał się odzyskać utracone ziemie polskie, nawrócić Litwę i połączyć ją z Polską, a za to miał zostać królem polskim i mężem Jadwigi.

Dnia 12 lutego 1386 roku przybył Jagiełło do Krakowa i z wielką czcią powitał Jadwigę oczekującą go na tronie w gronie biskupów i dostojnych panów.

Dnia 15 lutego przyjął chrzest św. z rąk arcybiskupa gnieźnieńskiego i otrzymał imię Władysław. Wraz z nim ochrzciło się kilku jego braci rodzonych i stryjeczny brat jego Witold. Wreszcie dnia 4 marca 1386 r. odbył się ślub Władysława Jagiełły z Jadwigą i uroczysta koronacja Władysława.

Jak przyjęto młodziutką Jadwigę w Polsce? — Kiedy odbyła się jej koronacja? — Kto starał się o pozyskanie ręki młodej królowej? — Jakie warunki podawał Jagiełło i jak zapatrywali się panowie polscy na jego propozycję? — Czy Jadwiga ochotnie przyjęła propozycję Jagiełły? — Dlaczego nie chciała zostać jego żoną? — Opowiedz, w jaki sposób Jadwiga opierała się żądaniom panów i jaką w końcu spełniła ofiarę dla dobra kraju. — W którym roku i gdzie zawarto układ z Jagiełłą? — Kiedy Jagiełło przybył do Krakowa, i kiedy odbył się jego chrzest, zaślubiny i koronacja?

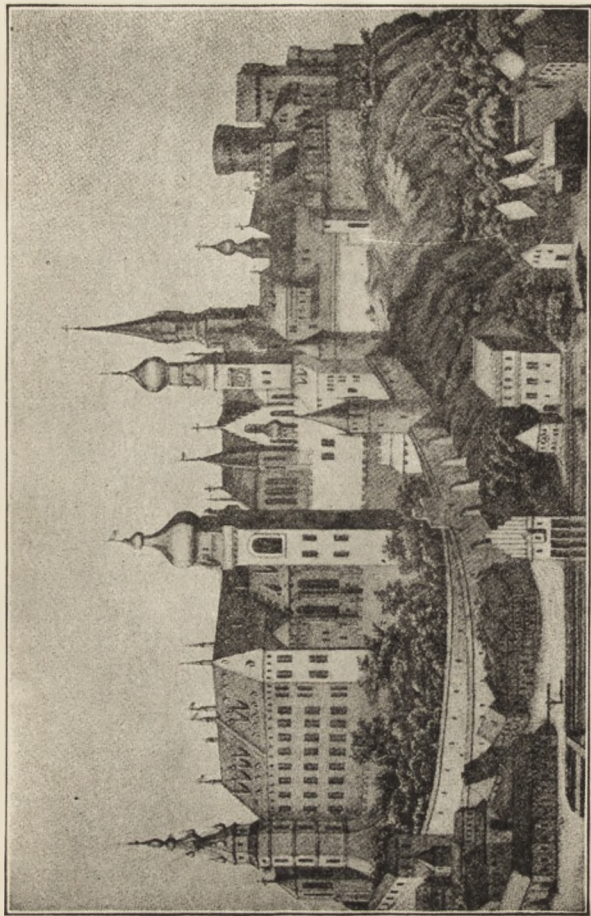

Orzeł Jagielloński, t. z. „Zygmuntowski,” umieszczony na zewnątrz kaplicy Zygmuntowskiej w Kaplicy na Wawelu.

CZEŚĆ TRZECIA.

Polska, Ruś i Litwa pod panowaniem Jagiellonów.

CZEŚĆ TRZECIA.

Polska, Ruś i Litwa pod panowaniem Jagiellonów.
(1386—1572).

ROZDZIAŁ PIERWSZY.

Okres pięciu pierwszych Jagiellonów
(1386—1506).

WŁADYSŁAW JAGIEŁŁO.
(1386—1434).

1. Odwiedziny w Wielkopolsce,

W Wielkopolsce panowały niezgody i prawie wojna domowa. Wkrótce po koronacyi Władysława Jagiełły, wybrali się oboje królestwo do tej dzielnicy, ażeby tam zaprowadzić porządek. Niebardzo chętnie ich początkowo witano, a nawet gdzieś odmawiano im dostarczania potrzebnej dla dworzan żywności i paszy dla koni. Król Władysław kazał dworzanom zabierać od kmieci przemocą to, czego im było potrzeba. Ale dowiedziawszy się o tem Jadwiga, natychmiast wymogła od króla, by kmiotkom wynagrodzono krzywdy i ukarano zbyt swawolnych dworzan. Kiedy król z uśmiechem wypełnił wolę królowej

WŁADYSŁAW JAGIEŁŁO.

i z tem przed nią się pochwalił, powiedziała Jadwiga: „To dobrze, żeście im szkody nagrodzili: ale kto im łyzy powróci?“

Odtąd Jagiełło zmienił się zupełnie i był pełen dobroci i szlachetności.

Gdy w Poznaniu wybuchł bunt, i chciano tam wysłać wojsko, rzekła Jadwiga: „Tam nie wojska, tylko sprawiedliwości potrzeba.“ Bunt ten wywołał sam sędzia poznański swem niesprawiedliwym postępowaniem. Jadwiga udała się do Poznania bez wojska, zniosła niesprawiedliwe wyroki, zmusiła do wynagrodzenia krzywd i sędziego skazała na dożywotnie więzienie.

Takie postępowanie młodej królowej i naśladowającego ją króla tak dla nich zjednało serca Wielkopolan, iż odtąd pokochano w Wielkopolsce parę królewską jeszcze więcej, niż w Małopolsce.

I o kąd udał się Władysław Jagiełło z małżonką wkrótce po koronacyi? — Czy chętnie ich tam witano? — Jak postąpił Jagiełło? — W jaki sposób postąpiła Jadwiga? — Jaki wpływ to wywarło na Jagiellę? — Co się stało w Poznaniu i jak tam postąpiła Jadwiga? — Jaki był skutek tego postępowania w Wielkopolsce?

Nawrócenie Litwy.

Zaraz potem udała się para królewska na Litwę, ażeby tam zaprowadzić wiarę katolicką. Towarzyszyli im liczni księża, kilku biskupów i arcybiskup Bodzanta. Sam król pomagał duchowieństwu nauczać Litwinów, gdyż służył im za tłumacza.

Poczeiwy naród litewski chętnie słuchał nauk. Przypatrywał się z zajęciem, jak obalano świętości pogańskie, secinano siekierami święte dęby, zabijano święte węże i jaszczurki. Obalono pogańską świątynię we Wilnie; zagaszono pałacy się tam wieczny ogień, tak

zwany Znicz, zdruzgotano drzewniany wielki posąg Perkuna. Na miejscu świątyni pogańskiej położono kamień węgielny pod słynną katedrę świętego Stanisława w Wilnie. Król ufundował na Litwie dwa biskupstwa: w Wilnie i w Trokach, poddając je pod zwierzchnictwo arcybiskupa gnieźnieńskiego. Pobudował też liczne kościoły w różnych miastach Litwy i obdarzał je hojnie. Królowa Jadwiga obdarzała te kościoły przyborami kościelnymi, a niejeden ornat lub stula były robotą jej rąk własnych. Ludność całemi gromadami ochotnie przyjmowała chrzest św. i nowe imiona: także i dla niej miała Jadwiga liczne podarunki, jako to odzież, paciorki, krzyżyki i t. p.

Dokąd udała się para królewska z Wielkopolski? — Kto im towarzyszył i w jakim celu? — W jaki sposób zachowywali się Litwini, kiedy zaprowadzano chrześcijaństwo? — Opowiedz, co wiesz o zaprowadzaniu chrześcijaństwa na Litwie.

3. Odzyskanie Rusi.

W kraju tak rozległym, jak Litwa, dłuższego potrzeba było pobytu króla, ażeby zaprowadzić chrześcijaństwo. Nadeszły zaś wiadomości, że Węgrzy wpadli do Rusi i srogo tam postępują.

Jadwiga prosiła małżonka, by pozostał na Litwie i oświadczyła, że sama na Rusi zaprowadzi porządek. Wiedziała, że Węgrzy, chociaż uważali Ruś za kraj do nich należący, znienawidzeni byli tam za swe postępowanie.

Powróciła tedy do kraju i na czele rycerstwa udała się do Rusi. Pierzchnęli przed nią Węgrzy, a ochotnie powitali Rusini. W Jarosławiu powitali ją posłowie z Przemyśla, a w Gródku ze Lwowa. Potwierdziła im Jadwiga prawa i przywileje nadane przez Kazimierza i odzyskała napowrót Ruś dla Polski.

Wraz z Rusią halicką złączyły się teraz z Polską Mołdawia i Wołoszczyzna, jako księstwa hołdownicze, t. j. uznające zwierzchnictwo Polski. Kilka lat później Jagielle złożyli hołd gospodar wołoski i władca Bessarabii. Władysław miastom ruskim handlowym nadał prawa magdeburskie, takie, jakie posiadały miasta polskie.

Co się działo na Rusi, kiedy para królewska była na Litwie? — Kto tam się udał, aby zaprowadzić porządek? — W jaki sposób postąpiła Jadwiga i jaki skutek osiągnęła? — Jakie kraje przyłączyły się do Polski oprócz Rusi?

4. Witold.

Najdzielniejszym z książąt litewskich był Witold, brat stryjeczny Władysława Jagielly. Był on, jednakowoż także bardzo dumny i cheiwy władzy, a nie podobało mu się, że Jagiełło sam rządzi także na Litwie, i nie ustanawia go tam wielkorządcą.

Porozumiał się tedy z Krzyżakami i przy ich pomocy starał się oderwać Litwę od Polski, ażeby nad nią zapanować samowładnie.

Tu także za staraniem świątobliwej Jadwigi przyszło do porozumienia. Władysław Jagiełło pogodził się z Witoldem i oddał mu rządy w Litwie, zachowując dla siebie zwierzchnictwo. Z Krzyżakami zaś układała się Jadwiga, a kiedy w cheiwości byli niepohamowani, ostrzegła ich: „Pamiętajcie, że póki ja żyję, odwołę króla od wojny, ale po mojej śmierci nie minie was kara zasłużona za niegodziwości wasze.“

Ta przepowiednia Jadwigi później co do słowa się spełniła.

Witold objąwszy rządy na Litwie, nie mógł długo odpoczywać, gdyż wojowniczego był ducha. Postanowił urządzić wyprawę na Tatarów.

Także jego ostrzegała Jadwiga by niepotrzebnie nie wszczynał wojny, bo srogo ukarany zostanie.

Ta przepowiednia też wkrótce się spełniła, bo kilka tygodni po śmierci królowej poniósł straszną klęskę od Tatarów, i mnóstwo tam zginęło rycerstwa polskiego i litewskiego, a Tatarzy potem spustoszyli kraj aż pod Łuck na Wołyniu. Bitwę tę stoczono nad Worskłą 12 sierpnia 1399 roku.

Kto to był Witołd? — Co było powodem jego niezadowolenia? — Jak postąpił w obec Jagiełły? — Czy przyszło do ich pogodzenia się i w jaki sposób? — Co Jadwiga przepowiedziała Krzyżakom? — Co uczynił Witołd, objawszy rządy na Litwie? — Jakie skutki miała wyprawa Witołda przeciw Tatarom? — Gdzie i kiedy odbyła się bitwa niepomyślna dla Litwinów?

5. Śmierć Jadwigi.

Niedługo żyła ta świątobliwa, przez naród tak ukochana królowa polska. Po urodzeniu się córeczki, zachorowała Jadwiga ciężko i przepowiedziała, że z choroby nie wyjdzie. Przed śmiercią zapisała wszystkie swe klejnoty, szaty i sprzęty na odnowienie akademii krakowskiej, która za czasów Ludwika mocno podupadła. Małżonkowi zaś swojemu poleciła, aby o tę akademię jak największe miał staranie. Dnia 17 lipca umarła Jadwiga, a wkrótce też umarła nowonarodzona jej córeczka.

Płakał nietylko Władysław Jagiełło, ale i cały naród po śmierci ukochanej a tak pobożnej królowej. Zwłoki jej pochowano w katedrze krakowskiej, niedaleko ołtarza, a obok grobu świętego Stanisława czarny kamień kryje popioły Jadwigi. Przy jej grobie działa się też cuda i robiono starania, aby ją ogłoszono świętą. Ale później zanieedbano tego. Dopiero teraz znowu podjęto o to starania i po całej naszej Ojczyźnie roz-

brzmiewa w ostatnich czasach głos: „Zbudźmy Jadwigę!”

Kiedy umarła Jadwiga? — Opowiedz, jakie rozporządzenia zrobiła przed śmiercią. — W jaki sposób uczczono pamięć Jadwigi?

6. Zdradzieccy Krzyżacy.

Krzyżakom nie na rękę była zgoda Witołda z Jagiełłą. Straciwszy zaufanie u Witołda, podburzali braci Jagiełły. Ustawicznie wynajdowali jakieś spory graniczne i jakieś powody do kłótni. Napadali bezustanku, dopuszczali się nadużyć, a kiedy kto im dzielniej się obronił, wołali, że ich skrzywdzono i wynajdowali powody do nowych sporów. W czasie głodu na Litwie, Jagiełło wysłał 20 statków ze zbożem z Kujaw. Krzyżacy zajęli te statki pod pozorem, że na nich wysyłano broń, a nie zboże. Najgorzej plądrowali na Żmudzi należącej do Litwy; wypędził ich stamtąd Jagiełło, ale za to Krzyżacy wypowiedzieli wojnę Jagielle.

Opowiedz, w jaki sposób Krzyżacy postępowali w obec Polski i Litwy?

7. Bitwa pod Grunwaldem.

Polacy i Litwini przyszli do przekonania, że nieuchronną się stała ostateczna, stanowcza wojna z Krzyżakami. To też troskliwie się do niej przygotowali. Oprócz wojska polskiego, liczącego 51 pułków i wojska litewskiego złożonego z 40 pułków, zebrano jeszcze hufce z Rusi, jakoteż najęto żołnierzy czesko morawskich.

Krzyżacy, chociaż ufni w wielką swą siłę, również nie lekceważyli wojny ich oczekującej. Zawezwali licznych swych sprzymierzeńców i przyjaciół, głównie z Niemiec. Zebrali koło siebie tyle plemion i niemieckich i innych, że jeden z dziejopisów powiada, iż 21 narodów wystąpiło przeciw Polsce.

Na każdy sposób można było powiedzieć, że cała potęga niemiecka wystąpiła w tej wojnie przeciw potędze polsko litewskiej. Po każdej stronie niezawodnie było więcej niż 100.000 uzbrojonych żołnierzy.

(Podług obrazu Jana Matejki).
Bitwa pod Grunwaldem 15 listopada 1410 r.

Pamiętnym po wszystkie wieki będzie dzień 15 lipca 1410 r., w którym te wojska stanęły naprzeciw siebie. Było to na dolinie pod Grunwaldem i Tannenbergiem, blisko południowej granicy Prus. Król Władysław pobożnie wysłuchał Mszy świętej i modląc się świadczył się Bogiem, że wbrew swej woli, zmuszony tylko wojnę rozpoczął. Słuchał potem drugiej Mszy św., kiedy rozległy się hasła do boju.

Polskimi hufcami dowodził dzielny Zyndram z Maszkowie; litewskimi Witold. Ale przed bitwą jeszcze dwóch Krzyżaków w zbroi przybyło z poselstwem. Ucieszył się król Władysław, sądząc, że Krzyżacy chcą ofiarować jakiś sprawiedliwy pokój. Ale tak nie było. Ci rycerze przybyli tylko, aby wyszydzić króla, bo ofiarowali mu dwa gołe miecze, mówiąc, że przysyła je mistrz ich Ulrich von Jungingen dla króla Władysława i dla księcia Witolda, by mieli czem walczyć.

W tak poważnej chwili król Władysław nie rozgniewał się. Przyjął miecze, odrzekłszy, że wprawdzie Polacy mają mieczów dosyć, ale i te dwa przydać się mogą na karki krzyżackie.

Ozwały się wreszcie kotły i bębny, a Krzyżacy zaczęli strzelać z armat, — bo niedawno proch wynaleziono, — lecz żadnej nimi nie czynili szkody, nie umiając się jeszcze naleyście z tem obchodzić.

Ruszyli najprzód Litwini do bitwy z zaciężnymi Tatarami. Straszną nawałą ciężko uzbrojeni Krzyżacy rzucili się ku nim. Nie mogli się oprzeć Litwini i zaczęli się cofać.

Wtedy jednak ze śpiewem „Boga Rodzica“ Polacy w bój ruszyli. Zapał ich wzrósł nie do opisania,

kiedy niektórzy z nich ujrzeli w górze w chmurach św. Stanisława im błogosławiącego.

Bitwa była niesłychanie zażarta i czynów wielkich

Husarz w pełnej zbroi.

dokonało tam mnóstwo rycerzy. Sam król znajdował się w niebezpieczeństwie, gdy jakiś Krzyżak olbrzymiego wzrostu, ujrzawszy go stojącego na wzgórzu, pope-

dził ku niemu. Ale zwałił Krzyżaka z konia Zbigniew Oleśnicki, a król własnoręcznie zabił wielkoluda.

Bitwa ta zakończyła się niesłychaną, najzupełniejszą klęską Krzyżaków i Niemców. Polacy zdobyli wszystkie bez wyjątku chorągwie, których było 51. Padł na polu bitwy sam mistrz Ulrych von Jungingen; około 40,000 trupów krzyżackich pole zaległo. Z 700 rycerzy zakonnych zostało tylko 15. Złamaną została potęga krzyżacka najzupełniej.

Po tem zwycięstwie król zawarł pokój z Krzyżakami, ale nie osiągnął takich korzyści, jakie mu się należały. Ziemia pruska i nadal pozostała własnością Krzyżaków: odzyskał Jagiełło tylko ziemię dobrzyńską i Żmudź. Jeszcze i później kilka razy musiał Jagiełło walczyć z Krzyżakami, ale łatwo już ich zwyciężał.

W jaki sposób przygotowywali się Polacy i Litwini do wojny z Krzyżakami? — Jak przygotowywali się Krzyżacy? — Ile wojska było mniej więcej po każdej stronie? — W którym dniu przyszło do bitwy rozstrzygającej, i gdzie to było? — Jak król Władysław przygotowywał się do bitwy? — Kto w tej bitwie dowodził Polakami i Litwinami? — Jak Krzyżacy postąpili przed bitwą w obec króla? — Opowiedz, o przebiegu bitwy. — Jaki był ostateczny wynik bitwy? — W jaki sposób ułożył się Jagiełło z Krzyżakami?

8. Ostatnie lata panowania Władysława Jagiełły.

Władysław Jagiełło dotrzymał słowa danego Jadwidze i w rocznicę jej śmierci, w r. 1400 uroczyste otworzył zwiększoną i hojnie uposażoną akademię krakowską, którą zaczęto nazywać akademią Władysławowską, a później Jagiellońską. Odtądademia ta była jedną z najslawniejszych w Europie.

W roku 1413 zwołał Jagiełło sejm do Horodla i tam nadał panom litewskim zupełnie takie same prawa i przywileje, jakie mieli panowie polscy. Od czasu

tej „Unii Horodelskiej“ jeszcze ściślej połączyła się Litwa z Polską.

W tymże roku udał się król na Żmudź, podówczas jeszcze pogańską, i tam zaprowadził chrześcijaństwo. Dokończył tego dzieła Witold, który w r. 1417 założył biskupstwo w Miednikach.

W ostatnich latach panowania Władysława, intrygował dużo cesarz niemiecki Zygmunt, ażeby oddzielić Litwę od Polski i nakłaniał Witolda do ogłoszenia się królem litewskim. Nie przyszło jednakowoż do tego i Witold umarł w r. 1430, licząc lat 80.

W roku 1432 Jagiełło wydał nowy pamiętny akt, którym także i Rusinom nadał takie prawa i wolności, jakie posiadali Polacy i Litwini.

Jagiełło cztery razy był żonatym. Ale dopiero kiedy po raz czwarty się ożenił z Zofią, księżniczką olszańską, doczekał się synów; przedtem miał tylko córki, które wcześniej poumieraly.

Umarł Władysław Jagiełło d. 31 maja 1434 r., licząc lat 86, zaziębiwszy się, kiedy w Gródku pod Lwowem do późna w nocy przysłuchiwał się śpiewowi słowika. Pochowano go w Krakowie.

Małoletnich dwóch synów swoich oddał umierający król pod opiekę Zbigniewa Oleśnickiego, tego samego dzielnego rycerza, który mu uratował życie w bitwie pod Grunwaldem. Był to mąż zarówno uczony, jak dzielny: wyrzekłszy się rzemiosła rycerskiego, został księdzem, a potem biskupem krakowskim i w ostatnich latach życia Władysława wiernym mu był doradcą.

Opowiedz o otwarciu akademii krakowskiej. — Co to była „Unia Horodelska“ i w którym roku ją zawarto? — Opowiedz o nawróceniu Żmudzi. — Kiedy umarł Witold? — Ile razy Jagiełło był żonaty? — Ilu miał synów? — Komu ich oddał pod opiekę? — Kiedy i gdzie umarł Władysław Jagiełło? — Gdzie go pochowano?

Dwaj synowie Władysława Jagiełły.

(1434 — 1492)

1. Władysław Warneńczyk. (1434—1444).

Kiedy król Władysław Jagiełło umarł, starszy syn jego Władysław, miał dopiero lat 10, a młodszy Kazimierz, lat 8. Niebardzo życzyli sobie panowie polscy, aby małoletni król zasiadł na tronie, ale za wpływem biskupa Zbigniewa Oleśnickiego ukoronowano Władysława królem dnia 25 lipca 1434. W czasie jego małoletności w imieniu jego sprawować mieli rządy matka jego Zofia i Biskup Oleśnicki.

Młody król jednak bystrym swym umysłem, wielką dzielnością i widocznymi innymi cnotami pozyskał sobie wkrótce serca poddanych i mając lat 15 objął rządy samodzielnie.

Ile lat mieli synowie Władysława Jagiełły w czasie jego śmierci? — Kiedy koronował się starszy syn Jagiełły, Władysław? — Kto sprawował rządy w czasie jego małoletności? — W którym roku życia sam objął rządy?

2. Rządy na Litwie.

Tymczasem zaś na Litwie po śmierci Witołda był wielkim księciem brat jego Zygmunt. Był to srogi, podejrzliwy i mściwy pan; znienawidzono go powszechnie i ostatecznie kilku panów zarębało go mieczami. Było to w r. 1440. Po jego śmierci obrano wielkim księciem młodszego syna Władysława Jagiełły, Kazimierza.

Kto rządził na Litwie po śmierci Witołda? — Jak rządził Zygmunt i jaki był wynik tych rządów? — Kto po śmierci Zygmunta został wielkim księciem Litwy?

3. Unia florencka.

Litwa przyjęła od Polski wiarę katolicką. Ale na Rusi panowała wiara schizmatycka: Rusini wraz z całym kościołem wschodnim nie uznawali Papieża za głowę Kościoła katolickiego.

WŁADYSŁAW WARENČZYK.

Ażeby oba te kościoły połączyć, już za czasów panowania Władysława Jagiełły starał się o to usilnie Biskup Oleśnicki. Wówczas cesarstwu bizantyńskiemu, stojącemu na czele kościoła wschodniego, zagrażali ciągle wzrastający w potęgę Turcy. Otóż i cesarz bizantyński teraz życzył sobie takiego połączenia, by łatwiej mógł zyskać pomoc przeciw Turkom.

W roku 1439 odbył się wielki sobór kościelny we Florencyi i na tym soborze przyszło do połączenia obu kościołów. Kościół wschodni miał zatrzymać odmienne swe nieco obrzędy, ale uznał głową swoją Papieża w Rzymie. Tym sposobem Rusini stali się także katolikami tylko z odmiennym obrządkiem.

Nie wszyscy jednak Rusini przyjąć mogli uchwały soboru florenckiego. Część północna tworzyła odrębne księstwo moskiewskie, a wielki Książę moskiewski nie tylko nie chciał przystąpić do unii, ale nawet wtrącał do więzienia biskupów i księży, którzy unii sprzyjali. Tym sposobem więc kościół ruski rozpadł się na dwie części: katolicką w państwie polskim i schizmatyczną (zwaną później prawosławiem) w państwie moskiewskim.

Król Władysław nadał w swoim państwie kościołowi ruskiemu te same prawa, jakie posiadał kościół rzymski. Nastąpiło tedy najzupełniejsze już zrównanie Rusinów z Polakami w obliczu prawa.

Jaką religię wyznawali wówczas Rusini? — Kto starał się o połączenie Rusi z Kościołem katolickim? — Gdzie, w którym roku i w jakich warunkach przyszło do tego połączenia? — Czy cała Ruś przystąpiła do unii?

4. Władysław królem węgierskim.

Na Węgrzech umarł Albrecht II austriacki, który był królem Czech i Węgier, pozostawiając małego tylko

synka w kolebce. Węgrzy, którym zagrażali Turcy, co-raz to bardziej zwycięzcy w Europie, wyprawili tedy do polskiego króla poselstwo, z prośbą, ażeby objął tron węgierski. Nie dla sławy i zaszczytu, ale ażeby przysłużyć się chrześcijaństwu zagrożonemu przez Turków, przyjął Władysław tron mu ofiarowany. W lutym 1440 r. wybrał się z okazałym orszakiem wojskowym do Węgier i powitano go tam radośnie.

Opowiedz z jakiej przyczyny i w którym roku Węgrzy obrali Władysława III także i swoim królem.

5. Wojna z Turkami.

Wojna z Turkami, do której Władysław się przygotowywał, była prawdziwą wojną krzyżową. Cała Europa chrześcijańska jej pragnęła i z niepokojem oczekiwała. Papież Eugeniusz IV do niej zachęcał. Legat papieski towarzyszył wojskom Władysława. Rycerze węgierscy i polscy, wybierając się na nią, poprzypina i sobie czarne krzyże na zbroje.

W lipcu 1443 przeprowadził się Władysław z liczną armią za Dunaj. Chociaż tak młodziutki, odznaczał się nadzwyczajnem męstwem. Cudzoziemcy podziwiali go i sławili mówiąc: „oto prawdziwy król chrześcijański, który poświęca się za wiarę i wolność, który znosi głód, pragnienie i trudy wojenne, podczas gdy inni królowie uczują i zbyt kom się oddają“.

Odnoszono zwycięstwo za zwycięstwem w Bułgarii i w Macedonii, a po powrocie wojsk z całej Europy nadechodziły powinszowania i obietnice posiłków do dalszej wojny. Król wróciwszy do stolicy Węgier zawiesił w katedrze 12 tarcz polskich i 12 tarcz węgierskich tych rycerzy, którzy najwięcej się odznaczyli.

Sułtan turecki, Murad II, prosił o pokój. Ofiarował warunki tak korzystne, że Władysław zawarł ugodę na lat 10 i zaprzysiężono z obu stron ten układ.

Jakie znaczenie miała wojna przeciw Turkom? — W którym roku król Władysław III urządził wyprawę przeciw Turkom? — Jaki przebieg miała ta wyprawa? — Jaka pamiątka tej wyprawy znajduje się w stolicy węgierskiej? — Jaki zawarto pokój?

6. Nieszczęśliwa bitwa pod Warną.

Ale nie podobało się to innym chrześcijańskim panującym, którzy obawiali się, iż przez lat 10 tak się Turcy wzmocnią, że nikt im potem się nie oprze. Także i Papież rozstrzygnął, że ugoda jest nieważną, bo wojna była rozpoczęta w imię wszystkich państw chrześcijańskich, a pokój zawarto bez ich wiedzy i zgody.

Nakłoniono tedy Władysława do zerwania układu i wyprawienia się na nową wojnę. Przyszczono posiłki.

Dał się na nieszczęście nakłonić Władysław. Wyruszył znowu za Dunaj, spodziewając się, że nadejdą obiecywane posiłki. Ale nie nadeszły.

Władysław miał zaledwie 14,000 wojska: była to szczupła garstka w obec rozgniewanych Turków. Pod miastem Warną, w Bułgarii, nad Morzem Czarnem, przyszło do krwawej bitwy. Młody król walczył, jak bohater i wydawało się nawet przez chwilę, że zwycięży, ale przez zdradę pewnego Greka, został zupełnie otoczony. Tam bohaterską śmiercią zginął król dzielny, a wojska jego się rozpierzchły. Nie zdołano nawet znaleźć i wyratować zwłok króla.

Stało się to nieszczęście 11 listopada 1444 roku. Odtąd Turcy coraz bardziej wzrastali w potęgę. Nad Serbami, Bułgarami i Wołoszczyzną zaciężyło ich jarzmo: niespełna 10 lat później poddał się im Konstanty-

nopol i na miejscu cesarstwa bizantyńskiego powstało
mocarstwo Turków Osmańskich.

Król Władysław ginie pod Warną 10 listopada 1444.

Władysława nazwano po jego walecznym zgonie,
od tej klęski przez niego poniesionej, „Warneńczykiem“.

Czy ugodę Władysława z sułtanem zatwierdzili inni europejscy panujący? — Do czego nakłoniono Władysława i jaką mu zrobiono obietnicę? — Ile wojska miał Władysław w drugiej swej wyprawie przeciw Turkom? — Opowiedz o nieszczęśliwej bitwie pod Warną. — Jakie były skutki nieszczęśliwej tej bitwy?

7. Bezkrólewie. (1444—1447).

Długo Polacy nie chcieli wierzyć, że król Władysław poległ. Sądziło się, że jest w niewoli tureckiej i spodziewano się, że powróci. Nawet znaleźli się oszuści, którzy udawali Władysława Warnieńczyka. Także i Kazimierz, młodszy brat Władysława, ociągał się w skutek tego z przyjęciem korony polskiej. W końcu jednak przybył do Polski i ukoronował się w Krakowie 25 czerwca 1447 r. Rządów wielkoksiążęcych na Litwie nie wyrzekł się jednakowoż i pozostał równocześnie królem polskim i wielkim księciem Litwy.

Dlaczego po śmierci Władysława Warnieńczyka nastąpiło bezkrólewie w Polsce? — Jak długo trwało? — Kto został jego następcą i kiedy się koronował?

8. Król Kazimierz Jagiellończyk odzyskuje Prusy i Pomorze.

Od czasu pogromu pod Grunwaldem, w państwie krzyżackiem panowały nieporządki. Krzyżacy obdzierali niestęchanie poddanych w Prusiech i na Pomorzu. Nadaremnie mieszkańcy zanosili skargi do cesarza i Papieża.

Wreszcie ludność pruska podniosła powstanie i wyprawiła poselstwo do potężnego króla polskiego z prośbą, ażeby objął rządy nad jej ziemiami.

Kazimierz przyjął poselstwo i podpisał akt przyłączenia Prus i Pomorza do Polski w r. 1454.

Wywiązała się z tego trzynastoletnia wojna z Krzyżakami. W wojnie tej Polacy różne odnosili zwycięstwa, a kiedy ostatecznie zdobyli stolicę Krzyżaków, Malborg, zawarto pokój w Toruniu w r. 1466.

Na mocy tego pokoju część zachodnia Prus z Gdańskiem i Malborkiem i z księstwem warmińskiem przechodziły w wieczyste posiadanie Polski. Odtąd te ziemie zwały się Prusami królewskimi. Prusy zaś wschodnie ze stolicą Królewccem zostawiono Zakonowi, ale jako lenno. Znaczyło to, że każdy wielki mistrz, najdalej w sześć miesięcy po swym wyborze, miał składać hołd i przysięgę na wierność królowi polskiemu. Obowiązany był także dostarczać mu wojska. Nie wolno mu było uznawać innych zwierzchników, oprócz Papieża i króla polskiego.

W taki sposób upadło państwo krzyżackie.

Z jakiej przyczyny wybuchło powstanie w Prusach i na Pomorzu? — Jaki z tego wynikł skutek dla Polski? — W którym to stało się roku? — Jaki był wynik tego przyłączenia Prus i Pomorza do Polski? — W którym roku zawarto pokój z Krzyżakami? — Jakie były jego warunki?

9. Nowi nieprzyjaciele Polski.

Podczas gdy tym sposobem Polska pozbyła się niebezpieczeństwa grożącego ze strony Zakonu, nowi, potężni wrogowie coraz to więcej zagrażać jej zaczęli z innej strony i później dochodziło z nimi do wojen bardzo groźnych.

Turcy zbliżali się coraz to bardziej do granic Polski. Zdobyli dwa wielkie i warowne grody nad Morzem Czarnem, Kilię i Białogród czyli Akerman, a przez to odcięli Polskę od Czarnego Morza (1484). Dzieliły Turków od Polski Mołdawia i Wołoszczyzna, hołdownicze państwa Polski. Kazimierz wyprawił się na Turków w r. 1485 w 20,000 wojska, ale musiał zaniechać wojny, bo w innej stronie obecność jego była potrzebną. Odebrał tylko w Kołomyi hołd od wojewody mołdawskiego Stefana i jemu dał 3000 rycerzy do wojny z Turkami.

KAZIMIERZ JAGIELLOŃCZYK.

Równocześnie potężnem stawało się państwo moskiewskie. Tam Iwan III, ożeniwszy się z wnuczką ostatniego cesarza bizantyńskiego, przyjął za swój herb czarnego orła bizantyńskiego i zaczął się tytułować carem. Uwolnił swe państwo od jarzma tatarskiego

(1480), zagarnął rzeczpospolitą nowogrodzką, i myślał o tem, ażeby większą część Rusi, należącą do Polski i Litwy, złączyć ze swem państwem. Zachował u siebie schizmę i nie chciał przystąpić do unii z Kościołem katolickim, podczas gdy Rusini złączeni z Polską i Litwą już byli katolikami. Tak więc w państwie moskiewskiem były podobne *obrządk*i, jak w Rusi Czerwonej, ale inne było *wyznanie*.

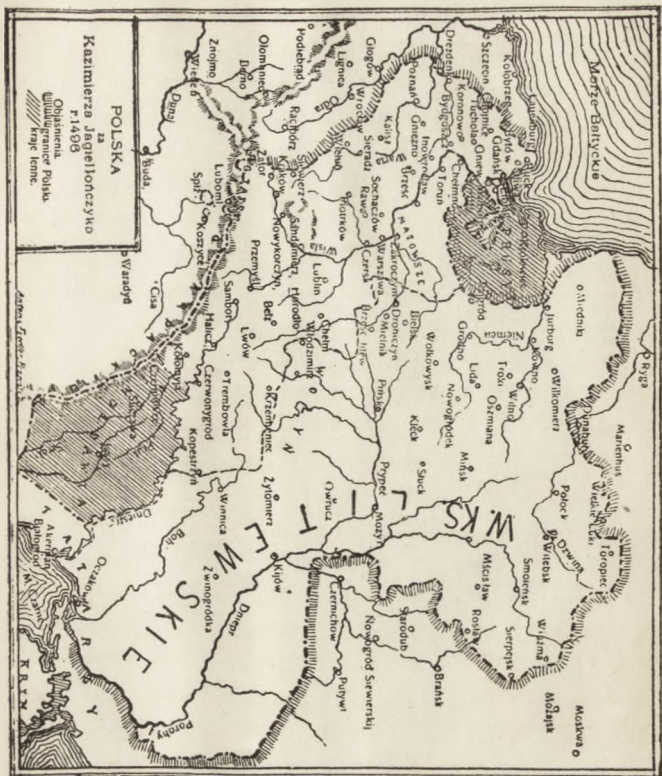
Z jakiej przyczyny przyszło do nowej wojny z Turkami? — W którym roku urządził wyprawę Kazimierz przeciw Turkom i jak się zakończyła ta wyprawa? — Co w tym czasie stało się w państwie moskiewskim?

10. Wewnętrzne stosunki kraju.

Kazimierz Jagiellończyk z wielką energią sprawował rządy wewnątrz kraju; w obec możnowładców był surowym, a za to popierał bardzo liczną w Polsce niższą szlachtę. On pierwszy z polskich monarchów zbierał szlachtę drobną na narady, czyli sejmiki w różnych miastach i tym sposobem przypuszczał ją do udziału w rządach.

Za jego też czasów do największego rozkwitu doszła akademія krakowska, tak, że zaczęły do niej uczęszczać tysiące uczniów nie tylko z Polski, ale także z innych krajów. Sławnych też mężów wydała ówczesna akademія. Należał do nich Jan Długosz, kanonik krakowski, który pierwszy napisał dobrą historię polską w języku łacińskim. Zasłynął profesor akademii i kaznodzieja, św, Jan Kanty; wiemy już o znakomitym i dzielnym biskupie krakowskim Zbigniewie Oleśnickim; sławnym był również profesor matematyki i astronomii Wojciech Brudzewski, nauczyciel sławnego później Mikołaja Kopernika i wielu, wielu innych. W tych czasach żył również w Polsce sławny rzeźbiarz

Wit Stwosz, twórca na cały świat sławnego, choć tylko drewnianego ołtarza w kościele Maryackim w Krakowie.

Jakimi były rządy Kazimierza Jagiellończyka wewnątrz kraju? — Co to były sejmiki? — Wymień kilka sławnych mężów z czasów panowania Kazimierza Jagiellończyka.

11. Rodzina królewska.

Kazimierz, sam wysoce wykształcony i dbający o rozkwit w kraju, wychowywał swe dzieci we wzorowy sposób. Miał tych dzieci trzynaścioro, a między nimi sześciu synów.

Królewicze wychowywali się zdala od dworu w Lublinie; kierował ich nauką Jan Długosz, a także Filip Buonacorsi, znakomity uczony włoski, znany także pod nazwą Kallimacha. Królewicze codziennie wstawali rano, słuchali Mszy św. i z małemi przerwami pracowali dzień cały. Pokarm ich był prosty, odzież skromna. To też wszyscy potem zaszczyt ojcu przynieśli.

I tak jeszcze za życia Kazimierza, Czesi powołali na tron swój najstarszego jego syna Władysława, a potem i Węgrzy obrali go swym królem. Drugi syn Kazimierza, Kazimierz, umarł w młodym wieku, ale dla swych wielkich cnót został zaliczony w poczet Świętych Pańskich i został później patronem Litwy. Trzeci, czwarty i piąty syn Kazimierza. t. j., Jan Olbracht, Aleksander i Zygmunt, po kolei byli królami polskimi. Ostatni wreszcie, Fryderyk, był arcybiskupem gnieźnieńskim i kardynałem.

Kazimierz umarł w Grodnie w roku 1492, kiedy wybierał się, aby poskromić bunt, który powstał na Rusi. Rok to pamiętny, bo w tym roku Krzysztof Kolumb odkrył Amerykę. W testamencie przeznaczył Jana Olbrachta na króla polskiego, a Aleksandra na wielkiego księcia Litwy. Zwłoki Kazimierza Jagiellończyka spoczywają na Wawelu, obok zwłok jego ojca.

Ile dzieci miał Kazimierz Jagiellończyk; i ilu między niemi synów? — W jaki sposób wychowywali się synowie królewscy? — Opowiedz krótko, jakie były ich dalsze losy. — Kiedy i gdzie umarł Kazimierz Jagiellończyk? — Jak rozrządził swym krajem w testamencie?

JAN OLBRACHT i ALEKSANDER.

(1492—1506).

1. Jan Olbracht obejmuje rząd. (1492).

Panowie i szlachta nie uznawali praw króla do wyznaczania następcy i po śmierci Kazimierza Jagiellończyka odbywały się narady nad tem, kogo powołać na tron polski. Różniły się zdania, ale kiedy Litwini obrali Aleksandra swym księciem, szlachta polska powołała na tron Jana Olbrachta. Stało się przeto tak, jak Kazimierz Jagiellończyk rozporządził w testamencie.

Jan Olbracht postanowił wewnątrz kraju zaprowadzić silny rząd, ażeby tem energiczniej potem zmierzyć się z wrogami kraju. Doradcą jego był Włoch Kallimach, który jednak niepiękne dawał mu rady.

Ażeby pozyskać dla siebie małą szlachtę, tak jak to czynił jego ojciec, Jan Olbracht nadał jej nowe przywileje znane pod nazwą statutów piotrkowskich, w r. 1496. Przywileje te wielką krzywdę czyniły mieszczańcom i włościanom, którym nie było wolno odtąd nabywać własności ziemskich, ani piastować dostojęństw kościelnych. Odtąd też bez zezwolenia szlachty król nie mógł ani nowych wydawać ustaw, ani wojny wypowiedzieć.

Czy panowie i szlachta zastosowali się do rozporządzeń Kazimierza Jagiellończyka? — Jakże miał zamiary Jan Olbracht? — W jaki sposób starał się pozyskać dla siebie szlachtę?

Wyprawa wołoska.

Pozyskawszy poparcie szlachty, postanowił król odebrać z rąk tureckich i tatarskich wybrzeża Morza Czarnego.

JAN OLBRACHT.

Wojewoda mołdawski Stefan, chociaż hołdownik króla polskiego, był człowiekiem zdradliwym i przewrotnym, bo czasem udawał przyjaciela Polski, a czasem znowu łączył się z Turkami przeciw Polsce; Jan Olbracht zwoławszy wszystkich swych braci na naradę, postanowił najprzód Stefana wypędzić, a potem wyprawić się przeciw Turkom. Ostrzegał go przed tem brat jego, kardynał Fryderyk, ale nie usłuchał go Olbracht.

W roku 1497 zebrał 80,000 rycerstwa z Polski i Litwy, 20,000 posługaczy wojskowych, tak zwanych ciurów i 30,000 wozów z żywnością. Wyruszył na Mołdawię, mimo prośb Stefana, by tego nie uczynił, zdobywał różne miasta. Ale walka bardzo była uciążliwą. Kraj to był górzysty i zapełniony wielkimi borami. Rycerstwo polskie, przyzwyczajone do walczenia w otwartem polu, nie umiało sobie dobrze dać rady, gdy małe oddziały Mołdawian z zasadzek napadały na mniejsze oddziały Polaków.

To też nie zdołał Jan Olbracht zdobyć stołecznego miasta Mołdawii, Suczawy, i pogodził się ze Stefanem, zwłaszcza iż tego domagał się także brat jego Władysław, król węgierski.

Poczem Jan Olbracht kazał cofnąć się wojsku swojemu, a zdradliwy Stefan postanowił to wojsko wygubić.

Kiedy wojsko szło przez gęste bory bukowe, Wołosi przedtem popodeinali drzewa i w czasie pochodu zaczęli je zwalać na jadących. Jeszcze i po wydobyciu się ich z tych lasów chłopci pozapalali trawę na wielkich stepach i ostatecznie król uratował się z bardzo małą garstką. Tyle szlachty zginęło w tych lasach, że odtąd powstało przysłowie: „Za króla Olbrachta wyginęła szlachta.“

Po powrocie do kraju Jan Olbracht oddawał się zabawom i zbytkom. Ośmieleni zaś wrogowie, Mołdawianie, Wołosi, Turcy i Tatarzy, następnego roku wpadli do Polski i nie znajdując prawie oporu, zapuścili się pod Sandomierz, a zabrawszy 100.000 jeńców, odeszli.

Przeciw komu zamierzał Jan Olbracht urządzić wyprawę? — Kto wtedy był wojewodą w Mołdawii? — Co spotkało wojska polskie w powrocie z wyprawy? — Jak postępował Jan Olbracht po nieszczęśliwej tej wyprawie? — Jaki był skutek tego?

3. Ścisłejsze połączenie się Litwy z Polską.

Tymczasem Iwan III, car moskiewski, połączywszy się z innymi wrogami Polski, wpadał na Litwę i tam zaczął odrywać części ruskich krain. Aleksander, chcąc zapobiedz dalszym stratom, zawarł pokój z Iwanem, a nawet ożenił się z jego córką Heleną. Mimo tego wkrótce Iwan na nowo wpadał do Litwy.

Litwini przekonali się, że tylko ścisły związek z Polską uchroni ich od wielkich nieszczęść. Odnowili więc unię horodelską i postanowili, aby odtąd oba narody stanowiły „jeden bratni lud“ ze wspólnymi przywilejami, monetą i obroną kraju.

Co w tym czasie działo się na Litwie? — Jaki był wynik napaści Moskall na Litwę?

4. Śmierć Jana Olbrachta.

Jan Olbracht umarł w Toruniu w r. 1501 na apopleksję.

Był on pierwszym królem Polski, który miał płacone stałe wojsko, liczące 1600 konnych. Wojsko to wyruszało natychmiast i powstrzymywało wroga, gdy wybuchła jaka wojna, a szlachta nie dość spieszenie zbierała się na obronę kraju.

Za rządów jego nabyła Polska małą część Szlązka, t. j. księstwo zatorskie, a z Mazowsza, gdzie umarł ostatni Piastowicz Janusz, przywróciło do Polski księstwo płockie.

Kiedy i gdzie umarł Jan Olbracht? — Jaka ważna zmiana zaszła w wojsku polskiem za czasów Jana Olbrachta? — Jakie ziemie pozyskała Polska za jego panowania?

5. Aleksander. (1501—1506).

W myśl odnowionej unii z Litwą, po śmierci Jana Olbrachta, panowie polscy na sejmie w Piotrkowie obrali królem Aleksandra, wielkiego księcia litewskiego, brata zmarłego króla.

Aleksander przybył do Krakowa, gdzie go ukoronował brat jego, kardynał Fryderyk, a zaraz potem powrócił do Litwy, aby kończyć wojnę moskiewską. Nie wiodło mu się jednak i musiał z Iwanem zawrzeć pokój niekorzystny na lat 6.

W ogóle panowanie tego króla nie było szczęśliwe. Wołosi i Tatarzy pustoszyli Ruś Czerwoną i Pokucie. Mistrz krzyżacki Fryderyk, zawezwany na sejm do Piotrkowa dla złożenia hołdu, nie chciał tego uczynić i wyjechał do cesarza niemieckiego Maksymiliana.

Szlachta zyskała nowe przywileje. Na sejmie w Radomiu w r. 1505 przeprowadzono konstytucję zwaną „*nihil novi*“ (nic nowego), wedle której nie wolno było nic nowego ustanawiać bez powszechnej zgody rad i posłów ziemskich. Odtąd tedy nad sprawami państwa wspólnie radzili: król, senat i posłowie ziemscy. podczas gdy przedtem król z senatem je rozstrzygał.

Na Litwie nie dobrze też się działo. Kiedy Aleksander zajęty był w Polsce, powierzył czuwanie nad sprawami Litwy Michałowi Glińskiemu. Był to pan bardzo bogaty, właściciel wielu dóbr na Litwie i Rusi,

ALEKSANDER.

bardzo uczony i zarazem dzielny wojownik. Ale zarazem był bardzo dumny i samowładny. Inni panowie litewscy bali go się i nienawidzili go i przychodziło do przykrych zatargów.

Ale kiedy Tatarzy wpadli do Litwy, Gliński wyruszył przeciw nim i stoczył z nimi krwawą bitwę pod Klekiem. Odniosł też wielkie zwycięstwo, odbił niewolników przez Tatarów zabranych i samych Tatarów zabrał 20,000 do niewoli.

Król wtedy był śmiertelnie chory we Wilnie. Umierającemu doniesiono o tem zwycięstwie. Podniósł jeszcze ręce do góry, oblicze zajaśniało mu radością i pożegnawszy się wzrokiem z najbliższymi, oddał Bogu ducha (19 sierpnia 1506 r.)

Był on tak hojnym, że mówiono: „W sam czas umarł, bo byłby rozdarował całą Koronę i Litwę.“

Pochowano go w katedrze wileńskiej, obok ciała brata jego, św. Kazimierza, i jest to jedyny król polski w Wilnie spoczywający.

Kogo obrano królem po śmierci Jana Olbrachta? — Co musiał Aleksander załatwić zaraz po koronacji? — Czy pomyślne były jego bitwy z Moskalami? — Jakie jeszcze niepomyślne wydarzenia zaszły za jego panowania? — Jaką uchwałę ważną przeprowadzono na sejmie w Radomiu? — Z jakiej przyczyny na Litwie panowało niezadowolenie? — Opowiedz o wyprawie Glińskiego przeciw Tatarom. — Kiedy umarł Aleksander? — Gdzie pochowano jego zwłoki?

ROZDZIAŁ DRUGI.

Zygmuntowskie czasy.

(1506 – 1572).

ZYGMUNT I. STARY.

(1506 — 1548).

1. Zygmunt obejmuje rządy.

W roku śmierci Aleksandra żyli jeszcze trzej synowie Kazimierza Jagiellończyka, podczas gdy trzej inni przenieśli się do wieczności. Umarli: Kazimierz, później świętym ogłoszony, jakoteż Jan Olbracht i Aleksander, polscy królowie. Żyli zaś jeszcze: najstarszy Władysław, który jeszcze zawsze był królem Węgier i Czech, Zygmunt i kardynał Fryderyk.

Zygmunt, który za życia starszych braci przebywał najchętniej u najstarszego brata swego Władysława, otrzymał był od tegoż w zarząd bardzo zaniedbane księstwo glogowskie i opawskie. Odznaczył się tam wielką gospodarnością, sprawiedliwością i mądrością. Usunął nieład w skarbie i uporządkował gospodarkę dobrami; poskromił rozzuchwalone rycerstwo, bezkarnie nieraz trudniące się rozbojami i w księstwach zaprowadził porządek.

Z chęcią przeto sławnego już księcia, a brata dwóch poprzednich królów, powołali na tron Polacy Zygmunta i koronacja jego odbyła się w Krakowie 24 stycznia 1507 r.

Wielkie oczekiwały go zadania tak wewnątrz jak i zewnątrz kraju, kiedy obejmował rządy. W skarbie

ZYGMUNT I. STARY.

zastał pustki, bo zbyt hojni jego bracia starsi umieli tylko rozdarowywać, a nie umieli gromadzić. Dochody były szczupłe, a potrzeby bardzo wielkie.

Miała bo Polska wielu nieprzyjaciół zewnętrznych, z którymi trzeba było się rozprawić, a szlachta, mniej

już skora do wojen, niż dawniej, pomoc swoją nauczyła się dawać tylko w zamian za nowe przywileje. Nie chcąc zupełnie być zależnym od takiej łaski, król musiał się starać o utrzymanie większego stałego wojska płatnego, a na to dochody zupełnie nie wystarczały.

Najbardziej piekące potrzeby Zygmunt zaspokoił w taki sposób, że na sejmie koronacyjnym uchwalono podatki nowe na dobra duchowne i świeckie, podatki czyli tak zwany „szos“ od mieszczan stosownie do wartości ich domów i zarobku i dodatkowe ofiary duchownych. Przy pomocy zaś bogatego krakowskiego mieszczanina i swego podskarbiego, Jana Bonara, Zygmunt wykupił zastawione dobra królewskie i zaprowadził w nich dobrą gospodarkę. Tym sposobem skarb doprowadził do większego ład.

Którzy synowie Kazimierza Jagiellończyka żyli jeszcze po śmierci Aleksandra? — Gdzie przebywał Zygmunt w czasie, gdy panowali dwaj starsi bracia? — W jaki sposób rządził w swych księstwach? — Kiedy odbyła się jego koronacja na króla polskiego? — Jakie zastał stosunki w kraju, obejmując rządy? — W jaki sposób zaradzono brakowi pieniędzy w skarbie?

2. Wojny za czasów Zygmunta I.

Obejmując rządy, Zygmunt widział grożące Polsce niebezpieczeństwa ze strony licznych nieprzyjaciół. Należeli do nich: zaborecy car moskiewski, mistrz Krzyżaków wiecznie nieposłusznych, Habsburgowie na tronie austriackim, mściwi i złośliwi Wołosi, wreszcie Turcy i Tatarzy.

Zygmunt dzielnym, a nawet wojowniczym byłby może królem, gdyby mógł rozporządzać wielkimi kar-nemi wojskami. Osobiście był mężnym i tak silnym, iż łamał z łatwością podkowy. Nie wahał się też osobiście iść na wojnę, dzielić trudy żołnierskie, brać udział w bitwach. Gdyby rycerstwo za jego czasów równym zapa-

łem do bojów było przejęte, jak za czasów Bolesławów, to przy znacznie zwiększonej obecnie jego liczbie, udoskonalonej sztuce wojennej i doskonałych dowódcach, których nie brakowało, Zygmunt mógłby być Turków i Tatarów upokorzyć najzupełniej, a może z Europy wypędzić, pozbyć się Krzyżaków, od Moskwy się zabezpieczyć raz na zawsze, a i do zbytniego rozszerzenia potęgi Habsburgów nie dopuścić. Ale w obec ówczesnego usposobienia szlachty myśleć o tem nie mógł. Staczał jednak zwycięskie bitwy i prowadził pomyślne wojny z różnymi tymi wrogami. Nieraz równocześnie lub po kolei musiał w różnych stronach ścierać się z nieprzyjaciołmi, a na szczęście posiadał też dzielnych dowódców, którymi mógł się wyręczyć w razie potrzeby. On też zaprowadził ważną nowość, a mianowicie ustanawianie dożywotnich dowódców wojsk, czyli hetmanów.

Ze strony jakich wrogów groziły Polsce wojny, gdy Zygmunt I obejmował rządy? — Czy Zygmunt osobiście wojowniczym i dzielnym był królem? — Co mu przeszkadzało w urządzaniu wielkich wypraw wojennych? — Jaką nowość zaprowadził w wojsku?

3. Wojny z Moskwą.

Duma i zuchwałość magnata litewsko-ruskiego Michała Glińskiego stały się powodem trzech wojen z Moskwą za czasów Zygmunta I, ale też sprowadziły zasłużoną karę na zdrajcę.

Gliński marzył o tem, aby Litwę oderwać od Polski i zostać w niej panem. Dlatego to postanowił naprowadzić Moskali na Litwę, odstąpić im kilka zamków i części kraju, przy ich pomocy kraj opanować i tym sposobem zyskać rządy.

Pierwsza wojna moskiewska toczyła się w latach 1507 i 1508. Następca Iwana, Wasyl, korzystając ze

zdrady Glińskiego, wpadł do Białej Rusi, i wraz z Glińskim dobywał zamki, a chodziło mu o zdobycie najważniejszego grodu Smoleńska. Tam osobiście wyprawił się Zygmunt na czele wojsk i w stanowczej bitwie pod Orszą (nad Dnieprem) d. 18 lipca 1508 odniósł wielkie zwycięstwo. Przez pośrednictwo Iwana Sapiehy zawarł „wieczysty pokój” z Iwanem. Zdrajca Gliński przeniósł się do Moskwy, a jego majątki skonfiskowano.

Później jednakowoż, widząc kłopoty Zygmunta w innych stronach, Wasyl wkroczył znowu na Litwę w zimie w r. 1513. Przy pomocy i zdradzie Glińskiego zdobył kilka zamków, oblegał najprzód w zimie bezskutecznie Smoleńsk, ale potem w lecie 1514 r. zdobył go i 30 lipca go zajął.

Jednakowoż w nowej bitwie, znowu pod Orszą (8 września 1514 r.) poniósł Wasyl ze swem 80,000 cznem wojskiem wielką klęskę. Dowodził wtedy polskiem wojskiem liczącem tylko 30,000 ludzi Konstanty Ostrogski. Poległo w tej bitwie 40,000 Moskali, a naczelny wódz Czeladyn wraz 1500 panami czyli bojarami dostał się do niewoli. Wasyl musiał zawrzeć pokój, ale udało mu się nie oddać Smoleńska, w którym miał silną załogę. Smoleńsk potem przez blisko 100 lat był w posiadaniu Moskali.

Ile wojen z Moskwą musiał prowadzić Zygmunt I? — Z jakiego powodu i w którym roku wybuchła pierwsza wojna? — Gdzie i jaką bitwę w tej wojnie stoczył Zygmunt I? — Jaki był skutek zwycięstwa? — W którym roku wybuchła druga wojna z Moskwą i jaki był początkowy jej przebieg? — Opowiedz o przebiegu bitwy pod Orszą w r. 1514.

4. Zjazd monarchów we Wiedniu. (1515).

Jak wiemy. w Węgrzech i Czechach panował jeszcze sędziwy najstarszy brat Zygmunta, Władysław.

Miał wielką ochotę pozyskać te kraje dla swojej rodziny cesarz Maksymilian I. Wiedział jednak, że nielato będzie odebrać je z rąk Jagiellonów. Władysław miał syna i córkę. Zygmunt zaś od roku 1512 ożeniony był z Barbarą, córką Stefana Zapolyi, wojewody Siedmiogrodu, prowincyi węgierskiej.

Cesarz próbował osłabić potęgę Zygmunta i z tego powodu podburzał Krzyżaków i porozumiewał się z carem moskiewskim. Gdy jednak Polska swemi zwycięstwami wzrastała w potęgę, zamiast się osłabiać, cesarz innego chwycił się środka. Oto zaprosił królów Władysława i Zygmunta do Wiednia, aby z nimi zawrzeć stałe przymierze. Zygmunt chętnie się zgodził, bo także pragnął, ażeby cesarz przestał podburzać jego wrogów i stał się jego przyjacielem.

Otóż na tym zjeździe ułożono dwa małżeństwa: Ludwik, syn Władysława ożenił się z Maryą, wnuczką Maksymiliana, a Ferdynand, wnuk Maksymiliana, ożenił się z Anną, córką Władysława. Tym sposobem Węgry i Czechy musiałyby się dostać w ręce Habsburgów, rodziny cesarskiej. I tak się stało istotnie później. W r. 1526 Ludwik, syn i następca Władysława, poległ w bitwie z Turkami pod Mohaczem, nie zostawił potomka a Ferdynand, wnuk Maksymiliana, objął tron węgierski i czeski.

Kto był cesarzem Niemiec w owych czasach? — Jakie zamiary miał w obec Węgler? — Jakie plany miał w obec Polski? — Jaki inny zamiar powziął, widząc wzrastającą potęgę Polski? — W którym roku odbył się zjazd monarchów we Wiedniu i kto w nim wziął udział? — Co ułożono na zjeździe we Wiedniu? — Jaki był wynik tego układu 11 lat później?

5. Hołd pruski. (1525).

Mistrzem Krzyżaków był wówczas Albrecht brandenburski z rodu Hohenzollernów.

Był on siostrzeńcem Zygmunta I, gdyż jedna z córek Kazimierza Jagiellończyka (a zatem siostra Zygmunta) została żoną Fryderyka brandenburskiego i synem tychże był właśnie ów Albrecht.

Ale mimo pokrewieństwa, Albrecht nie chciał oddać Zygmunтови hołdu, do czego był zobowiązany. Chcąc uwolnić się od zwierzchnictwa Polski, starał się o posiłki w Niemczech i wdawał się w znowy z Moskwą.

Zniecierpliwiony Zygmunt postanowił raz na zawsze położyć temu koniec. Wojska polskie szybko zajęły całe prawie Prusy należące do Krzyżaków i dotarły do bram stolicy, Królewca (w r. 1520). Była to doskonała sposobność do zgniecenia Krzyżaków raz na zawsze, do zagarnięcia przez Polskę także i tej części Prus i pozyskania ziem nad Morzem Bałtyckiem. Albrecht upokorzony prosił o pokój.

Ale nie skorzystał z tego Zygmunt i rzeczywiście niebardzo mógł skorzystać. Zajęty grożącemi ciągle napasciami ze strony Moskwy, Tatarów i Wołochów, niedosyć popierany przez naród, wdał się układy z bratankiem.

Przyszło do tego wreszcie, że Albrecht za namową Marcina Lutra, który wówczas szerzył swoją wiarę nową, wyrzekł się wiary katolickiej, zrzucił płaszcz zakonny, przyjął wiarę luterską i postanowił z Prus świeckie zrobić księstwo. Zygmunt niebacznie zezwolił na to, gdy Albrecht, oddając to księstwo pod zwierzchnictwo Polski na wszystkie czasy, obiecał hołd złożyć.

Hołd złożony Zygmunutowi I. w Krakowie przez Alberta Pruskiego w r. 1525.
(Podług obrazy Jona Matejki).

Uroczyste to złożenie hołdu odbyło się d. 10 kwietnia 1525 na rynku krakowskim, na którym król Zygmunt I zasiadł na tronie w obec całego dworu i tysięcznych tłumów. Dobrotliwy król Zygmunt zrobił za to Albrechta księciem dziedzicznym Prus, t. j. przyznał jego potomkom prawo obejmowania tego księstwa po jego śmierci i wyznaczył mu roczną płacę w sumie 4000 czerwonych złotych.

Na pamiątkę tego wydarzenia chwymano po Krakowie chłopców uliczników, wyliczano im różgi i wołano: „Abyście hultaje dobrze i na zawsze pamiętali, jak w tem mieście na rynku książę pruski składał hołd wielkiemu królowi polskiemu, Zygmunтови.“

Trzeba przyznać, że sam Albrecht do końca życia dochowywał wierności królowi i wewnątrz swego kraju dbał o podniesienie oświaty i dobrobytu. Na razie Polska przeto zyskała, zrobiwszy z wroga, wiernego hołdownika.

Kto był w owych czasach mistrzem Krzyżaków? — W jakich stosunkach był Albrecht z Zygmuntem I? — Z jakiej przyczyny przyszło do wojny z Krzyżakami? — Opowiedz o przebiegu wyprawy przeciw Krzyżakom. — Opowiedz, w jaki sposób z państwa krzyżackiego zrobiło się świeckie księstwo luterskie? — Kiedy i gdzie odbyło się złożenie hołdu pruskiego? — Jaką łaskę wyświadczył Zygmunt I nowemu księciu pruskiemu? — Jaki zabawny zwyczaj zaprowadzono w Krakowie na pamiątkę tego wydarzenia? — Czy Albrecht pozostał wierny Zygmunтови?

6. Dalszy wzrost potęgi Zygmunta.

W r. 1526 umarł, nie pozostawiwszy potomka książę mazowiecki Janusz, ostatni potomek Konrada mazowieckiego. Księstwo mazowieckie, złożone z ziem: czerskiej, płockiej i warszawskiej zostało teraz już wcielone do królestwa polskiego, jako osobne województwo mazowieckie. Stolica Mazowsza, Warszawa, później stała się stolicą całej Polski.

Jak już wiemy, Zygmunt I ożeniony był z Barbarą, córką wojewody siedmiogrodzkiego. Była to pani wielce enotliwa i dobroczynna, ale umarła wcześniej, bo już w r. 1515, pozostawiając dwie córki.

W r. 1518 ożenił się Zygmunt po raz wtóry, i to za poradą cesarza Maksymiliana z Włoszką Boną z domu książęcego Sforza.

W r. 1520 urodził się parze królewskiej syn, którego nazwano Zygmuntem Augustem.

Panowie litwscy, chcąc dobremu i mądrymu królowi okazać swą wdzięczność i uznanie, obrali już w roku 1529 synka jego podówczas 9 letniego następcą jego i wielkim księciem litewskim. Za tym przykładem poszli i panowie polscy, a 20 lutego 1530 odbyła się uroczysta koronacja 10 letniego Zygmunta Augusta, jako następcy Zygmunta I. Odtąd też dla odróżnienia obu Zygmunatów, zaczęto nazywać Zygmunta I Starym.

Opowiedz, w jaki sposób księstwo mazowieckie na zawsze połączyło się z Polską. — Z kim Zygmunt I był ożeniony? — Ilu miał synów? — W jaki sposób Litwini i Polacy okazali swój szacunek i wdzięczność Zygmunтови I za jego dzielne rządy? — Kiedy odbyła się koronacja Zygmunta Augusta?

7. Konstanty kniaź Ostrogski.

Za czasów Zygmunta kilku dowódców wojsk polskich odznaczało się z kolei wielką dzielnością i znakomitemi zdolnościami w różnych wojnach. Szczególnie wsławili się Konstanty kniaź Ostrogski, Mikołaj Kamieniecki, hetman wielki litewski Jerzy Radziwiłł, a najbardziej hetman wielki koronny Jan Tarnowski.

O Konstantym Ostrogskim już wiemy, że odniósł wielkie zwycięstwo nad Moskalami w bitwie pod Orszą.

Był to potomek starej ruskiej rodziny. Jeszcze za czasów Aleksandra został mianowany głównym wo-

dzem wojsk litewskich. Ale wówczas nieszczęśliwie walczył z Moskalami i w pewnej bitwie nawet dostał się do niewoli. Car moskiewski obiecywał mu wolność i wielkie dobra i dostojęństwa, jeżeli przy nim zostanie i obejmie dowództwo nad jego wojskami, zaprzysięgłszy mu wierność. Nie chciał tego uczynić Ostrogski i pozostał w więzieniu. Niebawem Tatarzy napadli na Moskwę. Na usilne prośby cara, Ostrogski objął dowództwo nad Moskalami i rozgromił Tatarów. Odtąd strzeżono go mniej pilnie. Skorzystał z tego i uszedł pośród wielkich niebezpieczeństw do Ojczyzny. Król przywrócił mu dawne godności i obsypał go nowemi łaskami. Dał się też potem Ostrogski we znaki Moskalom.

Kto to był Konstanty książę Ostrogski? — Kiedy dostał się do niewoli moskiewskiej? — W jaki sposób odznaczył się w Moskwie? — W jaki sposób wy dostał się z niewoli?

8. Jan Tarnowski.

Najznakomitszym jednak dowódcą był hetman wielki koronny Jan Tarnowski. Pochodził on ze starożytniej rodziny polskiej. Chcąc poznać świat i ludzi, wiele podróżował za granicą. Zwiedził Syryę, Palestynę, północną Afrykę i zachodnią Europę.

Zaledwie powrócił do Ojczyzny, wybuchła wojna z Moskwą. W tej także i Tarnowski brał udział i odznaczwszy się w niej bardzo, został mianowany hetmanem. Na tem stanowisku odznaczył się zaprowadzeniem nowego sposobu wojowania. Sposób ten, którego Tarnowski nauczył się od Rzymian i Czechów, polegał na tem, że szczupłe stosunkowo wojsko, otaczało się wozami złączonemi łańcuchem i to tak, że dyszle z końmi zwrócone były do środka. Tworzył się w ten sposób rodzaj warowni sztucznej, w której jazda i piechota w rusznice uzbrojona mogła nie tylko odpierać prze-

ważające bardzo siły nieprzyjacielskie, ale także znaczne zadawać im klęski. Takie otoczenie się wozami, czyli taborem, miało także tę dobrą stronę, że zmuszało woj-

Jan Tarnowski.

sko walczyć z uporem i do upadłego, a także i strzelanie ze świeżo zaprowadzonych armat było wygodniejszym i skuteczniejszym.

Miał też Tarnowski wkrótce sposobność do zastosowania tego sposobu wojowania.

Jak się nazywał najznakomitszy dowódca za czasów Zygmunta I? — Jak spędził młodość? — W jakiej wojnie najpierwej się odznaczył? — Jaki nowy sposób wojowania zaprowadził Jan Tarnowski w wojsku polskim?

Wojny z Włochami.

Jeszcze w początkach panowania Zygmunta Starego, wojewoda mołdawski, Bohdan, wpadł na Pokucie

i dążył do Lwowa. Król zbierał wojsko, aby wyruszyć przeciw niemu, a tymczasem wysłał naprzód hetmana Kamienieckiego. Kamieniecki zabiegł z tyłu drogę Mołdawianom, wpadł w ich kraj i zaczął tam pustoszyć. Bohdan, dowiedziawszy się o tem, wracał śpiesznie. U przeprawy przez Dniestr zrobił napad zdradziecki na Kamienieckiego, ale na głowę pobity 4 października 1509 r., musiał zawrzeć pokój i złożyć hołd królowi.

W roku 1531 następca Bohdana, Petryło, znowu wpadł do Rusi Czerwonej i zajął nawet główne grody Pokucia. Wyprawił się przeciw niemu Tarnowski i z 6000 wojska rozłożył się obozem na wzgórzu pod wsią Obertynem. Wkrótce nadciągnęło wojsko wołoskie liczące 20,000 ludzi. Widząc tak przeważające siły nieprzyjaciela, na naradzie niektórzy rotmistrze nawet radzili hetmanowi cofnąć się i zebrać większe siły. Ale Tarnowski nigdy nie cofał się przed nieprzyjacielem. Wykazawszy, że cofnięcie się spowodziłoby klęskę, kazał dać trąbami znak do wojennego pogotowia.

Wołosi ociągali się z uderzeniem na warowny tabor, z którego wnętrza celne strzały piechoty i artylerji odpędzały harcowników. Widząc to Tarnowski, kazał swojemu wojsku wypaść niespodziewanie z obozu i uderzył na wroga równocześnie z trzech stron. W bitwie tej Polacy odnieśli wielkie zwycięstwo i zawdzięczali je niezawodnie znakomitemu kierownictwu wodza.

Tarnowski w obliczu wojska zsiadł z konia, ukląkł i podziękował Bogu. Za jego przykładem poszło wojsko i wzniosła się pod niebiosą pieśń: „Te Deum laudamus“. Kiedy Tarnowski powrócił do Krakowa z jeńcami, witała go radośnie ludność cała, a sam król serdecznie go uściskał.

Rozeszła się sława Tarnowskiego, tak, że obcy monarchowie ofiarowali mu dowództwo nad swojemi wojskami. Sam cesarz Karol V zapraszał go do siebie: ale Tarnowski nie chciał służyć obcym i pozostał podporą tronu Zygmunta.

Kto był wojewodą mołdawskim w początkach panowania Zygmunta I? — Opowiedz o pierwszej jego napaści na Polskę. — Kto dowodził wojskiem polskim? — Jaki był koniec wyprawy Bohdana? — Kto był następcą Bohdana? — W którym roku urządził wyprawę do Polski? — Kto wówczas dowodził polskim wojskiem i jakimi rozporządzał siłami? — Ile wojska mieli Wołosi? — Opowiedz o przebiegu bitwy z Wołochami. — Jakie były skutki tej zwycięskiej bitwy dla samego Tarnowskiego?

10. „Wojna kokosza” 1537.

Ożenienie się Zygmunta I z Włoszką Boną nie było pomyślne. Była to kobieta bardzo chciwa i przewrotna. Pragnąc bogactw, wprowadziła podniosła gospodarstwo w dobrach królewskich, ale zarazem uciekała się do niegodziwych środków, aby zbierać pieniądze. Mając wpływ na króla, mogła nieraz urzędy i dostojęstwa rozdawać tym, którzy jej dobrze za to płacili, tym sposobem zjednywała sobie dużo stronników i przyjaciół, ale o wiele więcej jeszcze nieprzyjaciół. Szlachta zaczęła szemrać i burzyć się przeciw niej i przeciw królowi.

W roku 1536 jeszcze raz wpadł do Polski wojewoda mołdawski Petryło. Król, chcąc z nim skończyć raz na zawsze, zwołał pospolite ruszenie, t. j. całą szlachtę, ażeby urządzić wyprawę. Istotnie zebrało się około 150,000 szlachty we Lwowie pod cerkwią św. Jana, a król uradowany patrzył na to, w nadziei, że z takim wojskiem raz na zawsze upokorzy Wołochów. Ale zebrani nie radzili nad wyprawą, tylko zaczęli obradować, spisywać swe skargi na królowę Bonę, układać żą-

dania i nadaremne były nawoływania Tarnowskiego, by radzono nad wyprawą. W końcu król musiał wypełnić niektóre żądania. Swary i krzyki jednak nie ustały i o mało nie przyszło do rozlewu krwi bratniej, aż wreszcie burza i ulewa porozpędzała szlachtę do domów. Wyprawy na Wołochów nie uchwalono, a krzykliwe owe zebranie nazwano „wojną kokoszą“, bo rycerstwo nie działo nic, a wyjadło wszystkie kury w okolicy.

Wołochów pobił Jan Tarnowski własnem wojskiem przy pomocy Sieniawskiego.

Co wiesz o osobistości Bony, żony Zygmunta I? — W którym roku wpadli znowu Wołosi do Polski? — Co uczynił Zygmunt w celu urządzenia wielkiej wyprawy przeciw Wołochom? — Ile szlachty zebrało się do Lwowa? — Jaki był przebieg obrad? — Jak nazwano to zebranie szlachty i z jakiego powodu? — W jaki sposób załatwiono się z Wołochami?

11. Inne wojny. — Kozaczyzna.

Za czasów Zygmunta I także i Tatarzy kilkakrotnie wpadali do Polski, pustoszyli, rabowali, zabierali w niewolę ludność i znikali. Przychodziło do mniejszych różnych utarczek z nimi, ale najczęściej tylko narobiwszy wiele szkody cofali się i nadaremną rzeczą było ich szukać. Do wojny zorganizowanej i stanowczej z nimi przyjść nie mogło, bo i czasu na to nie było, gdy z innymi wrogami rozprawiać się było trzeba, i o wojsko odpowiednie było trudno w obec rozuchwalenia się szlachty.

Z tej też przyczyny i w trzeciej wojnie moskiewskiej (1534 — 1537) nie wielkie odnieśli zyski Polacy, chociaż w czasie panującego wówczas bezkrólewia i zamieszek w Moskwie można było z większemi siłami, znacznych rzeczy dokonać. Wojna ta odznaczyła się srogością, pustoszeniem, pożarami. Polacy kilka odnie-

śli zwycięstw wielkich. Odznaczył się tam oprócz Tarnowskiego, także litewski hetman wielki Jerzy Radziwiłł. Zawarto wreszcie z Moskwą siedmioletni rozjem, ale Smoleńska Polska nie odzyskała.

Po tej wojnie też dosięgła straszna, ale zasłużona kara zdrajcę Michała Glińskiego. Przekonany o intrygi na dworze carskim, został wtrącony do więzienia, gdzie mu wyłupiono oczy, a potem głodem zamorzono.

Za czasów Zygmunta I utworzyła się także Kozacyzna. Na pograniczu Rusi, w ogromnych stepach Ukrainy, gromadzili się zbiegowie z rozmaitych stron, ażeby walczyć z wpadającymi ciągle Tatarami. Uważali się za wolnych synów stepu; zwali siebie Kozakami, a wszyscy byli sobie równymi, bez względu na to, z jakiej kto rodziny pochodził i słuchali tylko swych wodźców, czyli atamanów. Król Zygmunt wziął tych Kozaków na żołd polski i wyznaczył im wodzów. Pierwszym ich atamanem był dzielny Eustachy Daszkiewicz, a drugim Przeclaw Lanckoroński, dzielny bohater, którego Kozacy nazywali „Lachem serdecznym“, W bojach z Tatarami wielce Kozacy przysłużyli się Polsce.

Czy Tatarzy wpadli do Polski za czasów Zygmunta Starego? — Dlaczego Zygmunt nie urządził wielkiej wyprawy przeciw Tatarom? — W których latach przyszło do trzeciej wojny moskiewskiej? — Którzy dowódcy tam się odznaczyli? — Jaki był wynik wojny? — Jaka kara spotkała zdrajcę Glińskiego? — Odpowiedz, gdzie i w jaki sposób utworzyła się Kozacyzna? — Wymien dwóch pierwszych atamanów kozackich.

12. „Złote czasy Zyguntowskie.”

Zygmunt I Stary był niewątpliwie najrozumniejszym królem z całej dynastji Jagiellonów. Pomimo, że zastał skarb pusty, nieład w dobrach królewskich, Polskę otoczoną wrogami, a szlachtę mniej skłonną do ry-

cerskich zabaw, a więcej butną, niż dawniej, umiał uczynić Polskę państwem potężnem.

Wrogów upokorzył, zyskał niezmierne poważanie za granicą. Skarb królewski doprowadził do ładu. Mądra gospodarka w dobrach koronnych zachęcała szlachtę do naśladowania. Wzięto się do pługa i dorabiano się majątków. Dobrobyt wzrastał, a szlachta nawet zaczęła przebierać miarę w strojach i życiu dostatkiem. Także i miasta się podnosiły, rozwinął się handel, rzemiosła i przemysł. Przytem mieszczenie, przeważnie niemieccy, zaczęli się polszczyć, a popierani przez Zygmunta, wchodzili nawet między rody szlacheckie i piastowali państwowe urzędy. Dlatego owe czasy zwano „złotymi czasami Zygmunto-wskimi.”

Jakie zasługi wogóle położył Zygmunt I dla Polski?—Dla-czego okres jego panowania nazwano złotymi czasami Zygmunto-wskimi?

13. Oświata i sztuka.

Kwitły też oświata i nauki za czasów Zygmunta Starego. Nietylko szlachta, ale i mieszczenie i wieśniacy naukom się oddawali.

Żył za czasów Zygmunta najślawniejszy polski astronom Mikołaj Kopernik. Urodzony w Toruniu w r. 1473, kształcił się w Krakowie, Padwie i Bononii. Poświęcił się stanowi duchownemu i z rąk swego wuja, biskupa warmińskiego, otrzymał kanonię we Frauenburgu w Prusiech. Tam zajmował się astronomią. Dziełem swoim: „O obrotach ciał niebieskich” przekonał świat cały, że ziemia obraca się naokoło słońca i około własnej osi, a nie słońce naokoło ziemi, jak mniemano do jego czasów.

Z pisarzy i poetów odznaczyli się: Andrzej Krzycki, arcybiskup gnieźnieński i Jan Dantyszek, który od

cesarza Karola V otrzymał wieniec poetycki, szlachectwo i przydomek „nadworny“. Ci dwaj pisali po łacinie. Łacińsko polskim poetą był Klemens Janicki, pochodzący z wrocławskiej rodziny.

Dziejopisarstwem zajmowali się: Maciej z Miechowa (Miechowita), Justus Ludwik Decyusz, Bernard z Rachatnowic Wapowski, Stanisław Górski.

Mikołaj Kopernik.

Rozwinęło się również budownictwo i zaczęto zajmować się innemi sztukami pięknymi.

Posiadamy wreszcie, dzięki Zygmuntowi, jedną z najpiękniejszych pamiątek narodowych, a mianowicie

cie wielki, wspaniały dzwon, zawieszony w jednej z wież katedry wawelskiej.

Odznacza się ten dzwon nie tylko rozmiarami, ale i nader poważnym, pięknym głosem. Powiadają, że ulano go z dział zdobytych pod Obertynem. Nazywa się ten dzwon Zygmunt, a wyryto na nim herby Polski i Litwy, jakoteż wizerunek Zygmunta I. Uroczysty głos witał niegdyś swym głosem królów naszych w czasie ich koronacyi, witał hetmanów wracających po zwycięstwie do Krakowa, a także żegnał królów polskich, gdy ich zwłoki składano w podziemiach Wawelu. Obecnie głos jego rozbrzmiewa rzadko, w czasie wielkich świąt kościelnych lub nadzwyczajnych uroczystości narodowych.

Opowiedz, co wiesz o Mikołaju Koperniku? — Wymień naj-sławniejszych pisarzy, poetów i dziejopisarzy z czasów Zygmunta I. — Co wiesz o dzwonie "Zygmuncie" w Krakowie?

14. Życie domowe Zygmunta Starego.

W życiu domowem Zygmunt szczęśliwym był tylko z pierwszą żoną, Barbarą Zapolską, bo była to niewiasta cnotliwa i pobożna. Druga jego żona, Bona Sforza, była dumną i chciwą kobietą, wniosła do kraju zepsucie i zbytek, sprzedawała urzędy, a naród ją za to znienawidził. Uważano ją za zdolną do wszelkich zbrodni: posądzano ją nawet, że otruiła dwie z rzędu żony syna swego, Zygmunta Augusta, ale na to niema dowodów.

Zygmunta w młodości tegoż źle wychowywała i byłaby z niego zrobiła zniewieściałego człowieka, gdyby Zygmunt Stary nie był wreszcie usunął go z pod jej wpływów. Za to, kiedy Zygmunt August, objąwszy w 17 roku życia rządy na Litwie, zupełnie przestał

ulegać wpływom matki i stał się całkiem innym człowiekiem, ostygła miłość matki ku niemu i często przychodziło do tego, że Bona przeciw niemu intrygowała.

Zygmunt August, licząc lat 22, ożenił się na życzenie ojca z arcyksiężniczką austriacką Elżbietą. Prześladowana i dręczona przez Bonę, smutne pędziła życie małżonka młodego króla i dwa lata po ślubie (1545) umarła. W roku 1547 Zygmunt August bez wiedzy ojca i matki, tajemnie się ożenił z Barbarą, córką Jerzego Radziwiłła, wielkiego hetmana litewskiego, a wdową po Gasztołdzie. Stary król aż do śmierci nie dowiedział się o tem tajemnem małżeństwie.

Oprócz syna Zygmunta Augusta, miał Zygmunt Stary jeszcze cztery córki. Jedna z nich, Izabella została żoną króla węgierskiego Jana Zapolii; inna Zofia, została żoną księcia Henryka brunszwickiego; trzecia, Anna, znacznie później, bo aż po śmierci Zygmunta Augusta, została żoną późniejszego króla polskiego, Stefana Batorego, a ostatnia, Katarzyna, została żoną Jana, króla szwedzkiego, i była matką późniejszego króla polskiego, Zygmunta III.

Umarł król Zygmunt Stary w samą niedzielę wielkanocną, 1 kwietnia 1548 roku, przeżywszy lat 82. Naród przez rok cały nosił po nim ciężką żałobę.

W jaki sposób żona króla Zygmunta I wychowywała syna, Zygmunta Augusta? — Czy Zygmunt August na zawsze ulegał wpływom matki? — Z kim ożenił się Zygmunt August za życia ojca? — Opowiedz o jego ożenieniu się tajemnem po śmierci pierwszej żony. — Czy Zygmunt Stary miał inne dzieci, oprócz Zygmunta Augusta? — Kiedy umarł król Zygmunt I Stary? — Jak naród uczcił jego pamięć?

ZYGMUNT II. AUGUST.

(1548 — 1572.)

1. Zygmunt August i Barbara Radziwiłłówna

Po śmierci Zygmunta Starego, Polacy wybierać króla nie potrzebowali; Zygmunt August bowiem za życia ojca został ukoronowanym, kiedy liczył lat 10.

Zygmunt August bawił w stolicy Litwy, we Wilnie, kiedy dowiedział się o śmierci ojca. Nim wybrał się do Krakowa, ażeby objąć rządy, przedstawił senatowi litewskiemu swoją małżonkę, Barbarę.

Potem wyjechał na pogrzeb do Krakowa.

Panowie polscy, dowiedziawszy się o małżeństwie króla z poddanką, byli oburzeni, sądząc, że to nie przystoi majestatowi królewskiemu. Jeszcze bardziej podburzała ich Bona, rozgniewana, że to bez jej wiedzy syn się ożenił.

Początkowe lata panowania Zygmunta Augusta przeszły na burzeniu się panów i szlachty przeciw królowi z powodu tego małżeństwa. Chciano go zmusić do rozwiedzenia się z żoną. Błagano go o to na kolanach, grożono mu złożeniem z tronu, na sejmach nie chciano o czym innem rozprawiać. Ale Zygmunt August był nieugiętym. Powiedział panom, że powinni go prosić o dotrzymanie wiary, a nie o jej łamanie w obec prawowitej żony, bo gdyby żonie wiary nie uosnował, to nikt nie mógłby mieć pewności, że jej narzeczowi dochowa.

Wytrwałością doprowadził do tego, że odbyła się koronacja Barbary na królowę d. 7 grudnia 1550. Ale młoda królowa nie długo się cieszyła koroną: pięć miesięcy później umarła. Posądzano Bonę, że ją otruiła: podobno i Zygmunt August miał to podejrzenie.

ZYGMUNT II. AUGUST.

Od tego czasu Zygmunt August nigdy nie był wesoły i do końca życia opłakiwał Barbarę, choć później raz jeszcze ze względów politycznych się ożenił.

Gdzie przebywał Zygmunt August, kiedy ojciec jego umarł? — O co najpierwej starał się po pogrzebie swojego ojca? — Jakie miał trudności do przewyciężenia? — Czy doprowadził do uszanowania swej małżonki i kiedy to się stało? — Czy długo potem cieszył się szczęściem swej małżonki? — Jaki wpływ miała na niego wczesna śmierć Barbary?

2. Inflanty.

Nad Morzem Bałtyckiem, na północ od Litwy, leży kraina zwana Inflantami. Mieszkali w niej Łotysze i Niemcy. Wiara chrześcijańska została tam zaprowadzona przez św. Majnarda, za czasów króla polskiego Leszka Białego. Stolicą tej krainy jest Ryga.

Pewien biskup rygski założył tam zakon tak zwanych Kawalerów Mieczowych. podobny do zakonu Krzyżaków, ku obronie chrześcijan. Nosili ci Kawalerzy Mieczowi biały płaszcz z czerwonym krzyżem, pod którym naszyty był miecz zwrócony ostrzem ku dołowi.

Z czasem Kawalerzy Mieczowi połączyli się z Krzyżakami. Ale kiedy ostatni mistrz Krzyżaków, Albrecht, stał się świeckim panem Prus, przyjąwszy wiarę luterską, Kawalerzy Mieczowi osamotnieni stali się bardzo słabymi i z tego postanowili skorzystać sąsiedzi.

Ważną tę krainę nad Morzem Bałtyckiem pragnęły posiadać Dania, Szwecya i Moskwa. Ubiegł ich jednak Zygmunt August. Mistrz Kawalerów Mieczowych Fuerstenberg przyjął wiarę Lutra i dokuczał bardzo duchowieństwu katolickiemu. Arcybiskup w Inflantach zwrócił się do króla polskiego z prośbą o pomoc i Zygmunt August z ochotą tam się wyprawił z armią liczą-

Barbara Radziwiłłówna.

ca 104,000 ludzi. Ułakł się mistrz i zawarł z królem przymierze, a arcybiskupowi wynagrodził krzywdy.

Car moskiewski Iwan Groźny, dowiedziawszy się o przymierzu, wpadł do Inflant, zabrał kilka grodów, porwał mistrza i trzymał go w więzieniu aż do śmierci. Korzystając z tych nieszczęść Inflant, król szwedzki zajął część tychże, Estonię, a król duński część Kurlandyi do Inflant należącej.

Nowy mistrz inflancki, Kettler, obawiając się, że tym sposobem stopniowo cały kraj utraci, postanowił poddać się Polsce. Zawarto układ w Wilnie w ten sposób, że Inflanty zostały przyłączone do Polski i Litwy, a mistrz Kettler został świeckim księciem Kurlandyi z obowiązkiem składania hołdu Polsce. (1561).

Wywiązała się w skutek tego wojna o Inflanty, w której walczyły ze sobą Moskwa, Polska, Dania i Szwecya. W wojnie tej zdobył Iwan Połock na Litwie i mimo późniejszych klęsk, zdołał go zatrzymać. Zakończyła się ta wojna aż w r. 1571. Inflantami podzieliły się państwa, ale najważniejsza część kraju, wraz z stolicą Rygą pozostały przy Polsce.

Gdzie leży kraj zwany Inflantami? — Jakie narody tam mieszkały? — Kto zaprowadził tam chrześcijaństwo? — Jak się nazywa stolica Inflant? — Kto rządził Inflantami? — Jakie kraje ubiegały się o nabycie Inflant? — W jaki sposób Polska nabyła Inflanty i kiedy to się stało? — Jaki był skutek tego, że Inflanty poddały się Polsce? Jak długo trwały wojny o ten kraj? — Jaki był ich wynik?

3. „Naprawa Rzeczypospolitej.”

Oprócz wojny o Inflanty, która zresztą nie wymagała znacznych wysiłków, innych znacznych wojen za panowania Zygmunta Augusta nie było. Szlachta zaczęła odwykać od broni, a więcej oddawać się zabawom, dysputom, piśmiennictwu.

i uczoności, brał udział w słynnym soborze trydenckim i tam nawet przewodniczył, t. j. zastępował Papieża. Na tym soborze określono ściśle artykuły wiary katolickiej i wykazano dokładnie błędy heretyckie. Tenże kardynał Hozyusz sprowadził do Polski zakon Jezuitów, którzy wielce przyczynili się do utwierdzenia

Stanisław Hozyusz.

w kraju religii katolickiej. Król Zygmunt August uczynił w Polsce obowiązującymi uchwały soboru trydenckiego.

Na sejmie piotrkowskim w r. 1562 przyjął król propozycję szlachty dotyczącą się „naprawy Rzeczypospolitej”. Odebrano magnatom niesłusznie przez nich dzier-

zawione lub u niej zastawione dobra królewskie. Przez to niejednen z magnatów utracił majątek, ale za to pozyskano dochody na potrzeby państwa. Dobra te podzielono na dobra stołowe, które przeznaczono na utrzymanie dworu królewskiego i na dobra koronne, z których dochody obrócono na potrzeby państwa. Król, dbały o dobro państwa, przeznaczył czwartą część dochodu z dóbr swoich na utrzymanie stałego wojska. Wojsko to odtąd zwano kwarcianem (kwarta, czyli po łacinie quarta, oznacza czwartą część).

Czy oprócz wojny o Inflanty musiał Zygmunt August prowadzić jakie inne wojny? — Jaki był wynik długiego pokoju? — Z kim ożenił się Zygmunt po raz trzeci i z jakich powodów? — W którym roku Bona wyjechała z Polski i pośród jakich okoliczności? — Opowiedz o szerzeniu się reformacyi w Polsce. — Wymień kilku sławnych pisarzy z czasów Zygmunta Augusta. — Kto najdzielniej bronił katolicyzmu? — Opowiedz, co wiesz o działalności kardynała Stanisława Hozjusza. — Co wiesz o sejmie piotrkowskim w r. 1562? — Jaką ważną reformę we wojsku zaprowadzono na tym sejmie?

4. Unia lubelska.

Najważniejszem jednak dziełem, którego dokonał Zygmunt August i które jego pamięć na zawsze drogą uczyniło Polakom, była unia lubelska.

Chociaż od czasów Jagiełły Litwa połączona już była z Polską, o tyle, że każdy król polski był zarazem wielkim księciem Litwy, to przecież nie było to jeszcze połączenie tak ściśle, ażeby nie mogło się rozerwać przy łada sposobności. Dotychczas panowie Litwy osobno sobie wybierali księcia, a panowie Polski króla, a chociaż zawsze zdarzało się dotychczas, że tego samego panującego obierano w obu krajach, to z wygaśnięciem rodu Jagiellonów mogło bardzo łatwo stać się inaczej.

Na kilku sejmach Zygmunt August starał się nakłonić panów, ażeby za pomocą uchwał odnośnych to połączenie uczynili na wieki nierozzerwalnem. Ale dłu-

Umowa między Polską a Litwą, zawarta w Lublinie w r. 1569. (*Podług obrazu Jana Matejki*).

go to się nie udawało, a zwłaszcza sprzeciwili się temu Litwini. Nakoniec jednak do tego połączenia, czyli unii, udało mu się doprowadzić na sejmie w Lublinie. Dnia 1 lipca 1569, — trzeba sobie dobrze zapamiętać tę datę, — uchwalono wspólnie, ażeby na przyszłość Polska i Litwa stały się nierozzerwalną całością; ażeby zawsze wybierały na wspólnych zjazdach jednego króla, koronowanego wspólnie w Krakowie; ażeby wszystkie sejmy wspólnie się odbywały, ażeby jedną monetę tylko miały, i ażeby wszystkim wolno było osiedlać się wzajemnie w obopólnych krajach. Natomiast tak Polska jak Litwa na przyszłość zachowały dla siebie osobnych najwyższych rządowych urzędników, t. j. ministrów, kanclerzów, hetmanów, marszałków i podskarbieh.

Te uchwały uroczyście zaprzysiężono, a po dokonaniu tego wiekopomnego dzieła, w kościele odprawiono uroczyste nabożeństwo.

Jakiego najważniejszego dzieła dokonał Zygmunt August? — Czy przedtem Litwa nie była ściśle połączona z Polską? — Jakie miał trudności Zygmunt August, nim doprowadził do Unii? — W którym dniu uchwalono Unię Lubelską i jakie były jej postanowienia?

5. Śmierć i pogrzeb Zygmunta Augusta.

Zygmunt August nie miał syna: był ostatnim męskim potomkiem wielkiego rodu Jagiellonów.

Z trwogą myślał o tem, kogo po jego śmierci obiorą panowie i szlachta królem kwitnącego kraju i pragnął jeszcze, aby na sejmach przeprowadzono uchwały, w jaki sposób wybory te, czyli elekcya ma się odbywać. Ale nie zdołał już do tego doprowadzić.

Chociaż nie był jeszcze bardzo starym, w ostatnich latach życia podupadł bardzo na zdrowiu i umysł miał skołatany zmartwieniami. Zawsze jeszcze pamiętał o

swojej żonie Barbarze. Z trzecią żoną swoją żyć nie mógł i odesłał ją do jej rodziny.

Natomiast otaczał się ludźmi, którzy nie byli godni jego zaufania i wielokrotnie nadużywali jego osłabienia, oszukiwali go i okradali. Mieli przystęp do niego wróżbiarze, wróżki i inni oszuści.

Jeszcze zwołał sejm do Warszawy w maju 1572, ale potem bardzo już wycieńczony przybył do zamku w Knyszynie, gdzie bardzo lubiał przebywać. Tam otrzymawszy Sakramenta śś. z rąk biskupa krakowskiego, umarł 7 lipca 1572.

Smutno powiedzieć, że gdy przyszło do pogrzebu, nie było w czem nawet po królewsku pochować Zygmunta Augusta. Ulubieńcy jego i wróżki pokradli i pozabierali wszystko. Na szczęście znaleziono w zamku jakieś znaczne pieniądze, zapewne przez kogoś przygotowane do zabrania, i za nie pogrzeb sprawiono.

Płakał naród, kiedy się dowiedział o śmierci króla i nadzwyczaj uroczysty sprawił mu pogrzeb. Opowiadają o nim w taki sposób:

„Tłumy odprowadzały ciało królewskie z Knyszyna do Krakowa; jeszcze liczniejsze tłumy wyszły ze starej stolicy Jagiellonów na przyjęcie zwłok. Żałobny kondukt zatrzymał się przy bramie Floryańskiej. Tu zdjęto z żałobnego wozu mary królewskie i sześciu senatorów przybranych w czarne aksamity wzięło je na barki. Przed nimi szedł herold, który z wielkiej szkatuły rzucał garściami pieniądze między lud. Za zwłokami postępowała siostra zmarłego króla, Anna Jagiellonka, posłowie obcych mocarstw, krewni, przyjaciele i towarzysze króla, panowie, wysłańcy miast całej Polski i Litwy i niezliczony orszak narodu.

Grobowiec królów: Zygmunta I. i Zygmunta Augusta w Katedrze na Wawelu. (Rzeźba dłuta Santi Gucci).

„Wśród bicia wszystkich dzwonów wstępował pochód kolejno do główniejszych kościołów Krakowa. Wreszcie podążono na zamek, wniesiono mary do wawelskiej świątyni i umieszczono je w pięknej marmurowej kaplicy Zygmuntońskiej.

„Przez kilka dni następnych powtarzano ceremonię pogrzebową, obnoszono w uroczystym pochodzie mary królewskie po ulicach Krakowa, rozdawano ludziom pieniądze. Siódmego dnia umieszczono trumnę ze zwłokami Zygmunta Augusta w katedrze pod wielkim ołtarzem, panowie złożyli na niej klejnoty koronne, biskup krakowski odprawił solenne nabożeństwo, kaznodzieja wygłosił pogrzebową mowę, poczem zabrzmiało „requiem“.

„Wtedy przybrany w zbroję królewską Jerzy Mniszech wjechał do kościoła na koniu, którego prowadził koniuszy królewski, a za nim dwunastu rycerzy z chorągwiami.

„Zbliżyli się do trumny, z której panowie zdjęli klejnoty koronne, i nagle rozległ się wielki łoskot: Mniszech zapadł się pod pomostem drewnianym i znikł z oczu. W tej samej chwili rycerze złamali drzewce chorągwi, miecznik skruszył miecz królewski, marszałek koronny swą laskę. Senatorowie przystąpili do marsz. zdjęli z nich bogaty całun, złożyli go na ołtarzu, a trumnę zanieśli napowrót do marmurowej kaplicy, gdzie zwłoki spoczywały aż do wyboru nowego króla. Dopiero po koronacyi nowego króla zaniecono uroczyste trumnę królewską do podziemi katedry wawelskiej i umieszczono ją obok sarkofagu Zygmunta Starego“.

Czy Zygmunt August miał dzieci? — Czem się odznaczały ostatnie lata panowania Zygmunta Augusta? — Kiedy i gdzie umarł Zygmunt August? — Opowiedz co wiesz o pogrzebie Zygmunta.

DAWNA POLSKA

(214)

Pod względem fizycznym i etnograficznym.

CZEŚĆ CZWARTA.

POLSKA POD KRÓLAMI WOLNO OBRANYMI.

Kazanie ks. Piotra Skargi w obec Zygmunta III.

CZEŚĆ CZWARTA.

POLSKA POD KRÓLAMI WOLNO OBRANYMI.

(1572—1795).

ROZDZIAŁ PIERWSZY.

Okres dwóch pierwszych królów elekcyjnych.

(1572—1586).

BEZKRÓLEWIE I HENRYK WALEZY.

(1572—1576).

1. Bezkrólewie.

Po śmierci Zygmunta Augusta Polacy nie wiedzieli na razie, gdzie mają króla szukać. Za czasów Jagiellonów wprawdzie także wybierano królów, ale zazwyczaj król umierający pozostawiał syna, lub bliskiego krewnego i tego obierano. Zygmunt August zaś nie pozostawił ani brata ani syna. Pierwszy raz miał się tedy odbyć wolny wybór, czyli wolna elekcya. Nie wiadzano nawet dobrze, w jaki sposób ta elekcya ma się odbywać, bo nie było na to odpowiednich ustaw.

Najpierw powstał spór o to, kto ma zastępować króla i rządzić w jego imieniu, dopóki nowy król nie

zostanie obrany. Na zebraniach tymczasowych Wielkopolanie i katolicy byli za tem, ażeby króla zastępował prymas Jakób Uchański. Małopolanie natomiast radzili urząd ten powierzyć pierwszemu dostojnikowi państwa, marszałkowi koronnemu, którym był innowierca Jan Firlej. Małopolska zamożna i wpływowa rodzina Zborowskich nienawidziła jednak Firleja i poparła prymasa. Ten też został zastępcą króla, czyli interreksem.

W jakim położeniu znaleźli się Polacy po śmierci Zygmunta Augusta? — O co powstał spór pierwszy? — Kogo obrano zastępcą króla na czas bezkrólewia?

2. Sejm konwokacyjny.

Prymas Uchański zwołał zjazd do Kaska (w październiku 1572 roku) i tam uchwalono, ażeby w Warszawie odbył się w styczniu tak zwany sejm konwokacyjny. Celem sejmu konwokacyjnego było ułożyć sposób wybierania króla i naznaczyć czas na zebranie tak zwanego sejmu elekcyjnego, na którym już sam wybór się odbywał.

Ten sejm konwokacyjny odbył się istotnie w styczniu 1573 w Warszawie. Na tym sejmie uchwalono, na wniosek Jana Zamoyskiego, ażeby w wyborze króla brał udział każdy szlachcic polski, a nie sami posłowie, jak to dawniej było zwyczajem. „Jak każdy szlachcic musi swemi piersiami bronić Ojczyzny, tak każdy powinien sam króla sobie obierać“ — mówił Zamoyski i zdanie jego przeważało.

Tymczasem różni obcy książęta starali się pozyskać tron polski i robili o to starania u szlachty przez swoich wysłańców. Najważniejszymi kandydatami byli: Ernest, arcyksiążę austriacki, syn cesarza Maksymilia-

na II, car Iwan Groźny i Henryk Walezy, brat króla francuskiego, Karola IX.

Co to był sejm konwokacyjny i jaki był cel jego?—Dokąd go zwołano?—Jaką uchwałę ważną na nim powzięto?—Jacy byli najważniejsi kandydaci do tronu?

3. Sejm elekcyjny.

Dnia 4 maja 1573 rozpoczęła się właściwa elekcyja. Zrobiono do niej wielkie przygotowania, bo przecież kilkadziesiąt tysięcy szlachty na nią się zbierało. Na obszernych błoniach między Warszawą a wioską Wolą rozpięto mnóstwo namiotów. Pośrodku stał wielki namiot zwany szopą, wewnątrz wysłany kościami i w nim obradował senat. Po za nim szlachta rozłożyła się w swoich namiotach; jej obóz nazwano „kołem rycerskiem.” W dniu otwarcia sejmu elekcyjnego prymas odprawił uroczyste nabożeństwo. Potem ogłoszono przepisy celem utrzymania bezpieczeństwa i porządku. Przepisy były bardzo surowe; nie wolno było w czasie elekcyi dobywać broni pod wysoką karą pieniężną, a kto zadał ranę na polu elekcyjnem, podlegał karze śmierci.

Potem w „szopie” posłowie zagraniczni zalecali swoich kandydatów i w ich imieniu robili różne obietnice. Najwięcej obietnic robił poseł Henryka Walezego. Jeden z senatorów żartował sobie, że gdyby zażądano, aby Henryk wybudował złoty most na Wiśle, to poseł byłby się nawet nie zdziwił i zapytałby się tylko, z jakiego złota ma być zbudowany.

Ale ostatecznie Henryk Walezy istotnie zwyciężył, bo poparły go najmożliwsze rodziny. Ułożono tak zwane „pacta conventa”, to znaczy warunki, na które musiał przystać król nowy i zaprzysiądz, że je wypełni. Żądano w nich, aby król nigdy nie polecał swego na-

stępcy, to jest aby elekcyja zawsze wolno się odbywała; aby król z własnych funduszów utrzymywał wojsko piesze i flotę, aby popłacił długi Zygmunta Augusta, aby zatwierdził różne przywileje i wolności szlachty i t. d.

Samo głosowanie i liczenie głosów trwało dni kilka. Wojewodowie zapytywali każdego szlachcica, na kogo głosuje i zapisywali głos jego; skoro z tem się załatwili, oddali senatorom spisy głosów podanych.

Kiedy się okazało, że Henryk Walezy został obrany królem polskim, prymas uroczyście zamianował wybranego, a marszałek koronny publicznie oznajmił o wyborze. Ozwały się strzały z dział, poczem udano się do kościoła św. Jana w Warszawie, gdzie odśpiewano „Te Deum“.

Kiedy rozpoczął się sejm elekcyjny? — W jaki sposób do niego się przygotowano? — Jakie ważniejsze reguły uchwalono? — Który z kandydatów najwięcej robił obietnic przez swego posła? — Coto były „pacta conventa”? — Jakie pacta conventa uchwalono na tym sejmie elekcyjnym? — W jaki sposób odbywało się liczenie głosów? — Kto został obrany i w jaki sposób obwieszczono jego wybór?

4. Wyprawa po króla.

W lipcu 1573 wybrali się posłowie polscy, z biskupem Karnkowskim na czele, do Francyi, aby przywieźć nowo obranego króla. Kiedy jechali przez Niemcy, chciał ich zatrzymać i uwięzić cesarz Maksymilian II, ale udało im się uniknąć tego i 19 sierpnia dostali się do Paryża.

Bogate ich stroje, nadzwyczajna układność, i wykształcenie, znajomość ich kilku języków, a zwłaszcza francuskiego i łacińskiego, zdumieniem i podziwem napełniły Francuzów. Jeden z poetów francuskich nazywał ich półbogami.

HENRYK WALEZY.

Ale Henryk Walezy nie śpieszył się z wyjazdem do nieznanego kraju. Może się bał trochę, a może czekał na śmierć brata swego, Karola IX, po którym miał wstąpić na tron francuski. W końcu wybrał się do Polski w grudniu 1573, przy końcu stycznia dostał się do Polski, a w lutym przybył do Krakowa.

Kiedy wybrali się z Polski posłowie po króla Henryka? — Co ich spotkało po drodze? — Jakie wrażenie zrobili na Francuzach? — Kiedy Henryk Walezyusz wybrał się w drogę i kiedy przybył do Krakowa?

5. Koronacja króla i zajście ze Zborowskimi.

Wedle zwyczaju, dopiero po przybyciu nowego króla, pochowano zwłoki zmarłego króla Zygmunta Augusta, a potem odbyła się z wielkim przepychem koronacja w Krakowie. Po koronacyi odbywały się różne uroczystości, a między niemi tak zwane turnieje. Były to gonitwy rycerzy na koniach i udane walki, w których zwycięzcy otrzymywali nagrody.

Na tych turniejach wystąpił także Samuel Zborowski i na znak, że gotów jest walczyć, zatknął w ziemię swą kopię. Wyrwał tę kopię na znak, że chce walczyć, pacholek kasztelana wojnickiego, Jana Tenczyńskiego. Zborowski uważał to za obelgę, a chociaż Tenczyński się tłumaczył, że jego pacholek uczynił to bez jego wiedzy, nie chciał słuchać tego Zborowski. Kazał swojemu pacholcowi walczyć z pacholkiem Tenczyńskiego, a sam koniecznie domagał się, by Tenczyński z nim walczył.

Andrzej Wapowski, kasztelan przemyski, wpadł między kłócących się, którzy już dobywali broni, co pod strasznemi karami było zabronione.

Ale rozniewany Zborowski, który i tak nie cierpiał Wapowskiego, uderzył go w głowę czekanem (rodzaj toporka) i ranił go śmiertelnie. Zrobiło się zamie-

Śmiertelnie ranionego Wapowskiego niosą przed króla Henryka.
(Obraz Jana Matejki).

szanie; umierającego Wapowskiego, owiniętego w skórę lamparcią zaniesiono przed króla i domagano się kary śmierci na zabójcę.

Henryk, który dużo zawdzięczał rodzinie Zborowskich, nie wydał jednak takiego wyroku i skazał Samuela Zborowskiego tylko na wygnanie. Rozgniewało to znaczną część szlachty; rozgoryczona wdowa Wapowskiego przeklinała króla i zawołała: „Niesprawiedliwy królu, to będzie ostatni twój wyrok!“ Samuel Zborowski sam wyjechał z kraju nie czując się bezpiecznym.

Jakiego obrzędu dokonano przed koronacją nowego króla? — Jakie uroczystości odbywały się po koronacji? — Opowiedz, co się wydarzyło w czasie turniejów. — W jaki sposób król Henryk ukarał Zborowskiego? — Czy wyrok ten podobał się szlachcie? — Jak postąpiła wdowa Wapowskiego?

6. Krótkie panowanie Henryka.

Nowy król w ogóle zawiódł oczekiwania Polaków. Nie ufał im, otaczał się Francuzami, pędził czas na zabawach i biesiadach i nie myślał o dotrzymywaniu obietnic. Chwiejny w postanowieniach, jednym obiecywał urzędy, innym je dawał i głównie ulegał Zborowskim. Przytem i jemu nie podobały się zwyczaje w Polsce, swoboda szlachty, a mała władza króla. Tęsknił ciągle za Francją. Kiedy 30 maja 1574 umarł brat jego, król francuski Karol IX, natychmiast chciał jechać, aby tron objąć. Nie chcieli dopuścić do tego senatorzy i prosili króla, by poczekał do sejmu. Ale Henryk w towarzystwie siedmiu dworzan uciekł tajemnie z zamku krakowskiego 18 czerwca 1574 r. i zostawił list, w którym rządy kraju pozostawił senatowi i rycerstwu.

W jaki sposób rządził Henryk Walezy? — Czy podobało mu się w Polsce? — Opowiedz o ucieczce Henryka z Polski.

7. Nowe bezkrólewie.

Spostrzegłszy ucieczkę króla, kilku panów krakowskich puściło się w pogoń za nim. Dopadli go na granicy szląskiej, ale nie dał się nakłonić do powrotu. Obrażony naród wyprawił jeszcze poselstwo do Paryża, ale i to nie pomogło. Prymas Uchański zwołał wtedy sejm do Stężyny we wrześniu i tam uchwalono naznaczyć królowi czas do powrotu do Polski do maja 1575 roku. Nie myślał jednak o powrocie Henryk, obrany tymczasem królem francuskim, i Polska znowu została bez króla.

Skorzystali z tego nawet Tatarzy, którzy wpadłszy na Ruś i Podole, spustoszyli znaczną część kraju.

Starano się tedy przyśpieszyć wybór nowego króla i zwołano najprzód sejm konwokacyjny 3 października, a potem elekcyjny 4 listopada 1575.

Jakie robiono starania, aby król wrócił do Polski? — Na który dzień zwołano nowy sejm konwokacyjny i elekcyjny? — Oblicz, ile czasu upłynęło od dnia ucieczki króla Henryka aż do nowego sejmiku elekcyjnego.

STEFAN BATORY.

(1576 — 1586).

1. Wybór Stefana Batorego.

Na sejmie elekcyjnym w listopadzie 1575 nie było zgody. O koronę polską ubiegali się różni zagraniczni książęta; ulubieniec szlachty zaś, Jan Zamoyski, zrażony postąpieniem Henryka, radził obrać Polaka, czyli, jak się wyrażał „Piasta“. Ostatecznie senat, z prymasem Uchańskim na czele, poparty przez Litwinów, obrał, i ogłosił królem samego cesarza austriackiego Maksymiliana. Oburzona zaś szlachta, iż głosu jej nie słu-

chano, zrobiła zaburzenie i obrała królową siostrę Zygmunta Augusta, Annę Jagiellonkę, mieszkającą wówczas w Warszawie, przeznaczając jej za męża Stefana Batorego, księcia siedmiogrodzkiego. Ułożono pakta konwenta. Podczas gdy stronnictwo austriackie wyprawiło posłów do cesarza, szlachta wysłała swoich przedstawicieli do Stefana Batorego i naznaczyła zjazd do Jędrzejowa na dzień 18 stycznia 1576.

Na tym zjeździe oznajmiono, że Stefan Batory z wdzięcznością przyjmuje koronę i warunki mu stawiane. Ogłoszono przeto Stefana Batorego królem, zaproszono go do Polski i z Warszawy przywieziono Annę, która zgodziła się wypełnić wolę narodu. Ponieważ cesarz Maksymilian ociągał się z wyjazdem, przeto nie przyszło na szczęście do wojny domowej. Stefan Batory przybył do Polski w kwietniu i powszechnie podobał się swem zachowaniem się, postawą i przyrzeczeniami jakie poczynił zaprzysięgając pakta konwenta. Nikt też nie śmiał się sprzeciwić temu, gdy uroczysty ślub jego z Anną Jagiellonką i koronacja odbyły się w Krakowie 1 maja 1576.

Cesarz Maksymilian parę miesięcy później umarł, a cały naród uznał nowego króla.

Czy na sejmie elekcyjnym w r. 1575 panowała zgoda? — Kogo obrał senat i Litwini? — Kogo obrała szlachta? — Jaki był wynik tego podwójnego wyboru? — Dokąd i na kiedy zwołano zjazd nowy? — Kogo na zjeździe obwołano królem? — Kiedy Stefan Batory przybył do Polski? — Czy podobał się narodowi? — Kiedy odbyła się jego koronacja i ślub?

2. Osobistość Stefana Batorego.

Stefan Batory był jednym z najdzielniejszych, najenergiczniejszych i najmędrszych królów polskich: po nim już tak wielkiego króla Polska nie miała. Na nie-szczęście żył krótko.

3. Jan Zamoyski.

Jan Zamoyski, którego nazwisko zasłynęło za czasów Stefana Batorego tak, że obaj ci mężowie wspólnie jednakowe niemal oddali usługi krajowi, pochodził z rodziny niezamożnej, ale otrzymał wykształcenie bardzo staranne. Od 13 roku życia kształcił się długo za granicą; znał też wybornie różne języki i rozgłos zyskał uczo-nemi dziełami. Po powrocie do kraju służył w kancelaryi króla Zygmunta Augusta; w czasie bezkrólewia po śmierci tego króla już stał się ulubieńcem szlachty; w poselstwie, które wybrało się do Paryża po króla Henryka, wywołał u Francuzów zdumienie swem wykształceniem i wymową. Król Henryk ulegał jednak wpływom Zborowskich. Na Janie Zamoyskim poznał się na-leżycie dopiero Stefan Batory i cenił zasługi jego.

Kto to był Jan Zamoyski? — Czem się odznaczył, nim został podkanclerzem koronnym?

4. Pierwsze czynności Stefana Batorego.

Król Stefan, objąwszy rządy, oświadczył, że nie radby próżnować nietylko ani jednego dnia, ale nawet ani jednej godziny.

Wyjechał zaraz do Warszawy, gdzie taktownem a stanowczem postępowaniem nakłonił prymasa Uchańskiego, aby mu złożył hołd poddaństwa i panów litewskich, ażeby przysięgę wierności mu złożyli.

Pruskie ziemie jednak nie chciały mu jeszcze złożyć hołdu. Głównie bardzo bogate i warowne miasto Gdańsk buntowało się, ulegając cesarskim obietnicom, a nawet utrzymywało związki z Danią i carem moskiewskim.

Batory postanowił siłą zmusić Gdańszczan do posłuszeństwa. Aby naradzić się nad tą wojną, zwołał sejm do Torunia w październiku 1576.

HOMOLOGICZNY Druk A. PILNICKI W. J. 1920.

JAN ZAMOYSKI, (230)
Kancelarz wielki koronny. (Według współczesnego stylu.)

Na tym sejmie szlachta, która się już oswoiła z nowym królem, zaczęła po swojemu broić, dawać nauczki królowi, domagać się przywilejów w zamian za podatki, kłócić się i sprzeczać o różne sprawy. Król z początku cierpliwie to znosił, ale potem wystąpił z taką energią, oświadczył tak stanowczo, że nie chce być malowanym tylko królem i z taką godnością zaznaczył, że on ma rozkazywać, a nie rozkazów słuchać, że ze zdumieniem i niejakim przestachem na wszystko się zgodzono, czego zażądał.

Otrzymawszy potrzebne pieniądze i wojsko, król wysłał pod Gdańsk Jana Zborowskiego, kasztelana gnieźnieńskiego na czele 3000 wojska. Ten napadłszy na wojsko złożone z 5000 Niemców tak świetnie odniósł zwycięstwo, że 4,500 Niemców padło trupem (w kwietniu 1577).

Ale samo miasto Gdańsk trzymało się jeszcze i nie myślało się poddać. Pośpieszył tam sam król w czerwcu i po długim ale świetnym oblężeniu, kiedy zagrażał zburzeniem i zniszczeniem całego Gdańska, zmusił mieszkańców do poddania się (w grudniu 1577), Gdańszczanie złożyli przysięgę wierności i zobowiązali się zapłacić 200,000 złotych polskich i odbudować zburzony przez nich klasztor w Oliwie kosztem 20,000 złp.

Dokąd wyjechał król Stefan wkrótce po koronacji? — Do czego doprowadził w Warszawie? — Kto nie chciał mu złożyć hołdu? — W jakim celu zwołał król sejm do Torunia? — Opowiedz, co się wydarzyło na tym sejmie. — Kogo wysłał król pod Gdańsk? — Jak się odznaczył Jan Zborowski? — Opowiedz o wyprawie samego króla pod Gdańsk. — Do czego zobowiązali się mieszkańcy Gdańska?

5. Wojna z Moskwą.

Car moskiewski, Iwan Groźny, korzystając z buntu gdańskiego, wpadł do Inflant i dopuszczał się tam stra-

IWAN GROŹNY.

Według współczesnego miedziorytu znajdującego się w bibliotece cesarskiej w Wiedniu.

sznych okrucieństw. Król wysłał tam oddziały litewskie i polskie a sam zaczął się z rozwągą wielką przygotowywać do rozstrzygającej wojny z Moskwą.

Szlachta na sejmach uchwaliła znaczne podatki. Król zaś zbierał zaciągi i zajął się starannie nowem urządzeniem wojska. Zaprowadził zmiany w uzbrojeniu, aby nie było tak ciężkie i kosztowne. Sprowadzał z Włoch biegłych inżynierów do budowania dróg, mostów i przenośnych mostów na łodziach do przeprawiania się przez liczne rzeki w Moskwie. Urządził doskonale artyleryę. Nadto utworzył tak zwaną piechotę wybraniecką, czyli łanową. Ustanowił mianowicie, że w dobrach królewskich każdy dwudziesty włościanin miał służyć we wojsku z własną rusznicą, szablą i siekierą, a za to miał być wolny od opłat i robocizny.

Tak przygotowany król zebrał 30,000 wojska koronnego, litewskiego i węgierskiego i wyruszył pod Połock, zabrany przez Moskali jeszcze za Zygmunta Augusta. Przy końcu sierpnia 1579 przez 10 dni oblegał Połock.

Kiedy tam raz siedział król w namiocie przy wieczerzy z kilku panami, — a był tam też ks. Skarga, — wpadła kula rzucona z miasta, wprost na półmisek.

Król zapytał się ks. Skargi, co to może oznaczać. Na to ks. Skarga odpowiedział: „znaczy to, Miłościwy Królu, że nas Moskale zapraszają na jutro do zamku na wieczerzę.“ Ucieszony król powiedział, że skoro się to sprawdzi, to wybuduje w Połocku klasztor dla OO. Jezuitów tak wspaniały, jakiego jeszcze nie mieli. Stało się tak, jak przepowiedział ks. Skarga, a król potem istotnie dotrzymał obietnicy.

Król zdobył nazajutrz Połock. Odznaczył się przytem bardzo kotłarczyk lwowski, Wąs. Szczególnie trudnym był przystęp do zamku na stromej górze. Król obiecał znaczną nagrodę temu, kto podpali mury tak, by cała twierdza się zapaliła. Wąs, niosąc kocioł z węglami rozżarzonymi i wiązkę łuczywa, podsunął się z narażeniem życia pod twierdzę i rozniecił ogień taki, że go już Moskale nie mogli ugasić.

Król zdobywszy miasto, obszedł się łagodnie z mieszkańcami, a na zimę powrócił do kraju. Odtąd Połock pozostał przy Polsce aż do rozbioru kraju.

Z jakiego powodu król Stefan zamierzał wypowiedzieć wojnę Moskwie? — Jak się do wojny przygotowywał? — Ile wojska zebrał na ową wyprawę? — Które miasto najprzód obległ? — Opowiedz, co się wydarzyło w czasie oblegania Połocka. — Kto się odznaczył szczególnie przy zdobyciu Połocka? — W jaki sposób król obszedł się z mieszkańcami zdobytego miasta?

5. Dalsze wojny z Moskwą.

W roku 1580 wyruszył król na drugą wyprawę przeciw Moskalom. Hetmanem wtedy już był Jan Zamoyski, niedawno i kanclerzem mianowany przez króla. Wojska było 50,000, a piechoty 21,000. Ojciec święty przysłał królowi szyszak i miecz poświęcony. Król z hetmanem rodzielili się i w różnych stronach zdobyli kilka twierdz, a potem złączyli swe wojska pod Wielkimi Łukami. To miasto Moskale odebrali Litwinom jeszcze za czasów księcia Aleksandra. Po sześciu dniach i to miasto zdobyto. Podobnie jak Wąs pod Połockiem, odznaczył się tu Stanisław Brzeźnicki, syn mieszczanina, który potem za to otrzymał szlachectwo i nazwisko Wielkołucki.

Z wiosną następnego roku wybrał się król z hetmanem Zamoyskim na trzecią wyprawę i oblegli Psków, tak obronny, że miał 70 baszt naokoło. Ale car przerażo-

o utrwalanie katolickiej wiary w narodzie. Szczególną też opieką otaczał OO. Jezuitów, którzy zakładali szkoły tak znakomite, iż zasłynęły one w całym świecie. Za jego to czasów też zasłynął należący do tego zakonu ks. Piotr Skarga, najślawniejszy kaznodzieja i autor „Żywotów Świętych“, jakoteż ks. Jakób Wujek, który na język polski przełożył Pismo Święte.

W obec poddanych król Stefan bardzo był sprawiedliwym oraz stanowczym. Doświadczyli tego na sobie Zborowscy, ród bardzo możny i wpływowy. Wygnany z kraju za zabójstwo Wapowskiego Samuel Zborowski powrócił do Polski i dopuszczał swych gwałtów i swawoli. Ponieważ swą stratę. ^{Zamówienie} Zamówienie jego stanu doprowadził kraj Stefan Batory? — Jakże miał plany? — Dlaczego ich nie mógł doprowadzić do skutku? — Opowiedz o okolicznościach towarzyszących jego śmierci.

ROZDZIAŁ DRUGI.

Okres panowania Wazów.

(1587—1668).

ZYGMUNT III WAZA.

(1587—1632).

1. Burzliwa elekcya.

Kiedy Stefan Batory umierał, żyła jeszcze jego żona, Anna Jagiellonka, pani pobożna, przez wszystkich Polaków bardzo szanowana, jako córka niezapomnianego Zygmunta Starego.

Jakie zmiany zaprowadził Batory w sądownictwie kraju? — W jaki sposób starał się o utwierdzenie katolickiej wiary w kraju? — Którzy OO. Jezuici zasłynęli za jego czasów? — Opowiedz o powrocie Samuela Zborowskiego do Polski i jego ukaraniu? — W jaki sposób jeszcze Batory odznaczył Jana Zamoyskiego? — Ilu włościan za czasów Batorego otrzymało szlachectwo?

8. Plany Stefana Batorego i jego śmierć.

Zaprowadziwszy ład w kraju, król Stefan nosił się z wielkimi planami. Karność była zaprowadzoną; wojsko urządzone doskonale; szlachta miała szacunek przed majestatem królewskim, a jednak króla kochała; możnowładcy nie śmieli dopuszczać się swawoli. Granice kraju były dosyć bezpieczne: także i Kozaków zorganizował Batory, podzielił ich ^{powodu} na oddziały, wyznaczył im atamanów w kraju? — Jak się do wojny pociągnął mu wojska w razie zagrażenia na ową wyprawę? — Które miasta ^{zajął} w czasie oblegania Połocka? — Kogo odznaczył szczególnie przy zdobyciu Połocka? — W jaki sposób król obszedł się z mieszkańcami zdobytego miasta?

5. Dalsze wojny z Moskwą.

W roku 1580 wyruszył król na drugą wyprawę przeciw Moskalom. Hetmanem wtedy już był Jan Zamoyski, niedawno i kanclerzem mianowany przez króla. Wojska było 50,000, a piechoty 21,000. Ojciec święty przysłał królowi szyszak i miecz poświęcony. Król z hetmanem rozdzielili się i w różnych stronach zdobyli kilka twierdz, a potem złączyli swe wojska pod Wielkimi Łukami. To miasto Moskale odebrali Litwinom jeszcze za czasów księcia Aleksandra. Po sześciu dniach i to miasto zdobyto. Podobnie jak Wąs pod Połockiem, odznaczył się tu Stanisław Brzeźnicki, syn mieszczanina, który potem za to otrzymał szlachectwo i nazwisko Wielkołucki.

Z wiosną następnego roku wybrał się król z hetmanem Zamoyskim na trzecią wyprawę i oblegli Psków, tak obronny, że miał 70 baszt naokoło. Ale car przerażo-

jakiś stosowniejszy sposób obierania króla, gdyż na sejmach elekcyjnych zbyt łatwo mogło przychodzić do zaburzeń, a nawet wojny domowej.

Z wielkim też zapalem przygotowywał się do wykonania tych różnych planów, kiedy nagle, bawiąc w Grodnie na Litwie, zachorował na nieznaną lekarzom chorobę. Po kilku dniach umarł 12 grudnia 1586 roku, a że przedtem był zdrow i silny i prowadził życie bardzo umiarkowane, przeto nic dziwnego, że zaszło podejrzenie, iż ktoś go otruił. Ale na to żadnych dowodów nie było.

Przez tak wczesną śmierć tego wielkiego króla, Polska poniosła niepowetowaną stratę.

Do jakiego stanu doprowadził kraj Stefan Batory? — Jakiego jeszcze miał plany? — Dlaczego ich nie mógł doprowadzić do skutku? — Opowiedz o okolicznościach towarzyszących jego śmierci.

ROZDZIAŁ DRUGI.

Okres panowania Wazów.

(1587—1668).

ZYGMUNT III WAZA.

(1587—1632).

1. Burzliwa elekcyja.

Kiedy Stefan Batory umierał, żyła jeszcze jego żona, Anna Jagiellonka, pani pobożna, przez wszystkich Polaków bardzo szanowana, jako córka niezapomnianego Zygmunta Starego.

Jedna z jej sióstr, Katarzyna, była żoną króla szwedzkiego Jana II z rodu Wazów. Synem ich był Zygmunt. W Szwecyi wtedy już powszechnie wyznawano wiarę luterską, a i Jan III był wyznawcą Lutra, ale Katarzyna nie tylko pozostała katoliczką, lecz także wychowała swojego syna na katolika bardzo gorliwego i pobożnego.

Otóż Anna po śmierci męża swojego bardzo pragnęła, ażeby królem polskim został siostrzeniec jej Zygmunt. Wielu zacnych Polaków, duchowieństwo katolickie, a przedewszystkiem ulubieniec narodu, Jan Zamoyski, serdecznie myśl tę poparli. Natomiast protestanci, na których czele stali Zborowscy, nienawidzący Zamoyskiego, sprzeciwili się temu i postanowili obrać królem Maksymiliana austriackiego, brata cesarza Rudolfa II.

Już na sejmie konwokacyjnym w Warszawie w (lutym 1587) przyszło do wielkich hałasów; na sejm zaś elekcyjny (w końcu czerwca) przybyli Zborowscy z wielką liczbą stronników i 10,000 wojska, a i Zamoyski dla obrony zebrał wojsko i obóz swój otoczył rowami i wałami. Przychodziło do wielkich zaburzeń, w czasie których nawet przypadkowo zastrzelono kanonika kujawskiego Brzezińskiego. Ostatecznie zwolennicy Zamoyskiego obwołali królem Zygmunta, a zwolennicy Zborowskiego, Maksymiliana.

Kto był głównym kandydatem do tronu polskiego po śmierci Stefana Batorego? — Kto starał się najwięcej o jego wybór i dlaczego? — Kto był jeszcze kandydatem i przez kogo popartym? — Czy sejmy: konwokacyjny i elekcyjny, odbyły się spokojnie? — Jaki był rezultat wyborów?

ZYGMUNT III. WAZA.

2. Wojna z Maksymilianem.

Maksymilian czekał na wynik elekcji ze zbrojnymi oddziałami wojsk na granicy Polski. Skoro tylko dano mu znać, jak wypadła elekcja, wkroczył do Polski.

Zajęty przybyciem Zygmunta do Krakowa i tegoż koronacją, Jan Zamoyski, nie mógł na razie wyruszyć przeciw Maksymilianowi.

Ten starał się podążyć do Krakowa i po drodze stanął pod zamkiem w Olsztynie, wznoszącym się na wysokiej górze. Dowódcą w tym zamku był Kasper Karliński. Utracił on był w wojnach już siedmiu synów, a został mu tylko jeden, najmłodszy, który ze swą mamką znajdował się w sąsiedniej wiosce.

Dowiedzieli się o tem Austriacy, którzy nadaremnie kilka razy przypuszczali szturm do Olsztyna. Porwali więc mamkę z dzieckiem i pędząc ją przed sobą, zbliżali się ku miastu. Ujrzał to ojciec; ścisnęło mu się serce; wydał jednak rozkaz: „Zapalić armatę!“ Rozległ się huk straszny, padło niewinne dziecko, ale Olsztyn został uratowany, bo Niemcy musieli odstąpić.

Zaraz po koronacji Zamoyski wyruszył przeciw Maksymilianowi i wyparł wkrótce jego wojska za granicę. Maksymilian rozłożył się obozem w Szlązku austriackim, sądząc, że Zamoyski go dalej ścigać nie będzie. Ale omylił się. Zamoyski przekroczył granicę i pod Byczyną uszykował swe wojsko do boju. Tam 24 stycznia 1588 krwawą stoczono bitwę; padło 3000 wojska niemieckiego, a sam Maksymilian dostał się do niewoli Zamoyskiego. Hetman posłał go do swego zamku w Krasnymstawie.

Maksymilian próbował stamtąd parę razy uciekać, ale mu się nie udawało. Wreszcie wypuszczono go na

Zamoyski pod Bieczyną bierze w niewolę Maksymiliana. (*Obraz J. Kossaka.*

wolność, ale musiał się wyrzec raz na zawsze pretensyi do tronu polskiego.

Wtedy uznano już powszechnie Zygmunta królem polskim, a pokonani Zborowscy zupełnie usunęli się z życia publicznego.

Co uczynił arcyksiążę Maksymilian, dowiedziawszy się o wyniku wyborów? — Opowiedz o wydarzeniu w czasie obrony Olsztyna. — Co uczynił Zamoyski po koronacyi Zygmunta III? — Opowiedz o bitwie pod Byczyną. — W jaki sposób przyszło nareszcie do tego że Zygmunta III powszechnie uznano królem?

3. Osobistość Zygmunta III.

Zygmunt III liczył 21 lat życia, kiedy został królem Polski. Miał on pewne zalety, ale więcej miał wad, które były powodem, że ani zupełnego zaufania nie zyskał u narodu, ani też pożytku Polsce nie przyniosło długie jego panowanie.

Był nadzwyczaj gorliwym katolikiem, ale nie umiał tak jak Zygmunowie Jagiellońscy i Stefan Batory szerzyć katolicyzmu w sposób łagodny, przekonywujący i przez popieranie prawdziwej oświaty katolickiej. W kraju postępował z innowiercami wzgardliwie i niesprawiedliwie; w Szwecyi i w Moskwie zaś wywołał nienawiść i doprowadził do wojen długich z Polską przez niestosowne postępowanie.

Był również mężnym i dzielnym wojownikiem, ale nie umiał korzystać z nadarzających się różnych sposobności i zwycięstw. Brakowało mu stanowczości, energii i bystrości w urządzaniu wypraw, jakimi odznaczał się Stefan Batory.

Przytem był podejrzliwy, nieufny, nieprzystępny; dobrych i szczerých rad nie słuchał, a układał plany tajemne i narady z sąsiednimi mocarstwami, które

pożytku krajowi nie przynosiły, a na niego ściągały nieufność, kiedy je wykrywano.

Z najlepszym i najzdolniejszym wówczas mężem w Polsce, Janem Zamoyskim, w pierwszych zaraz latach swego panowania poróżnił się i odsunął go od wpływów. Wprawdzie później z nim się pogodził, ale tylko pozornie. Wysoce cenił kaznodzieję Piotra Skargę i nabożnie słuchał jego kazań, ale do jego rad dawanych w tych kazaniach nie umiał się stosować.

Co wiesz o osobistości Zygmunta III? — Czy tak jak Batory starał się o utwierdzenie katolicyzmu w kraju? — Czy był dzielny wojownikiem? — Jakie szczególnie miał wady? — Jakie łączyły go stosunki z Zamoyskim?

4. Sławni mężowie.

Wielkich mężów i bohaterów, dzielnych wojowników miał Zygmunt III do pomocy i byłby tem większych dzieł dokonał, gdyby był posiadał zdolności Batorego. Trzej szczególnie mężowie wsławili się za jego czasów zarówno czynami na polach bitwy, jak i gorącą miłością ojczyzny.

Pierwszym z nich był znany nam już dobrze *Jan Zamoyski*. Kiedy widział w jaki sposób król sobie postępować zaczyna, a zwłaszcza, kiedy się dowiedział o pokątnych układach Zygmunta z dworem austriackim, milszą mu była Ojczyzna, aniżeli król, i jawnie przeciw królowi wystąpił.

Dowodził na sejmach, że tylko ze strony Austrii Polsce niebezpieczeństwo grozi, że przyjaźń tego państwa jest fałszywą, gdyż wiecznie ona intryguje z wrogami Polski. Dążeniem Austrii było pozyskać wpływy w Polsce, aby potem kraj ten zagarnąć do siebie. Ale nic to nie pomagało. Król ożenił się w r. 1592 z arcyksiężniczką austriacką Anną i zawiązał tem ściślejsze sto-

sunki z Austryą. Znacznie później, po śmierci tej żony, ożenił się z jej siostrą Katarzyną.

Król jawnie okazywał Zamoyskiemu swą niełaskę. Doprowadził do tego, że zniesiono konstytucyę o nieograniczonej władzy hetmana; usuwał od siebie stronników kanclerza, a z Krzysztofa Zborowskiego zdjął infamię.

Pomimo tego później Zamoyski w chwili niebezpieczeństwa ojczyzny stanął przy królu dzielnie, i zwycięsko walczył w wojnach przez króla wywołanych, dopóki zdołał. Umarł w roku 1605. On to ufortyfikował Zamość tak umiejętnie, że miasto to stało się jedną z najlepszych twierdz w Polsce. Założył tam też akademię i drukarnię.

Zył też za czasów Zygmunta III *Stanisław Żółkiewski*. Był synem wojewody ruskiego, kształcił się we Lwowie i w Paryżu, a już za czasów Stefana Batorego odznaczył się na wojnach. Służył w chorągwi hetmańskiej swego wuja, Jana Zamoyskiego, a zwróciwszy swoją dzielnością uwagę Stefana Batorego, został mianowany kasztelanem lwowskim. Założył zamek obronny na Rusi Czerwonej, który nazwał Żółkwią. Za Zygmunta III został wojewodą kijowskim, hetmanem polnym, a potem hetmanem wielkim i kanclerzem. Pisywał też dzieła historyczne.

W końcu w tychże czasach sławą okrył się także *Jan Karol Chodkiewicz*, syn kasztelana wileńskiego, który już za młodu w zabawach wojenne okazywał zdolności. Stefan Batory, zwiedzając szkoły wileńskie, do niego odezwał się: „Disce puer latine, faciam te Mości panie“ (ucz się chłopcze po łacinie, a zrobię cię

możnym panem.) Kształcił się potem też za granicą, a powróciwszy, służył w wojsku również pod Janem Zamoyskim.

Jan Karol Chodkiewicz.
(Rysunek Zofii Chodkiewiczówny).

Jan Karol Chodkiewicz odznaczał się też szczególną pobożnością. Gdy szedł na wojnę, gorąco modlił się w kościele, brał od biskupa poświęconą chorągiew, a sza-

blę pocierał o św. ewangelię. W pochodzie i w boju śpiewał z rycerstwem pieśń do Bogarodzicy. Kiedy przed spotkaniem się z przeważającym nieprzyjacielem jaki towarzysz liczył zastępy nieprzyjacielskie i doliczyć ich się nie mógł, mawiał Chodkiewicz: „policzymy, kiedy pobijemy.“

Dlaczego Zamoyski jawnie występował przeciw królowi? — W jaki sposób król dał poznać Zamoyskiemu swą niełaskę? — Czy Zamoyski okazał się mściwym? — Kto to był Stanisław Żółkiewski? — Jaki zamek założył na Rusi? — Jakie rządy po kolei piastował za czasów Zygmunta III? — Kto to był Jan Karol Chodkiewicz? — O jakim wypadku z czasów jego dzieciństwa wspominają kroniki? — Czem szczególniejsz odznaczał się Chodkiewicz? — W jaki sposób objawiała się jego pobożność w czasie bitew?

5. Rokosz Zebrzydowskiego.

Kiedy po śmierci Zamoyskiego zabrakło szlachcie patriotycznego przywódcy, stanęli na jej czele mniej prawi ludzie. Należeli do nich wojewoda krakowski, Mikołaj Zebrzydowski, Janusz książę Radziwiłł i inni. Ci mniej kochając ojczyznę, a więcej dbając o prywatne swe cele, wywoływali w narodzie niechęć przeciw królowi. Zwoływali liczne zjazdy, na których wywodzili na króla skargi. Król próbował doprowadzić do zgody z nimi przy pomocy takich mężów, jak Żółkiewski, i Chodkiewicz, ale mu się nie udawało. Doszło do tego, że Zebrzydowski, Radziwiłł i inni, ze swoimi zwolennikami jawny podnieśli rokosz, wypowiedzieli królowi posłuszeństwo i ogłosili bezkrólewie. Wówczas Żółkiewski i Chodkiewicz dopadli rokoszan pod Guzowem blisko Radomia w r. 1607 i rozprószyli ich, a tym sposobem stłumili wojnę domową.

Ale władza królewska przez to nie wzrosła. Nawet stronnicy króla nie bardzo mu ufali. Musiał przebaczyć rokoszanom i nawet różne ich żądania wypełnić, choć

wiedział, że nie są pożyteczne dla kraju. Zuchwałość szlachty wzrastała; senat, urzędnicy i sejmy swoje żądania przeprowadzały, i coraz to więcej szerzyła się w kraju tak zwana „wolność szlachecka“, która później wielkie sprowadziła nieszczęścia.

Kto wywoływał niechęć przeciw królowi? — Opowiedz o powstaniu rokoszu Zebrzydowskiego. — Kto i w jaki sposób stłumił rokosz? — Czy władza królewska wzrosła po stłumieniu rokoszu?

6. Wojny ze Szwecyą.

Ojciec Zygmunta, Jan III, król szwedzki, umarł w r. 1592. Ponieważ Zygmunt był jedynakiem, przeto był prawym następcą na tron szwedzki. Udał się też do Szwecyi, uzyskawszy pozwolenie senatu polskiego, i w Upsali koronował się na króla szwedzkiego. Ale pomiędzy królem szczerze katolickim, a szwedzkim narodem zupełnie luteranśkim nie było zgody. Jak Polacy przezywali Zygmunta Niemcem, tak Szwedzi przezywali go Polakiem. Zygmunt nie umiał sobie dać rady ze Szwedami i w kilka miesięcy później powrócił do Polski, składając rządy Szwecyi w ręce swego stryja, Karola sudermańskiego. Ten zaś niebawem doprowadził do tego, że Szwedzi ogłosili Zygmunta za pozbawionego tronu, a jego samego osadzili na tronie pod imieniem Karola IX.

Zygmunt nie chciał się wyrzekać prawa do szwedzkiej korony i z tego wynikły później długie wojny Polski ze Szwecyą, trwające lat 60. Chociażby zresztą nawet nie było tego powodu, że Wazowie sobie rościli prawo do szwedzkiej korony, to przecież musiałyby przyjść do wojny między Polską a Szwecyą, bo obu krajom chodziło o panowanie nad morzem Bałtykiem. Wszakże już za panowania Zygmunta Augusta rozpoczęły się walki ze Szwecyą o Inflanty.

W Inflantach też znowu rozpoczęła się wojna (w r. 1601). Ale nie prowadzono jej dość energicznie. Szlachta nie chciała na sejmach uchwalić dosyć wojska i pieniędzy. Sam król Zygmunt, który przedtem z zapalem zabierał się do wojny ze Szwecyą, nagle jakoś ostygl, i zajmował się znowu jakimiś układami z Austryą, jakoteż mieszanieniem się w sprawę Moskwy, a wojnę ze Szwecyą pozostawił hetmanom, na szczęście niezmiernie dzielny. Żył jeszcze Jan Zamoyski wówczas; własnym kosztem wystawił wojsko złożone z 20,000 ludzi. Choć sam był ranny pod Felinem, odzyskał prawie całe Inflanty. Zmuszony z powodu wycieńczenia sił wracać do domu, pozostawił dowództwo Janowi Karolowi Chodkiewiczowi, i ten wypędził Szwedów do reszty.

Ale w r. 1605 Karol szwedzki na nowo wylądował w Inflantach. Zamoyski już wówczas nie żył. Chodkiewicz miał bardzo nieliczne wojsko, bo złożone tylko z 3,800 ludzi, a król nie nadsyłał nie tylko więcej wojska, ale także i środków do utrzymania tych sił szczupłych. Doszło do tego, że wojsko Chodkiewicza końskie mięso jeść musiało. Karol na czele 14,000-cznego wojska dążył do Rygi. Chodkiewicz jednak zaszedł mu drogę i ze szczupłą garstką stanął pod Kircholmem, 2 mile od Rygi. Pomimo tego po gorącej modlitwie rycerstwa wydał bitwę Karolowi i po czterogodzinnej zaciętej walce odniósł jedno z najświetniejszych zwycięstw, jakie znają dzieje Polski. 9000 Szwedów padło trupem; na pobojo wisku pozostało 60 szwedzkich chorągwi i 11 dział a sam Karol, pod którym ubito konia, za ledwie uciekł na okręt przez poświęcenie jednego z dworzan, który mu swego konia odstąpił. Było to 27 września 1605.

Zwycięstwo Chodkiewicza pod Kircholmem 27 września 1605 r.

O świetnem tem zwycięstwie doniesiono w Krakowie w chwili, kiedy Zygmunt w kościele słuchał kazania ks. Skargi. Rozeszła się o niem wieść za granicą; Chodkiewiczowi nadsyłałi powinszowania różni królowie, Ojciec święty, a nawet sułtan turecki.

Kilkanaście lat później syn Karola IX, Gustaw Adolf, wpadł znowu do Inflant, i zagarnął całe Inflanty, a nawet wkroczył do Prus królewskich. Chociaż został pobity przez hetmana Stanisława Koniecpolskiego pod Trzcianą i chociaż pilno mu było wziąć udział w toczącej się wówczas (30 letniej) wojnie z cesarzem Ferdynandem, zawarł rozejm z Polską w Altmarku dla nas wcale niekorzystny. Szwedzi zatrzymali zdobycze w Inflantach i nadmorskie grody w Prusach. Gustaw Adolf zwrócił się przeciw cesarzowi Ferdynandowi, i wkrótce potem zginął w bitwie pod Luetzen.

Opowiedz o koronowaniu się króla Zygmunta III na króla szwedzkiego. — Z jakiego powodu Szwedzi byli niezadowoleni z króla? — W czyje ręce złożył król rządy Szwecyi, powróciwszy do Polski? — Jaki był wynik tego? — Jakie były główne powody długoletnich późniejszych wojen ze Szwecyą? — Kiedy i gdzie rozpoczęła się pierwsza wojna ze Szwecyą? — Jaki był jej przebieg i zakończenie? — W którym roku i z czyjej winy wybuchła druga wojna? — Kto dowodził polskiem wojskiem? — Jakie były siły obustronne? — Opowiedz o przebiegu bitwy po Kircholmem. — Czy jeszcze przyszło do trzeciej wojny ze Szwedami za panowania Zygmunta III? — Jaki był wynik trzeciej wojny?

7. Wojny z Moskwą.

Car Iwan Groźny pozostawił dwóch synów: Fiedora i Dymitra. Objął po nim rządy starszy Fiedor, ale był to człowiek słaby i uległ we wszystkim swemu szwagrowi, Borysowi Godunowowi. Ten zaś dążył sam do korony. Za jego staraniem zamordowano Dymitra. Kiedy zaś Fiedor umarł w r. 1598, nie pozostawiając syna, Borys ogłosił się carem. Rządził on okrutnie

i wraz z panami moskiewskimi, zwanymi bojarami, lud ciemnieli. Liczne klęski też spadły na kraj, jakoto nieurodzaje, głód, zarazy, a naród nienawidził cara.

Tymczasem na dworze magnata polskiego, Adama Wiśniowieckiego, żył młody człowiek, przybyły z Moskwy który w czasie pewnej swojej choroby powiedział księciu, że on to jest Dymitrem, o którym mówiono, że został z polecenia Borysa zamordowanym. Opowiadał, jakoby w chwili, kiedy go miano zamordować, kogo innego podsunęto na jego miejsce, a jemu udało się uciec do Polski. Znalazło się kilkanaście osób, które potwierdziły to opowiadanie. Po całej Polsce rozeszła się wieść o tem. Zawieziono tego Dymitra do Sambora, na dwór innego magnata polskiego, Mniszcha. Tam Dymitr poznał córkę Mniszcha, Marynę i oświadczył się o jej rękę. Maryna Mniszchówna przyobiegała, że zostanie jego żoną, skoro on zostanie carem. Mniszchowi podobała się myśl, że będzie teściem cara i zawiózł Dymitra do Krakowa. Tam Dymitr starał się zyskać poparcie i przyrzekał, że skoro zostanie carem, całą Moskwę nawróci na katolicyzm. Udało mu się istotnie pozyskać zwolenników i zbierało się w około niego rycerstwo, by mu dopomódz do zyskania tronu. Patrzył na to przez palce król Zygmunt.

Wkrótce Dymitr wyruszył ze zbrojnym hufcem Polaków do Moskwy. Lud moskiewski uwierzył w cudowne ocalenie carewicza a wielu niechętnych Borysowi stanęło po jego stronie. Wtem umarł także Borys Godunów. Dymitr wjechał do Moskwy, zajął tron cesarski i ożenił się z Maryną Mniszchówną.

Krótko jednak rządził. W Moskwie podnieśli bunt kniaziowie Szujscy, i powstała wojna domowa. Sam

Dymitr poległ a wielu Polaków zginęło, rodzina Mniszchów poszła do więzienia, a Wasyl Szujski został carem.

Zaczęli się pojawiać nowi samozwańcy, ogłaszający, że są Dymitrami, cudownie ocalonymi. Wielu Polakom, którzy pragnęli się zemścić, to się podobało, lud moskiewski także z Wasyla niezadowolony, baśni uwierzył i jeden z tych samozwańców do tego doprowadził, że sam Wasyl przestraszył się licznych jego zwolenników i wypuścił Mniszchów z więzienia. Maryna, która chciała być carową, uznała fałszywego Dymitra za swego męża.

Teraz chciał skorzystać Zygmunt III z zaburzeń panujących w Moskwie i państwo moskiewskie zdobyć, aby je przyłączyć do Polski.

Zamiast jednak wyruszyć wprost na Moskwę, Zygmunt pomimo odradzań Żółkiewskiego, postanowił najprzód zdobyć Smoleńsk. Miał ze sobą 26,000 wojska. Car Wasyl zebrał wielkie wojsko i posłał ku Smoleńskowi. Hetman Żółkiewski, na czele 6000 ludzi zabiegł temu wojsku drogę pod Kłuszynem i odniósł nad niem wielkie zwycięstwo. Zabrał cały obóz moskiewski i szybko ruszył pod Moskwę. Tam napędził nowego Dymitra Samozwańca, a wspierających go Polaków przeciągnął na swoją stronę.

Bojarowie moskiewscy stracili wtedy z tronu Wasyla i wyszedłszy naprzeciw hetmana Żółkiewskiego, ofiarowali koronę synowi Zygmunta III, Władysławowi. Było to w sierpniu 1610 r.

Żółkiewski zawarł ugodę z bojarami, wjechał do Moskwy, a szlachetnem swem postępowaniem zjednał zaufanie wszystkich.

Była to świetna sposobność przyłączenia państwa moskiewskiego do Polski. Wskutek dziwnego jednak zaślepienia, jakie Zygmunt okazywał w najważniejszych chwilach, także i teraz z jego winy nie przyszło do tego. Uparł się, niewiadomo dobrze dla czego, aby nie syna jego Władysława, tylko jego samego uznano za cara.

Żółkiewski wiedział dobrze, że Zygmunta samego nie lubiano w Moskwie. Udał się sam do króla z prośbą, by przystał na życzenie bojarów. Zygmunt nie usłuchał. Oblegał dalej Smoleńsk i zdobył go w czerwcu 1611, a potem, zamiast udać się do Moskwy, powrócił do Warszawy i urządził wjazd tryumfalny. Żółkiewski przyprowadził mu przed tron znakomitych jeńców, kniaziów Szujskich i samego byłego cara Wasyla.

Tymczasem w Moskwie na nowo powstało niezadowolone i lud wzburzony zwrócił się przeciw bawiącym tam Polakom. W mieście Moskwie przyszło do rzezi ulicznej. Polacy i wierni im bojarowie schronili się do zamku i twierdzy Kremlina.

Zygmunt wysłał do Moskwy tymczasowo Chodkiewicza, ale dał mu tylko 2000 wojska, a sam obiecał później podążyć. Chodkiewicz krążył koło Moskwy, ale z tak szczupłemi siłami nie zdołał niczego dokonać. Zamek Kremlin musiał się poddać Moskalom, którzy część załogi wymordowali.

Wówczas, — ale za późno, — Zygmunt wybrał się do Moskwy i zdecydował się już Władysława osadzić na tronie moskiewskim. W drodze dowiedział się o poddaniu się Kremlina i powrócił do Polski. Moskale tymczasem obrali carem Michała Fiedorowicza Romanowa, spokrewnionego z Iwanem Groźnym.

Kilka lat później (1618 r.) królewicz Władysław z Chodkiewiczem i znacznem wojskiem wyprawił się znowu do Moskwy. Połączyli się z jego wojskiem także Kozacy Lissowczycy, a potem i 20,000 Kozaków zaporozkich pod dzielnym atamanem Piotrem Konaszewiczem. Ruszono na Moskwę z najlepszymi nadziejami. Tymczasem jednak groziła Polsce burza równocześnie ze strony Szwecyi, jak i Turcyi i Tatarów. Król i sejm gwałtownie domagali się powrotu Władysława z wojskiem i zawarcia pokoju z Moskwą. Przypuszczono jeszcze tedy szturm do Moskwy, a potem zawarto 14 letnie zawieszenie broni układem w Dywilinie. Polska zyskała Smoleńsk i kikanaście innych grodów w ziemi Smoleńskiej, Czernichowskiej i Siewierskiej. Wówczas rozszerzyła Polska najdalej swe granice na wschodzie.

Jakie stosunki zapanowały w państwie moskiewskiem po śmierci Iwana Groźnego? — Opowiedz o pojawieniu się w Polsce fałszywego Dymitra. — Jaki był wynik wyprawy Dymitra do Moskwy? — Czy utrzymał się na tronie? — Jakie dalsze były tam wydarzenia? — Co wobec tego uczynił Zygmunt III? — Opowiedz o wyprawie Zygmunta III pod Smoleńsk. — Jak się odznaczył hetman Żółkiewski w wyprawie przeciw Moskwie? — Jaki był wynik jego wyprawy? — Czy Zygmunt III przyjął propozycję bojarów Moskiewskich? — Opowiedz o zdobyciu Smoleńska. — Jaki był wynik wahania się Zygmunta III? — Opowiedz o wyprawie Chodkiewicza, a potem Zygmunta III do Moskwy. — W którym roku urządzono następną wyprawę? — Kto w niej brał udział? — Jaki był wynik wyprawy?

8. Wojny z Turcyą.

Turcy mieli liczne powody wypowiedzenia wojny Polakom. Kozacy zaporozcy łupili miasta tureckie i na swych statkach (czajkach) nawet przeprawiali się przez Morze Czarne i obrabowywali miasta w Azyi Mniejszej. Potem chodziło także o to, kto ma mieć zwierzchnictwo nad Wołoszczyzną: Polacy czy Turcy. Wreszcie Zygmunt ściągnął na siebie niechęć Turcyi dlatego, że ce-

Zółkiewski ginie pod Cecorą 1620 r.

sarzowi austriackiemu, a szwagrowi swemu, Ferdynandowi II, posłał na pomoc w wojnie 30 letniej Kozaków. Turcy zaś w ustawicznej byli wojnie z Austryakami o Węgry.

Otóż w r. 1620 Turcy, zebrawszy 60,000 własnego wojska, i tyleż Tatarów, wyruszyli na Mołdawię do Polski. Do tej wojny Polacy zupełnie byli nieprzygotowani. Hetman Stanisław Żółkiewski zebrawszy ledwie 8,000 wojska, wybrał się przeciw wrogowi. Dwie mile od Jass, pod miasteczkiem Cecora, spotkały się wojska.

Niepodobieństwem było stoczyć bitwę na otwartem polu w obec sił tak nierównych. Żółkiewski otoczył się więc obronnym taborem i zaczął się cofać ku granicy polskiej. Turcy palili trawy i utrudniali straszny ten odwrót. Byłoby może jednak udało się Żółkiewskiemu dostać do Polski, ale już blisko granicy w wojsku jego zabrakło posłuszeństwa i karności. W tylnej straży rozrywano tabor i zaczęła się ucieczka bezładna.

Na nieszczęście spostrzegli to Turcy. Tatarzy służący w ich wojsku, rzucili się na tabor i zaczęła się rzeź straszna. Sędziwy, bo 73 letni hetman Żółkiewski widział, że nie już nie uratuje jego i wojska. Nie chciał jednak szukać ratunku w haniebnej ucieczce. Wyspowiadał się, napisał list do żony, pożegnał się z synem jedynakiem i pomimo błagań, aby się ratował, postanowił iść w bój ostatni. Podano mu konia, by uciekał: on zabił konia i z dobytą szablą rzucił się na wroga. Okryty ranami na piersiach i rękach, poległ, a głowę wódz turecki posłał sułtanowi. Tę głowę później za wielką sumę wykupiła rodzina. Syn hetmana, Jan, jakoteż hetman polny Koniecpolski, Kazanowski, Korecki i inni zostali zabrani do niewoli.

Straszna ta klęska (7 października 1620 r.) smutne dalsze miała następstwa. Tatarzy potem wpadli do Rusi Czerwonej i nawet próbowali zdobyć Lwów, ale miasto obronili mieszczanie, szlachta, zakonnicy, a nawet chłopci.

Stanisław Koniecpolski. (Obraz Altomontego).

W następnym roku wojowniczy i okrutny sułtan Osman II zebrał niezmiernie liczne wojska europejskie i azyatyckie, postanowiwszy podbić i Polskę i Austryę. Liczne hordy tatarskie przyłączyły się do niego. Cała armia liczyła około 300,000 ludzi.

Polacy nie stracili jednak odwagi w obec tak strasznego niebezpieczeństwa, ale tym razem lepiej przygotowali się do nieuchronnej wojny. Zebrano 35,000 rycerstwa polskiego i 40,000 zaporoskich Kozaków pod atamanem Konaszewiczem. Naczelne dowództwo objął hetman wielki litewski Jan Karol Chodkiewicz i towarzyszył mu królewicz Władysław.

Rozważny Chodkiewicz, wiedząc, że w otwartem polu trudno będzie mierzyć się z wrogiem, rozłożył się obozem pod Chocimem na prawym brzegu Dniestru. Przy obozie polskim położył się osobnym taborem Konaszewicz z Kozakami.

Tam to z końcem sierpnia i we wrześniu polskie wojsko okryło się nieśmiertelną chwałą. Przez kilka tygodni, Polacy nietylko odpierali mężnie ataki tak przeważającego wroga, ale nawet takie zadawali mu klęski, że coraz to więcej przerzedzały się jego szeregi, i nieraz trwoga powstawała w jego wojsku. Ginęli sławni dowódcy tureccy; ulubieńcowi sułtana Karakaszkowi kula armatnia urwała głowę; krymskiego murzę chwycił arkanem (sznurem) Aleksander Morsztyn i zawlókł go pod nogi hetmana Chodkiewicza.

Sam Chodkiewicz, wycieńczony trudami, wytrwał, dopóki mógł się utrzymać na koniu: ale w końcu uległ chorobie, której długo się nie poddawał. Odebrawszy przysięgę od innych hetmanów, że do ostatniej kropli krwi walczyć będą a oddawszy buławę hetmańską Stanisławowi Lubomirskiemu umarł 24 września 1621.

Straszny szturm przypuścili nieprzyjaciele trzy dni potem, ale znowu z wielkimi stratami odparci, okazali się wreszcie skłonnyimi do zawarcia korzystnego dla Pol-

ski pokoju. Pokój zawarto wtedy, gdy już tylko jedna, ostatnia beczka prochu pozostała w polskim obozie.

Tym sposobem Polacy odparli nawałę turecką już wówczas zagrażającą całej Europie, jedynie swem męstwem, i z pomocą Bożą, bo z bardzo szczupłemi siłami. Sława polskich wojowników rozeszła się po całej Europie, a wielu poetów opiewało w poematach zwycięstwo chocimskie.

Jakie były powody wystąpienia Turków przeciw Polsce? — W którym roku i z jakimi siłami Turcy wyruszyli na wojnę z Polakami? — Opowiedz o bitwie pod Cecorą, i o bohaterskiej śmierci Żółkiewskiego. — Kiedy urządzili Turcy drugą wyprawę? — W jaki sposób przygotowali się Polacy do tej wojny? — Gdzie i kiedy przyszło do rozprawy między wojskami? — Opisz przebieg i wynik bitew pod Chocimem.

9. Unia brzeska (1595).

Odkąd Turcy zajęli Konstantynopol, upadła unia florencka. Sułtanowie rozdawali godności patryarsze; to też patryarchami często zostawali ludzie niegodni. Oderwano się ponownie od Rzymu; biskupstwa sprzedawano za drogie pieniądze. Od r. 1589 powstał też nowy patryarchat w Moskwie, a że carowie moskiewscy ciągle prowadzili wojny z Polską, przeto patryarchowie moskiewscy wpływali na ruskie duchowieństwo w sposób dla Polski nieprzychylny.

Pobożniejsi biskupi ruscy pragnęli się przeto oswobodzić od zależności od obcych patryarchów i stać się, na równi z biskupami polskimi, zależnymi wprost od Rzymu. Gorliwie myśl tę popierał pobożny Zygmunt III a Piotr Skarga słowem i pismem myśl tę rozkrzewił.

Wreszcie metropolita kijowski Michał Rahoza, po kilku wstępnych naradach ze swymi biskupami zwołał zjazd do Brześcia litewskiego w r. 1595 i tam ułożono warunki połączenia się ponownego ścisłego z Kościołem

katolickim. Rusini domagali się tylko, aby im дозволено zatrzymać obrzędy i język wschodni (cerkiewny) w nabożeństwach, jakoteż, ażeby ich biskupi byli równouprawnieni z biskupami polskimi. Wystosowano prośbę do papieża Klemensa VIII i z tym aktem wybrali się do Rzymu biskup łucki Cyryl Terlecki i włodzimirski Hipacy Pociej. Papież przyjął ich radośnie, zgodził się na nich żądania i tym sposobem przyszło do przyjęcia Rusinów na łono Kościoła katolickiego.

Uroczyste ogłoszenie tej Unii duchowieństwu i ludowi ruskiemu nastąpiło w Brześciu w r. 1596.

Nie wszyscy jednak biskupi ruscy przyjęli unię, z tego powodu rozpadli się członkowie kościoła wschodniego w Polsce na unitów i dyzunitów. Doprowadzało to też później do walk pomiędzy jednymi a drugimi. Kozacy zaś pozostali dyzunitami i przyczyniło się to później do podburzania Kozaków przeciw Polakom i wywołania wojen z nimi.

Jakie stosunki panowały w kościele unickim na Rusi? — Jak starano się stosunki te naprawić? — Kiedy i gdzie przyszło do połączenia się kościoła wschodniego na Rusi z Kościołem katolickim? — Jakie były warunki unii brzeskiej? — Czy wszyscy biskupi ruscy przyjęli unię?

10. Św. Jozafat Kuncewicz.

Był wówczas arcybiskupem w Połocku Jozafat Kuncewicz, mąż wielce pobożny i przykładny, gorliwy zwolennik unii. W młodości swej nazywał się Jan, a czując powołanie do stanu duchownego, wstąpił do zakonu Bazylianów w Wilnie i tam przybrał imię zakonne Jozafata. W zakonie odznaczał się taką gorliwością, że zwracał na siebie uwagę swych przełożonych, postępował w godnościach i w końcu został arcybiskupem połockim. Było to stanowisko bardzo zaszczytne, ale i niebezpieczne, bo dyecezya ta sąsiadowała bezpośre-

dnio z państwem moskiewskiem. Po ogłoszeniu unii brzeskiej, Jozafat gorliwie szerzył ją pomiędzy swoim ludem i objeżdżał różne miejscowości, gdzie schizma się szerzyła. Zdarzyło się, że w Witebsku powstały groźne rozruchy dyzunitów przeciw duchowieństwu unickiemu. Jozafat pośpieszył tam mimo odradzań i istotnie znalazł tam śmierć męczeńską. Rozwścieczone tłumy zamordowały swego pasterza okrutnie, ciało jego włożono po ulicach i wrzucono do rzeki Dźwiny. Ale wkrótce opamiętali się ci sami ludzie, którzy zbrodnię popełnili, zwłaszcza kiedy zaczęły się ukazywać cuda nad ciałem św. Męczennika. Wielu przyjęło unię i ze skruczą pokutowało za grzechy. Tym sposobem śmierć męczeńska arcybiskupa przyczyniła się do nawrócenia wielu schizmatyków, a Kościół katolicki zaliczył Jozafata w poczet Świętych Pańskich i przeznaczył go na patrona Rusinom unitom.

Kto to był Jozafat Kuncewicz? — Jakiem zajął się dziełem po ogłoszeniu unii brzeskiej? — Opowiedz o męczeństwie św. Jozafata. — Jakie były skutki męczeństwa św. Jozafata?

11. Warszawa stolicą Polską.

Król Zygmunt przeniósł się ze swym dworem na stałe mieszkanie do Warszawy, już to dlatego, że w tem mieście odbywały się walne sejmy, już też z powodu, że leżało ono więcej w środku kraju i nie tak łatwo było nieprzyjacielowi do niego się dostać. Odtąd już i następcy Zygmunta III rezydowali w Warszawie. Kraków pozostał tylko miejscem koronacyjnem, a Wawel miejscem wiecznego spoczynku królów polskich.

Opowiedz, dlaczego i w jaki sposób stolicę Polski przeniesiono do Warszawy.

12. Ostatnie lata panowania Zygmunta III.

Ostatnie lata panowania Zygmunta III były smutne, jak całe długie jego rządy. Dostrzegał Zygmunt, że miał wiele sposobności do uczynienia Polski krajem potężniejszym niż kiedykolwiek przedtem, a ze sposobności tych nigdy należycie nie korzystał.

Miał może najlepsze chęci, ale nie umiał wielkich planów wykonywać, a co najgorsza, nie umiał pozyskać zaufania i miłości narodu. Był pobożny i miłosierny, w życiu domowem umiarkowany i skromny. Przesiąkły jednak cudzoziemczyzną, zbyt sprzyjał Niemcom. Lubił muzykę, malarstwo, snycerstwo i jubilerstwo i sam oddawał się tym sztukom pięknym. Robił sam zegary, monstrancye i kielichy i nimi obdarzał różne kościoły.

Przed śmiercią jeszcze myślał o Szwecyi i na łożu śmiertelnem mówił: „Szwecyę przekazuję Władysławowi.“

Umarł w zamku w Krakowie d. 30 kwietnia 1602, przeżywszy lat 67.

Był dwa razy żonaty; z pierwszej Anny miał trzy córki i syna Władysława, a z drugiej, Katarzyny, 5 synów i jedną córkę. Z tych 5 synów jeden umarł w niemowlęcym wieku, a trzech poświęciło się stanowi duchownemu; jednym z tych ostatnich był Jan Kazimierz, późniejszy król polski.

Jakiemi były ostatnie lata panowania Zygmunta III? — Dlaczego jego panowanie nie przyniosło Polsce pożytku? — Kiedy i gdzie umarł Zygmunt III? — Ile pozostawił dzieci?

WŁADYSŁAW IV. WAZA.

(1632—1648).

1. Wybór Władysława.

Nadzwyczaj zgodnie odbył się sejm elekcyjny po śmierci Zygmunta III we wrześniu 1632 roku. Cały naród; Polacy, Rusini, Litwini, Kozacy, katolicy i innowiercy z zaufaniem garnęli się do Władysława, syna Zygmunta III. Za życia ojca bowiem jeszcze dał się poznać jako dzielny wojownik w wyprawach przeciw Moskalom i przeciw Turkom, a przy tem wiadano już, że kieruje się sprawiedliwością także w obec innowierców.

Pomimo tego jednak, że tak jednozgodnie go obrano, ułożono dla niego pakta konwenta jeszcze ostrzejsze, aniżeli dla ojca. Musiał on się zgodzić np., że ze swych szczupłych dochodów jeszcze i drugą kwartę poświęci na utrzymanie wojska. Skasowano niektóre podatki szlachty. Król przyrzekł, że nie zawrze żadnego małżeństwa bez wiedzy senatu i sejmu i że bez wiedzy sejmu nie będzie najmował wojsk cudzoziemskich.

Jak się odbył sejm elekcyjny po śmierci Zygmunta III? — Kogo obrano królem i dlaczego? — Do czego zobowiązał się Władysław IV przy zaprzysięganiu paktów konwentów?

2. Wyprawa przeciw Moskwie.

Car Michał Fiedorowicz, dowiedziawszy się o śmierci Zygmunta III, postanowił odzyskać Smoleńsk i wysłał tam wielkie wojsko.

Sejm nie chciał królowi dać na konieczną wyprawę dosyć pieniędzy, obliczając, że wystarczy podwójna kwarta z dochodów królewskich. Król Władysław musiał nawet zastawić koronę ojca swojego za 50,000 złp. i od elektora brandenburskiego otrzymał 90,000 złp., za

WŁADYSŁAW IV. WAZA.

co pozwolił, by nie sam elektor osobiście, tylko zastępcy elektora hołd mu złożyli.

Wyprawiwszy się przeciw Moskalom, Władysław świetnie odnosił zwycięstwa umiejętnem swem kierowaniem wojny. Wysyłając hetmanów Kazanowskiego i Gosiewskiego w różne strony, dowodząc osobiście innymi oddziałami i dzieląc z nimi trudy wojenne, nie tylko uratował Smoleńsk i pobił w kilku potyczkach Moskali, ale nawet zdobywał liczne miasta i twierdze moskiewskie.

Z jakiej przyczyny przyszło do wojny Władysława z Moskwą? — Jakie trudności miał Władysław, wybierając się na wojnę? — Czy miał powodzenie w tej wojnie?

3. Spokój z Moskwą i ze Szwecją.

Car zgnębiony w końcu zawarł korzystny dla Polski pokój w Polanowie, w maju 1634 roku. Polska zyskała dużo ziem i miast znakomitych, jakoteż 200,000 rubli kosztów wojennych: za to jednak Władysław rzekł się swego prawa do korony rosyjskiej.

Król nie chciał rzec się swego prawa do korony szwedzkiej, ale znowu nie znalazł poparcia u sejmu, gdy chciał wojnę Szwecyi wypowiedzieć. Przytem Anglia, Francya i Holandya, starały się dopomóc Szwecyi w jej wojnie z Niemcami i za ich staraniem przyszło do zawarcia rozejmu między Szwecją a Polską na lat 26. Układ zawarto w Sztundorfie we wrześniu 1635 roku.

Kiedy i na jakich warunkach zawarto pokój z Moskwą? — W jaki sposób i kiedy ułożył się Władysław IV ze Szwecją?

4. Cisza w Polsce przed burzą.

Polska mogła teraz używać „lubego pokoju.“ Turcy przygotowywali wprawdzie wyprawę na Polskę, ale dowiedziawszy się o zwycięstwach Władysława w pań-

stwie moskiewskiem, śpiesznie się cofnęli i starali się o zachowanie dobrych stosunków.

W r. 1637 ożenił się król z Cecylią Renatą, siostrą cesarza Ferdynanda III. Tym sposobem tedy i z Austryą Władysław w dobrych był stosunkach.

Nie wyszedł jednak na dobre Polsce ten pokój. Szlachta odwykała od wojny, a za to stawiała się tem samowolniejszą i butniejszą w pokoju. Liczniejsze, niż kiedykolwiek bywały kłótnie katolików z innowiercami; sejmy bywały burzliwe i mało pożytku przynosiły. Wzrastało zamięłowanie do zbytków, a wstręt do rycerskich zatrudnień.

W r. 1644 umarła Cecylia Renata, pozostawiwszy królowi potomka, kilkoletniego Władysława Zygmunta. W r. 1646 ożenił się król z księżniczką francuską, Maryą Gonzaga, z którą go swatano jeszcze przed ożenieniem się jego z Cecylią Renatą.

Nowa królowa była niewiastą słynną z rozumu i charakteru prawie męskiego. Pobudzała ona króla gorąco do czynu. Władysław marzył zawsze o tem, ażeby w związku z innemi mocarstwami urządzić wielką wyprawę przeciw Turkom. Nie chcieli o tem słyszeć Polacy, którzy zasmakowali w „lubym pokoju“. Ale teraz na nowo zachęcony przez małżonkę i spowodowany poselstwem z Wenecyi, które go nakłaniało do wspólnej wyprawy, zaczął myśleć o tem. Sprzyjał tym planom kanclerz koronny Jerzy Ossoliński.

Rozpoczęły się długie tajne narady na dworze królewskim. Zaczęto werbować zaciągi. Król wszedł w umowę z Kozakami. W Warszawie, Lwowie i Krakowie założono arsenały i mnóstwo robotników w nich pracowało.

W końcu przedłożono plany sejmowi. Ale sejm znowu stanowczo się sprzeciwił. Król nie miał odwagi nalegać, bo mu też chodziło o zapewnienie korony jednemu. Nawet i tej nadziei wkrótce musiał się wyrzec, bo synek ten wkrótce umarł, w 8 roku życia.

Tymczasem zbierała się w kraju burza ze strony niespodziewanej zupełnie i wybuchła w straszny sposób w ostatnich latach panowania Władysława IV.

W jaki sposób przyszło do dobrych stosunków z Austrią? — Czy Polsce wyszedł na dobre pokój, który nastąpił? — Z kim ożenił się król Władysław po śmierci pierwszej żony? — Jakie wielkie plany miał Władysław IV? — Czy udało mu się doprowadzić do ich wykonania i co stanęło na przeszkodzie?

5. Stosunki na Ukrainie. Kozacy.

Należące do Polski kraje: Ruś, Podole, Wołyń i Ukraina, ustawicznie były narażone na napady Tatarów i wiele cierpiały przez ich najazdy.

Z tych krajów najmniej zaludnioną była Ukraina. Jeszcze na początku 16 wieku ostatnimi grodami polskimi były Kijów, Brańsk i Bar: dalej zaś ku wschodowi ciągnęły się urodzajne, ale puste stepy.

Po tych stepach waleśali się zbiegowie z Polski, Rusi, Węgier i Wołoszczyzny, a nawet i garstki Tatarów. Nazywano tych zbiegów Kozakami, co w języku tatarskim oznacza ludzi wolnych, ale włóczęgów.

Ażeby rychlej zaludnić te puste ziemie, królowie polscy nadawali ludziom zasłużonym ogromne obszary w owych okolicach. Nowy właściciel, chcąc mieć pożytek z pustej ziemi, ogłaszał zwykle, że ktokolwiek osiadzie na jego gruntach, otrzyma zwolnienie od robót, czyli „pańszczyzny“ na lat 20 lub więcej. To zwolnienie nazywało się „słobodą.“

Wieśniacy ruscy i polscy, dowiadując się o tem, zaczęli się na gruntach tych osiedlać i tym sposobem powstały liczne wsie i miasta. Właściciele pustych dawniej obszarów zaczęli mieć coraz to większe dochody i stawali się najbogatszymi ludźmi w całym państwie. Tym sposobem przyszły do wielkich bogactw i znaczenia polskie i ruskie rody Ostrogskich, Jazłowieckich, Koniecpolskich, Wiśniowieckich, Potockich i innych. Bywały tak bogatymi, że utrzymywały własne wojska i urządzały na własną rękę wyprawy na ziemie tureckie, tatarskie, wołoskie, nawet wtedy, gdy król z tymi krajami utrzymywał pokój.

Wieśniakom także było dobrze do czasu. Ale kiedy zaczęły mijać oznaczone lata „słobody“ i domagano się od nich odrabiania pańszczyzny, zaczęło się tu i owdzie budzić niezadowolenie. Panowie najczęściej sami nie przebywali na Ukrainie, tylko utrzymywali zarządców i ekonomów. A ci zarządcy często uciskali lud wiejski i dopuszczali się gwałtów i nadużyć. Nadto wypuszczano karczmy i młyny w dzierżawę żydom, którzy znowu przez lichwę i żdzierstwo zwiększali niezadowolenie.

Wtedy wielu wieśniaków ukraińskich porzuciło swe siedziby i jako Kozacy włóczędzy szli na wschód. Niektórzy wstępowali do służby wojskowej u starostów królewskich, jako Kozacy grodowi, a inni u możnych panów, jako Kozacy nadworni. Inni udawali się do miejsc zupełnie nieosiedlonych, tworzyli różne gromady jakoby rozbójnicze i napadali nieraz na ziemie tureckie, tatarskie, a nawet i ruskie.

Które kraje należące do Polski najwięcej były narażone na napady Tatarów? — Jakim krajem była Ukraina? — Gdzie Polska miała ostatnie warowne grody? — W jaki sposób królowie polscy starali się zaludnić stepy Ukrainy? — Co to była „słoboda“? —

Opowiedz o wzbogacaniu się pewnych rodów polskich i ruskich i wymień niektóre. — Czy wieśniacy mieli się dobrze i kiedy i z jakiego powodu rozpoczęło się między nimi niezadowolenie? — Co uczynili niezadowoleni wieśniacy?

6. Sicz zaporoska.

Wielu ze zbiegów wieśniaczych, opuścili swe siedziby, osiedlało się w tak zwanych „Dzikich polach“, czyli w Niżu, gdzie już trudno ich było dosięgnąć. Tam gdzie do Dniepru z lewej strony wpada Samara, bardzo obfitująca w ryby, łożysko Dniepru jest bardzo szerokie.

Kozak z Zaporozża.
(Wedle rzeźby Lewandowskiego).

W poprzek tego łożyska znajduje się na dnie rzeki łańcuch skał, które tworzą tak zwane progi Dnieprówą po rusku „porohy“. Za tymi porohami Dniepr dzieli

się na kilka ramion, okalających wielkie ostrowy. Otóż na tych ostrowach Kozacy trudnili się rybołostwem i myślistwem, ale także i rozbojem.

Ponieważ okolice te znajdują się „za porohami“ Dnieprowymi, przeto osiedlających się na owych ostrowach Kozaków zwano „zaporoskimi“. Największy z ostrowów owych nazywał się (i nazywa się do tego czasu) Siczą. To też główny tabor Kozaków tam osiedlony nazywano „Siczą zaporoską“.

Z czasem Sicz otoczono wałami i dębowymi ostrokołami zaopatrzonymi w drewniane baszty. Tabor Kozaków zwano „koszem“; dowódcę atamanem koszowym.

Kozacy ci zrywali z całym światem, żyli w stanie bezzennym i własność u nich była wspólną.

Gdzie osiedlali się wieśniacy, którzy opuszczali dobra ukraińskie? — Skąd wzięła się nazwa Kozaków „zaporoskich?“ — Co to była „Sicz zaporoska?“ — Jakie życie prowadzili Kozacy zaporoscy?

7. Pierwsze bunt Kozaków.

Kozacy wyćwiczeni w częstych zapasach wojennych z Tatarami i Turkami, oddawali Polsce nieraz znaczne usługi w wojnach. Dlatego zapewniano im nieraz swobody, ażeby za to służyli Rzeczypospolitej, i przyczyniano się do wzrostu ich potęgi.

Ale Turcy i Tatarzy nieraz odwrotnie mścili się na Polsce za swawole i łupieztwa Kozaków w czasach, gdy Polska utrzymywała z nimi pokój. Trzeba było tedy koniecznie zaprowadzić jakiś porządek.

Już Stefan Batory starał się zrobić z Kozaków regularne płatne wojsko. Zygmunt III wprowadził w czyn te pierwsze próby i w r. 1590 na sejmie polecono wpisać Kozaków zaporoskich w rejestr żołnierski. Zowano ich odtąd rejestrowymi, płacono im żołd, ale zarazem

zabroniono urządzać wyprawy na Turków i Tatarów na własną rękę, bez zezwolenia Rzeczypospolitej.

Nie umieli oni już jednak żyć bez wojen i rabunków. Ostro zostali parę razy ukarani za samowolne wyprawy na Turków i Tatarów gdyż inaczej groziłyby Polsce wojny i zerwanie zawartych pokojów w czasach, kiedy byłyby najniebezpieczniejsze.

Wtedy Kozacy zaczęli napadać na dobra ruskich panów ukraińnych. Za pozór im służyły to krzywdy dawniej doznawane przez nich samych, to krzywdy włościan w owych dobrach, których za braci swych uważali. Przy tem zaś duchowieństwo prawosławne ich podżegało, bo mu solą w oku była unia Rusi z Kościołem katolickim. Kozakom zaczęła się też podobać rola obrońców prawosławia.

Ażeby mieć lepszy nadzór nad Kozakami, zbudowano z polecenia rządu polskiego w początkach panowania Władysława IV twierdzę Kudak, zaopatrzoną ją w działa, i z niej pilnowano Kozaków.

Ale to Kozakom się nie podobało. Zburzyli twierdzę i jej załogę w pień wycięli. Oburzony sejm polski wtedy kazał odbudować i lepiej zaopatrzyć twierdzę, a przeciw Kozakom uchwalono ostrą konstytucję i odebrano im wszelkie przywileje. Sześć tysięcy zapisanych w rejestr Kozaków miało odtąd być pod rozkazami komisarza królewskiego, a reszta miała wrócić do swoich panów, zostać chłopami.

Zaczęły się wtedy przygotowania do wielkiego buntu Kozaków. Otrzymali oni też w tym czasie bardzo zdolnego wodza, Bohdana Chmielnickiego.

Czy uganianie się Kozaków za Turkami i Tatarami przynosiło korzyści Polsce? — Kto pierwszy starał się uporządkować stosunki między Kozakami? — W jaki sposób za Zygmunta III ich zorganizowano? — Czy po tem zorganizowaniu już zachowywali się spokojnie? — Co spowodowało, że zaczęli napadać na panów ukraińskich? — Kto jeszcze podlegał ich do tego? — Co uczyniono, aby mieć lepszy nadzór nad Kozakami? — Jak postąpili Kozacy? — Jak ukarano Kozaków?

8. Bohdan Chmielnicki.

Ojciec Bohdana Chmielnickiego, Michał, był niegdyś rządcą dóbr na dworze Stanisława Żółkiewskiego i brał z nim udział w różnych bitwach. Poległ pod Cecorą, a tam też Bohdan dostał się do niewoli tatarskiej. W czasie niewoli przyuczył się po turecku i po tatarsku. Powróciwszy z niewoli, gospodarował na slobodzie, w Subotowie należącym do ojca jego. Tam wszedł w spór ze swym sąsiadem, podstarościm czehryńskim Czaplińskim, który mu zabrał posiadłość i żonę. Chmielnicki skarżył się przed różnymi sądami, nawet przed królem, ale nie umiano mu wymierzyć sprawiedliwości.

Zamianowany przez króla pisarzem kozackim, Chmielnicki udał się do Zaporozców. Tam znalazł setki i tysiące takich, którzy skarżyli się na krzywdy doznane lub srogie obchodzenie się panów ruskich z włościanami. Opowiadał im o tem, na co patrzył w Polsce, że król ma najlepsze zamiary, ale panowie polscy i ruscy nie dopuszczają, by je wykonał. Zachęcał, ażeby krwawo zemścić się na panach ruskich i znajdował posłuch, kiedy wykazywał, że będzie można tego dokonać przy pomocy Tatarów. Wysłany do nich, zawarł z nimi przymierze i wkrótce rozpoczął wojnę.

Kto to był Bohdan Chmielnicki i gdzie spędził młode lata? — Co go spotkało na jego slobodzie? — W jaki sposób dostał się do Zaporozców? — Jaką czynność rozpoczął między Kozakami?

Bohdan Chmielnicki.
(*Szttych Wilhelma Hondiusa*).

9. Klęski zadane przez Kozaków. Śmierć króla.

Rozpoczęła się ta straszna wojna kozacka z wiosną r. 1648. Kiedy rozeszła się wieść o tem, że Kozacy wraz z Tatarami ukazują się blisko granicy, król Władysław chciał wysłać komisarzy do zbadania ich skarg i ułożenia się z nimi. Ale hetman wielki koronny Mikołaj Potocki mimo zakazu króla podążył z wojskiem na Ukrainę. Syn jego Stefan, wyruszył najprzód z 6000 ludzi, między którymi tylko 1500 było Polaków, a reszta Kozaków rejestrowanych i dragonów ruskich. Pod Żółtymi Wodami, na wschód od Kudaku spotkał Chmielnickiego i Tatarów. Kozacy jego przeszli na stronę Chmielnickiego. Przyszło do bitwy, Stefan Potocki poległ i całe jego wojsko zginęło lub dostało się do niewoli.

Tam dostał się do niewoli tatarskiej także sławny później Stefan Czarniecki.

Rozzuchwalony łatwem zwycięstwem Chmielnicki, wyruszył przeciw hetmanowi i pod Korsuniem wydał mu bitwę i zadał najzupełniejszą klęskę. Hetman wielki koronny Mikołaj Potocki i hetman polny Kalinowski, dostali się do niewoli.

Na domiar nieszczęścia król, dążąc z Litwy do Polski, zachorował niebezpiecznie w Mereczu i umarł tamże 21 maja 1648. Polska została bez wojska, bez hetmanów i bez króla!

Chmielnicki tymczasem ciągnął z Tatarami, którymi dowodził Tuhaj bej, do Polski. Nie wiedząc jeszcze o śmierci króla, wysłał do niego list z zapewnieniem, że nie walczy przeciw niemu ani Rzeczypospolitej, tylko z możnymi panami, krzywdzącymi Kozaków. Tłumy

wieśniaków ukraińskich łączyły się do niego plądrując dwory i wyrzynając szlachtę.

Nieopisany strach padł na Polskę. Jedni radzili próbować układów, a inni domagali się, aby najprzód

Chan tatarski w stroju bojowym.

Wedle współczesnego sztychu niemieckiego J. Sandrarta.

buntowników ukarać, a potem dopiero z nimi się ułożyć. Na czele tych ostatnich stał najmężniejszy podówczas

i najzdolniejszy księżę Jeremi Wiśniowiecki. Posiadał on też najrozleglejsze dobra na Rusi, a jego jedyne go obawiali się Kozacy. Obok tego bowiem, że bardzo dzielnym był wodzem i nieustraszoną wojownikiem, był także nieubłagany dla buntowników i srogo umiał karać.

Ale nie usłuchano go na nieszczęście, choć on jeden może byłby zdolny kraj uratować. Postanowiono próbować układów, ale równocześnie ogłoszono pospolite ruszenie i dowództwo powierzono nie Wiśniowieckiemu, tylko trzem tak zwanym regimentarzom, ludziom najzupełniej niezdolnym. Byli nimi stary Dominik Zasławski, który nigdy nie wojował, młody i niedoświadczony Aleksander Koniecpolski i uczony, ale nie wojowniczy Ostroróg. Wyśmiali ich Kozacy, zwąc ich: peryna, detyna i łatyna (pierzyna, dziecina, łacina).

Ci wyruszyli z 40,000 szlachty przeciw Kozakom i doszli do Konstantynowa. Kozacy stali pod Piławcami, niedaleko od nich. Kiedy regimentarze dowiedzieli się, że Tatarzy nadciągają z pomocą Kozakom, sami sromotnie uciekli, a za nimi uciekło też wojsko! Obóz zaś, obficie zaopatrzony, dostał się w ręce Kozaków. Podobną hańbą nigdy przedtem nie okryli się Polacy, to też wypadek ten nazwano słusznie „sromem piławickim“.

W którym roku rozpoczęła się wojna kozacka? — Kto wybrał się przeciw nadciągającym Kozakom? — Gdzie przyszło do pierwszej bitwy i jaki był jej wynik? — Gdzie stoczono drugą bitwę i z jakim skutkiem? — Kiedy umarł król Władysław IV? — Co uczynił Chmielnicki po swych zwycięstwach? — Jak odbywały się narady pomiędzy zagrożonymi panami polskimi i co uchwalono? — Opowiedz o wyprawie regimentarzy przeciw Kozakom.

10. Obrona Lwowa.

Niszcząc i mordując, Kozacy i Tatarzy posuwali się w głąb kraju i zbliżali się ku Lwowu.

We Lwowie tymczasem gromadziła się szlachta i przybył także tam wielbiony przez naród Jeremi Wiśniowiecki. Lwowianie znosili pieniądze i kosztowności na obronę Rzeczypospolitej i miasta, a w tydzień zebrali 1,300,000 złp. Jeremi jednak osądził, że lepiej będzie, jeżeli on z wojskiem w mieście się nie zamknie, bo więcej będzie mógł zdziałać, gdy zagrodzi w innych miejscach drogę Kozakom. Wyszedł tedy z szczupłą swą garstką ze Lwowa i w mieście pozostało nie więcej niż 2,000 obrońców, kiedy 200,000 Kozaków i Tatarów nadeszło, by je zająć. Pomimo tego postanowiono się bronić, spalwszy przedmieścia. Dowodził Krzysztof Arciszewski i pod jego rozkazami wytrzymało dwutygodniowe straszne oblężenie i odparto dwa wielkie szturmy, w czasie których dodało otuchę obrońcom pojawienie się w chmurach błogosławionego Jana z Dukli z rękami złożonemi do modlitwy, które wojownicy z uniesieniem widzieli. Wreszcie Chmielnicki odstąpił, zadowolniwszy się znacznym okupem i ruszył pod twierdzę Zamość. Lwów dużo poniósł strat w posiadłościach i ludziach, ale obrona ta należy do najpiękniejszych kart w dziejach miasta.

Co działo się tymczasem we Lwowie zagrożonym przez Kozaków? — W jaki sposób Lwów się obronił?

JAN II. KAZIMIERZ WAZA.

(1648—1668).

1. Elekcya Jana Kazimierza.

Straszne niebezpieczeństwo grożące krajowi ze strony Kozaków, przyspieszyło elekcję króla. Wybrano nim jednomyślnie Jana Kazimierza, przyrodniego brata Władysława IV, na sejmie elekcyjnym w październiku

JAN KAZIMIERZ.

1648 r. Przysłał na tę elekcję list także Chmielnicki. Ciągłe on utrzymywał, że nie z królem i z Rzeczpospolitą walczył tylko z możnymi panami, i że z prawowitym królem chętnie wejdzie w układy. Radził w tym liście także obrać Jana Kazimierza.

Jan Kazimierz był jednym z synów Zygmunta III i drugiej żony Katarzyny. Za życia Władysława IV, przebywał dużo za granicą, pomagał cesarzowi niemieckiemu w jego wyprawach i odbywał dalekie podróże. W jednej z takich podróży okrętem, kiedy burza zapędziła go na wybrzeża Francyi, aresztowano go, jako podejrzanego, że zamierza pomagać Hiszpanii w wojnie z Francją. Trzymano go w więzieniu blisko 2 lata. W r. 1640 wypuszczono go z więzienia. Udał się potem do Rzymu. Tam w r. 1643 wstąpił do zakonu OO. Jezuitów, a w r. 1645 został kardynałem. Po śmierci Władysława IV Papież uwolnił go od ślubów kościelnych, ażeby mógł objąć tron polski.

Rozpoczęło się tedy panowanie Jana Kazimierza, najburzliwsze ze wszystkich, zapełnione wojnami zewnętrznymi i domowemi.

Na razie jednak pozbyto się nawały kozackiej. Chmielnicki kazał w swym obozie uroczyście obchodzić wybór Jana Kazimierza i kiedy przybył do niego poseł królewski, Śmiarkowski, list przyjął z szacunkiem, ucałował pieczęcie i zapewniał, że wolę królewską uszanuje. Przyrzeczono Kozakom przywrócenie hetmaństwa i praw dawnych, a szczegóły mieli później ułożyć komisarze królewscy, gdy Chmielnicki ustąpi z Polski. Nałożywszy na Zamość 20,000 złp. okupu, Chmielnicki istotnie powrócił na Ukrainę.

Koronacya Jana Kazimierza odbyła się bez przepychu w styczniu 1649 r., a z polecenia sejmu koronacyjnego, król ożenił się, za dyspensą Papieża, z wdową po swym bracie, Maryą Ludwiką.

Kogo wybrano następcą Władysława IV? — Kim był Jan Kazimierz? — Co wiesz o jego losach przed wstąpieniem na tron? — Jak Chmielnicki zachował się w obec wyboru Jana Kazimierza? — Kiedy odbyła się koronacya Jana Kazimierza? — Z kim król się ożenił?

2. Nowe wojny kozackie.

Komisarze królewscy udali się do Chmielnickiego, ażeby ułożyć się o to, w jakim stosunku Kozaczyna będzie do Polski. Przynieśli mu nawet buławę hetmańską. Ale Chmielnicki stał się niezmiernie dumnym i stawiał warunki, których niepodobna było przyjąć bez upokorzenia. Występował teraz już jako „obrońca prawosławia.“

Wojna stała się nieuchronną. Król zwołał pospolite ruszenie. Nim ono jednak się zebrało, sławny i groźny dla Kozaków Jeremi Wiśniowiecki wyruszył w 11,000 wojska przeciw Kozakom i oczekiwał ich w Zbarażu (w czerwcu 1649).

Tam otoczyło go 300,000 Kozaków i Tatarów. Takiej potężnej liczbie jednakowoż oparli się nasi z nadzwyczajnem męstwem. Przez 6 tygodni wytrzymali 20 szturmów i nie poddali się. Przesławną tę obronę Zbaraża opisał ślicznie nasz powieściopisarz Henryk Sienkiewicz w powieści p. t. „Ogniem i mieczem“.

Król tymczasem, zdoławszy zebrać ledwie 20,000 wojska, zbliżył się i został otoczony przez Kozaków i Tatarów pod Zborowem. Cały dzień aż do nocy trwała bitwa. Król w nocy leżąc krzyżem przed obrazem Najświętszej Panny, błagał o ratunek.

Bóg też zesłał ratunek. Tatarzy okazali się skłonnyymi do układów i zmusili także Kozaków do ugody.

Ale niedługo trwał pokój, bo ani Kozacy, ani Polacy nie byli zadowoleni z jego warunków. Chmielnicki przygotowywał nową wyprawę, a Polacy postanowili go uprzeczyć.

Tym razem radzono na sejmie z szczególną zgodą, a na wojnę zebrało się 100,000 wojska. Ojciec św. dowiedziawszy się o wojnie ze schizmatykami, przysłał królowi sztandar poświęcony, a całemu wojsku błogosławieństwo.

W końcu czerwca 1651 roku stanęły naprzeciw sobie wojska, najliczniejsze w 17 wieku, pod Beresteczkiem na Wołyniu. Kozaków i Tatarów było 300,000. Polakami dowodził sam król z nadzwyczajnem męstwem i znajomością sztuki wojennej; obok niego dowodzili uwolnieni z niewoli hetmani Potocki i Kalinowski, oraz książę Jeremi Wiśniowiecki. Bitwa trwała trzy dni, tylko w nocy przerywana. W końcu książę Jeremi odciął Kozaków od Tatarów, ci ostatni pierzchnęli i Polacy niezmierne odnieśli zwycięstwo.

Chmielnicki podążył za chanem tatarskim, ale ten rozwścieczony kazał go przywiązać do konia i uwiózł ze sobą.

Ale i teraz nie skorzystano ze świetnego zwycięstwa i mimo prośb króla i hetmanów, nie ścigano Kozaków, aby ich do reszty pokonać. Za namową kilku burzycieli, jak np. Hieronima Radziejowskiego, szlachta rozjechała się do domów. Tylko obaj hetmani z zaciężnem wojskiem ruszyli na Ukrainę i odzyskali Kijów. Chmielnicki upokorzony upadł do nóg i bił czołem przed zwyciężonym niegdyś w bitwie korsuńskiej Potockim.

Zawarto układ w Białej Cerkwi i ograniczono w nim swobody kozackie.

Niezadowoleni z tej ugody byli Kozacy i dużo z nich, mając wrócić pod zwierzchnictwo dawnych panów, wynosiło się za Dniepr, w kraj moskiewski, gdzie nowe zakładano dla nich slobody.

Jaki był skutek wyprawy komisarzy królewskich do Chmielnickiego? — Jak przygotowano się do nieuchronnej wojny? — Opowiedz o obronie Zbaraża przez Wiśniowieckiego. — Opowiedz o wyprawie króla do Zborowa. — Jakim sposobem przyszło do pozbycia się Kozaków? — Czy pokój był trwały? — Czy do nowej wojny lepiej przygotowano się w Polsce? — Opowiedz o bitwie pod Beresteczkiem. — Czy skorzystano ze zwycięstwa? — Gdzie i kiedy zawarto układ z Kozakami? — Czy Kozacy zadowoleni byli z układu?

3. „Liberum veto.”

Niezmiernie smutne wydarzenie w następnym roku (1652) na sejmie w Warszawie stało się powodem całego szeregu nieszczęść, a może nawet upadku Rzeczypospolitej.

Na sejmie tym chodziło o zatwierdzenie ugody Białocerkiewskiej. Sejm był burzliwy, robiono różne zarzuty królowi, a Hieronima Radziejowskiego za różne przestępstwa i za zbrojny napad w Warszawie skazano na pozbawienie czci (infamię) i na śmierć. Pomimo grożących jeszcze wojen, przeciwnicy króla pragnęli rozzerwać sejm.

Przy końcu obrad, kiedy jeszcze chodziło o przedłużenie sejmu ponad termin sześcioniedzielny, poseł z Upity na Żmudzi, Władysław Siciński, przerwał narady i zawołał: „Veto!” (nie pozwalam!) poczem wyszedł z izby. Podobno namówił go do tego książę Janusz Radziwiłł.

Rozdrażniona szlachta oświadczyła, że nie wolno obradować dalej, dopóki Siciński nie wróci. Szukano go, ale znikł bez wieści. Sejm rozszedł się na niczem.

Odtąd sposób zrywania sejmów przez jednego posła wszedł w zwyczaj na nieszczęście Rzeczypospolitej. Szlachta trzymała się, jako przywileju, prawa tak zwanego „liberum veto“ (dowolnego niepozwalania), wskutek tego często ważne sejmy zrywali różni burzyciele.

Sicińskiego, który ten zwyczaj wprowadził, wedle podania ludowego spotkała straszna kara. Został zabity od pioruna. Zwłoki jego, poniewierane przez lud, proboszcz w Upicie złożył w osobnej szafie; podobno dotychczas przechowują się w całości.

Nad czem radzono na sejmie w r. 1652? — Czy radzono zgodnie? — W jaki sposób przyszło do zerwania sejmu? — Jak się nazywało to zrywanie sejmu? — Jaka kara spotkała Sicińskiego?

4. Dalsze utarczki z Kozakami.

Chmielnicki nie mógł wprawdzie marzyć o tem, aby Ruś zagarnąć, ale zachciało mu się przynajmniej zdobyć Mołdawię. Wyprawił się do tego kraju w r. 1652. Pod Batohem nad rzeką Bohem pobił na głowę hetmana Kalinowskiego, który mu zastąpił drogę. Poległ tam Kalinowski i Marek Sobieski, starszy brat późniejszego króla Jana. Połowa wojska poległa, a połowa dostała się do niewoli Tatarów.

Król zebrał 60,000 rycerstwa i wyruszył w pole. Otoczony przez nieprzyjaciela, okopał się obozem pod Zwańcem (nad Dniestrem, pomiędzy Kamieńcem a Chocimem). Na szczęście udało się zawrzeć ugodę z Tatarami. Chmielnicki, opuszczony, poddał się z całą Kozaczą Moskwie w r. 1654.

Skutki wojen kozackich były straszne dla Polski, ale i dla Kozaków. Na Rusi Tatarzy niesłychane zarządzili spustoszenia; wielkie majątki panów ruskich

zostały zniszczone, ich skarby poszły na koszt wojny, wielu zubożało zupełnie. (Tak np. ród bohaterskiego księcia Jeremiego Wiśniowieckiego, który umarł już w r. 1651). Kozacy zaś dostali się pod panowanie Moskali, którzy zdeptali ich swobody i knutem nauczyli ich posłuszeństwa.

Jakie nowe plany powziął Chmielnicki? — Gdzie i kiedy przyszło do bitwy z polskim wojskiem? — Jaki był jej wynik? — Opowiedz o wyprawie króla i jej zakończeniu. — Co uczynił Chmielnicki po tem niepowodzeniu? — Jakie były skutki wojen kozackich dla Polski? — Jakie były skutki tych wojen dla Kozaków?

5. Wojna z Moskalami.

Wojny Polski z Kozakami wyszły tylko na korzyść Moskwy, która rozpoczęła teraz wojnę z Polakami na Ukrainie i Litwie. Polacy zwrócili się przeciw nowemu wrogowi, który zabrał dużo miast nadgranicznych (1655). Odzyskali niektóre z nich w szeregu potyczek hetmani Stanisław Rewera Potocki i Lanckoroński, jakoteż hetman wielki litewski Janusz Radziwiłł. Także sławny później Stefan Czarniecki tu zaczął się już odznaczać, idąc w przedniej straży polskich hetmanów. Pod Ochmatowem na Ukrainie, Stanisław Rewera Potocki zadał wielką klęskę Moskalom. Ale równocześnie spadło na Polskę nowe nieszczęście: wojna ze Szwedami. Zawarto przeto z Moskalami rozejm tymczasowy.

Na czyją korzyść wypadły wojny Kozaków z Polakami? — Czy Polacy mieli powodzenie w wojnie z Moskalami? — Dlaczego zawarto rozejm z Moskwą?

6. Szwedzi wkraczają do Polski.

W Szwecyi po śmierci Gustawa Adolfa (1632) wstąpiła na tron jego córka Krystyna, a ta w r. 1654 zrzekła się korony na rzecz ciotecznego brata swego Karola X Gustawa.

Na dwór tego króla przybył wygnany z Polski wicherzyciel Hieronim Radziejowski. Zdrajca ten nakłaniał Karola X, ażeby skorzystał z nieszczęść, jakie spadły na Polskę, i aby wypowiedział jej wojnę.

Karol X chętnie rad tych słuchał, tem bardziej, że Jan Kazimierz, sam roszczać pretensye do tronu szwedzkiego, nie uznał go za króla.

W roku 1655 dwie armie szwedzkie wkroczyły do Wielkopolski i na Litwę. Na nieszczęście zdrajców było więcej. Wielkopolanie w pierwszej chwili zwołali popolite ruszenie przeciw najeźdźcy, ale za namową Radziejowskiego i Krzysztofa Opalińskiego poddali się jemu. Nadto wielki hetman litewski, książę Radziwiłł, dumny pan, marzący dla siebie o koronie litewskiej, również okazał się zdrajcą. Poddął się Karolowi, sądząc, że z rąk jego otrzyma koronę.

Wojska szwedzkie bez walki zajęły Warszawę i podążyły pod Kraków. Stefan Czarniecki dzielnie bronił ze szczupłemi wojskami tej starej stolicy polskiej od 15 września do 17 października, ale w końcu musiał się poddać, gdy kwarciane chorągwie pod innymi dowódcami (także Jana Sobieskiego) się poddały. Zawarował sobie jednak całość miasta, klasztorów, kościołów i akademii, a dla swej załogi honorowe wyjście z miasta.

Równocześnie Moskale plądrowali Litwę, Chmielnicki Ruś, elektor brandenburski kusił się o Prusy: prawdziwy „potop“ zalał Polskę. Król, królowa i garstka wiernych senatorów, szukali schronienia na Szlązku.

Kto panował wówczas w Szwecyi? — Kto nakłonił Karola X do wypowiedzenia wojny Polsce? — W którym roku wkroczyli Szwedzi do Polski? — Jakich sprzymierzeńców zyskał Karol X wkroczywszy do Polski? — Opowiedz o zajęciu Warszawy i zdobyciu Krakowa. — Jakie inne wojny równocześnie groziły Polsce? — Co uczynił król Jan Kazimierz?

7. Karol X w katedrze krakowskiej.

Zdobywszy Kraków, Karol Gustaw zwiedzał katedrę krakowską i znajdujące się w niej grobowce królów polskich. Oprowadzał go kanonik Szymon Starowolski.

Król, jako luteranin, nie zdjął nawet czapki w kościele. Kiedy przyszedli do grobowca Władysława Łokietka, rzekł kanonik: „Tu leży król, który trzy razy wygnany, trzy razy powrócił i ostatecznie na tronie się utrzymał.“ Na to król: „ale wasz Jan Kazimierz już nie wróci.“ Kanonik odrzekł spokojnie: „Najjaśniejszy panie, szczęście zmienne, ale Bóg wszechmocny.“ To poruszyło sumienie najezdźcy, bo zaraz zdjął czapkę i zachowywał się przyzwoicie.

Opowiedz o odwiedzinach króla szwedzkiego w katedrze krakowskiej.

8. Obrona Częstochowy.

Karol Gustaw, wkraczając do Polski, ogłaszał, że nie prowadzi wojny z narodem polskim, tylko z Janem Kazimierzem i że w obec narodu jak najlepsze ma zamiary. Ale kiedy Szwedzi kraj zajęli, to wkrótce zaczęli go łupić, kościoły odzierać, księży zabijać. Polakom wtedy utworzyły się oczy i zaczęli się odwracać od króla szwedzkiego, któremu przedtem ochotnie się poddawali. Modlili się gorąco o uratowanie kraju i o powrót Jana Kazimierza.

Bóg im też zesłał cudowną pomoc. Kiedy 9,000 Szwedów pod dowództwem Millera oblegało Jasną Górę w Częstochowie, łakomiąc się na skarby klasztoru, ksiądz Augustyn Kordecki, przeor OO. Paulinów, postanowił nie poddać się. Ożywiony nadzieją, że Matka Boska nie dozwoli wziąć Swojej stolicy w Polsce, stawiał mężny opór. Schroniła się tam szlachta z rodzinami,

ufna w opiekę Matki Bożej; było razem około 400 zdolnych do broni ludzi, nad którymi objął dowództwo Stefan Zamoyski. Kordecki trwożliwszym dodawał du-

Obrona Częstochowy.

cha, śmielszych zagrzewał do wytrwania. W sam dzień Niepokalanego Poczęcia N. M. P. (1655) Szwedzi przypuścili szturm straszny: nie przerwano jednak na-

bożeństwa, a procesya szła naokoło kościoła, choć ludziom kule świstały koło głowy. Nic się też nikomu nie stało.

Oblężenie trwało 5 tygodni, a kule szwedzkie często odbijały się o mury i zabijały Szwedów. Sami Szwedzi widzieli cudowne objawianie się Najświętszej Panny osłaniającej Jasną Górę. W dzień Bożego Narodzenia jeszcze straszniejszy szturm Szwedzi przypuścili; najcięższe ich działo roztrzaskało się jednak od własnej ich kuli. Nazajutrz Polacy na cześć św. Szczepana strzelali z armat. Szwedzi stąd wniesli, że Polacy mają jeszcze wielkie zapasy prochu i odstąpili od oblężenia. Radość na Jasnej Górze była niezmierna, wszyscy błogosławili ks. Kordeckiego i odprawiono uroczyste dziękczynne nabożeństwo.

Jakie zapewnienie dawał król szwedzki Polakom, gdy wkra-
czał do Polski? — W jaki sposób postępowali jego żołnierze? —
Jaki klasztor postanowili zdobyć Szwedzi? — Pod czyjem dowódz-
twem oblegli Jasną Górę? — Kto w klasztorze był przeorem? —
Co uczynił ks. Kordecki w obec napaści szwedzkiej? — Ile tam by-
ło ludzi zdolnych do broni? — Kiedy przypuścili Szwedzi pierwszy
szturm? — Opowiedz, w jaki cudowny sposób klasztor się obronił.

9. Śluby Jana Kazimierza.

Wiadomość o cudownej obronie Częstochowy roze-
szła się szybko i wywarła zbawienny wpływ na naród.

Zaraz po odstąpieniu Szwedów z pod Częstochowy
obaj hetmani koronni, Potocki i Lanckoroński zawiązali
w Tyszowcach słynny akt konfederacyi, to jest związku
zawartego pod przysięgą, celem bronięcia wiary i oj-
czyzny. Do konfederacyi tej naród szybko przystępował.
Nie tylko szlachta, ale i mieszczańie, włościanie, górale
chwycili za broń; rozpoczęła się walka narodowa.

Jan Kazimierz przybył też do Polski, a że Kraków
i Warszawa były w ręku wroga, przeto udał się do

wiernego mu Lwowa. Tam obmyślono środki obrony. Wodzem ustanowiono Stefana Czarnieckiego. Dnia 1 kwietnia zaś król w lwowskiej katedrze przed wielkim ołtarzem oddał siebie i kraj pod opiekę Najświętszej Panny, a zarazem złożył uroczyste śluby, że zaopiekuje się stanem włościańskim.

Nuncyusz papieżki włożył na obraz Matki Boskiej królewską koronę i odtąd cały naród polski czczył Najśw. Pannę jako „Królowę Korony Polskiej“.

Jaki wpływ na naród miała obrona Częstochowy? — Kto i gdzie zawiązał konfederacyę celem bronięcia ojczyzny? — Co uczynił król? — Kogo obrano naczelnym wodzem? — Jaka piękna i ważna ceremonia odbyła się w lwowskiej katedrze 1 kwietnia 1656?

10. Wygnanie Szwedów z Polski.

Naród, przejrzawszy, w różnych stronach kraju teraz powracał do prawego króla i zrywał się, aby napędzić Szwedów. Trudne to bardzo było jeszcze zadanie, bo w obec potężnych regularnych wojsk szwedzkich, szczupłe garstki polskich żołnierzy nie wiele mogły zdziałać. Ale nużono w różnych stronach nieprzyjaciela podjazdowymi napadami. Tu uwijał się Jerzy Lubomirski z góralami, owdzie Stanisław Rewera Potocki, gdzieindziej Paweł Sapięha lub Wincenty Gosiewski, albo nieznużony Krzysztof Żegota. Ale najwięcej odznaczył się Stefan Czarniecki, który, prawie niewidzialny dla nieprzyjaciela, szedł w ślad za główną jego cofającą się armią. Niespodzianie napadał to z boków, to z tyłu na mniejsze oddziały i zniósłszy je, znowu znikał, tak, że król Gustaw z rozpaczą wołał: „Ten Czarniecki nie wybije, ale wykradnie mi wojsko!“

Wprawdzie odniósł jeszcze jedno walne zwycięstwo Karol Gustaw w trzydniowej bitwie pod Warszawą, ale

STEFAN CZARNIECKI.
(Wedle współczesnego obrazu olejnego).

nie wiele mu to już przyniosło korzyści. Jan Kazimierz wdał się w układy ze sąsiadami. Przyrzekł mu pomoc cesarz austriacki; z Moskwą zawarł pokój; z Danią traktat wzajemnego wspierania się przeciw Szwecyi.

Karol Gustaw natomiast sprzymierzył się z księciem siedmiogrodzkim Jerzym Rakoczym, który wpadł na Ruś Czerwoną i dotarł aż do Krakowa. Ale sam Karol Gustaw musiał śpiesznie zwrócić się do obrony własnego kraju, bo mu wojnę wypowiedziała Dania, — a Rakoczego wyparli z kraju Jerzy Lubomirski, Stefan Czarniecki i Paweł Sapieha. Sułtan turecki pozbawił Rakoczego księstwa za ten zuchwały najazd na Polskę.

Teraz mogli Polacy wystąpić zaczepnie przeciw Szwecyi. W r. 1657 Czarniecki wyruszył na pomoc Danii przeciw Szwedom i w następnym roku walczył także w Danii i w szwedzkim Pomorzu. Jazda polska tam dokonywała cudów waleczności i nieśmiertelną okryła się sławą: pod wodzą Czarnieckiego wpław przeprawiła się przez cieśninę morską i zdobyła wyspę Alsen (w listopadzie 1658). Podobnie w r. 1659 Kazimierz Piasoczyński przepłynął konno cieśninę Bełt i zdobył wyspę Fionią, ale sam zginął przy przeprawie.

Polska tymczasem wplątała się w nową wojnę z Moskwą. Król Karol Gustaw umarł, a za wpływem Francyi zawarła Polska ze Szwecyą wieczysty pokój w Oliwie d. 3 maja 1660 r. Jan Kazimierz zrzekł się prawa do korony szwedzkiej, a Polska odstąpiła Szwecyi Inflanty do rzeki Dźwiny.

Opowiedz o porwaniu się narodu w celu wypędzenia Szwedów. — Wymień główniejszych dowódców. — Jakich sprzymierzeńców zyskał Jan Kazimierz? — Co uczynił Karol Gustaw i jaki był wynik? — Czy Czarniecki zadowolnił się wypędzeniem Szwedów z kraju? — Jak odznaczył się w Danii? — Kto jeszcze tam się odznaczył? — Kiedy i na jakich warunkach zawarto pokój z Szwecją?

Stefan Czarniecki przepływa odnogę morską r. 1658.
(Rysunek Juliusza Kossaka).

11. Nowa wojna z Moskwą.

Po śmierci Bohdana Chmielnickiego, nowy hetman kozacki Jan Wyhowski przekonał się, że Moskale nie-szczere mają zamiary w obec Kozaków i poddał się znowu Polsce. Pozyskał podobne warunki, jak niegdyś Litwini w unii lubelskiej. Na czele kozaczyzny miał stać hetman wolno obierany; przy nim pełnili urzędy osobny marszałek, kanclerz i podskarbi. Dyżunitom czyli prawosławnym przyznano te same prawa, co unitom.

Moskale, nie chcąc wypuścić z rąk kozaczyzny, wywołali bunt przeciw Wyhowskiemu i sami rozpoczęli wojnę z Polską. Było to w r. 1658. W r. 1659 Wyhowski z pomocą Polaków pobił Rosyan pod Konotopem. Kozacy jednak zbuntowali się i obrali hetmanem Jerzego Chmielnickiego, który poddał się Rosyi. Ale Rosyanie, kilkakrotnie pobici przez Polaków, zwłaszcza pod Lachowicami i pod Cudnowem, stracili znowu zaufanie u Kozaków. Jerzy Chmielnicki uznał władzę Rzeczypospolitej w r. 1660. Rosyanie w r. 1661 prosili sami o pokój. Dopiero jednak w r. 1667 zawarto z Moskalami pokój w Andruszowie, kiedy Kozacy pod nowym swym atamanem, Piotrem Doroszeńką, sprowadzili na Polskę Turków i Tatarów.

Na mocy tego pokoju w Andruszowie Rosya rzekła się Inflant, Witebska i Połocka, a otrzymała Smoleńsk, parę innych grodów i całą Ukrainę zadnieprską, tak, że Ukraina rozdzieliła się na dwie; polską i rosyjską.

Co działo się tymczasem na Kozaczyźnie? — Jak się w obec tego zachowali Moskale? — Która strona głównie zwyciężała w bitwach między Polakami a Rosyanami? — Jaki był wynik tych bitew? — Kiedy i gdzie zawarto pokój? — Jakie były warunki tego pokoju?

12. Rokosz Jerzego Lubomirskiego.

W r. 1661, kiedy w Polsce panował względny pokój, król i królowa myśleli o tem, ażeby Polskę na przyszłość wybawić od kłopotów i niebezpieczeństw bezkrólewia.

Pragnęli zatem, by za ich życia obrano następcę Jana Kazimierza.

Wówczas Francya i Austria pomiędzy sobą walczyły o wpływy nad Europą. Oba te państwa miały swych zwolenników także w Polsce. Król Jan Kazimierz sprzyjał Francyi. Natomiast marszałek i hetman polny, Jerzy Lubomirski był przyjacielem Austrii.

Lubomirski wprawdzie wielce zasłużył się ojczyźnie, odznaczywszy się na polach bitwy, ale był zarazem bardzo dumnym panem i nie dopuszczał, by cokolwiek bez jego wiedzy i woli się działo.

Król Jan Kazimierz starał się o to, ażeby na sejmach obrano jego następcą syna francuskiego księcia Kondensza, który miał się ożenić z siostrzenicą królowej Anną.

Lubomirski stanowczo temu się sprzeciwił. Kiedy zaś w nieobecności jego senat przychylił się do życzeń króla, wystąpił Lubomirski w obronie wolności szlacheckiej i podburzył dużo szlachty. Nadto wdał się w potajemne knowania z sąsiednimi mocarstwami.

Sąd sejmowy uznał go za zdrajcę i skazał na utratę majątku, czci i urzędów. Urząd jego marszałka koronne go powierzono Janowi Sobieskiemu, a hetmana polnego, Stefanowi Czarnieckiemu.

Wtedy Lubomirski, znalazłszy dużo stronników u zbuntowanej szlachty, rozpoczął z królem otwartą wojnę (w r. 1664).

Smutna ta wojna domowa, zwana rokoszem Lubomirskiego, stała się powodem rozlewu krwi bratniej. Trwała ona przez blisko dwa lata. Lubomirski często doznawał porażki, ale dwa razy znaczne odniósł zwycięstwa nad wojskami królewskimi: pod Częstochową w r. 1665 i pod Mątłami w r. 1666.

Król wreszcie musiał zawrzeć ugodę z rokoszanami, przebaczył Lubomirskiemu i wyrzekł się przeprowadzenia elekeyi za życia. Lubomirski potem wyjechał na Szląsk i umarł w Wrocławiu.

Jakie zamiary miał Jan Kazimierz w czasie względnego pokoju? — Jak obce państwa miały wpływy w Polsce? — Ktoremu z państw sprzyjał król? — Kto był przyjacielem Austrii? — Opowiedz o powodach rokoszu Lubomirskiego. — W którym roku wybuchła wojna domowa? — Jak długo trwała? — Jak się zakończyła?

§13. Śmierć Czarnieckiego.

Jak Jan Zamoyski za czasów Stefana Batorego, a Stanisław Żółkiewski i Karol Chodkiewicz za czasów Zygmunta III, tak Stefan Czarniecki za czasów Jana Kazimierza odznaczył się, jako wzór prawego rycerza polskiego.

Urodził się w r. 1599 ze starożytnej, ale niebogatej rodziny we wsi Czerńcy w Sandomierskiem. Wychowany w cnocie i pobożności, od młodości osobliwsze miał zamiłowanie w wojennem rzemiośle.

Wprost ze szkół udał się do wojska i zaciągnął się jako towarzysz pod hetmańską chorągiew Koniecpolskiego. Tam szybko dosłużył się stopnia rotmistrza. Pod Żółtymi Wodami dostał się do tatarskiej niewoli, gdzie poznał zwyczaje i język Tatarów. To mu się później bardzo przydało.

Po roku niewoli powróciwszy do kraju, brał udział we wojnach ze wszystkimi nieprzyjaciółmi Ojczyzny.

Walczył prawie bez wytchnienia. W jednej z bitew wystrzałem został w twarz raniony i uszkodzony w podniebienie. Głęboka blizna na twarzy i blaszka w podniebieniu, na całe życie świadczyły o jego męstwie.

Najświetniej odznaczył się w wojnie ze Szwedami i był głównym jej bohaterem. W każdej większej bitwie z nimi brał udział.

Przy końcu życia walczył wraz z królem na Ukrainie przeciw Moskalom. W czasie tej wojny, licząc już lat przeszło 65, trudami złamany, ciężko zachorował i musiał wrócić do Polski. Coraz ciężiej chory, niesiony na noszach przez Brody do Lwowa, spoczął w chacie włościańskiej we wsi Sokołówce. Tam goniec królewski przyniósł mu królewską nominację na hetmana, ale Czarniecki z pewnym żalem powiedział: „za późno!“

Miał powód do żalu, bo zaszczyty spadały na mniej zasłużonych od niego. Nigdy sam o nie się nie ubiegał i zwykle mawiał, wskazując na bliznę na twarzy: „Ja nie z soli ani roli, ale z tego, co mnie boli, wyrosłem“. To było prawdą, bo dorobił się kasztelaństwa, województwa, a w końcu hetmańskiej buławy nie z dóbr ziemskich, albo z zup solnych, jak niektórzy inni magnaci, tylko pracą, znojem, męstwem i bliznami.

Kilka tylko osób z orszaku hetmana mogło się zmieścić w strzesze przy umierającym. Sprowadzono tam także na życzenie Czarnieckiego ulubionego jego konia, towarzysza wielu wypraw, którego hetman pogłaskał po głowie, z nim się żegnając.

Wyspowiadawszy się i przyjąwszy śś. Sakramenta, umarł Stefan Czarniecki (w r. 1665) zdala od rodziny. Na rozkaz króla sprowadzono zwłoki hetmana do Warszawy, gdzie odbył się wspaniały pogrzeb, poczem je

odwieziono na wieczny spoczynek do miejsca jego rodzinnego, do Czarńcy.

Przez całe swe życie odznaczał się Czarniecki głęboką religijnością. Odezwy swe do żołnierzy zazwyczaj kończył wyrazami: „Niechże was Bóg ma w Swojej opiece i Imię Jego święte“, albo: „Do roboty w Imię Boskie!“

Gdzie i kiedy urodził się Stefan Czarniecki? — Czem się odznaczał w młodości? — Opowiedz o pierwszych latach jego służby wojskowej. — W jakiej wojnie najwięcej się odznaczył? — Przeciw komu walczył w ostatnich latach życia? — Opowiedz o ostatnich chwilach jego życia.

14. Najazd turecki.

Kiedy ataman kozacki Doroszeńko poddał się Turcyi, ta rozpoczęła wojnę z Polską i prowadziła ją głównie przez Tatarów. Wysłany w 6,000 wojska Sebastian Machowski, uderzył na wojsko złożone z 40,000 Tatarów i 20,000 Kozaków pod Stawiszczami, ale obskoczony ze wszystkich stron, został pobity i zabrany wraz z wojskiem do niewoli w listopadzie 1666 r.

Tatarzy potem zapuścili się aż do Brodów, Zbaraża, Dubna i Owrucza. W r. 1667 marszałek i hetman polny koronny Jan Sobieski, (późniejszy król polski) otworzył wszystkie swoje śpichrze dla wojska, ludność pozamykał w grodach, których Tatarzy nie umieli zdobywać i w 8,000 rycerstwa wyruszył przeciw 100,000 Tatarów i Kozaków. Jak przewidział, tak się stało: zamki się obroniły; Tatarzy jego samego nadaremnie oblegali w Podhajcach przez 16 dni i w końcu sami prosili o pokój. Przystał na to Sobieski: oni zaś sami jeszcze obiecali pomagać Polsce i wrócili do Krymu.

Była to pierwsza wielka zasługa tego ostatniego wielkiego bohatera przed rozbiorem Polski. Kiedy So-

bieski powrócił do Warszawy, radośnie go witano i król dał mu wielką buławę koronną.

Z jakiego powodu Turcy wypowiedziały wojnę Polsce? — Kto wyprawił się przeciw Turkom? — Jaki był skutek wyprawy? — Opowiedz o wyprawie Jana Sobieskiego przeciw Turkom w r. 1667.

15. Abdykacya Jana Kazimierza.

Król Jan Kazimierz, znękany tylu nieszczęściami kraju, utraciwszy także żonę, która umarła w r. 1667, postanowił zrzec się korony czyli abdykować, i uczynił to 16 września 1668 roku. Po solemnem nabożeństwie udał się poraz ostatni na sejm i tam w rzewnej przemowie pożegnał się z narodem, przestrzegając go jeszcze przed skutkami bezrządu.

W następnym roku udał się do Francyi, gdzie umarł w opactwie St. Germain 16 grudnia 1672 roku. Ojciec św. nadał mu tytuł „króla prawowierneho“, który już przeszedł na jego następców.

Ciało jego później sprowadzono do Polski i złożono w grobach królewskich na Wawelu, równocześnie ze zwłokami jego następcy.

W jaki sposób i kiedy zakończyły się rządy Jana Kazimierza? — Dokąd udał się Jan Kazimierz po abdykacyi? — Jaki tytuł nadał Papież temu królowi?

ROZDZIAŁ TRZECI.

Okres panowania dwóch „Piastów.”

(1669 — 1696).

MICHAŁ KORYBUT WIŚNIEWIECKI.

(1669 — 1673).

1. Wybór Michała Korybuta Wiśniowieckiego.

Po abdykacyi Jana Kazimierza sejmy konwokacyjny i elekcyjny były bardzo burzliwe. Spierano się o to, czy osadzić na tronie kandydata francuskiego, czy austriackiego. Tłumy szlachty jednak, zniechęcone do magnatów i zagranicznych kandydatów, obrały mimo oporu magnatów, niespodziewanie i prawie podstępnie, królem „Piasta“. Był nim Michał, syn Jeremiego Wiśniowieckiego, sławnego z wojen z Kozakami.

Było to niespodzianką dla samego Michała. Miał on lat 28; ojciec jego pozyskał był wprawdzie wielką sławę, ale utracił swe dobra w bitwach z Kozakami. Sam Michał, utrzymywany kosztem królowej Maryi Ludwiki, bawił długi czas na dworze wiedeńskim. Był tak ubogim, że cztery dni przed swą elekcyą prosił o wsparcie posła austriackiego i otrzymał od niego 200 talarów. Nie odznaczył się osobiście żadnym czynem wojennym, nie posiadał żadnych zdolności, żadnych zasług nie położył. Nic dziwnego, doświadczeni sprzeciwiali się jego wyborowi i że do tych należał także wsławiony już Jan Sobieski.

MICHAŁ WIŚNIOWIECKI.

Obrany królem wypraszał się od tego zaszczytu, ale nadaremnie. Prawie zmuszony, został ukoronowany w sam dzień św. Michała r. 1669, a nazajutrz po koronacyi uradowana ze swego zwycięstwa szlachta złożyła mu podarunki wartości kilku milionów złotych.

Jakimi były sejmy: konwokacyjny i elekcyjny po abdykacyi Jana Kazimierza? — Kogo obrano niespodziewanie królem? — Co wiesz o osobistości Michała Korybuta do czasu jego obrania królem? — W jaki sposób on sam przyjął wybór? — Kiedy odbyła się jego koronacja?

2. Najazd turecki.

Hetman Kozaków, Doroszeńko, rozgniewany, że obrano królem syna najstraszniejszego pogromcy Kozaków, poddał się Turcyi, aby w wojnie z Polską zyskać coś dla siebie.

Pogorszył położenie sam król, kiedy ożenił się z Eleonorą, siostrą cesarza austriackiego Leopolda I. Turcy bowiem przygotowywała się do ostatecznych bojów z Austryą. Ponieważ to ożenienie się króla nastąpiło bez wiedzy senatu, przeto także i magnaci tem więcej rozgniewani byli na króla. Na sejmach zamiast przygotowywać się do wojny z Turcyą, kłócono się. Radzono nawet tajemnie, nad zrzuceniem króla z tronu. Jan Sobieski wcale nie pokazywał się na dworze i na własną rękę ze swem wojskiem uwijał się z Tatarami i z Doroszeńką, gdy ci w r. 1671 wpadli do Polski.

Po kilku mniejszych utarczkach, pod Braclawiem wpadł Sobieski na obóz Tatarów i Kozaków i rozgromiwszy ich, ścigał tak zapamiętale, że uciekając porzucali najprzód lupy i jeńców, potem siodła, wreszcie odzież, by śpieszniej módz uciekać.

Jakie okoliczności złożyły się na to, że Turcy znówu wpadli do Polski? — Czy naród wystąpił energicznie przeciw najazdowi? — Kto i z jakim skutkiem walczył z Turkami? — Gdzie Sobieski stoczył ważniejszą bitwę?

3. Utrata Kamieńca podolskiego. Haniebny pokój.

W roku następnym (1672) w skutek zaburzeń domowych i niezgodnych zarządzeń króla i hetmana Sobieskiego, Podole zostało prawie ogołocone z wojska, kiedy sułtan turecki Mahomet IV przybył z ogromną armią. Turcy zdobyli Kamieniec podolski, postrącali krzyże z kościołów i umieścili na ich miejsce swe półksiężyce. Stało się to dlatego, że forteca ta była prawie bezbronna. Honor polskich żołnierzy tam uratował tylko major artylerji Heyking. Znajdował on się w zamku broniącym wstępu do właściwej twierdzy, wraz ze sławnym rycerzem Wołodjowskim. Kiedy żołnierze zamek już opuścili, a Turcy mieli zamek zdobyć, obaj ci bohaterzy wysadzili zamek w powietrze, przenosząc śmierć bohaterską nad haniebne poddanie się.

Po zajęciu Kamieńca Turcy ruszyli na Lwów. Spalili po drodze Zborów, Złoczów, Jeziornę i Buczacz. Tylko zamek buczacki obroniła mężna Teresa Potocka. Turcy oblegli Lwów, ale ówczesny burmistrz miasta, pisarz i poeta Zimorowicz powołał pod broń wszystkich obywateli. Pod dowództwem Eliasza Łackiego bronili się Lwowianie tak dzielnie, że Turcy odstąpili od oblężenia, otrzymawszy okup.

Król Michał przerażony zwycięstwami Turków, wyprawił posłów do sułtana i zawarto wówczas w Buczaczu pokój bardzo haniebny. Polska odstępowała Turcyi Podole wraz z Kamieńcem i zobowiązała się płacić roczny haracz.

Podczas tego Sobieski z wojskiem liczącem niespełna 3,000 ludzi, uganiał się po Rusi za Turkami i Tata-rami. Rozbiwszy cztery obozy tatarskie, położywszy trupem 8,000 wrogów, oswobodził 50,000 jeńców.

W którym roku Turcy urządzili nową wyprawę? — Jaką ważną twierdzę zdobyli? — Kto i w jaki sposób okazał największe bohaterstwo przy utracie Kamieńca podolskiego? — Dokąd podążyli Turcy zdobywszy Kamieniec? — Kto odznaczył się przy obronie Lwowa? — Jaki pokój zawarł król Michał z Turkami i gdzie to się stało? — Co uczynił w tym czasie Sobieski?

4. Honor kraju uratowany.

Trwały niestety jeszcze przez czas niejaki niezgoda i zaburzenia wewnętrzne, ale w początkach następnego roku, za pośrednictwem królowej Eleonory i nuncjusza papieskiego, przyszło wreszcie do zgody na sejmie w Ujazdowie. Tam uchwalono nie dotrzymać ugody buczackiej, która nie była i tak ważną, dopóki sejm jej nie zatwierdzi. Postanowiono zebrać znaczne podatki na wojsko i wojnę dalej prowadzić.

Zebrano 40,000 wojska. Król, chociaż chory, udał się do Lwowa i pod Glinianami odbył przegląd wojska.

Hetman Sobieski na czele 30,000 wojska wyruszył w połowie października ku Dniestrowi i przekroczył tę rzekę pod Łukami. 9 listopada 1673 stanął pod Chocimiem i uszykował nazajutrz wojsko do szturm na obóz turecki.

Dnia 11 listopada przyszło do bitwy.

W środku wojska polskiego, na czele husaryi i oddziałów piechoty, stał sam Sobieski; prawem skrzydłem dowodził Bidziński, strażnik koronny, i Jabłonowski, wojewoda ruski; lewem Pac i Radziwiłł z wojskiem litewskim. Ci dwaj ostatni uważali atak za szaleństwo i grozili, że nie wezmą w nim udziału.

Ale nie zważał na to Sobieski. O świcie wydał rozkazy i wkrótce przypuszczono szturm do obozu tureckiego. Godzinę trwała zacięta walka; wreszcie Turcy zewsząd ściśnieni, rzucili się do ucieczki.

Polacy w owym dniu odnieśli pod Chocimiem jedno z najświetniejszych zwycięstw w naszych dziejach 10,000 Turków zginęło z bronią w rękę; 10,000 utonęło w ucieczce w Dniestrze; zdobyto 66 chorągwi, 120 armat tureckich i znaczne zapasy prochu i żywności.

Król Michał Wiśniowiecki nie dożył tego zwycięstwa. Umarł we Lwowie w przeddzień bitwy, 10 listopada 1673, licząc ledwie lat 33.

W jaki sposób naprawiono zawarcie haniebnego pokoju z Turkami? — Opowiedz o zebraniu się wyprawy przeciw Turkom. — Kiedy i gdzie przyszło do rozstrzygającej bitwy? — W jaki sposób Sobieski rozłożył swe wojsko? — Opowiedz o przebiegu bitwy pod Chocimem. — Jakie były zdobycze Polaków? — Kiedy umarł król Michał?

JAN III SOBIESKI*.

(1674—1696).

1. Młodość Jana Sobieskiego.

Na północny wschód od Lwowa znajdują się trzy grody, które należały w XVII wieku do trzech znakomych, zasłużonych ojezyźnie rodów: Żółkiew, Olesko i Złoczów. Żółkiew należał na początku owego wieku do hetmana Stanisława Żółkiewskiego; Olesko do wojewody ruskiego Jana Daniłowicza, a Złoczów do rodziny Sobieskich.

Żółkiewski umierając pozostawił jedyną córkę Zofię, która została żoną Jana Daniłowicza. Tym sposobem Żółkiew i Olesko dostały się w jedne ręce.

Mieli oni znowu jedyną córkę Teofilę Daniłowiczównę, która została żoną Jakóba Sobieskiego. Wtedy wszystkie dobra należące do owych trzech grodów przeszły na własność Sobieskich.

Teofila Sobieska z synami Janem i Markiem przy grobie Żółkiewskiego

Jakóbowie Sobiescy mieli synów: Marka i Jana. Jan urodził się 17 sierpnia 1629 we wsi Olesku. Opowiadają, że w czasie obrzędu chrztu świętego pękł stół marmurowy, przy którym odbywała się ceremonia. Stół ten pęknięty do dzisiaj oglądać można w Podhorcach w Galicyi.

Początkowo kształcili się młodzi Sobiescy w domu, gdzie wpajano w ich serca wiarę w Boga i miłość ojczyzny. Matka ich często prowadziła synów do świątyni w Żółkwi, gdzie spoczywały zwłoki Stanisława Żółkiewskiego, jego syna Jana i dwóch Daniłowiczów, którzy wszyscy polegli w wojnach z poganami. Tam wskazując im nagrobek Stanisława Żółkiewskiego, uczyła ich znaczenia wyrazów na nagrobku: „O jak słodko i zaszczytnie jest umierać za ojczyznę.“

Po ukończeniu początkowych nauk wyprawiono młodych Sobieskich na dalsze kształcenie do starożytnej akademii Jagiellońskiej, a potem za granicę, głównie do Paryża. Kilkanaście miesięcy spędzili w Paryżu, następnie zaś odbyli podróż po Francyi, Anglii, Holandyi, Włoszech, i Turcyi. Zamierzali udać się jeszcze do Azyi, kiedy smutne wieści powołały ich do ojczyzny. Były to wiadomości o śmierci ich ojca, o zgonie króla Władysława IV i o buncie Kozaków.

Powrócili tedy do domu, a zagna ich matka powitała ich słowami: Nie uznałabym was za synów, gdybyście kiedy powrócili do domu tak, jak ci rycerze piławieccy!“

Starszy syn, Marek, zginął wkrótce w bitwie pod Batohem. Jan walczył pod Zborowem, a potem odznaczał się pod Stefanem Czarnieckim we wojnie szwedz-

kiej. Z czasem został wielkim marszałkiem koronnym, a potem wielkim hetmanem.

Co wiesz o przodkach Jana Sobieskiego? — Kiedy i gdzie urodził się Jan Sobieski? — Opowiedz, w jaki sposób matka Jana i brata jego Marka wychowyła synów. — Gdzie kształcili się młodzi Sobiescy po ukończeniu początkowych nauk? — Z jakiego powodu przyspieszyli powrót do kraju z zagranicy? — Jak powitała ich matka? Jaką śmiercią zginął Marek Sobieski? — Jakie były dalsze losy Jana Sobieskiego?

2. Wybór Jana Sobieskiego królem.

Po świetnem zwycięstwie pod Chocimiem doniesiono Sobieskiemu o śmierci króla Michała Korybuta. Nie mógł przeto korzystać należycie z tego zwycięstwa i ścigać dalej wroga, bo musiał śpieszyć na elekcyę. Chodziło mu też o to, ażeby na sejmie elekcyjnym obrano królem francuskiego kandydata. Sprzyjał on Francyi, bo w Paryżu zaprzyjaźnił się z Francuzami, a nadto ożeniony był z pochodzącą z Francyi Maryą Kazimirą, wdową po wojewodzie Zamoyskim. Tę żonę kochał czule, chociaż nie była ona tego godną, gdyż z charakteru, chciwości i podstępności była podobną do Bony.

Kiedy jednak Sobieski przybył na sejm elekcyjny, okryty taką sławą, otoczony jeńcami wojennymi i zdobyczami, powitano go z nadzwyczajnym entuzjazmem. Spory o kandydatów do tronu ustały, kiedy Stanisław Jabłonowski zawołał: „Po co nam szukać obcych, kiedy mamy własnego tak wielkiego bohatera!“ Prawie jednogłośnie okrzyknięto królem Jana Sobieskiego. Sprzeciwiała się tylko rodzina Paców i Litwini.

Sobieski oświadczył, że zostanie królem tylko w tym razie, gdy nikt sprzeciwiać się nie będzie. Wkrótce zgodzili się i Pacowie, i Jan Sobieski został królem polskim.

W paktach konwentach między innemi zobowiązał się więcej czasu przepędzić w obozie niż w domu. Wybór jego odbył się 5 czerwca 1674 r.

JAN III SOBIESKI.

Co wydarzyło się w czasie elekcji po śmierci króla Michała Korybuta? — Na czyj wniosek obrano królem Jana Sobieskiego? — Do czego zobowiązał się Jan III Sobieski w paktach konwentach? — Dlaczego nazywają go Janem Trzecim: jacy Janowie przed nim panowali w Polsce?

Zakończenie wojny tureckiej.

Wierny swojej przysiędze, król Jan odłożył koronację i pośpieszył na wojnę przeciw Turkom. Turcy byli wtedy zajęci wojną z Rosyą a zatem chciał z tego skorzystać Sobieski i odebrać im Ukrainę i Kamieniec Podolski. W ciągu roku 1674 jeszcze zdobył prawie całe Podole: tylko Kamieńca nie zdołał odzyskać dlatego, że Pac i Litwini nie chcieli z nim iść dalej. W następnym roku zaś zdobył prawie całą Ukrainę i w grodach pozostawił załogi.

Turcy wtedy zebrawszy wielką armię, wraz z Tatarami wpadli do Rusi. We Lwowie król Jan miał ledwie 14 chorągwi husarzy, 7 lekkiej konnicy i trochę piechoty, kiedy Nuraddyn na czele 40,000 Tatarów i regularnego tureckiego wojska nadciągnął i wydał mu bitwę. Król z okrzykiem: „Górze Jezus“ rzucił się na wroga przeważającego i taki sprawił pogrom, że 15,000 pogan padło trupem, a reszta rozbiegła się na różne strony, tak że niepodobna było ich ścigać.

Turcy, spaliwszy Podhajce, podstąpili pod Trębowłę. Była to w tych stronach najważniejsza twierdza Polski po utracie Kamieńca.

Zamku tam bronił dzielny Samuel Chrzanowski. Straszne były szturmy Turków; długo poddać się nie chciał Chrzanowski. Kiedy w końcu jednak sami jego rycerze przedstawili mu, że obrona jest nadaremna i przy następnym szturmie zamek upaść musi, Chrzanowski sam zwątpił, wahał się, czy nie powinien poddać zamku. Wtedy pośród gradu kul nieprzyjacielskich żona Chrzanowskiego Anna Dorota, z nożem w ręku nadbiegła do męża i zawołała: „Samuelu, jeżeli się

Obrona Trębawli.

poddasz, to tym nożem najprzód ciebie, a potem siebie przebiję!“

Zawstydzeni rycerze rzucili się do obrony i odparli wdzierających się już na mury Turków. Wkrótce też nadszedł król z wojskiem i Turcy się cofnęli.

Jan III dalej gromił Turków, a zwycięstwa jego były prawie cudowne. W końcu r. 1675 Turcy i Tatarzy cofnęli się za Dniestr, ale Kamieniec jeszcze pozostał przy Turkach, bo wojsko polskie dalej walczyć nie chciało.

Czy król Jan Sobieski koronował się zaraz po swym wyborze? — Jakie ziemie odzyskał w bitwach z Turkami w r. 1674 i 1675? — Opowiedz o najeździe Tatarów i Turków na Ruś i o zwycięstwie Sobieskiego. — Co wiesz o obronie Trębowli? — Jaki był na razie skutek tych i dalszych zwycięstw Sobieskiego?

4. Koronacja króla. Pkój w Żurawnie.

Kiedy zapanował chwilowy spokój, król rozesał zaproszenia na koronację. Dnia 30 stycznia 1676 przybył do Krakowa. Dnia 1 lutego odbył się pogrzeb dwóch królów, Jana Kazimierza i Michała Korybuta, a dnia 2 lutego odbyła się uroczysta koronacja Jana III Sobieskiego i jego żony Maryi Kazimiry.

Na sejmie koronacyjnym wprowadzić udało się królowi doprowadzić do tego, że uchwalono „powiększenie sił Rzeczypospolitej“, ale później nie dała się ta ustawa przeprowadzić. Owszem, król mniej miał wojska, niż kiedykolwiek, gdy w lecie 1676 r. wpadł na Ruś Ibrahim Szejtan (Szatan) na czele 100,000 Turków. Król Jan zebrawszy ledwie 16,000 wójska, okopał się w obozie pod Żurawnem. Tam wkrótce otoczyli go Turcy.

Od 26 września do 16 października szczupłe wojsko polskie wytrzymało straszne oblężenie a wycieczkami tak znękało przemagających wrogów, że ci wreszcie sami

musieli prosić o pokój. Warunki tego pokoju były stosunkowo dla Polski korzystne i zaszczytne. Dwie trzecie Ukrainy wróciły do Polski. Jedną trzecią zatrzymali Kozacy pod zwierzchnictwem Turcyi. Jeńcy zabrani w jasyr mieli wrócić do Polski. Turcy zobowiązali się nie napadać na Polskę i dostarczać jej pomocy na każde zawołanie.

Pobożny król jeszcze zmusił Turków, iż przyrzekli oddać Grób Chrystusa Pana i świątynię Betleemską katolickim OO. Bernardynom.

Tureckie wojsko takim przejęło się szacunkiem dla bohaterskiego króla, że przed odejściem z pod Żurawna prosiło, by mogło ujrzeć: „wielkiego króla Lechistanu (tak nazywali Polskę) i lwa północy“. Kiedy król Jan ukazał się na wałach, Turcy wznosili okrzyki na cześć jego.

Kiedy odbyła się koronacja króla Jana II? — Jaką uchwałę król przeprowadził na sejmie koronacyjnym? — Kiedy i pod czyjem dowództwem wpadli znowu Turcy na Ruś? — Ile mieli wojska? — Ile wojska miał Sobieski? — Gdzie Turcy otoczyli wojsko króla? — Jaki był przebieg oblężenia wojska polskiego? — Na jakich warunkach zawarto pokój? — Opowiedz, w jaki sposób sami Turcy uczcili króla Jana.

5. Lata pokoju.

Nastąpiło kilka lat pokoju w Polsce i przez ten czas znowu nieco zmieniło się położenie.

Pokoju żurawińskiego nie chciały zatwierdzić sejmy, bo domagano się stanowczych rozpraw z Turcyą: ale nie zatwierdzili go i Turcy. Został tam wielkim wazyrem (czyli głównym ministrem) Kara Mustafa, zacięty wróg chrześcijaństwa. Polska przeto nie była zobowiązana zachowywać pokoju z Turcyą.

W r. 1677 Kara Mustafa rozpoczął wojnę z Rosyą. Chciał z tego król skorzystać i wyruszyć przeciw Turkom, ale znowu nie dopuściły sejmy.

W początkach panowania Sobieskiego, król w wielkiej był przyjaźni z Francją, wówczas toczącą wojnę z Austryą. Ale zmieniło się potem bardzo. Kiedy papież nawoływał do nowego połączenia się państw chrześcijańskich przeciw Turkom, Francya bynajmniej głosu tego nie słuchała. Przeciwnie, pomagała Turcyi. Sobieskiemu nie mogło się podobać to postępowanie Francyi. Przytem królowa Marya Kazimira obraziła się na króla francuskiego Ludwika XVI. Starala się bowiem o to, aby jej ojcu król Ludwik nadał tytuł księcia, czego Ludwik nie chciał uczynić.

Doprowadziło to do tego, że ostatecznie król Jan zawarł z cesarzem austriackim Leopoldem I przymierze zaczepno-odporne przeciw Turcyi.

Skutkiem wojny pomiędzy Turcyą a Rosyą doszło także do zupełnego upadku Kozaczyzny. Zawarto w roku 1681 ugodę w Bakczyseraju i ułożono się, że Rosya zatrzyma Ukrainę za Dnieprem. Ukraina zaś przed Dnieprem, t. j. kraj między Dnieprem a Bohem miał pozostać na zawsze pustynią, ażeby odgraniczone były posiadłości polskie, tureckie i rosyjskie.

Czy pokój żurawiński zatwierdziły sejmy? — Czy przyszło do wojny z Turkami, gdy pokoju nie zatwierdzono? — Z jakiej przyczyny przyjaźń króla z Francją się zerwała? — Jaki był skutek tego zerwania? — Co się działo w tym czasie z Kozaczyzną?

6. Wyprawa pod Wiedeń 1683 roku.

W połowie kwietnia 1683 roku wezyr turecki Kara Mustafa wyruszył na czele 200,000 Turków i z 300 armatami z Konstantynopola, ażeby zawojować całą Europę. Sam sułtan Mahomet IV pozostał w stolicy,

ale „świętą chorągiew Mahometa“ oddał w ręce wezyra. Z wojskami tureckimi połączył się chan tatarski, gospodar mołdawski i gospodar wołoski. Około 500,000 wojska tym sposobem zebranego wkroczyło do środka Austryi i dotarło do Wiednia (14 lipca).

Przerażenie ogarnęło całe chrześcijaństwo, a głównie Niemców. Cesarz Leopold uciekł do Lincu. W samym Wiedniu pozostało 3,000 załogi pod dowództwem dzielnego hr. Stahremberga, później nadesłał posiłki książę Karol Lotaryński, tak, że w mieście było 12,000 wojska. Straszne było położenie miasta.

W Wilanowie, ulubionem miejscu pobytu Sobieskiego pod Warszawą, król Jan d. 5 sierpnia 1683 udawał się właśnie na Mszę św. z synami, kiedy przybyli śpiesznie: poseł cesarski hr. Waldstein i nuncyusz papieżki Pallavicini i rzucili mu się do nóg.

„Królu, ratuj Wiedeń!“ wołał poseł cesarski. — „I chrześcijaństwo!“ dodał nuncyusz papieżki.

Wzruszony król Jan nie zawahał się ani chwili. Zebrawszy 22,000 wojska wyruszył pod Wiedeń. Towarzyszył mu królewicz Jakób. Po drodze w Częstochowie król złożył ślub, że nie włoży do miecza pochwy, dopóki Turków nie pobije. W Krakowie w dniu Wniebowzięcia (15 sierpnia), krzyżem leżąc wysłuchiwał nabożeństwa. Nie czekając na zwlekających Litwinów ruszył dalej, ze zwiększonym tymczasem wojskiem do liczby 34,000. Przeszedł przez Szlązk i Morawię i pod Tulnem przeprawił się przez Dunaj, a tam już przyłączyły się do niego wojska austriackie pod dowództwem Karola Lotaryńskiego i posiłki niemieckie.

Król Jan III objął naczelne dowództwo nad całym wojskiem liczącym 70.000 ludzi. a dnia 11 września

zajął górę Kahlenberg, przedzierając się z trudnością przez wąwozy i leśne gestwiny.

Zapał niezmierzony wojsk zwiększył się, gdy dostrzeżono znaki zapowiadające zwycięstwo. Już w czasie pochodu pod Wiedeń krążył ustawicznie nad głową króla wspaniały orzeł. W przeddzień bitwy, 11 września, wydał król wojsku hasło: „W imię Maryi, Panie Boże dopomóż“.

Wtem przyniesiono mu obraz, który przypadkowo wykopano w obozie. Obraz przedstawiał wizerunek N. M. P. Niepokalanego Poczęcia, a na odwrotnej jego stronie był napis: „Erit victor Johannes“ (Zwycięzcą będzie Jan).

Następnego dnia, 12 września, przed świtem zrobiono pod dębem ołtarz z bębnow. Pierwszą Mszą św. odprawił ks. Skopowski, a drugą Kapucyn ks. Marek d' Affiano, Włoch. W czasie tej drugiej Mszy św. król Jan leżał krzyżem i przyjął Komunię św. W czasie, kiedy kapłan miał zaśpiewać końcowe „Ita Missa est“ usłyszano ze zdumieniem, że zamiast tych słów odśpiewał: „Vinces Joannes!“ (zwyciężysz Janie).

Ks. Marek nie chciał wierzyć temu, gdy mu opowiadano, że te słowa wyszły z ust jego chociaż wszyscy je słyszeli.

Po Mszy św. król Jan pasował na rycerza syna swego Jakóba. Potem dosiadł swego bułanego konia, szykował wojsko i spoglądał przez lunetę na obóz nieprzyjaciela. Odtąd ks. Marek widział ustawicznie białą gołębicę unoszącą się nad głową króla i jego wojskiem.

Naraz król przywołał porucznika Zwierzchowskiego. Wskazał mu punkt czarny w tureckim obozie i zawołał: „Widzisz Waszmość ten punkt? Tam stoi

wielki wezyr; rozkazuję, żebyś mi Waszmość tam kopię skruszył!“

Usłuchał natychmiast Zwierzchowski, wraz ze swoją chorągwią jak wichher ruszył pod namiot wezyra. Jak pszczoły rojem otoczyły go wojska tureckie i tuman kurzu zasłonił walczących. Król Jan dobył drzewo krzyża św. i relikwie, a żegnając zdaleka walczących, wołał głośno: „Boże Abrahamów, Izaaków i Jakóbów, zmiłuj się nad ludem Twoim!“

W pół godziny potem powrócił cudem Zwierzchowski, z małą nawet stratą, a ta pierwsza walka dodała całemu wojsku odwagi.

Około godz. 8 rano zeszyły z Kahlenbergu chorągwie polskie i uszykowały się do boju. Prawe skrzydło zajęli obaj hetmani koronni Stanisław Jabłonowski i Mikołaj Sieniawski; w środku były wojska saskie i bawarskie; na lewem skrzydle przy Dunaju stał książę Lotaryński z armią cesarską.

Do godz. 1 w południe toczyła się walka z niepewnym skutkiem.

Dopiero o tej porze chorągwie polskie wydostały się z leśnej gęstwiny i hufce chrześcijańskie rozwinęły się szeroko na równinie. Teraz ozwał się szum skrzydeł polskich husarzy i trzepot kolorowych chorągiewek u kopij rycerskich, a z góry zagrzmiały działa artylerii dowodzonej przez Marcina Kątskiego.

Przerażony Kara Mustafa dopiero przekonał się, że „lew północny“ osobiście dowodzi. Rozwinął chorągiew Mahometa i najlepsze swoje siły skierował przeciw hufcom polskim.

I oto zawrzała walka, najważniejsza i największa w dziejach zapasów chrześcijaństwa z Turkami. Nie-

długo trwała rozstrzygająca bitwa; w wojskach tureckich i tatarskich powstał popłoch po pierwszym ataku husaryi polskiej. Wszystkie wojska chrześcijańskie

Epizod z bitwy pod Wiedniem.

Rycerstwo polskie zdobywa chorągiew Mahometa.

świetnie spełniły swoją powinność. Pomimo, że Turcy mieli tak przeważające siły, że otoczeni byli wawozami,

pagórkami i winnicami, to przecież na głowę zostali pobici, uciekali w nieładzie, a Polacy i Niemcy rąbali ich i topili w Dunaju.

Nieopisany był zapal w wojsku niemieckiem po tem zwycięstwie. Książęta niemieccy przybiegali do króla, ściskali go i całowali; generałowie i starsi całowali go po rękach, nogach i szatach, wojsko wydawało okrzyki na cześć jego.

Gdy zmrok zapadł, a Turcy uciekali ku Preszburgowi, król Jan III wszedł do ich bogatych namiotów. Były one tak olbrzymie, że sam przepyszny namiot wielkiego wezyra wyglądał jak jakie miasto. Zatrzymał się w nim król Jan. U stóp jego leżała zielona chorągiew Mahometa. Zaraz król wysłał ją Papieżowi, z dopiskiem:

„Veni, vidi, Deus vicit!“ (Przybyłem, ujrzałem, Bóg zwyciężył!)

Niezliczone skarby i zapasy dostały się w ręce wojsk zwycięskich.

Nazajutrz król wjechał do Wiednia, którego ludność na klęczkach go witała jako wybawiciela. Król Jan III wstąpił do kaplicy N. M. Panny Loretańskiej w kościele OO. Augustyanów i sam zaintonował „Te Deum laudamus“, a potem do kościoła św. Stefana, gdzie wysłuchał kazania na temat: „Był człowiek posłany od Boga, któremu imię było Jan.“

Widząc jednak, że urzędnicy cesarscy niechętnie patrzą na zapal ludu, powrócił do obozu.

W bitwie tej zginęło Turków: przy oblężeniu 50,000, a w samej bitwie 25,000. Z obrońców miasta pozostało tylko 4,000; z Polaków poległo około 1,000 ludzi.

Niemcy okazali się niesłychanie niewdzięcznymi wkrótce po tych pierwszych wybuchach radości. Wojsko królewskie pozostawiono w polu za miastem; nie dawano nawet żywności ani paszy dla koni, chociaż były na to pieniądze przeznaczone przez papieża. Żołnierzy polskich nie wpuszczano do miasta, niektórych, idących pojedynkiem, obdzierano; nawet paź królewski został przez Niemców poraniony.

Dnia 14 września cesarz Leopold przyjechał do Wiednia, a 15 zjechał na pola pod Schwechat, aby widzieć się z królem Janem III.

Spotkanie to było bardzo obojętne. Cesarz nawet nie odklonił się witającym go królewiczowi Jakóbowi i hetmanom.

Gdy cesarz w końcu bąknął coś o wdzięczności, Sobieski podkręcając wąsa, powiedział: „Rad jestem, żem Waszej cesarskiej mości uczynił tę małą przysługę.“ Wtedy dopiero sięgnął cesarz do kapelusza. Król Jan powrócił do obozu.

18 września podążył król za uciekającymi Turkami na Węgry; za nim później książę Karol Lotaryński. Dnia 7 października król z szczupłą swą przednią strażą poniósł nawet porażkę ze strony Ibrahima paszy, ale potem, 9 października, rozbił w puch jego 80 tysięczne wojsko.

Dnia 21 października zdobył król jeszcze miasto Ostrzyhom (po niemiecku Gran), siedzibę prymasa węgierskiego, które przez 142 lat było pod panowaniem Turków a potem powrócił do Polski. W grudniu przybył do Starego Sącza, gdzie go oczekiwała królowa.

Opowiedz, w jaki sposób Turcy wybrali się na wielką wyprawę pod Wiedeń. — Jakimi siłami rozporządzał Wiedeń? — Kto i kiedy zwrócił się do Jana III z prośbą o ratowanie Wiednia

i Chrześcijaństwa? — Czy król natychmiast usłuchał zawezwania? — Jak liczne wojsko zebrał ze sobą? — Opowiedz o pochodzie jego do Wiednia. — Ile liczyło całe wojsko chrześcijańskie, kiedy król Jan objął naczelne dowództwo? — W którym dniu stanął na Kahlenbergu? — Opowiedz o dobrych wróżbach, które wojsko dostrzegło. — Jak król przygotował się do bitwy? — Co jeszcze uczynił przed bitwą? Kogo i w jaki sposób wysłał do pierwszego starcia się z Turkami? — Jak rozłożone były wojska? — O której godzinie zaczęło się zstępowanie wojsk z góry? — O której godzinie wystąpiło wojsko polskie? — Opowiedz o przebiegu bitwy. — Jak uczczono Sobieskiego po bitwie? — Komu najpierwej dał znać Sobieski o zwycięstwie i w jaki sposób? — Opowiedz jak zachowali się Wiedeńczycy nazajutrz i potem. — Jakie były straty obustronne? — Jakie było spotkanie cesarza Leopolda z królem Janem? — Opowiedz o dalszem ściganiu Turków przez Jana III i o powrocie jego do Polski.

7. Ostatnie lata panowania Sobieskiego.

W wyprawie wiedeńskiej poraż ostatni zajaśniała Polska blaskiem bohaterskich czynów. Odtąd rozpoczynają się już dzieje smutne, coraz smutniejsze, aż do ostatecznego upadku kraju.

Smutne też były ostatnie lata panowania Sobieskiego.

Ze zwycięstwa Jana III pod Wiedniem odniosły niezmierne korzyści Austria i Moskwa: Polsce ono nie tylko nie przyniosło pożytku, owszem nieszczęść różnych stało się powodem. Pomyślne odtąd wyprawy na Turków urządziły oba wymienione kraje; Sobieski zaś, wyprawiając się kilkakrotnie pod Kamieniec i na Wołoszyczynę już nie miał powodzenia. To Austria, to Moskwa wzywały go do tych wypraw, układając się, że w oznaczone miejsca nadeślą swe posiłki: nigdy przyrzeczeń nie dotrzymywały.

Co większa, ufając Rosyi, iż dozna jej pomocy w wojnach z Turkami, król Jan III zawarł z nią pokój

Stanisław Jabłonowski, hetman wielki koronny.

wcale niekorzystny. *Odstąpiono Moskwie na stałe Kijów i te krainy, które na mocy pokoju andruszowskiego tylko przez 2 lata do niej miały należeć.* Zawarto ten pokój za pośrednictwem posła królewskiego, Grzymułtowskiego.

Tymczasem i w kraju działo się coraz gorzej. Zrywały się sejmy jeden po drugim; możni panowie nawet spiski knuli przeciw królowi.

Także i w gronie swoim rodzinnem miał król różne przykrości. Ukochana przez niego „Marysieńka“, bo tak nazywał swą żonę Maryę Kazimiłę, była w gruncie rzeczy przewrotną kobietą i w ustawicznej żyła niezgodzie z własnym synem Jakóbem. Marzenia jego, by ten Jakób dostał się na tron polski po jego śmierci, nie mogły się ziścić i wszelkie jego o to starania były daremnymi.

Pod koniec jego panowania, w zimie 1695 roku, ostatni większy najazd na Polskę zrobili Tatarzy. Dostali się aż do Lwowa, ale tam dzielny hetman Stanisław Jabłonowski, który odznaczył się już dawniej prawie we wszystkich wielkich wyprawach Sobieskiego, obronił miasto, pobiwszy i napędziwszy pogan ze szczupłem swem, ledwie 4000 liczącem wojskiem.

Wdzięczni Lwowianie wystawili piękny pomnik Jabłonowskiemu na tak zwanych „wałach hetmańskich.“.

Nieopodal od tego pomnika przed kilku laty postawiono także pomnik bohaterskiemu królowi Janowi Sobieskiemu.

Znużony niepowodzeniami ostatnich lat panowania, przewidując nieszczęścia ojczyzny i może ostateczny jej upadek, umarł bohaterski, a jednak nieszczęśliwy ten

król w Wilanowie, w dzień św. Trójcy, 17 sierpnia 1696 roku.

Przed śmiercią nawet nie chciał spisywać woli ostatniej, wiedząc, że naród nigdy nie szanował ostatniej woli swych królów.

Królowa po śmierci Jana III nie chciała nawet wydać korony królewskiej. Koniuszy Małczyński na głowę umarłego włożył hełm rycerski, najstosowniejszą dla niego ozdobę.

Pozostawił król trzech synów: Jakóba, Aleksandra i Konstantego, jakoteż córkę Teresę Kunegundę, która została żoną elektora bawarskiego Maksymiliana Emanuela.

Czy szczęśliwe były także ostatnie lata panowania Sobieskiego? — Kto odniósł korzyści największe ze zwycięstwa Jana III pod Wiedniem? — Jak postępowały Austria i Moskwa w dalszych wyprawach przeciw Turkom? — Jaki zawarto układ z Moskwą? — Jakie przykrości miał król Jan III w własnym kraju? — Jakich przykrości doznawał we własnej rodzinie? — Opowiedz o najściu Tatarów w r. 1695 i kto się odznaczył przy obronie Lwowa. — Kiedy i gdzie umarł Jan III Sobieski? — Co jeszcze wydarzyło się po jego śmierci? — Ile dzieci pozostawił król Jan III?

ROZDZIAŁ CZWARTY.

Okres panowania Sasów.

(1696—1763).

AUGUST II MOCNY.

(1697—1733).

1. August II obrany królem polskim.

Po śmierci Jana III Sobieskiego mnóstwo było kandydatów do korony polskiej. Byli dwaj kandydaci francuscy, było kilku niemieckich książąt, a nie brakowało także i polskich panów, pragnących korony. Między kandydatami znajdował się także najstarszy ze synów Sobieskiego, książę Jakób, ale temu przeszkadzała najwięcej własna matka jego.

Sejm konwokacyjny w sierpniu 1696 został zerwany wskutek niezgody szlachty. Na sejmie zaś elekcyjnym w czerwcu 1697 r. długo się spierano, aż w końcu jedno stronnictwo obrało francuskiego księcia Conti, popieranego przez Sobieską, a drugie elektora saskiego Fryreryka Augusta.

Fryderyk August w ostatniej chwili tak rozrzucił złoto i takie czynił obietnice, że zyskał sobie najwięcej stronników. Przytem stał z wojskiem na granicy Polski, gotów do objęcia tronu, skoro go obiorą.

To też skoro tylko wybory się skończyły, wkroczył Fryderyk August do Polski; w granicznej wsi Piekarach w lipcu zaprzysiągł pakta konwenta, w pierwszych dniach sierpnia przybył do Krakowa i w połowie września został koronowany pod imieniem Augusta II.

AUGUST II MOCNY.

Kiedy później księżę Conti z okrętami przybył do Gdańska dopiero przy końcu września, już bardzo mało miał stronników i powrócił do Francyi, nie upominając się wcale o koronę. Jego stronnicy, otrzymawszy różne łaski i obietnice od króla Augusta II, chętnie go uznali królem.

Czy wielu było kandydatów do tronu po śmierci Jana III Sobieskiego? — W jaki sposób odbył się sejm konwokacyjny? — Jaki był wynik wyborów na sejmie elekcyjnym? — Co nastąpiło po sejmie elekcyjnym?

2. Osobistość Augusta II.

August II był bardzo silnym mężczyzną i dlatego nazywano go Mocnym. Ale charakter miał bardzo brzydki. Ażeby zostać królem Polski, zmienił wiarę, bo był luteraninem, a królem Polski mógł być tylko katolik. Przeszedł tedy na katolicyzm.

Był on człowiekiem bardzo złych obyczajów. Był niemoralnym, lubił zbytki, uczty i zabawy. Pychę miał wielką, chciało mu się panować i być sławnym, a jednak pełen był fałszu i tchórzostwa.

Powiadano o nim, że postanowił jako król: 1. Wszystko obiecywać, nic nie dotrzymywać. 2. Gdy dwie strony ze sobą się wadzą i żądają jego rozstrzygnięcia, wyznaczać komisye dla oszukiwania obu stron. 3. Cudzoziemskie wojsko w kraju utrzymywać dla wzmocnienia władzy. 5. Wpływowym rodzinom odbierać znaczenie. 6. Opłacać wojsko z rabunków ziem polskich.

Cowiesz o osobistości Augusta II? — Jakie miał zamłary postępowania?

3. Początki panowania szczęśliwe.

Początki panowania Augusta II były pomyślne, ale nie było to zasługą Augusta, tylko jeszcze Jana Sobieskiego.

Z Turkami, których potęgę złamał Jan III pod Wiedniem, stoczyli jeszcze tak Austriacy jak i Polacy kilka zwycięskich bitew. Sam August nie poszedł osobiście na wojnę, bo wolał bawić się. Ale hetman Feliks Potocki odniósł wielkie zwycięstwo pod Podhajcami (w lecie 1698 r.) Chciał później udać się pod Kamieniec podolski, ażeby odebrać to miasto z rąk Turków, ale powstała niezgoda w obozie pomiędzy wojskami polskimi i saskimi. Nie mógł przeto tego dokonać.

A jednak wkrótce potem Kamieniec wrócił do Polski. Zgnębieni i pobici kilkakrotnie Turcy zmuszeni byli z mocarstwami europejskimi zawrzeć pokój. Zawarto ten pokój w Karłowicach nad Dunajem (w styczniu 1699). Polsce zobowiązała się Turcyja oddać Ukrainę i Podole z Kamieńcem i zawarła z nią pokój wieczysty.

Jakie były początki panowania Augusta II? — Z kim prowadzono wojnę i jaki udział miał król w tych wojnach? — Opowiedz o wyprawie i zwycięskiej bitwie Feliksa Potockiego. — Gdzie przyszło do pokoju z Turkami i jakie korzyści odniosła Polska?

4. Dzielny czyn Marcina Kątskiego.

Turkom niebardzo chciało się oddać Polsce Kamieniec, który posiadali przez lat 27. Zwlekali też z tem aż do września 1699 roku. Nie wiele dbał sam August II o przyspieszenie sprawy, ale hetman Stanisław Jabłonowski, ofiarował z własnej kieszeni 20,000 dukatów na przekupienie urzędników tureckich, ażeby doprowadzić do tego. Kiedy mu syn jego robił wyrzuty z tego powodu, odrzekł prawy ten syn Polski: „Synu mój! na taką ojczyznę potrzebę, nie wahałbym się nawet ciebie zastawić!“

W końcu turecki komendant miasta, Kachryman basza, musiał oddać miasto w ręce generała artyleryi koronnej, Marcina Kątskiego. Zrozpaczony, że musi to uczynić, chciał jeszcze zemścić się i dla zemsty własne życie poświęcić. Wprowadził Kątskiego do lochów, gdzie nagromadzone były beczki z prochem, bomby i granaty. Tam rzucił nieznacznie lont, czyli knot siarczasty zapalony na beczkę prochu. Za chwilę całe miasto mogłoby wylecieć w powietrze i tysiące ludzi byłoby zginęły.

Ale Kątski spostrzegłszy to, porwał knot i tak długo trzymał go na swej dłoni, dopóki całkiem się nie spalił. Zawstydzony Turck patrzył z podziwem na bohatera, któremu na dłoni kipiała paląca się siarka, a on, chociaż straszny ból cierpiał, ani brwi nawet nie zmarszczył.

Chcąc miasto ratować, nie mógł Kątski inaczej postąpić, bo gdyby był knot rzucił na ziemię, aby go zdeptać, to byłby zaraz zajął się proch wszędzie tam porozsypany.

Kiedy Turcy oddali Polsce Kamieniec podolski? — Ktoż w jaki sposób przyczynił się do przyspieszenia tego wydarzenia? — W czyje ręce komendant turecki oddawał miasto? — Co przyczem się wydarzyło?

5. Wojna rozpoczęta ze Szwecją.

August II, nie radząc się ani sejmu ani senatu, zaprzyjaźnił się z carem Rosyi, Piotrem I Wielkim.

Car nakłonił go, ażeby wspólnie wydali wojnę Szwecyi, celem pozyskania wybrzeży morza Bałtyckiego i podzielenia się niemi.

W Szwecyi panował wówczas Karol XII, młody człowiek, o którym sądzono, że jest to pół waryat, który o niczem nie myśli, jak o ćwiczeniu ciała i o polowaniu na niedźwiedzie.

Piotr i August wciągnęli jeszcze do swych planów króla duńskiego Fryderyka IV i wszyscy trzej zaczęli Szwecję.

Okazało się jednak, że zbudzili śpiącego lwa. Karol XII okazał się znakomitym wojownikiem, śmiałym do szaleństwa i tak dzielnym, że nieraz z małym wojskiem umiał pokonywać o wiele liczniejszego wroga.

Karol XII, król szwedzki.

Rozpoczęła się ta wojna w r. 1700. Karol napadł na króla duńskiego, zmusił go do zawarcia pokoju, potem wpadł do Inflant i pod Narwą pobił 7 razy liczniejsze wojsko litewskie, a napędziwszy z Inflant wojska saskie i moskiewskie, wszedł do Litwy.

Stamtąd wysłał do Warszawy żądanie, aby Augusta II złożono z tronu.

W jaki sposób przyszło do wydania wojny Szwecyi? — Kto wtedy panował w Szwecyi? — Co wiesz o osobistości Karola XII? — Jakie mocarstwa równocześnie wydały wojnę Szwecyi? — W którym roku zaczęła się wojna ze Szwecyą? — Co uczynił Karol XII?

6. Skutki nierozważnego czynu.

Tymczasem w kraju powstało i szerzyło się oburzenie na króla.

Z nierozważnego czynu Augusta II i z wplątania się jego w wojnę szwedzką, skorzystał elektor brandenburski Fryderyk. Zająwszy już przedtem Elbląg, koronował się w Królewcu, *przyjmując tytuł króla pruskiego* w styczniu 1701 r.

Szlachtę to oburzało. Wysłano do króla szwedzkiego uwiadomienie, że Rzeczpospolita nie pragnie i nie chce prowadzić wojny ze Szwecyą, a Augusta II zmuszono, aby wycofał z kraju wojska saskie.

Ale Karol XII żądał stanowczo detronizacyi króla, wkroczył dalej do Rzeczpospolitej, stoczył kilka bitew i zajął Kraków w r. 1702, a potem, w r. 1703 także i Toruń po dłuższem oblężeniu.

Wtedy w styczniu 1704 zawiązała się w Warszawie konfederacya Wielkopolan do której przystąpił prymas Radziejowski, i ogłoszono, że król August II zostaje pozbawiony tronu.

Ale i August miał swych zwolenników. Ci zawiązali inną konfederacyę w Sandomierzu, i odtąd Polska rozdzieliła się na dwa obozy. W nieszczęśliwym kraju powstała tedy, na domiar nieszczęścia, wojna domowa.

Wielkopolanie zamierzali obrać królem Jakóba Sobieskiego, który przebywał w Olawie na Szlązku. Ale kiedy ten z bratem swym Konstantym zdążał tajemnie

do Polski, niedaleko Wrocławia dragoni Augusta II napadli na nich i zabrali do niewoli.

Karol XII chciał osadzić na tronie trzeciego syna Jana Sobieskiego, Aleksandra, ale ten stanowczo nie chciał przyjąć ciernistej korony.

Wówczas król szwedzki, zapoznawszy się z uczonym i szlachetnym wojewodą poznańskim, Stanisławem Leszczyńskim, postanowił jego osadzić na tronie polskim i doprowadził do tego, że na sejmie elekcyjnym w lipcu 1704 r. obrano Leszczyńskiego królem.

Jaki był wynik nierozważnego postępku Augusta II? — Kto z tego najwięcej skorzystał i kiedy to się stało? — Jak postąpiła szlachta w obec żądania Karola XII? — Czy Karol XII pozostał na oświadczeniu szlachty, i co uczynił? — Gdzie i kiedy przeciwnicy króla zawiazali konfederacyę? — Gdzie konfederacyę zawiazali stronnicy króla? — Kogo chcieli osadzić na tronie przeciwnicy króla? — Co temu przeszkodziło? — Kogo obrano królem na życzenie Karola XII?

7. Krótkie panowanie Leszczyńskiego.

Tak więc w Polsce było dwóch królów, a naród rozdzielił się na dwa obozy. Jedni trzymali ze Sasem, a drudzy z Leszczyńskim: stąd mawiano, że szedł „jeden do Sasa, a drugi do Lasa.“

Polskę łupili i Szwedzi i Sasi i Rosyanie, ale i swoi, z których wielu szukało tylko grabieży. Lwów nie chciał się poddać Karolowi XII, a Szwedzi szturmem zajęli miasto i strasznie je spustoszyli.

Ostatecznie Karol XII wypędził Augusta z Polski, pośpieszył za nim do Saksonii i tam w pokoju altranztadzkim zmusił go do uznania królem Leszczyńskiego.

Potem zwrócił się Karol przeciw Rosyi. Zaczął jednak już robić błędy i rozdzielał zbyt znacznie swe wojsko. Hetman ówczesny Kozaków, Jan Mazepa, chcąc skorzystać z tego i uwolnić się z pod panowania Rosyi, zaprosił Karola na Ukrainę, (w r. 1708) za co obiecy-

STANISŁAW LESZCZYŃSKI.

wał mu dostarczać wojska i żywności. Król szwedzki usłuchał go, ale Piotr Wielki tymczasem umiał kilkakrotnie Kozaków pobić i w różnych miejscach pozabierać im zapasy. Szwedzi z nadchodzącą zimą zaczęli cierpieć niedostatek, pod Hadziaczem zmarzło ich 4000 na śmierć jednej nocy.

Marya Leszczyńska, królowa francuska.

Wytrwały Karol XII, choć małe już miał wojsko, jeszcze próbował na wiosnę 1709 r., oblegać miasto Połtawę, ale oblężenie wlokło się przez 3 miesiące, i w końcu nadszedł Piotr Wielki z ogromnem wojskiem i pobił na głowę Karola XII.

Sam Karol zmuszony był schronić się do Turcyi. Był raniony w nogę, a od śmierci na polu bitwy urato-

wał go Stanisław Poniatowski (ojciec późniejszego króla). W Turcyi podejmowano Karola okazale, ale nie przydało mu się to na wiele.

W Polsce przez tę klęskę Karola także dużo się zmieniło. August II powrócił do kraju, a Leszczyński, opuszczony nawet przez stronników, musiał kraj opuścić i po długiej tułaczce osiadł we Francyi. Tam córka jego jedyna Marya została żoną króla francuskiego, Ludwika XV.

Co się działo w Polsce mającej obecnie dwóch królów? — Do czego doprowadził w końcu król szwedzki? — Opowiedz krótko o wojnie Karola XII z Rosyą. — Jaki był wynik tej wojny? — Co się stało w Polsce po pobiciu Karola XII przez Rosyan?

8. Polska upada.— Rosya potężnieje.

Smutno wyglądało w Polsce po ukończeniu wojny szwedzkiej. Spustoszyły ją wojska różne, głód i morowe powietrze kraj nawiedziły i kwitnące niegdyś okolice wyglądały jak pustkowia.

Wojska saskie swawoliły po kraju, a król nie słuchał skarg żadnych.

Jeszcze raz szlachta zaczęła sama myśleć o sposobie ratowania kraju. Zawiazywały się różne konfederacye w tym celu, ale chociaż je tłumiono, utworzono z nich konfederacyę generalną w listopadzie 1715 r. w Tarnogrodzie, na północ od Jarosławia.

Starano się teraz wypędzić wojska saskie z kraju. Gdy to się nie udawało, powzięto nieszczęśliwą myśl zawezwania pośrednictwa cara Piotra.

August II przyjął także to pośrednictwo. Niebawem do Polski wkroczyło 18,000 wojska rosyjskiego i po długich naradach doprowadzono do ugody w Warszawie. W imieniu cara prowadził układy poseł Dołgoruki.

Na mocy tej ugody zniesiono konfederację tarnogrodzką i zabroniono na przyszłość tworzenia konfederacyi. Wojskom saskim nakazano kraj opuścić w przeciągu dni 25, a tajnem pismem ograniczono liczbę stałych wojsk Rzeczypospolitej do 24,000.

Ugodę tę zatwierdził sejm dnia 31 stycznia 1717 roku. Na sejmie tym odczytano tylko warunki ugody i nie pozwolono nikomu zabierać głosu. Nie pozwolono nawet prymasowi i hetmanowi przemówić: dlatego nazywano później sejm ten niemym.

Odtąd Rosya zaczyna się coraz więcej mieszać do wszystkich spraw Rzeczypospolitej. Straszny upadek Polski szybko już się zbliża.

Jakie zapanowały stosunki w Polsce po wojnie szwedzkiej? — Kiedy i gdzie założono konfederację generalną? — Jaki nie-szczęśliwy krok zrobiła konfederacya? — Jak skorzystała z tego Rosya? — Opowiedz o upokarzających warunkach ugody przez cara Piotra podyktowanej. — Na jakim sejmie zatwierdzono te warunki?

9. Ostatnie lata panowania Augusta II.

W ostatnich latach 15 panowania Augusta II (od r. 1718 do 1733) coraz to bardziej upadał i nikiemniał biedny nasz naród.

Były to lata pokoju, ale strasznego pokoju. Były lata nawet szczególnego urodzaju, ale już nawet urodzaj ten i wzrastający dobrobyt na szkodę wyszedł naszej ojczyźnie.

Naród, dawniej rycerski, stawał się stopniowo za przykładem króla gnuśnym, rozpustnym, zniewieściałym. Ucztowano, bawiono się wesoło, oddawano się zbytkom i weszło nawet w przysłowie: „Za króla Sasa, jedz, pij i popuszczaj pasa.“

Naśladowano obce stroje i obce obyczaje coraz to więcej. Francuzczyzna, wprowadzona do kraju przez

poprzednie królowe francuskie, coraz większe robiła postępy, a w modę wchodziły i język i stroje i lekkomyślność francuska.

Cnoty staropolskie szły w poniewierkę. Moźni uciskali słabszych. Miejsce dawnych zabaw rycerskich zajmowały uczty, hulatyka, zbytek w dworach pańskich i szlacheckich.

W sąsiednich państwach ważne działy się wypadki; nie brała w nich już udziału Polska, bo nie miała dawnej mocy i znaczenia. Cieszono się nawet z tego, że słabe ma wojsko, bo przez to podatki były mniejsze. Radowano się, że nie bierze prawie udziału w dziejach świata i że ją lekceważono, jako państwo podrzędne. Mawiano bezmyślnie: „Polska bezrządem stoi“. Miało to oznaczać, że nikt jej nie zaczepia, bo dla nikogo już nie jest niebezpieczną.

Na wzrastającą niezmiernie potęgę Rosyi, na tworzące się pod boki królestwo Prus obojętnie prawie spoglądano.

I nietylko Rosya ale i Prusy i Austria już zaczęły rościć sobie prawo do mieszania się w sprawy wewnętrzne Polski.

W Toruniu w czasie procesyi w dzień Matki Boskiej Szkaplerznej w r. 1724 przyszło do zaburzenia ulicznego. Pewien uczeń Jezuitów strącił z głowy kapełusz protestantowi. Za to ucznia aresztowano. Inni uczniowie porwali ucznia protestanckiego i zamknęli w kolegium Jezuitów. Mieszczanie, głównie protestanci, napadli wtedy na kolegium Jezuitów, wyłamali drzwi, obrabowali kolegium i na stosie spalili sprzęty i obrazy. Za to sąd pod naciskiem sejmu i szlachty wydał

bardzo ostry wyrok. Burmistrz i dziewięciu mieszczan poniosło karę śmierci.

Sprawa ta, zwana sprawą toruńską spowodowała króla pruskiego do ujęcia się za protestantami i o mało nie przyszło do wojny.

W r. 1732 Rosya, Austrya i Prusy zawarły ze sobą traktat, na mocy którego zobowiązały się wspólnie działać na przyszłej elekcji polskiej i nie dopuścić do tronu ani Leszczyńskiego, ani syna Augusta II.

Dowiedział się o tem August II i ażeby rozerwać traktat, wysłał do króla pruskiego zaufanego człowieka, by temuż przedstawił projekt podziału Polski. Ofiarował Prusom Kurlandę, Prusy królewskie i część Wielkopolski, a Austryi Spiż, byleby nad resztą Polski panował syn jego.

Nie doszło jednak do głębszych narad na projektem. W lutym 1733 roku król August II, bawiąc w Warszawie na sejmie, umarł na gangrenę w nodze.

Pozostawił jednego syna, Fryderyka Augusta, liczącego wówczas 37 lat wieku.

Czem odznaczyło się ostatnich 15 lat panowania Augusta II w Polsce? — Opowiedz, w jaki sposób psuły się obyczaje w kraju. — Które kraje tymczasem potęgniały na szkodę Polski? — Opowiedz o wydarzeniu w Toruniu 1724 roku. — Jaki traktat zawarły Austrya, Prusy i Rosya w r. 1732? — Jak zachował się August II wobec tego? — Kiedy umarł August II? — Czy pozostawił potomków?

STANISŁAW LESZCZYŃSKI.

1. Stanisław Leszczyński obrany królem.

Po śmierci Augusta II większość narodu nie chciała dopuścić do tronu jego syna. Powszechnem życzeniem było ażeby powołać na tron zanego Stanisława Lesz-

czyńskiego. Znanym on już był z prawości, ważną rzeczą było, iż był „Piastem“ t. j. Polakiem, a niemało też znaczyło, iż stał się teściem króla francuskiego, przez co Polska mogła zyskać przyjaźń Francyi.

Ale na sejmie konwokacyjnym w kwietniu 1733 posłowie austriacki, rosyjski i pruski oświadczyli, że ich dwory nie zezwolą na wybór Leszczyńskiego.

Syn Augusta II, elektor saski Fryderyk August, umiał sobie ująć obietnicami Austryę i Rosyę, tak, że te dwa państwa postanowiły przeprowadzić jego wybór. Rozstawiły one strażę na granicach i wybrzeżach Polski, aby Leszczyński z Francyi nie mógł się dostać do kraju, a w sierpniu armia rosyjska licząca 40,000 żołnierza wkroczyła do Polski, aby pilnować wyborów.

Tymczasem jednak Leszczyński, przebrany za kupca, niepostrzeżony dostał się do Warszawy. Sejm elekcyjny 12 września, nie zważając na protesta mocarstw, obrał go zgodnie i prawnie królem. Tylko kilku niezadowolonych z kanclerzem litewskim Michałem Wiśniowieckim na czele, zaprotestowało przeciw temu, i ci usunęli się na przedmieście warszawskie zwane Pragą.

W trzy tygodnie później to małe stronnictwo przy pomocy wojsk rosyjskich okrzyknęło królem Augusta III.

Rozpoczęła się tedy znowu wojna domowa, która trwała dwa lata. Przy Leszczyńskim tworzyły się konfederacye, które go broniły, ale wojska saskie i rosyjskie wszędzie je wypierały. W końcu Leszczyński schował się do wiernego Gdańska. Czekając na pomoc francuską wytrzymał tam długie oblężenie. Ale Francuzi nie nadchodzili, miastu groziło zniszczenie, i Leszczyński, prze-

brany za wieśniaka w nocy spuścił się z murów miasta i uszedł do Królewca.

Król Ludwik XV, zajęty wojną z Austryą, nie mógł wiele pomódz Leszczyńskiemu.

W r. 1735 Ludwik XV zawarł z Austryą pokój we Wiedniu. Tam ułożono, że Francya nie będzie broniła praw Leszczyńskiego do tronu polskiego, ale za to odda mu pod zarząd dożywotni odstąpione przez Austryę księstwo Lotaryngii i Baru.

Kogo chciała szlachta obrać królem po śmierci Augusta II? Kto do tego nie dopuszczał i w jaki sposób? — Czy udały się te podstępne działania? — Kiedy odbył się sejm elekcyjny i z jakim wynikiem? — Czy wybór był jednogłosny? — Jaki był wynik niezgody? — Opowiedz o ostatecznej porażce Leszczyńskiego. — Jaką ugodę zawarła Francya z Austryą i w którym roku?

Stanisław Leszczyński księciem Lotaryngii.

Stanisław Leszczyński, nie chcąc ukochanego kraju swojego narażać na nieszczęścia dalsze, sam później radził swoim stronnikom, aby uznali królem Augusta III.

Jako książę Lotaryngii zyskał sobie powszechną wdzięczność i miłość tego kraju. Rządził mądrze, sprawiedliwie i łagodnie, mieszkając już do końca życia w mieście Lunewilu. Różne miasta przyozdabiał pięknymi gmachami, budował szpitale, w śpichlerzach gromadził zboże na wypadek głodu, zakładał szkoły wojskowe i publiczne biblioteki. W mieście Nancy założył akademię, istniejącą dotychczas pod nazwą „Academia Stanislai.“

Nie zapominał także o własnej ojczyźnie. Pracował dla niej z daleka i poświęcił jej najpiękniejsze swe dzieło p. t. „Głos wolny“. W dziele tem podawał bardzo ważne dla narodu polskiego rady i wskazówki.

Gromadził też w koło siebie polską młodzież, kształcił ją, dawał jej cenne nauki i wysyłał napowrót do

Polski, aby pracowała dla kraju. Z tej szkoły wyszli mężowie później zasłużeni w Polsce jak bracia Załuscy, a zwłaszcza Stanisław Konarski, należący do zakonu OO. Pijarów.

Później pogodził się z nim także August III, a nawet spokrewnił się z nim. Wydał bowiem swoją córkę za wnuka Stanisława Leszczyńskiego, następcę tronu francuskiego. Także i młodsze dzieci Augusta III kształciły się u Leszczyńskiego.

Leszczyński umarł w r. 1766 wskutek poparzenia się przy kominku. Wdzięczni Francuzi wystawili mu pomnik w Nancy.

W jaki sposób Stanisław Leszczyński sprawował rządy w Lotaryngii? — Czy pamiętał też o Polsce i jakie dał na to dowody? — W jaki sposób przyszło do zgody między Leszczyńskim a Augustem III? — Kiedy umarł Leszczyński i jak uczczono jego pamięć?

AUGUST III. (1735 — 1763).

1. Osobistość Augusta III.

August III nie był z usposobienia podobny do swego ojca, Augusta II, ale był królem nie lepszym, a dla kraju nawet gorszym.

Urodzony w r. 1696, wychowywał się w wierze protestanckiej, bo matka jego była protestantką i dopiero w r. 1712 przeszedł na katolicyzm, ażeby módz dążyć do osiągnięcia korony polskiej.

Ożeniony z córką cesarza Józefa I, Maryą Józefą, przykładnym był mężem, czem różnił się od swego ojca.

Miał 15 dzieci, a z tych 10 go przeżyło.

Był z natury ociężały i leniwy. O Polskę nie dbał wcale i nie zajmował się jej sprawami. Mieszkał prawie ciągle w saskiej swej stolicy Dreźnie.

AUGUST III.

Rządy za niego sprawował głównie niesumienny minister Bryl. Od czasu do czasu zapytywał król swego ulubieńca: „Bryl, czy mam pieniądze?“ Odpowiedź zawsze brzmiała: „Tak jest, Najjaśniejszy Panie!“ O więcej król nie dbał.

Czy August III był podobny z usposobienia do Augusta II? — Co wiesz o jego wyznaniu religijnem? — Z kim był ożeniony? — Co jeszcze wiesz o jego osobistości? — Kto głównie sprawował rządy za niego w Polsce?

2. Ks. Stanisław Konarski.

Znajdowali się przecież za czasów tego króla niektórzy wpływowi ludzie, którzy widzieli upadek kraju i starali się o naprawę stosunków.

Ks. Stanisław Konarski.

Najznakomitszym i najzasłużeńszym z nich był ksiądz P i j a r Stanisław Konarski, w y c h o w a n y w szkole Leszczyńskiego.

Szkoły i zakłady naukowe zaprowadzone p r z e z OO. Jezuitów za czasów Stefana Batorego i Zygmunta III, były za owych królów świetnymi, ale później znacznie już mniej były zastosowane

do potrzeb kraju. Za Sasów w nieodpowiedni już sposób kształciły młodzież. System nauczania był trudny i jednostronny.

Widział to ks. Stanisław Konarski i zaprowadził szkoły nowe, które pod kierownictwem OO. Pijarów wprowadziły więcej przedmiotów naukowych, a łatwiejszy sposób nauczania. Rozwijały się przytem u młodzie-

ży miłość ojczyzny i zrozumienie jej potrzeb. Szkoły te stały się tak wzorowemi, że wkrótce zaczęli je naśladować OO. Jezuici.

Napisał też Konarski kilka dzieł, a między niemi dzieło „O skutecznym rad sposobie“, w którem wykazał, jaki bezrząd panuje w Polsce, a żądał zniesienia liberum veto i konfederacyj. Całem tem dziełem niejako ostrzegł naród, że skoro nie nastąpi poprawa, to krajowi zagraża ostateczna zagłada.

Niestety dzieło to na razie żadnych nie odniosło skutków. Ale młodszy odczytywali je z uwagą i później, — chociaż zapóźno, — stosowano się do jego uwag na t k zwanym sejmie czteroletnim za czasów Poniatowskiego.

Kto w czasach Augusta III wielkie położył zasługi około podniesienia oświaty? — Gdzie kształcił się ks. Stanisław Konarski? — Do jakiego należał zakonu? — Czy szkoły w Polsce potrzebowały naprawy i dlaczego? — W jaki sposób reformował ks. Stan. Konarski szkoły w Polsce? — Czem przysłużył się ks. Konarski krajowi?

4. Czartoryscy i Potoccy.

Z zamożnych rodów szlacheckich, które również myślały o naprawie stosunków w kraju, odznaczyły się rodziny Potockich i Czartoryskich.

Na nieszczęście, tak za czasów Augustów, jak i później (a może nawet do czasów dzisiejszych), nie umiano już w Polsce zgodzić się na jedno zdanie i łączyć sił do wspólnego postępowania. Chociaż może stronnictwa miały dobre cele i miłowały ojczyznę, to przecież każde z nich, obierając pewną drogę do ratowania ojczyzny z upadku, zawzięcie walczyło ze stronnictwem przeciwnem, które w czem innem widziało ratunek.

W skutek tego powstała niezgoda, waśnie, spory a nawet wojny domowe, a z tych korzystali nieprzyjaciele kraju.

Potoccy ze stronnictwem „narodowem“, czyli „patriotycznym“ szukali przymierza z Francją, Turcją i Szwecją. Czartoryscy zaś, którzy swe stronnictwo nazywali „Familiją“, łączyli się z Rosją.

Na czele stronnictwa „narodowego“ stał najprzód prymas Teodor Potocki i hetman wielki koronny Józef Potocki, a potem hetman Jan Klemens Branicki.

Do „Familii“ należeli podówczas Michał Czartoryski, podkanclerzy litewski, August Czartoryski, wojewoda ruski i ich szwagier, Stanisław August Poniatowski, wojewoda mazowiecki, mianowany później stolnikiem litewskim.

Spory pomiędzy temi rodzinami zapełniają znaczną część panowania Augusta III. Tymczasem poza granicami kraju działy się ważne rzeczy: toczyły się wojny Rosyi i Austrii z Turcją; wojna o następstwo tronu w Austrii; wojny szląskie; wreszcie wojna siedmioletnia (także szląska).

Polska w tych wojnach nie brała udziału, a jednak szkody z nich ponosiła. Państwa bowiem, które w nich brały udział, przeprowadzały wojska przez Polskę i gospodarowały w niej jak u siebie. Straszne to było upokorzenie, że tak bardzo już lekceważono Polskę!

Pośród takich stosunków umarł król August III w Dreźnie d. 5 października 1763 roku na apopleksyę.

Które rody szlacheckie odznaczały się szczególnie za Augusta III? — Jaka nieszczęśliwa okoliczność przyczyniała się do upadku kraju? — Jakie dwa stronnictwa szczególnie się odznaczały za Augusta III? — Czem różniły się między sobą? — Wymień główne osoby kierujące obu stronnictwami. — Co działo się poza granicami Polski w tych czasach? — Czy dla Polski było to korzystne, czy szkodliwe? — Kiedy i gdzie umarł August III?

ROZDZIAŁ PIĄTY.

Okres panowania Stanisława Augusta.

(1763 — 1795).

1. Bezkrólewie.

W czasie, kiedy umarł August III, panowała w Rosyi carowa Katarzyna II. Była to kobieta tak zła i występna, a zarazem tak przebiegła, że powiadają o niej, iż miała rozum szatański. Swego męża, Piotra III, w r. 1762 kazała z tronu strącić, a potem zamordować. Była z urodzenia Niemką, księżniczką z Anhalt Zerst, a wiarę zmieniła, kiedy została carową rosyjską.

W Prusach, które od r. 1701 były już królestwem, panował wówczas Fryderyk II, zwany Wielkim. Był on już tak potężnym, że prowadził wojnę z cesarzową Maryą Teresą i odebrał jej Szlązk, który do Prus przyłączył. Był istotnie wodzem znakomitym i tak doskonale urządzał swe wojsko, że inni w tem go później naśladowali. Ale i on charakter miał zły i był wprost bez sumienia, a wiary żadnej nie miał. Dosyć wspomnieć, że kiedy (później, bo aż w r. 1786) umarł, cesarz ówczesny austriacki, Józef II wyraził się: „zeszedł ze świata wielki szalbierz“.

Tych dwoje ludzi, a można powiedzieć, zbrodniarka i zbrodniarz na tronach, zawarło w czasie bezkrólewia w Polsce, przymierze zaczepno-odporne. Celem przymierza było pilnować, aby elekcyja w Polsce odbyła się tylko stosownie do ich wiedzy i woli. Zamierzali oni wprowadzić osadzić na tronie Polaka, ale człowieka takiego, któryby ich wolę zawsze wypełniał.

Rodzina Czartoryskich w Polsce miała niewątpliwie dobre zamiary w obec kraju, choć nieszczęśliwą po-

Carowa Katarzyna II. (*Sztých Jamesa Walkera*).

wzięła myśl, by szukać opieki i pomocy Rosyi w ich przeprowadzaniu. Chcąc zaprowadzić ważne i potrzebne zmiany, a wiedząc, że sami tego nie potrafią uczynić,

gdyż mieli potężnych przeciwników w kraju, którzy się opierali na wpływie Francyi i Szwecyi, albo i Austrii, sądzili, że najlepiej jest pozyskać sobie pomoc Rosyi. Na tronie tam wówczas była kobieta, która jeszcze niedługo panując, nie dała się poznać z szatańskiej swej przebiegłości. Sądzono, że tę łatwo pozyskać będzie można. Ministrowie i urzędnicy rosyjscy łatwo dawali się przekupywać. Wydawało się przeto, że najwygodniejszym narzędziem stanie się Rosya.

Posłali oni na dwór Katarzyny Stanisława Poniatowskiego, ażeby Katarzynę nakłonił do dopomagania im w przeprowadzeniu ich planów. Ale że właśnie jego do tego obrano, stało się to dla Polski nowem nieszczęściem.

Kto panował w Rosyi, kiedy umarł August III? — Co wiesz o osobistości Katarzyny II? — Kto panował wówczas w Prusach? Co wiesz o osobistości króla Fryderyka II? — Jaki był cel przyłączenia Katarzyny II z Fryderykiem II? — Jaki nieszczęsny krok uczynili Czartoryscy w Polsce i dla czego? — Kogo wysłali na dwór Katarzyny II?

2. Osobistość Stanisława Augusta.

Stanisław August był synem Stanisława Poniatowskiego i Konstancyi z Czartoryskich. Ojciec jego pochodził z rodziny szlacheckiej niezamożnej, ale zdolnym był człowiekiem, odznaczył się za Sasów i w wojску i wewnątrz kraju, a przez to przyszedł do znaczenia.

Stał się magnatem zamożnym, został regimentarzem koronnym, a w końcu i kasztalanem krakowskim.

Dał też synowi pańskie, bardzo staranne wykształcenie. Stanisław August (urodzony w r. 1732) kształcił się najprzód w kraju, a potem w Paryżu i Londynie. Mówił biegle 5 językami i nadzwyczaj był ukladny w obejściu. Powróciwszy do Polski, został mianowany

stolnikiem litewskim, a już w r. 1757 był posłem w Petersburgu i wówczas zwrócił na siebie uwagę Katarzyny II, która wtedy była jeszcze wielką księżną.

STANISŁAW AUGUST PONIATOWSKI

Ale Katarzyna, której powierzchowność Stanisława Augusta bardzo się podobała, w swej przebiegłości

poznała dawno, że jest to człowiek, który ma słabą wolę i że zrzeczna osoba może nim kierować wedle upodobania.

Otóż kiedy Czartoryscy w czasie bezkrólewia wysłali Stanisława do Katarzyny, ażeby zyskać jej poparcie i pomoc w osadzeniu na tronie którego z Czartoryskich, — Katarzyna postanowiła zrobić królem polskim Stanisława Augusta Poniatowskiego. Było to dla niego samego niespodzianką; niebardzo to i samym Czartoryskim się podobało: ale Katarzyna, umówiwszy się z Fryderykiem, postawiła na swoim.

Co wiesz o rodzicach Stanisława Augusta? — Co wiesz o jego wychowaniu i wykształceniu? — Kiedy pierwszy raz poznała go Katarzyna II? — Dlaczego postanowiła przeprowadzić jego wybór na króla polskiego?

3. Wybór Stanisława Augusta.

Prymas Władysław Łubieński, porozumiawszy się z „Familią“ (rodziną Czartoryskich) i Katarzyną II, ich pozorną przyjaciółką, zwołał sejm konwokacyjny na 7 maja. Przeciwnie w kraju stronnictwa stały na-przeciw siebie z wojskami.

Rosya także przysłała wojsko, pozornie aby pomagać Czartoryskim, ale głównie w tym celu, aby pilnować swoich interesów.

Stronnictwo przeciwne, zwane teraz hetmańskim, miało na swem czele hetmana wielkiego koronnego Jana Klemensa Branickiego i księcia Karola Radziwiłła, zwanego „Panie Kochanku“. Dumny ten książę oburzał się na to, by kandydatem do tronu był „jakiś tam“ stolnik litewski, pochodzący z rodziny szlacheckiej do niedawna mało znanej. Chciał tedy doprowadzić do zerwania sejmu konwokacyjnego.

Ale Czartoryscy, którzy kierowali sejmem, utworzyli tak zwaną konfederację i obrali marszałkiem sejmowym księcia Adama Czartoryskiego. Taki sejm konfederacki różnił się od innych sejmów tem, że na nim nic nie znaczyło „liberum veto“ i że większość rządziła.

Że Czartoryscy mieli jak najlepsze zamiary w obec kraju, świadczy to, iż za ich wpływem na tym sejmie przeprowadzono bardzo ważne i dobre reformy, tj. zmiany. Ulepszono sądownictwo, uporządkowano sposób prowadzenia sejmów, ustanowiono lepszy dozór nad skarbem i wojskiem.

Ale kiedy chciano także znieść „liberum veto“ i jeszcze kilka ważnych spraw zaprowadzić, sprzeciwili się temu poseł rosyjski i poseł pruski. Musiano na tem poprzestać.

Przywódcy przeciwnego stronnictwa (hetmańskiego) wyjechali byli wprawdzie za granicę, ale widząc, że w kraju pożyteczne zapadają uchwały, powrócili i zgodzili się na to, co uradził sejm konwokacyjny. Pozostał za granicą tylko Karol książę Radziwiłł.

Kiedy przyszło do właściwego wyboru króla na sejmie elekcyjnym 7 września 1764 r., Stanisław August Poniatowski już jednogłośnie został obrany.

Uroczystość koronacyjna odbyła się jednak nie wedle zwyczaju starego w Krakowie, tylko w Warszawie, d. 25 listopada. Był to — dzień św. Katarzyny i niektórzy uważali to za zły znak, że był to dzień imienin carowej.

Kto zwołał sejm konwokacyjny po śmierci Augusta III i pośród jakich okoliczności? — W jaki sposób Rosya była reprezentowana na sejmie i w jakim celu? — Kto stał na czele stronnictwa hetmańskiego i jakie miał zamiary? — Co uczynili Czartoryscy aby ustrzedz się zerwania sejmu? — Jakie reformy przepro-

wadzili Czartoryscy? — Jakim reformom sprzeciwiali się posłowie pruski i rosyjski? — Co uczyniło stronnictwo hetmańskie? — Kiedy odbył się sejm elekcyjny i z jakim wynikiem? — Kiedy odbyła się koronacja Stanisława Augusta?

4. Pierwsze lata panowania Stanisława Augusta.

Stanisław August w pierwszych latach swego panowania zdziałał niejedno dobre. Zamianował kanclerzem zacnego męża, Andrzeja Zamoyskiego. W Warszawie założył sławną szkołę kadetów, w której kształciła się młodzież w sztuce wojskowej: ze szkoły tej wyszli znakomici późniejsi mężowie, jak Tadeusz Kościuszko, Julian Ursyn Niemcewicz, Kniaziewicz i inni. Założył też fabrykę broni i otworzył zamkniętą od czasów So-

Talar polski z r. 1766. (Wielkość oryginału).

bieskiego mennicę, w której kazał bić dobre pieniądze, aby usunąć z kraju lichą monetę. Sam zanielowany w naukach i sztukach, starał się o ich podniesienie. Troszczył się też o los włościan i o to, aby nie byli uciskani. Sejmy też zaczęły odbywać się porządniej.

Jakie były pierwsze lata panowania Stanisława Augusta? — Kogo zamianował kanclerzem? — Co uczynił w sprawie oświaty? W jaki inny sposób jeszcze starał się o podniesienie kraju?

5. Konfederacya radomska.

Nie podobało się to wszystko carowej Katarzynie i pruskiemu królowi Fryderykowi. Zaczęli tedy szukać sposobów do sprowadzenia dawnego nieładu w Polsce. Zastanawiali się też nad sposobami mieszania się do spraw Polski.

Carowa kazała posłowi rosyjskiemu w Warszawie, ażeby domagał się od króla i sejmów równych praw dla dyssydentów i dyzunitów. Nie mogli na to przystać król i Czartoryscy, bo wywołaliby niepotrzebne nowe zaburzenia w kraju. Innowiercom w Polsce było zupełnie dobrze, o wiele lepiej niż katolikom w Prusach i Rosyi, a było ich tak mało, że przyznanie im zupełnego równoprawnienia byłoby niesprawiedliwością. Dano przeto odpowiedź odmowną.

Wtedy carowa wysłała do Polski prawosławnego biskupa z żądaniem, aby król oddał pod jego opiekę 150 cerkwi, jakoby mu odebranych.

Król wskutek słabości charakteru i obojętności swej religijnej pozwolił na to, a ów biskup z Kozakami objechał Ruś i Litwę i zabrał 300 cerkwi, zamiast 150, a między niemi dużo unickich.

Przerazili się tem polscy biskupi i nakazali modlitwy o zachowanie wiary, a pomiędzy wielu Polakami zaczęła się budzić niechęć i nieufność ku królowi.

Skorzystał z tego skwapliwie poseł Repnin. Podburzał szlachtę, wykazując jakoby król swemi reformami zagrażał „złotej wolności“. Poszli za szlachtą niektórzy magnaci, niezadowoleni z tego, że „stołnik litewski“ jest królem. Zaczęto zawiązywać w różnych miastach konfederacye. Repnin jednych przekonywał, innych przekupywał, innym dowodził, że carowa jest

przyjaciółką wolności w Polsce i w razie potrzeby złoży z tronu Stanisława Augusta, a w końcu do tego doprowadził, że złączono się w wielką konfederację w Radomiu (w r.1767). Na czele tej konfederacji stanął Karol książę Radziwiłł, a celem jej była „obrona wolności“ zagrożonej przez Czartoryskich.

Konfederaci poprosili o pomoc carową, a ta z radością wysłała do Polski 30,000 wojska. Kiedy zebrali się posłowie, ażeby zacząć obrady, ujrzeli miasto otoczone wojskiem, a ratusz armatami.

Przy rozpoczęciu zaś obrad, Repnin oświadczył, że konfederacya może obradować, ale nie przeciw królowi, tylko z królem, i że carowa poręczy wolność, ale prawa innowierców i schizmatyków muszą być zrównane.

Wtedy przekonali się wszyscy, że Repnin ich oszukał. Nastąpiły protesta, ale nadaremne. Niektórzy uciekli z Radomia, inni ze strachu przed Rosyanami podpisywali akt przygotowany przez Repnina. Repnin potem zażądał sejmu, a król usłuchał i zwołał sejm do Warszawy.

Czy reformy zaprowadzone przez Stanisława Augusta podobają się jego opiekunce, Katarzynie II? — W jaki sposób starała się doprowadzić do nieporozumień? — Jakie były żądania posła rosyjskiego i co na nie odpowiedziano? — Co uczyniła carowa, otrzymawszy odmowną odpowiedź? — Czy król wypełnił żądanie Katarzyny i jaki był wynik tego? — Co dalej uczynił poseł Repnin? — W jaki sposób i kiedy przyszło do założenia konfederacyi w Radomiu? — Jakie były cele konfederacyi? — W jaki stosunek weszła konfederacya z Rosyą? — W jaki sposób poseł rosyjski wyzyskał konfederacyę dla swoich celów?

6. Porwanie senatorów.

Biskupi niektórzy starali się nie dopuścić do sejmu. Biskup Krakowski, Kajetan Sołtyk, z 15 sekretarzami we dnie i w nocy rozpisywał listy do narodu, ażeby na sejm się nie zjeżdżano.

Wtedy Repnin dopuścił się niesłychanego gwałtu. Kazał w nocy porwać z mieszkań czterech senatorów najbardziej przeszkadzających, t. j. biskupa Kajetana Sołtyka, biskupa kijowskiego Józefa Załuskiego, hetmana polnego Wacława Rzewuskiego i syna jego, Seweryna Rzewuskiego, — i wysłać ich do Kaługi w Rosyi!

Powstało niezmierne przerażenie i oburzenie. Król na sejmie oświadczył, że rady na to znaleźć nie umie innej, jak tylko, by zwrócono się z prośbą o łaskę do carowej!

Sejm zebrany z ludzi posłusznych Repninowi, albo obawiających się jego, przystał na wszystko, czego on żądał. Biskup Krasiński, którego Moskalom nie udało się porwać, pragnął bardzo sejm ten zerwać, ażeby przynajmniej naród sądził, że jest on nieważnym. Młody poseł Józef Wybiecki weisnął się tedy do izby sejmowej, zawołał: „Veto!“ i uciekł, a potem schronił się za granicę, aby go Moskale nie porwali.

Sejm zniósł reformy Czartoryskich, zgodził się na równouprawnienie innowierców i schizmatyków i uznał carową opiekunką praw Rzeczypospolitej: a zatem Katarzyna zyskała prawo mieszania się do wewnętrznych spraw Polski.

Kto i w jaki sposób starano się nie dopuścić do sejmu zwołanego przez króla? — Co uczynił Repnin? — Jak się w obec tego zachował król na sejmie? — Opowiedz o przebiegu sejmu. — Wymień ważniejsze uchwały tego sejmu.

7. Konfederacya barska.

Straszne te gwałty i gospodarowanie Rosyi w Polsce wywołały oburzenie w całym kraju. Zaczynając kanclerz Andrzej Zamoyski złożył swój urząd, bo nie chciał go sprawować pod rozkazami pośła rosyjskiego. Król zamianował kanclerzem Młodziejowskiego, który potem

donosił Rosyi wszystko, co uchwalono na tajnych naradach senatu.

Najpierw zaczęła myśleć o ratowaniu ojczyzny drobna szlachta na Podolu i Ukrainie. Gromadzono się w około biskupa kamienieckiego, Adama Krasińskiego i radzono nad sposobami pozbycia się z kraju Moskali.

W tym właśnie czasie Ojciec św. Klemens XIV kanonizował św. Jana Kantego i nakazał, aby corocznie w dniu tego świętego wszystkie narody katolickie modliły się za Polskę „przedmurze chrześcijaństwa“.

Przyszło wreszcie do zawiązania konfederacyi w Barze na Podolu w r. 1768, i stąd nazwano ją Konfederacją Barską.

Staął na jej czele Józef Pułaski, starosta warecki, a marszałkiem jej obrano Michała Krasińskiego, brata biskupa. Wiele rycerstwa do niej się łączyło, a zagrzewał u jej członków ducha O. Karmelita, Marek, który słynął jako cudotwórca.

Jakie wrażenie w kraju wywołała chwiejność króla i gwałty Rosyi? — Opowiedz o zmianie kanclerzy. — W jaki sposób zaczęto radzić nad ratowaniem ojczyzny? — Opowiedz o kanonizowaniu św. Jana Kantego — Kiedy i gdzie założono konfederację? — Kto stanął na jej czele?

8. Rzeź humańska.

Widząc, że konfederacja barska może cały kraj objąć i podniecić do wyzwolenia się z pod wpływów rosyjskich, carowa Katarzyna postanowiła rozbić ją zaraz w początkach i w tym celu obmyśliła plan prawdziwie piekielny.

Oto rozesłała popów schizmatycznych po Ukrainie, aby podburzyli lud ciemny przeciw szlacheć. Dwaj moskiewscy poddani, prawosławny mnich Jaworski i setnik kozacki Żeleźniak, stanęli na czele tłumów podburzonych. Przyłączył się do nich Gonta, oficer nadwornych

kozaków jednego z Potockich. Popi rozdawali chłopstwu poświęcane noże, aby dla obrony prawosławia rznęli księży, szlachtę i żydów.

Niesłychanych zbrodni i przerażających okrucieństw dopuszczały się rozszałałe tłumy. 200,000 osób, mężczyzn, kobiet i dzieci zginęło podobno pod nożami chłopów. W samem mieście Humanu zabito 20,000 ludzi, studnię miejską zapełniono studentami żywcem tam wrzuconymi i umęczono wszystkich OO. Bazylianów, którzy nieśli posługę umierającym. Nazwano te okrucieństwa rzezią humańską albo hajdamaczyzną. Koniec jej położyli wreszcie wojska królewskie, którym i Moskałe dopomogli, aby odwrócić od siebie podejrzenie, że to oni rzeź wywołali.

Jaki plan obmyśliła Katarzyna celem rozbicia konfederacyi barskiej? — Opowiedz o wzbudzaniu rozruchów na Ukrainie. — Opowiedz krótko o przebiegu rzezi humańskiej. — Kto stłumił wreszcie hajdamaczyznę?

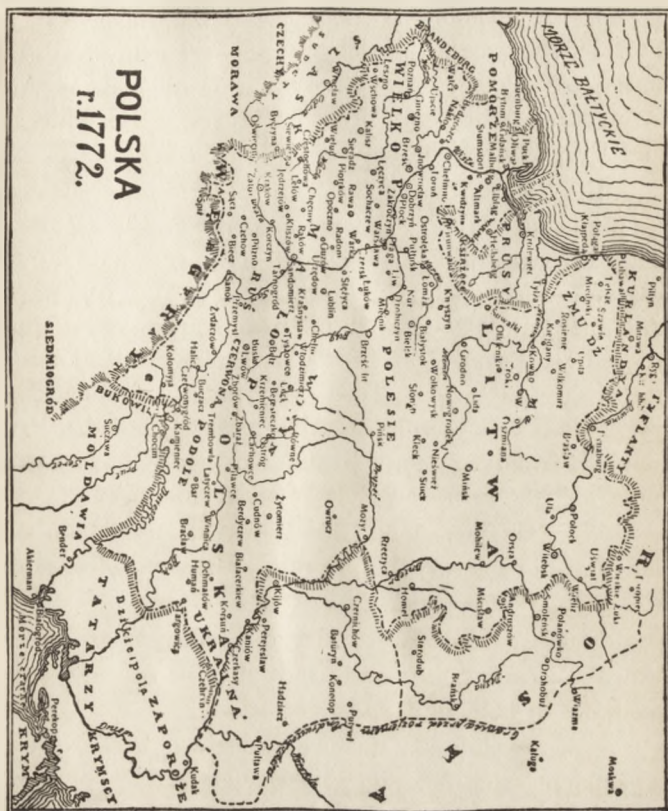
9. Dalsze dzieje konfederacyi i jej upadek.

Rzeź humańska wprawdzie przeszkodziła szerzeniu się konfederacyi w tych stronach, ale za to przystępować zaczęli do niej obywatele w innych dzielnicach i wkrótce liczyła ona wielu stronników we wszystkich częściach kraju.

Rozpoczęły się i odbywały się w różnych stronach kraju utarczki z Moskałami. Pomiedzy walezącymi byli prawdziwi bohaterzy; najwięcej zaś ze wszystkich odznaczył się jeden z trzech synów Józefa Pułaskiego, Kazimierz Pułaski. Zasłynął także dzielny pułkownik kozak Sawa, ale Pułaski dla cudów waleczności, jakich dokonywał, był podziwem samych Moskali.

Cieszyła się też ta konfederacya sympatya u obcych rządów, ale niestety zbyt mało od nich doznawała

jakim sposobem obce rządy wspierały konfederacyę? — Jaki wielki błąd popełnili konfederacy? — Opowiedz o porwaniu króla. — Jakie były następstwa tego błędu? — Kiedy rozwiązała się konfederacya i co się stało z jej członkami?

10. Pierwszy rozbiór Polski.

Tymczasem Turcyja nie była szczęśliwą w swej wojnie z Rosyą. Austria, nie chcąc pozwolić, by Rosya zagarnęła Mołdawię i Wołoszczyznę, zaniechała wystąpić

przeciw Rosyi. Groziła wojna europejska, bo i inne mocarstwa nie pozostałyby obojętne.

Wtedy król pruski Fryderyk II wystąpił z planem pogodzenia sąsiadów kosztem Polski. Zaproponował, aby Rosya wyrzekła się zdobyczy na Turkach, a za to zabrała część Polski. Ażeby zaś krzywda nie stała się Austrii, miano i jej część Polski wyznaczyć. Rozumie się że i Prusy za swe pośrednictwo dostać coś musiały.

Rosyi początkowo niebardzo plan ten się podobał, bo miała nadzieję, że z czasem całą Polskę zagarnie. Także cesarzowej Maryi Teresie nie wydawało się rzeczą stosowną popełnić niesprawiedliwość tak oczywistą. Ale plan ten podobał się ministrowi Maryi Teresy Kaunicowi i jej synowi Józefowi II, który już wspólnie z nią sprawował rządy. Dała się wreszcie przekonać Marya Teresa i rozpoczęły się tajne narady pomiędzy Prusami, Rosyą i Austryą. Rezultatem ich było, że nastąpił *Pierwszy rozbiór Polski* d. 5 sierpnia 1772 r.

W układzie podziału Prusy przeznaczyły dla siebie Warmię i Prusy Królewskie po rzekę Noteć, pozostawiając Polsce Gdańsk i Toruń.

Rosya zabrała województwo mścisławskie, witebskie i połockie, t. j. tak zwaną Białą Ruś, jakoteż województwo inflanckie i część mińskiego.

Austrii dostało się województwo krakowskie z wyjątkiem samego Krakowa i sandomierskie po Wisłę, Ruś Czerwona i część Podola. Temu krajowi nadano nazwę Galicyi i Lodomeryi (księstwo Halicza i Włodzimierza).

Wszystkie trzy państwa ogłosiły manifesty i wysłały równocześnie swe armie do Polski.

Jaka okoliczność doprowadziła do pierwszego rozbioru Polski? — Kto i pod jakim pozorem plan podał? — Czy Rosya i Austria odrazu się zgodziły? — Jaki był ostateczny wynik obrad? — Kiedy przyszło do pierwszego rozbioru Polski? — Opowiedz, jakie ziemie polskie zabrały mocarstwa przy pierwszym podziale.

Mapka przedstawiająca pierwszy rozbiór Polski.

11. Tadeusz Rejtan.

Król Stanisław August nadaremnie odwoływał się do różnych mocarstw ażeby nie dopuściły do tak strasznego gwałtu, ale to nie pomogło. Kiedy mu grożono dalszymi zaborami, jeżeli nie zwoła sejmu dla zatwierdzenia rozbioru, uległ wreszcie i zwołał sejm do Warszawy na 19 kwietnia 1773 r.

Ponieważ w Polsce wiadano, w jakim celu sejm jest zwołany, przeto zebrało się zaledwie 102 posłów. Na czele sejmu stanęli ludzie w wielkiej części nieucz-

ciwi. Marszałkiem ogłosił się Adam Poniński, człowiek bez zasad, który za pieniądze gotów był dopuszczać się najhaniebniejszych czynów.

Honor sejmu i całego narodu ratowało ledwie kilku posłów. Odznaczył się między nimi poseł nowogrodzki, Tadeusz Rejtan. Przez parę dni nie dopuszczał do odbywania się narad; w końcu, kiedy cały dzień nadaremnie błagał i zaklinał, nie dopuszczając posłów do sali sejmowej, gdy mu już tchu i głosu zabrakło, położył się na progu sali sejmowej, broniąc do niej wstępu.

Tadeusz Rejtan na sejmie 1773 r. (Według obrazu Matejki).

I to jednak nie pomogło. Choć z wahaniem, posłowie przeskakiwali przez niego i ostatecznie podpisali akt tego pierwszego rozbioru Polski, a i król go podpisał, w nadziei, że w ten sposób ocali resztę kraju.

Przez ten pierwszy rozbiór utraciła Polska 30,000 mil kwadratowych obszaru, a pozostało jej jeszcze około 74,000 mil kwadratowych.

Warto zapamiętać, że zdrajca Adam Poniński, przetrwoniwszy miliony judaszowskich różnych pieniędzy, umarł w ostatniej nędzy w Warszawie, w domu dawnego swego sługi w r. 1798.

Rejtana cześć i szacunkiem otaczali i swoi i obcy; rosyjski generał Bibikow wyraził się o nim: „Wszystkim należałoby zdjąć order, a zawiesić je na piersi Rejtana.“

Nieszczęśliwy jednak ten patriota nie zdołał przeżyć długo hańby ojczyzny. Dowiedziawszy się, że traktat rozbiorowy przyjęty, popadł w obłąkanie i umarł w Gruszowie 8 sierpnia 1780.

Co uczynił król Stanisław August dowiedziawszy się o tym rozborze? — Opowiedz o zwołaniu sejmu 1773 roku. — Z jakich ludzi składał się ten sejm przeważnie? — Opowiedz o odznaczeniu się Tadeusza Rejtana. — Jakie było zakończenie sejmu? — Ile mil kwadratowych straciła Polska, a ile jej zostało? — Co się stało z Adamem Ponińskim później? — Jaki był los Tadeusza Rejtana?

12. Dążenie ku naprawie stosunków.

Sejm rozbiorowy wyznaczył delegacją złożoną z 30 członków, by ta opracowała nowy porządek rzeczy. Delegacja ta, z Adamem Ponińskim na czele, przez dwa lata rządziła państwem. W haniebny sposób rozdawała urzędy i wzbogacała własnych członków. Ustanowiła nowe granice Polski. Ograniczyła władzę hetmańską. Wszelkie prawa główne oddała pod opiekę carowej rosyjskiej. Ale niektóre postanowienia tej delegacji przecież w najbliższej przyszłości okazały się pożyteczne dla kraju.

Do tych pożytecznych postanowień należało zaprowadzenie tak zwanej *Rady Nieustającej*.

Rada ta składała się z 18 senatorów i ministrów jakoteż 18 członków szlachty, wybieranych przez sejm

co 2 lata. Podzielono ją na 5 departamentów, na których czele stali ministrowie. Król był stałym prezydentem tej Rady.

Otóż początkowo do tej Rady należeli głównie stronnicy Rosyi, ale że członków zmieniano co dwa lata, przeto stopniowo się do niej dostawali i coraz lepsi mężowie. Na szczęście nastały czasy, w których przez kilkanaście lat Rosya zajęta innemi sprawami, nie miała czasu zajmować się pilnie sprawami Polski. Rada Nieustająca coraz to lepsze zaprowadzała urządzenia w kraju. Obmyślono środki do podniesienia dobrobytu. Zaczął kwitnąć handel, przemysł, rzemiosła. Zaprowadzono nawet fabryki. Sprowadzano z Francyi, Anglii i Niemiec różnych rzemieślników i od nich uczono się wyrobów sukna, broni, i t. p. Wielkie na tym polu położył zasługi podskarbi litewski Antoni Tyzenhauz.

Zaprowadzono też ulgi dla włościan i ustanowiono stałe wojsko, choć niewielkie (30,000).

Drugą pożyteczną rzeczą było zaprowadzenie *Komisji edukacyjnej*.

W r. 1773 Papież Klemens XIV zniósł zakon OO. Jezuitów. Znaczne dobra tego zakonu przeszły na własność państwa. Otóż początkowo owa nieczna delegacya chciała te dobra rozdrapać i zabrać dla siebie, ale ją zmuszono, aby je oddała do rozporządzenia Komisji edukacyjnej.

Komisya ta oddała krajowi niezmierne usługi. Najzaćniejsi i najznakomitsi też obywatele zostali jej członkami; między innymi Ignacy Potocki, Andrzej Zamoyski, książę Adam Czartoryski i Grzegorz Piramowicz.

Za sprawą zacnego i uczonego ks. Hugona Kołłątaja ta Komisya w odpowiedni sposób urządziła akademie krakowską i wileńską i utworzyła szkoły średnie czyli wojewódzkie i ludowe czyli parafialne. Założono też seminarya nauczycielskie. Osobną komisję ustanowiono dla układania książek czyli podręczników szkolnych.

Tym sposobem udoskonalono dzieło rozpoczęte przez ks. Stanisława Konarskiego.

Także wielkie zasługi położył na polu oświaty biskup kijowski, ks. Józef Załuski. Żył nadzwyczaj skromnie, odmawiał sobie wielu potrzeb, a dochody obracał na zakupno książek. Zebrał też ogromną bibliotekę i darował ją narodowi. Słynęła ta biblioteka pod nazwą Biblioteki Załuskich.

Jak postępowała delegacya wyznaczona na sejmie rozbiorowym? — Jaką pożyteczną zaprowadziła instytucję? — W jaki sposób złożoną była Rada Nieustająca i jakie ona później zaprowadziła urządzenia? — Jaką drugą instytucję pożyteczną zaprowadziła delegacya? — Jaką była jej działalność?

13. Lata rozkwitu i podnoszenia się narodu.

Przez lat 15 trwało to kształcenie się i podnoszenie się narodu. Młodzież kształcąca się w szkołach coraz to lepszych zaczęła nabywać wyobrażeń o potrzebach kraju.

Wielu *politycznych pisarzy* przyczyniło się swemi dziełami do tego kształcenia narodu. Oprócz ks. Stanisława Konarskiego i ks. biskupa Hugona Kołłątaja, odznaczył się na tem polu ks. Stanisław Staszyc. W takich dziełach, jak: „Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego“ i „Przestrogi dla Polski“, dowodził potrzeby silnego rządu. Domagał się uwolnienia włościan od ucisku i polepszenia bytu mieszczan.

Ponieważ sam król lubił sztuki piękne, przeto tem bardziej zakwitła literatura. Zasłynęli poeci: ks. biskup Ignacy Krasicki (słynny bajkopisarz), Stanisław Trembecki, Kajetan Węgierski, Franc. Karpiński (autor pieśni: „Kiedy ranne wstają zorze“), Julian Niemcewicz (autor „Śpiewów historycznych“), Wojciech Bogusławski i inni. Znakomitym *dziejopisarzem* był Adam Naruszewicz. Uczonymi przyrodnikami byli Jan i Andrzej Śniadeccy i astronom ks. Poczobut.

Stanisław Staszyc.

W dziejach polskiej literatury był to nowy sławny okres, który zwiemy okresem Stanisławowskim.

Nic dziwnego, że przez tych lat kilkanaście stopniowo powstało u całego niemal narodu pragnienie najzupełniejszej zmiany stosunków w kraju. Zaczęto pojmować dokładniej, że należy się wyrwać z upokarzającej zależności od Rosyi. Zaczęto rozumieć, co potrzebuje zmiany i naprawy w urządzeniach kraju. Zaczęto pragnąć jakiegoś stanowczego czynu, aby Ojczyźnie przywrócić blask dawny.

Czem się zaznaczył dalszy 15 letni okres pokoju w kraju?— Wymień kilku politycznych pisarzy i ich zasługi. — Wymień niektórych pisarzy okresu Stanisławowskiego. — Do czego doprowadził ten rozkwit literatury i umysłowego podnoszenia się kraju?

14. Sejm czteroletni.

Nadeszła też chwila sposobna. W rok 1787 Rosya rozpoczęła wojnę z Turcyą i tak była tem zajęta, że zupełnie miała uwagę odwróconą od Polski.

Kiedy w r. 1788 zebrał się sejm w Warszawie, już powszechnie domagano się, ażeby zaprowadzić na nim stanoweze wielkie zmiany w kraju.

Ażeby zaś obradom nie przeszkodziło jakieś zdrazieckie „veto“, zawiązano się w konfederacye.

Stanisław Małachowski. (*Portret Bacciarellego*).

Na czele konfederacyi koronnej stanął marszałek Stanisław Małachowski, a na czele konfederacyi litewskiej Kazimierz Nestor Sapieha.

Na tym sejmie, — który trwał przez cztery lata i dlatego w historyi nazywa się Czteroletnim, — odznaczały się w obradach trzy wyraźne stronnictwa, a mianowicie:

1) *Stronnictwo patryotyczne*, które dążyło do pozbycia się zupełnego opieki Rosyi i do zupełnej zmiany stosunków. Należeli tam Stan. Małachowski, Ignacy i Stanisław Potoccy, Adam Czartoryski i inni szczerzy patryoci.

2) *Stronnictwo pośrednie*, które domagało się poprawy wewnętrznych stosunków, ale w zgodzie i przy mierzu z Rosją. Stronnictwo to miało na czele króla i brata jego, prymasa Michała Poniatowskiego. Przechyliło się ono w czasie obrad do stronnictwa patryotycznego.

3) *Stronnictwo hetmańskie*, które sprzeciwiało się wewnętrznym zmianom, było za podłą zależnością od Rosyi i później kraj zdradziło. Należeli do niego hetman Ksawery Branicki i Szczęsny Potocki.

W ciągu swych obrad, sejm przeprowadził ważne uchwały. Już w przeciągu pierwszych kilku miesięcy uchwalono powiększenie wojska do liczby 100,000 i zniesienie Rady Nieustającej zaprowadzonej przez Rosję.

Podówczas Prusy, gdzie królem teraz był Fryderyk Wilhelm II, obawiając się wzrastającej potęgi Rosyi i Austrii, zaczęły udawać przyjaciela Polski. Zachęcały ją do zaprowadzenia zmian najpotrzebniejszych, zrzekły się swego prawa nabytego przy rozbiorze Polski do mieszania się w jej sprawy wewnętrzne. Na nieszczęście zbyt ufano Prusom i zawarto z nimi nawet przy-

mierze. Odtąd liczono na pomoc Prus, na wypadek gdyby Rosya chciała mieszać się znowu do spraw Polski.

Nie dość też energicznie wzięto się do zaprowadzenia wojska stutysięcznego, a kiedy stronnictwo hetmańskie temu się sprzeciwiało i przeszkadzało, zaniechano tej sprawy.

Przedłużały się też zbytecznie rozprawy, ale przecież nakoniec przyszło do ułożenia nowych ustaw państwa, czyli nowej *konstytucyi*.

Opowiedz o rozpoczęciu sejmku 1788 roku w Warszawie. — Co uczyniono, aby nie dopuścić do zerwania sejmku? — Kto był marszałkiem sejmku? — Opisz trzy główne stronnictwa kierujące obradami sejmku. — Jakie były pierwsze ważne uchwały sejmku? — Jak się zachowywały wówczas Prusy w obec Polski? — Czy zdolano przeprowadzić uchwałę tyczącą się stutysięcznego wojska?

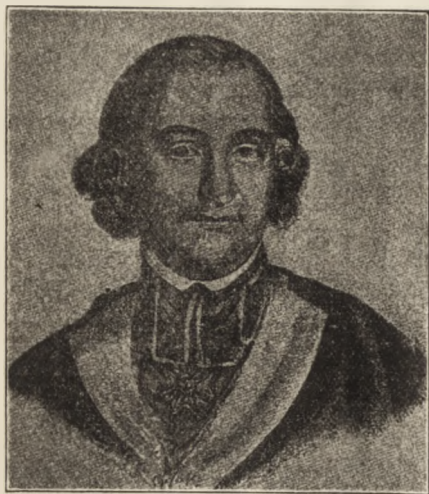
15. Konstytucya Trzeciego Maja.

Ku końcowi roku 1790 sejm przyjął już najgłośniejsze punkta przyszłej konstytucyi, ale spisanie jej i ostateczne ułożenie wymagało jeszcze wiele pracy i czasu.

A tymczasem zmieniły się stosunki polityczne. Rosya odniósłszy kilka zwycięstw, pragnęła zakończyć wojnę z Turcyą. Prusy, zmuszone przez Anglię, zawarły z Austryą traktat i przez to znowu zbliżyły się do Rosyi. Stronnictwo hetmańskie na sejmie straszyło posłów Rosyą i powstrzymało ich od przyśpieszenia i kończenia prac.

Wtedy król, w porozumieniu z przywódcami stronnictwa patryotycznego, zajął się w tajemnicy ułożeniem konstytucyi. Obrady odbywały się w nocy. W naradach brali udział Stanisław Małachowski, Ignacy Potocki, Hugo Kołłątaj, Linowski, Lanckoroński i kilku innych. Plan konstytucyi wreszcie, ułożony na tych naradach przez króla, a poprawiony przez Hugona Kołłątaja,

trzymano przez czas niejaki w tajemnicy. Ułożono się zaś, że wtedy, gdy znaczna część posłów przeciwnych rozjedzie się z Warszawy, odrazu na sejmie odczyta się gotową konstytucję i natychmiast się ją przyjmie. Na wykonanie tego planu wyznaczono dzień 5 maja.

Ks. Hugo Kołłątaj.

Tajemnica jednak wykryła się i przyspieszono to wydarzenie.

W dniu 3 maja 1791, — dzień to na zawsze dla nas pamiętny, — kiedy sejm się zebrał, a król zasiadł na tronie, odczytano nową konstytucję i pomimo o p o r u posła Suchorzewskiego, przyjęto ją natychmiast. Pośród nieopisanego zapалу i uniesie-

nia, król, senat, sejm i tłumy publiczności i ludu udali się następnie do kościoła św. Jana złożyli przysięgę na nową konstytucję.

Obejmowała ona 11 punktów. Uznawała religię katolicką za panującą, ale zastrzegła wolność wszelkim innym wyznaniom. Znosiła *wolną elekcję królów*, a zaprowadziła *tron dziedziczny* i wzmacniała władzę monarchy. Na następcę Stanisława Augusta wyznacza-

Katedra św. Jana w Warszawie.

ła elektora saskiego i jego potomków. *Mieszczanom* przyznawała różne prawa i przywileje, jakie dotychczas miała tylko szlachta. *Lud wiejski* brała pod opiekę prawa. Znosiła *liberum veto i konfederacye*. Ustanowiono też, że co 25 lat można było do konstytucyi tej robić dodatki lub poprawki.

Nietylko w kraju, ale i zagranicą uchwalenie tej konstytucyi budziło podziw i uznanie. Wielcy mężowie i różni monarchowie składali narodowi polskiemu powinszowania. Ojciec św. Pius VII zarządził w Rzymie dziękczynne nabożeństwo z powodu ogłoszenia tej konstytucyi.

Cesarz austriacki Leopold II okazał się prawdziwym przyjacielem Polski, a nawet nakłonił króla pruskiego, by konstytucyę uznał. Na nieszczęście Leopold wkrótce umarł i Polska straciła prawdziwego przyjaciela.

Oczywiście Katarzyna nietylko nie zgodziła się na konstytucyę ale nawet była oburzoną, że przyszło do takich zmian w Polsce. Ale na razie musiała złość swoją stłumić, bo jeszcze zajęta była wojną z Turcyą.

Opowiedz o pierwszych pracach ułożenia Konstytucyi. — O ile zmieniły się zagraniczne stosunki w czasie układania Konstytucyi? — W jaki sposób pracowano nad przyspieszeniem ułożenia Konstytucyi? — Na kiedyznaczono jej ogłoszenie? — Opowiedz o ogłoszeniu Konstytucyi Trzeciego Maja 1791 roku. — Jaką była główna treść tej Konstytucyi? — Jakie wrażenie wywołała Konstytucya w kraju i zagranicą? — Co uczynił Ojciec Święty, dowiedziawszy się o tem ważnem wydarzeniu? — Jak na to się zapatrywała Katarzyna II?

16. Konfederacya Targowicka.

Po tak radosnem i ważnem wydarzeniu, jakim było przyjęcie Konstytucyi Trzeciego Maja, nastąpiło w naszej Ojczyźnie najstraszniejsze nieszczęście, które nasz kraj do ostatecznej już zguby popchnęło.

Konstytucya miała niestety przeciwników także w samej Polsce. Byli to niektórzy magnaci i członkowie szlachty. Jedni z nich sądzili, że konstytucya gubi wolność w kraju, inni, że krzywdę przynosi szlachcie, dając niemal równouprawnienie mieszczanom i włościanom; byli także i tacy którzy zaprzędani byli zupełnie Rosyi i dla złota gotowi byli zaprzedać Ojczyznę.

Trzema takimi zdrajcami okazali się Szczęśny Potocki, Seweryn Rzewuski, i Ksawery Branicki. Udali się oni do Petersburga i tam prosili Katarzynę, ażeby nie dopuściła do wykonania konstytucyi.

Katarzyna II, która już załatwiła się z Turcyą, oehotnie przyrzekła swą pomoc. Za jej wskazówkami i pod jej protekeyą zawiązano konfederacyę w Targowicy (na Ukrainie) w połowie maja 1792 roku, a celem tej konfederacyi było zniesienie Konstytucyi Trzeciego Maja, a zatem zaprowadzenie dawnego nieładu w Polsce! Do tej konfederacyi przystąpiło dużo ciemnej szlachty.

Katarzyna równocześnie wysłała swe wojska do Polski. 64,000 wojska rosyjskiego pod generałem Kachowskim wkroczyło do Ukrainy, a 32,000 pod Krecznikowem na Białą Ruś.

Sejm czteroletni, który właśnie wniósł uchwałę, by wojsko podnieść do liczby 100,000 przerwał narady i odroczył się, a królowi oddał naczelne dowództwo nad wojskiem.

Czy Konstytucya Trzeciego Maja miała w kraju przeciwników? — Co to byli za ludzie i dlaczego sprzeciwiali się Konstytucyi? — Wymień trzech głównych przeciwników Konstytucyi — Jak skorzystała Katarzyna II z tego? — Opowiedz o zawiązaniu konfederacyi Targowickiej. — Jak konfederacyę poparła carowa? — Co uczynił w obec tego Sejm Czteroletni?

17. Wojna w r. 1792.

Król Stanisław August sam nie miał pojęcia o sztuce wojennej i osobiście dowodzić nie myślał, ani też udawać się na pole bitew. Z 50,000 wojska, którem rozporządzał, wysłał 30,000 pod dowództwem bratanka swojego ks. Józefa Poniatowskiego, na Ukrainę; 15,000 na Litwę pod księciem Wirtemberskim ożenionym z Czartoryską, a 5,000 pod Warszawę.

Przy księciu Józefie Poniatowskim, mężnym żołnierzu, ale nietęgim dowódcą, byli dzielni dowódcy oddziałów: Tadeusz Kościuszko, Eustachy Sanguszko, Krasicki, Wielhorski. Wojsko to biło Moskali a zwłaszcza odznaczył się tam Kościuszko, który odniósł zwycięstwa pod Zieleńcami i pod Dubienką, gdzie z 4,000 wojska i 10 działami walczył przeciw Kachowskiemu, który miał 18,000 wojska i 60 dział. Ale pod przeważającymi siłami rosyjskimi musiano się cofnąć aż po za Bug, przez co odsłaniał się kraj Moskalom.

Ksiązę Wirtemberski zdradził: udawał chorobę, a przejęto jego list do króla pruskiego, w którym pisał, że umyślnie wojsko swe dzieli na drobne oddziały, aby Moskalom ułatwić zwycięstwo. (Żona jego posłała mu list rozwodowy i wstąpiła do klasztoru).

Król jeszcze próbował na mocy układu zawartego z Prusami, prosić o pomoc króla pruskiego. Ten stanowczo odmówił.

Wtedy August stracił zupełnie odwagę. Prosił cesarową o zawieszenie broni. Ona odpowiedziała, że żąda, aby przystąpił do Targowicy.

I słaby ten król usłuchał rozkazu. Ku przerażeniu prawdziwych patriotów przystąpił do konfederacyi targowickiej (23 lipca 1792 r.).

Wszyscy wodzowie polscy i marszałkowie sejmu, począwszy od księcia Józefa, bratanka króla, oburzeni na króla złożyli swoje urzędy i wyjechali za granicę.

Targowiczanie zaś zaczęli gospodarować w kraju, niszczyli urządzenia sejmu czteroletniego i dopuszczali się haniebných zdzierstw.

W jaki sposób król rozesłał wojsko do bronienia ojczyzny przed Moskalami i zdrajcami? — Kto się tam odznaczył? — Jaki był ostateczny wynik działań wojennych? — Do kogo jeszcze zwrócił się król z prośbą o pomoc? — Opowiedz o przystąpieniu króla do konfederacyj targowickiej. — Co uczynili w obec tego prawi obrońcy ojczyzny?

18. Drugi rozbiór Polski 1793 roku.

Tymczasem Prusy wystąpiły z żądaniem zarządzania drugiego rozbioru Polski, za to, że same poniosły straty w wojnie francuskiej. W styczniu 1793 nastąpił pomiędzy Prusami a Rosyą układ tyczący się nowego rozbioru: Austria nie wzięła w tem udziału.

Zaraz też wojska pruskie i rosyjskie wkroczyły do Polski i zajęły ziemie, które zamierzały sobie przywłaszczyć. Prusy zabrały Gdańsk, Toruń i całą Wielkopolskę aż po Częstochowę. Rosya zagarnęła resztę Białej Rusi, resztę Ukrainy, Podole i wschodnią część Polesia i Wołynia aż po rzekę Zbrucz.

Carowa kazała zwołać sejm do Grodna dla zatwierdzenia tego rozbioru. Król płakał, chciał składać koronę, ale wreszcie usłuchał i sejm zwołał. Na sejm ten wolno było przybyć tylko samym Targowiczanom: ale i ci stawili opór, przerażeni tem, jakie nieszczęście na kraj sprowadzili. Poseł moskiewski więził ich, wywoził, wojskiem otaczał izbę sejmową i w końcu żandarmów wprowadził do izby. Nareszcie kiedy sejmujący postanowili oprzeć się milczeniem, i tak przesiedzieli całą dobę,

wzięto mileczenie za potwierdzenie. Znalazło się kilku, którzy podpisali, a podpisał i król...

Na tymże sejmie zniesiono Radę Nieustającą i zmniejszono wojsko do liczby 15,000.

Mapka przedstawiająca drugi rozbiór Polski.

Po tych dwóch zaborach pozostało Polsce tylko 4,500 mil kwadratowych, obejmujących 10 województw w Koronie, a 8 na Litwie, i 4,500,000 mieszkańców.

Stan kraju odtąd był opłakany. Król czuł, że się zhańbił, ale nie umiał się podnieść. Generał rosyjski Igelstrem rządził samowolnie w Warszawie. Wielu popadało w rozpacz, w obłąkanie.

Opowiedz o drugim rozbiórze Polski; w którym roku się odbył, i jakie ziemie zabrano. — Opowiedz o zwołaniu sejmu do Grodna i o zachowaniu się króla. — W jaki sposób sejm w Grodnie się odbywał? — Jakie przeprowadził uchwały? — Ile ziemi i mieszkańców pozostało Polsce? — Jakie nastąpiły stosunki?

deusz Kościuszko, obrany Naczelnikiem, ogłosił powstanie narodowe i wykonał przysięgę na wierność narodowi i walkę z nieprzyjaciółmi ojczyzny. Za nim takąż przysięgę wykonało wojsko.

Kościuszko spędził tydzień na pracy nadzwyczaj pilnej i przy pomocy Aleks. Linowskiego i Kollataja wydawał rozporządzenia, rozsyłał listy, ogłaszał odezwy, zbierał wojsko.

Dnia 1 kwietnia Kościuszko wyruszył z Krakowa na czele 4,000 ludzi, z 10 lichemi armatami. Przyłączyło się do niego kilkuset chłopów uzbrojonych w kosy i piki w podłuż osadzone; do 3 kwietnia zebrало się razem około 2000 chłopów w taki sposób zaopatrzonych.

Dnia 4 kwietnia wydał Naczelnik pod Racławicami bitwę wojsku moskiewskiemu złożonemu z 7,000 ludzi pod dowództwem Tormasowa i Denisowa. Przy Kościuszcze dowodzili Madaliński i Manget.

Tam śmiałem natarciem rozgromiono wojsko nieprzyjacielskie. Szczególniej odznaczyli się tam właśnie włościanie uzbrojeni w kosy: pierwsi „kosynierzy“. Kościuszko widząc główne niebezpieczeństwo grożące ze strony armat wroga, zawołał na chłopów: „Hej bracia, zabrać mi te armaty! Naprzód wiara! Bóg i Ojczyzna!“ Z niesłychanym zapalem chłopci ruszyli za Kościuszką. Pierwszy przypadł do armaty Wojtek Bartos i czapką przykrył zapalony już lont armaty; inni poszli za jego przykładem i rozstrzygnęli losy bitwy. Wkrótce wojsko moskiewskie poszło w rozsypkę, na polu bitwy pozostawiając 600 poległych i 12 armat.

Kościuszko po bitwie przybrał sukmanę włościańską na cześć chłopów, którzy się odznaczyli, a Wojtkę Bartosa zamianował chorążym i zamienił jego nazwisko

Блгородавіенство „Косыніерів” презд бітвѣ. (*Rysunek Piotra Stachowicza*).

na Bartosz Głowacki. Również podoficerem mianował innego włościanina, Stacha Świtalskiego.

W jaki sposób radzono w Polsce nad ratowaniem kraju? — Co przyspieszyło wybuch powstania? — Opowiedz o złożeniu przysięgi Kościuszki na rynku krakowskim. — Czem przedewszystkiem zajął się Kościuszko? — Kiedy wyruszył Kościuszko z Krakowa i z jakimi siłami? — Opowiedz o udziale chłopów w wyprawie. — Gdzie odbyła się pierwsza bitwa z Moskalami i z jakim skutkiem? — Jaka część wojska szczególnie się tam odznaczyła? — Opowiedz o czynie Wojciecha Bartosa i wyniku bitwy. — Jak Kościuszko po bitwie uczcił wojsko chłopskie?

21. Dalsze losy powstania.

Zwycięstwo Racławickie przyczyniło się do podniesienia ducha w narodzie. Wkrótce wybuchło powstanie w Warszawie i w Wilnie.

W Warszawie załoga rosyjska musiała ustąpić po zaciętej dwudniowej bitwie z wojskiem polskim i ludem, którym dowodzili szewc Jan Kiliński i rzeźnik S i e r a k o w s k i. W Wielki Czwartek, 17 kwietnia o p ó ł n o c y na znak dany przez Kilińskiego wybuchło powstanie; kiedy zaś dzwony zabrzmiały na rezurekcyą, odśpiewano równocześnie „Te Deum“ na podziękowanie za wyparcie wroga ze stolicy. W Wilnie stał na czele powstania dzielny Jasiński.

Jan Kiliński.
(Fotogram J. Kriegera).

Tymczasem Kościuszkę zbierając wojska zbliżał się ku Warszawie. Po drodze spotkał się z wrogiem pod

Szczekocinami. Na nieszczęście okazało się, że zdradziecki król pruski swoje wojsko przysłał na pomoc Rosyanom; bitwa wypadła niepomyślnie, ale zdołano się przynajmniej cofnąć w porządku i Naczelnik dostał się do Warszawy, gdzie go witano jako zbawcę. Pod Szczekocinami poległ generał Wodzicki i Bartosz Głowacki.

Tuż za nim jednak nadciągały wojska pruskie i moskiewskie. Rozpoczęło się oblężenie stolicy. Kościuszko okazał nadzwyczajne zdolności przy oszańcowaniu miasta i bronienu go przed olbrzymią przewagą wrogów przez całe lato. Wszystkie szturmury odparto. Że zaś wybuchło równocześnie powstanie w Wielkopolsce za staraniem Jana Dąbrowskiego, i Dyonizego Mniewskiego, przeto wrogowie odstąpili od oblężenia.

Jednakowoż były to już ostatnie powodzenia.

Na Litwie Moskale przeważającemi swemi siłami stłumili powstanie. Dwie wielkie armie rosyjskie z dwóch różnych stron dążyły ku Warszawie: jedna pod Fersenem, a druga pod Suworowem. Kościuszko postanowił nie dopuścić do połączenia się tych wojsk i wyruszył przeciw Fersenowi, przykazawszy przedtem generałowi Ponińskiemu, aby na godzinę oznaczoną stawiał się nazajutrz pod Maciejowicami.

W owem to miejscu (przy ujściu Pilicy do Wisły) przyszło 9 października do bitwy. Kościuszko miał 7,000 — Fersen 16,000 wojska. Nasi dokonywali cudów waleczności; generał Poniński nie przybył z posiłkami mimo tego, że miał to nakazane, — i bitwa zakończyła się nieszczęśliwie. Najgorszą zaś rzeczą było, że sam Kościuszko, ciężko raniony, padł na polu bitwy bez przytomności i został zabrany do niewoli. Wraz z nim dostali się do niewoli i inni wodzowie: Niemcewicz, Knia-

ziewicz, Kiliński, Fiszer, Kamieński, Sierakowski i inni.

W jaki sposób rozszerzyło się powstanie? — Opowiedz o wypędzeniu Moskali z Warszawy. — Kto stał na czele powstania w Wilnie? — Gdzie Kościuszko stoczył następną bitwę i jaki był jej przebieg? — Opowiedz o oblężeniu Warszawy. — Jaki był przebieg bitew na Litwie? — Kiedy przyszło do bitwy pod Maciejowicami? — Jakie były siły obu stron? — Jaki był wynik bitwy?

22. Skutki klęski Maciejowickiej.

Klęska pod Maciejowicami nie dała się już powetować. Zabranego do niewoli Kościuszki nikt nie zdołał zastąpić.

Moskale znowu oblegli Warszawę, a na przedmieściu Pradze żołnierze Suworowa rzucili się na bezbronną ludność i 12,000 wymordowali.

Warszawa broniła się przez czas niejaki: podczas szturm miasta zginęło na jego murach 8,000 obrońców. Między rannymi był 15 letni Ludwik Kropiński, okryty 18 ranami.

Wreszcie dla braku żywności musiano kapitulować (6 września 1794), to jest poddać się pod pewnymi warunkami. Ale Katarzyna tych warunków nie dotrzymała, a wszystkich wodzów i 12,000 Polaków wysłała na Sybir lub do więzień rosyjskich. Chory generał Kopec dostał się aż na Kameczatkę.

Niektórzy wodzowie dostali się do niewoli pruskiej, a tych, którzy poddali się Austrii, zamknięto w cytadeli na Szpilbergu. Klejnoty ze skarbcza zabrali Prusacy.

Jakie były skutki zabrania Kościuszki i innych generałów do niewoli? — Jak postąpili zwycięscy Moskale w Warszawie? — Kiedy nastąpiła kapitulacja Warszawy?

23. Trzeci rozbiór Polski.

Wkrótce potem porozumiały się trzy mocarstwa w sprawie trzeciego rozbioru Polski. W styczniu 1795

roku stanął układ pomiędzy Rosją a Austrią, a w październiku tegoż roku pomiędzy Rosją a Prusami; tym razem już całą Polskę rozebrały te mocarstwa między siebie.

Prusy zajęły cały kraj na zachód od Pilicy, Bugu i Niemna wraz z Warszawą.

Austria otrzymała kraj między Pilicą, Wisłą i Bugiem wraz z Krakowem.

Rosja zabrała resztę Polski, t. j. całą Litwę i resztę Rusi.

Mapka przedstawiająca trzeci rozbiór Polski.

Król Stanisław August zrzekł się tronu aktem podpisanym w Grodnie dnia 25 listopada 1795 roku, w zamian za pensję mu wyznaczoną przez Rosję. W Gro-

CZĘŚĆ PIĄTA.

Dzieje porozbiorowe Polski.

Polska po roku 1863.

(Szkic *Jana Matejki*). (392)

CZEŚĆ PIĄTA.

Dzieje porozbiorowe Polski

ROZDZIAŁ PIERWSZY.

Czasy Napoleońskie.

1. Pierwsze lata niewoli.

Oplakany był los Polaków już w pierwszych latach niewoli.

W Galicyi i Łodomeryi, należących od czasu pierwszego rozbioru Polski (1772 r.) do Austrii, zaprowadzono takie same urzędy, jak w innych prowincjach Austrii. Za panowania Maryi Teresy zaprowadzono język łaciński, jako urzędowy, a potem niemiecki, w sądach, urzędach i w szkołach. Zwłaszcza kiedy w r. 1780 tron objął cesarz Józef II, nasyłano do Galicyi urzędników Niemców i Czechów, bardzo Polakom nieprzychylnych.

Także sprowadzono niemieckich wieśniaków, aby łatwiej kraj niemieczyć. We Lwowie założono uniwersytet niemiecki. Józef II zniósł także klasztory i pozabierał na rzecz państwa dobra kościelne, a za to rząd wypłacał pensye duchowieństwu. W samej Galicyi znie-

siono 44 klasztorów. Na pochwałę Józefa II możnaby przytoczyć, że brał w obronę wieśniaków i nie pozwalał ich krzywdzić: ale urzędnicy, którzy nienawidzili Polaków, w taki sposób rozkazy cesarskie wykonywali, że podburzali wieśniaków przeciw panom. Wydało to później straszne owoce.

Po śmierci Józefa II (1790) objął rządy brat jego Leopold II. Był on szlachetnym, sprzyjał Polakom, chwalił Konstytucję Trzeciego Maja i starał się dla niej pozyskać Prusy i Rosyę. Na nieszczęście umarł po dwuletnich rządach. Następca jego, Franciszek I wziął udział w trzecim rozbiórce Polski i otrzymał kraj między Pilicą, Wisłą a Bugiem, z miastami Krakowem, Sandomierzem i Lublinem. Niedługo jednak należała do Austrii ta nowa prowincya, zwana „Galicyą Zachodnią“, jak później obaczymy.

W tej części Polski, którą zabrała Katarzyna II, działo się bardzo źle Polakom. Trzymała ona w więzieniu Kościuszkę, Kilińskiego, Niemcewicza i innych wybitnych jeńców, a tysiące żołnierzy polskich posłała na Sybir. W zabranych przez nią ziemiach srogo rządzili jej urzędnicy. Dobra zabrane Polakom porozdawała swoim sługom.

Najsrożej zaś obchodziła się z Rusinami unitami. Pomagał jej w tem schizmatycki biskup Wiktor Sadowski. Przy pomocy wojsk moskiewskich spędzał gromady ludności unickiej i więzieniem, kijami i innemi okrucieństwami zmuszał ją do przejścia na prawosławie, t. j. na schizmę. Pomiedzy drugim a trzecim rozbiorem wydarto w ten sposób Kościołowi przeszło półtora miliona unitów. Po trzecim rozbiórce Katarzyna zniosła wszystkie biskupstwa unickie, oprócz jednego.

Katarzyna umarła w r. 1796, a syn jej Paweł był lepszego usposobienia, chociaż był dziwakiem. Uwolnił on zaraz z więzienia Kościuszkę i jego towarzyszy. Kościuszcze nawet dał zapomogę, ale Kościuszkę później mu ją oddał. Przestał też prześladować unitów.

Kościuszkę w towarzystwie Niemcewicza i młodego oficera Libiszewskiego wyjechał do Ameryki, gdzie go radośnie witano. Tam otrzymał znaczny fundusz za usługi oddane Stanom Zjednoczonym i zamieszkał we Filadelfii.

W ziemiach polskich zabranych przez Prusaków zaprawdzano wszędzie język niemiecki i osadzano urzędników Niemców. Żaden Polak nie mógł tam urzędu otrzymać. Rząd starał się tak jak w Austrii podburzać wieśniaków przeciw szlachcie i sprowadzał kolonistów niemieckich.

Stosunki przeto w całym obszarze dawnych ziem polskich bardzo były smutne i wielu Polaków wówczas wyjeżdżało za granicę, do Włoch, do Francyi, Turcyi i innych krajów.

We Francyi tymczasem działy się ważne rzeczy.

Jaki porządek zaprowadzono w Galicyi po trzecim rozbiore Polski?— Jaki język stał się tam urzędowym?— Jakie zaprowadzono urzędy za panowania Józefa II? — Jak postępowano z dobrami kościelnymi? — Jakie było postępowanie rządu w obec wieśniaków? — Jakim okazał się w obec Polaków następca Józefa II, Leopold II? — Jak długo panował i kto po nim nastąpił?

W jaki sposób postępowała Katarzyna II w obec Polaków? — Opowiedz o jej postępowaniu w obec Rusinów Unitów. — Kiedy umarła Katarzyna II i kto był jej następcą?— Jakiem było jego postępowanie? — Dokąd udał się Kościuszkę?

Jak postępowano z Polakami w zaborze pruskim?

2. Wydarzenia we Francyi.

W czasach, kiedy w Polsce jeszcze odbywał się Sejm Czteroletni, ażeby zaprowadzić nowy porządek, wzięto się do podobnego dzieła we Francyi. Ale w Polsce zło

pochodziło ze zbytku wolności i słabości władzy; we Francyi przeciwnie był zbytek władzy. Jeszcze za czasów Ludwika XIV i XV samowola królów doprowadzała kraj do nędzy i rozpacz. Następca Ludwika XV (który, jak wiadomo, ożeniony był z Maryą Leszczyńską), i wnuk jego, Ludwik XVI, był uczciwszy i chciał złemu zaradzić, a jednak pokutował za winy przodków. Zwołał on tak zwane „Stany Generalne“ czyli sejm, którego we Francyi od wieków nie było. Opanowali ten sejm ludzie burzliwi i źli. Ci tak podburzali prosty naród przeciw królowi, że Ludwik z żoną i dziećmi uciekł z Paryża. Przyjaciele króla zaczęli sąsiednich królów prosić o pomoc dla niego. Istotnie otrzymali ją od Prus i Austryi, ale tem zaszkodzili królowi.

Francuzi oskarżyli króla, że zdradza Francję i naprowadza na nią nieprzyjaciół, złożyli go z tronu i w końcu ścięli go na placu publicznym w styczniu 1793 roku. W parę miesięcy później ścięli jego żonę i siostrę, a synka oddali do szewca, który go złem obchodzeniem się na śmierć zamęczył.

Odtąd naród jakby w szaleństwo popadł, zaczął srożyć się nad szlachtą i księżmi. Ustanowiono Trybunał Rewolucyjny, który codziennie po kilkanaście lub kilkadziesiąt osób kazał ścinać za pomocą maszyny zwanej gilotyną. Wyrzeczono się religii, beczeszczono kościoły. Trwała to blisko półtora roku. W końcu przecież znalazło się w sejmie kilku mężów śmiałych, którzy tym okrucieństwom koniec położyli, a przywódców strasznego rządu oskarżywszy, oddali pod tę samą gilotynę.

Wtedy we Francyi nastąpił rząd zwany dyrektoryatem. Był on lepszy, ale nie umiał rządzić.

Tymczasem zaś trwała wojna z zagraniecznemi państwami, a głównie z Austryą. Wojska francuskie były się doskonale w Holandyi, Niemczech i we Włoszech, ale zaczęło braknąć pieniędzy i broni.

Wówczas zjawił się człowiek, który stał się wybawicielem Francyi. Nazywał się generał Napoleon Bonaparte. Był synem adwokata z wyspy Korsyki, ale od młodości miał wielkie zdolności wojskowe. Wstąpił do wojska francuskiego i jako porucznik artyleryi tak się odznaczył, że w bardzo młodym wieku został zamianowany naczelnym wodzem armii walczącej z Austryakami we Włoszech.

Tam w dwóch tygodniach opanował całe królestwo Sardyńskie, a w kilka miesięcy później całe północne Włochy.

Codziało się we Francyi w czasie, kiedy w Polsce odbywał się Sejm Czteroletni? — Opowiedz krótko o losie Ludwika XVI. — Co nastąpiło po śmierci króla we Francyi? — W jaki sposób zakończyła się tam krwawa rewolucya? — Kto stał się wówczas wybawicielem Francyi? — Czem odznaczył się zaraz w początkach objęcia dowództwa nad wojskiem?

3. Legiony polskie.

Ponieważ Francuzi tak zwyciężali Austryaków, przeto kilku Polaków mieszkających za granicą, powzięło myśl przyłączenia się do tej wojny prowadzonej z jednym z wrogów Polski. Sądziли bowiem, że skoro Francya zwycięży, to przyczyni się także do odbudowania Polski.

Najgoręcej zajęli się tą myślą Józef Wybicki, były poseł Sejmu Czteroletniego i generał Henryk Dąbrowski, który się odznaczył już w powstaniu Kościuszkowskim.

Udali się przeto do rządu francuskiego, ażeby mu ofiarować swe usługi. Generał Bonaparte z ochotą po-

zwolił im utworzyć wojsko polskie, czyli tak zwane legiony polskie.

Zajął się tem natychmiast generał Dąbrowski w Lombardyi, w północnych Włoszech, gdzie właśnie Bonaparte zwycięską wojnę prowadził z Austryakami.

General Dąbrowski
podług sztychu Oleszczyńskiego.

Na wezwanie Dąbrowskiego podążali wojskowi polscy z różnych stron do Lombardyi i w kwietniu 1797 r. 5,000 wojska polskiego stanęło pod bronią.

Ubiór ich, organizacya i znaki były takie same, jak w wojsku polkiem; tylko kokarda francuska oznaczała,

że są w służbie Francyi. Pieniądze i zapłatę (żołd) otrzymywali od rządu francuskiego.

Najdzielniejsi wojownicy gromadzili się w Medyolanie, stolicy Lombardyi. Byli między nimi, oprócz Dąbrowskiego i Wybickiego, także Kniaziewicz, Wielhorski, Rymkiewicz, Kosiński, Chłopicki i inni.

Józef Wybicki ułożył wówczas sławną ową „Pieśń Legionów Polskich“, rozpoczynająca się od słów: „Jeszcze Polska nie zginęła, kiedy my żyjemy“. Spodziewano się, że legiony te pod dowództwem Dąbrowskiego przejdą przez Austryę i dostaną się do Polski. Dlatego każda zwrotka tej pieśni kończyła się w taki sposób:

„Marsz, marsz Dąbrowski
Z ziemi włoskiej do Polski:
Za twoim przewodem
Złączym się z narodem!“

Jaki plan ułożyli patryoci polscy w obec wypadków we Francyi? — Kto w imieniu Polaków ofiarował usługi rządowi francuskiemu? — Opowiedz o utworzeniu pierwszych polskich legionów. — Jakie było umundurowanie legionistów polskich? — Wymień kilku dowódców w legionach polskich. — Co to była: „Pieśń Legionów Polskich“ i kto ją ułożył?

4. Pierwsze czyny polskich legionów.

Wkrótce legiony te okryły się sławą i dopomogły do odniesienia ważnych zwycięstw.

Wspólnie z Francuzami Dąbrowski zajął Rzym, gdzie na zamku Kapitolu zwycięsko stanął gen. Kniaziewicz. W r. 1798 i 1799 odznaczyli się także Chłopicki i Kniaziewicz przy zdobywaniu Civita Castellana i twierdzy Gaety.

Na wieść o uformowaniu się polskich legionów, w początkach r. 1798, Kościuszko natychmiast z Ameryki przybył do Europy. Rozmówiwszy się jednakowoż z Bonapartem, przyszedł do przekonania, że ufać mu

nie można, gdyż dba on jedynie o własną chwałę i wielkość. Do legionów nie przystąpił Kościuszko, bo oświadczył, że walczyć mógłby tylko dla Polski i za Polskę, — a legiony walczyły dla Francyi. Kościuszko osiadł w wolnym kraju Szwajcaryi, w Solurze, u przyjaznej rodziny Zeltnerów, gdzie już pozostał do końca życia.

Tymczasem Bonaparte, chcąc się zemścić na Anglikach, którzy stali na czele wrogów Francyi, udał się z częścią wojska do Egiptu w Afryce, kraju bardzo ważnego dla handlu Anglii. Zabrał ze sobą także część legionistów polskich. Opanował też Egipt, a chociaż potem został pobity w bitwie morskiej, to przecież umiał z niebezpieczeństwa się wywinąć. Zajął jeszcze Syryę, ale w tem nadeszła wiadomość, że rząd francuski nie umie sobie radzić, a wojskom walczącym w Europie grozi niebezpieczeństwo pobicia.

Istotnie wojsko francuskie kilka klęsk poniosło w czasie nieobecności Napoleona, a wojska austriackie wyparły Francuzów z północnych Włoch. W czasie tych bitew także legiony polskie mocno się przerzedziły. Anglia, Austria, Prusy i Rosya połączyły się, aby wspólnie wystąpić przeciw Francyi.

Ale generał Bonaparte powrócił. Obalił w Paryżu niedołężny dyrektoryat i ogłosił się konsulem. Miał niby to rządzić z dwoma innymi konsulami, ale w rzeczywistości sam robił, co chciał. Wzbudził też ogromny zapal w narodzie nowemi doskonałemi zarządzeniami i w krótkim czasie stanął na czele nowej świetnej armii. Na nowo też utworzyły się polskie legiony. Dąbrowski w Marsylii utworzył jeden legion, a Kniaziewicz utworzył legion drugi, tak zwaną legią naddunajską. Wkrótce 15,000 polskiego wojska było pod bronią.

W wielkiem zwycięstwie Francuzów pod Marengo odznaczył się znowu Dąbrowski, a w Bawaryi, pod Hohenlinden, Kniaziewicz ze swoją legią przechylił również zwycięstwo na stronę Francuzów, budząc zdumienie zarówno u Francuzów, jak i u nieprzyjaciół. Tam to porucznik Kostanecki z 8 ułanami zdobył 6 armat strzeżonych przez 60 austryackich żołnierzy, a ułan Pawlikowski rzucił się sam jeden na oddział i przyprowadził 57 jeńców.

Legiony polskie zwiększyły się do liczby 20,000 ludzi i Dąbrowski prosił Napoleona, aby mógł z nimi przez Czechy i Morawę udać się do Polski, gdzie przygotowywało się powstanie.

Ale tymczasem Bonaparte zawarł pokój z mocarstwami w r. 1801 i nie dla Polski nie uczynił.

Przeciwnie, polskie legiony stały się niewygodnymi dla Francuzów, kiedy chwilowo odpoczywały.

Wybuchło wtedy powstanie w San Domingo na wyspie Haiti w Ameryce, należącej do Francuzów. Wyślano tam wojsko i kazano także części polskich legionów, złożonej z 5000 ludzi tam się udać. Nie chcieli tego uczynić Polacy, bo to przecie na nie Polsce przydać się nie mogło. Ale zmuszono ich armatami, aby wsiedli na okręty.

Na tej wyspie wyginęli prawie wszyscy ci legionniści wraz ze swoim dowódcą Władysławem Jabłonowskim, częścią we wojnie, a częścią w skutek żółtej febry.

W jaki sposób zaraz w początkach odznaczyły się legiony polskie? — Czy Kościuszko dowiedział się o utworzeniu legionów polskich i co uczynił? — Opowiedz krótko o wyprawie Bonaparte do Egiptu. — Co się stało z wojskiem francuskim w Europie w czasie bytności Bonaparte w Egipcie? — Co nastąpiło po powrocie Bonaparte? — W jakich bitwach odznaczyli się potem Polacy i którzy? — Jaką propozycyę zrobił Dąbrowski Bonapar-

temu? — Czy życzenie Dąbrowskiego się spełniło? — W jaki sposób niewdzięcznymi okazali się Francuzi w obec Polaków? — Opowiedz o wyprawie na wyspę San Domingo.

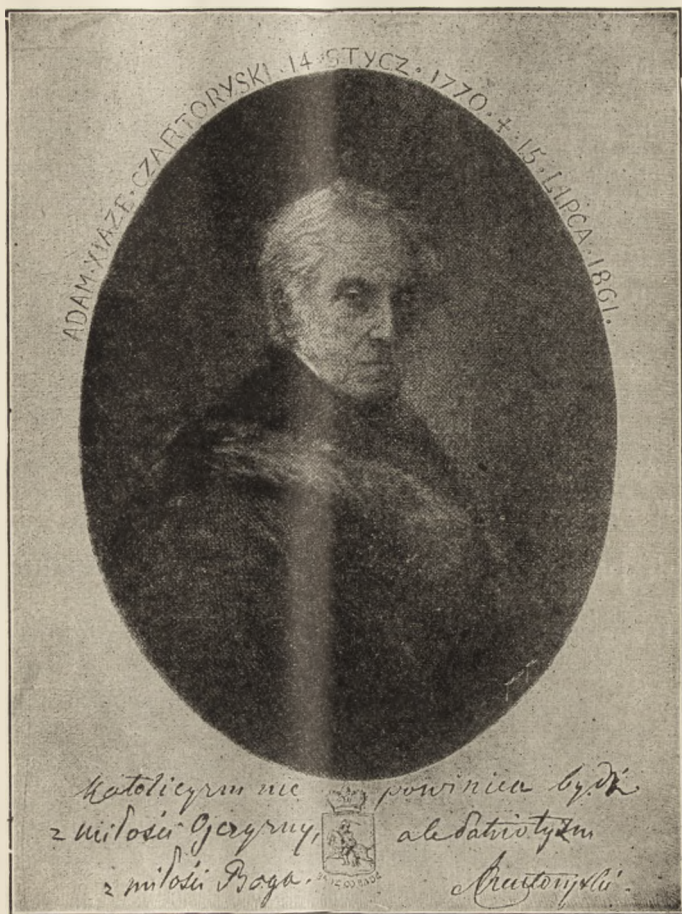
5. Legiony dostają się do Polski.

W roku 1804 konsul Bonaparte ogłosił się cesarzem Francyi. Z różnych zdobytych krajów porobił królestwa i księstwa i poobsadzał na nich swoich braci i siostry. Bratu Józefowi dał Neapol, drugiemu, Ludwikowi, Holandję; trzeciemu, Hieronimowi niemiecki kraj nad Renem, Westfalię; dwom siestrom i ich mężom dał księstwa we Włoszech. Z Papieżem Piusem VII, zawarł układ, tak zwany konkordat, na mocy którego Kościół katolicki otrzymał różne prawa i swobody we Francyi. Za to Papież przyjechał do Paryża i Napoleona koronował na cesarza.

Kiedy znowu przeciw niemu zawarły przymierze Austria, Rosya, Szwecya i Anglia, kilkakrotnie pobił wojska austriackie i połączone austriackie z rosyjskimi (pod Austerlitz). Wtedy zmusił państwa niemieckie, ażeby dawny swój związek pod naczelnictwem Austrii rozwiązały: odtąd przestało istnieć cesarstwo niemieckie, cesarz Franciszek II złożył niemiecką koronę cesarską i zaczął się tytułować tylko cesarzem Austrii.

W Rosyi tymczasem zmieniły się cokolwiek stosunki. Cesarz Paweł I został strącony z tronu, jako szalony i uduszono go podobno za wiedzą jego synów Aleksandra i Konstantego. Aleksander wstąpił na tron w r. 1801.

Aleksander początkowo wydawał się przyjacielem Polski. Nawet ministrem swoim zamianował księcia Adama Czartoryskiego (syna znanego z czasów Stanisława Augusta, generała ziem podolskich Adama Czartoryskiego). Czartoryski, który w skutek intryg pruskich

Adam książę Czartoryski, kurator szkół wileńskich.

zrzekł się urzędu ministra, spraw zagranicznych, zatrzymał jednak urząd kuratora, czyli zarządcy szkół w całym państwie rosyjskiem. Na tem stanowisku wielkie położył usługi dla narodu polskiego. Odnowił uniwersytet w Wilnie i zorganizował dużo szkół niższych i wyższych. W szkołach tych wykładali profesorowie Polacy, jak np. w Wilnie matematyk Jan Sniadecki, brat jego, chemik Jędrzej Sniadecki, historyk Joachim Lelewel, profesor literatury Euzebiusz Słowacki i inni.

Tadeusz Czacki.

Współpracownikiem Czartoryskiego był Tadeusz Czacki, który w Krzemieńcu na Wołyniu otworzył wyższy zakład naukowy, z w a n y „liceum Krzemienieckie“.

Otóż Aleksander wdał się niepotrzebnie w wojnę z Napoleonem i źle na niej wyszedł. Pobity pod Austerlitz, wrócił do Polski.

Tymczasem wybuchła nowa wojna. Wywołały ją Prusy w r. 1806, ale pobici zostali na głowę pod Jeną. Król

pruski uciekł do Królewca, a Francuzi weszli do Berlina.

Cheąc dalej ścigać Prusaków, musiał Napoleon teraz wejść w ziemie polskie; nazwał też tę swoją wyprawę wojną polską.

Na wieść o tem niezmierny zapal powstał w polskich krajach. Deputacya polskich obywateli udała się do Berlina ofiarować Napoleonowi swe usługi. Wkrótce Francuzi weszli do Poznania. Generał Dąbrowski o-

głosił nowe powstanie i zaczął zbierać polskie pułki. Niebawem 20,000 nowego polskiego wojska zabrało się pod dowództwem Dąbrowskiego, Józefa Poniatowskiego i Zajęczka, którzy wraz z Francuzami szli ciągle naprzód, odnosząc zwycięstwa, aż wreszcie 27 listopada 1806 roku dostali się do Warszawy.

Tu zapał i radość były nieopisane. Zdawało się wszystkim, że Polska odzyskała dawną niepodległość.

Ale Rosya, obawiając się przewagi Napoleona i upadku Prus, wystąpiła w obronie Prusaków. Armia rosyjska połączyła się z resztkami armii pruskiej i Napoleon musiał staczać żmudne bitwy. Wprawdzie zwyciężył pod Iławą (8 lutego 1787) i pod Frydlandem (14 czerwca), ale wojsko już miał bardzo zmęczone. Zawarł tedy z Prusakami i Rosyą pokój w Tylży dnia 9 lipca 1807 roku.

Na mocy tego pokoju odebrano Prusakom Wielkopolskę z Warszawą i część Prus a kraj ten nowy nazwano *Księstwem Warszawskim*.

W którym roku Napoleon ogłosił się cesarzem Francyi? — Jakie nowe porządki zaprowadził zaraz w Europie? — Które państwa sprzymierzyły się przeciw niemu? — Gdzie odniósł Bonaparte nowe zwycięstwo i jakie były następstwa? — Co tymczasem działo się w Rosyi; kto tam panował? — Jak Aleksander I postępował w obec Polaków? — Opowiedz o działalności Adama Czartoryskiego w Wilnie. — Kto jeszcze wielce się zasłużył obok Czartoryskiego? — Kiedy wybuchła wojna Prus z Napoleonem? — Jaki był jej wynik? — Opowiedz o ogłoszeniu przez Napoleona „wojny polskiej” aż do chwili wejścia legionów polskich do Warszawy. — Co uczyniła w obec tego Rosya? — Kiedy i gdzie przyszło do zawarcia pokoju? — Co zyskali Polacy?

6. Księstwo Warszawskie.

Księciem Warszawskim zamianowany został król saski Ferdynand August I, wielce miły Polakom. Był on dla Polski życzliwy, mówił po polsku, i jego to niedługo Konstytucya Trzeciego Maja przeznaczyła na na-

stępcę Stanisława Augusta. Kiedy przybył do Warszawy z żoną i córką 21 listopada 1807, przyjmowano go z takim zapalem, jakoby powracał na tron własny.

Księstwo Warszawskie obejmowało 1800 mil kwadratowych i liczyło 2,000,000 mieszkańców. Ale stało się ono najzupełniej zależnem od Francyi i rozkazów Napoleona. Wprawdzie wprowadzono napowrót język polski w urzędach, szkołach i we wojsku, ale wojsko, którego liczbę oznaczono na 30,000, musiało na każde zawołanie stanąć na usługi Napoleona.

Nadto zaprowadzono w Księstwie prawo francuskie, tak zwany kodeks Napoleona. Niezastosowane do potrzeb kraju, stawało się ono uciążliwem i utrudniało różne urządzenia.

Kraj był wyniszczony, a wydatki bardzo wielkie. Trzeba było swoje wojsko postawić, ubrać, zaopatrzyć w broń i utrzymywać; ponosić rządowe wydatki na szkoły, drogi, płace urzędników i t. p., a także jeszcze i wojsku francuskiemu niejednego dostarczać.

Nadzwyczajnych trzeba było wysiłków, aby wszystkiemu podołać; szlachta zaciągać musiała znaczne pożyczki i mnóstwo ludzi potraciło majątki. A jednak jakoś dano sobie rady. W przeciągu kilku miesięcy stanęło dwadzieścia kilka tysięcy wojska regularnego pod doskonałymi oficerami; sądownictwo i szkoły urządzono szybko a dobrze.

Zawdzięczać to trzeba było dobrym ludziom, którzy byli na czele władz i urzędów. Należeli do nich: Małachowski, Wybicki, Łubieński, Matuszewicz, Staszyc, Sobolewski, Stanisław Potocki i inni. Głównie dowództwo nad wojskiem miał generał Dąbrowski; urzą-

dzeniem zaś i zaopatrzeniem wojska zajął się książę Józef Poniatowski jako minister wojny.

Wkrótce Napoleon powołał wojsko polskie, bo było mu potrzebne w Hiszpanii.

Kto został zamianowany księciem warszawskim? — Kiedy przybył do Warszawy? — Jak wielkiem było Księstwo Warszawskie? — Jakie urządzenia zaprowadzono? — W jakich kłopotach znalazło się Księstwo Warszawskie w początkach swego istnienia? — Czy Księstwo przewyciężyło te przeszkody? — Wymień kilka osób stojących podówczas na czele rządu.

7. Polacy pod Somo-Sierra.

Niesprawiedliwą była wojna, którą Napoleon wydał Hiszpanii, aby kraj ten podbić. Hiszpanie bronili z wielkiem męstwem swego kraju; walczył tam cały naród, nawet księża, kobiety, starcy i dzieci. Kraj to bardzo górzysty, więc też trudną była tam walka.

Nieśmiertelną sławą okryli się tam Polacy przez dokonanie dwóch zwłaszcza czynów, t. j. przez zdobycie Saragossy i wąwozu Somo-Sierry.

W silnie obwarowanej Saragossie trzeba było zdobywać osobno każdą ulicę, każdy dom, a w każdym domu piętro. W lecie i w zimie 1808 roku zdobywali Francuzi to miasto, a głównie tam odznaczyli się Polacy pod dowództwem Chłopickiego, póki Saragossa zamieniona w gruzy nie poddała się Francuzom.

Somo-Sierra nazywa się wąski wąwóz koło Madrytu, wiodący pod górę do miasta. Miał on cztery zakręty zaopatrzone w armaty i piechotę hiszpańską. Napoleon mógł obejść ten wąwóz, ale postanowił go zdobyć właśnie dlatego, że wydawało się to niepodobieństwem.

Ruszyła jego piechota, ale rażona gęstym ogniem na każdym zakręcie, musiała się cofnąć. Napoleon niecierpliwił się i gniewał. Nagle jakby sobie coś przypomniał, spojrzał na polskie oddziały i na dany przez nie-

go znak, nadbiegł dzielny pułkownik Jan Leon Koziętulski.

— Pański szwadron szwoleżerów pod górę! Nie dopuścić drugiego strzału, zdobyć armaty! — wydał rozkaz Napoleon.

Pułkownik Koziętulski.

Francuzi zaczęli szeptać, że konie pod górę nie mogą się dostać.

— Formuj czwórki! Naprzód! Niech żyje cesarz! — zawołał Koziętulski, a szwadron jego, złożony ze 120 ludzi, zerwał się jak wicher i ruszył pod górę.

Konie stęknęły i zadudniała ziemia. Pod górę wspiał się pierwszy szereg z Krzyżanowskim na czele; nagle rozległy się gęste strzały i tru-

py całego szeregu zsuwały się po wąwozie. Po tych trupach dopadł góry Koziętulski, a choć ranny z konia zwałił się na ziemię, przecież doskoczył do pierwszej baterii i zdobył ją. Dziewanowski nie zważając na śmiertelne rany, zdobywa drugą baterię. Na sam szczyt góry wdziera się Niegolewski, skłuty bagnetami ze

wszystkich stron, a w końcu dopadł Łubieński, zdobył ostatnią armatę i rozpędził nieprzyjaciela.

Francuzi patrzeli na to wszystko zdumieni, a sam Napoleon zawołał zachwycony: „To chyba dyabły, nie ludzie, ci Polacy!”

Napoleon pod Somo-Sierą przypina order Niegolewskiemu.

Dziwna rzecz, że Hiszpanie, nienawidzący z duszy Francuzów zawsze okazywali się szczerze przychylnymi Polakom.

Przez kilka lat walczyli Polacy w Hiszpanii z jednokowym męstwem, i dopiero w roku 1812 przyprowadził ich Chłopicki do Księstwa Warszawskiego.

Z kim prowadził następną wojnę Napoleon? — Kto w tej wojnie szczególnie się odznaczył? — Gdzie i w jaki sposób najpierw odznaczyli się Polacy? — Opowiedz o zdobyciu wawozu Somo Sierra. — W którym roku powrócili Polacy z Hiszpanii do Warszawy?

Książę Józef Poniatowski ze sztabem w bitwie pod Raszynem 1809 r. (Obraz Wojciecha Kossaka). (410)

8. Powiększenie Księstwa Warszawskiego.

W następnej wojnie Austrii z Francją, w kwietniu 1809, szwagier cesarza Franciszka II, arcyksiążę Ferdynand, wyruszył na Warszawę z wojskiem liczącem 40,000 ludzi. Polskiego wojska było tylko 13,000, bo reszta walczyła w różnych stronach świata.

Do bitwy przyszło pod Raszynem. Odnaczył się tam bohaterstwem pułkownik i poeta Cyprian Godebski. 2,000 żołnierzy poległo śmiercią bohaterów. Nie mogąc pokonać trzy razy silniejszego wojska, Polacy zawarli ugodę honorową i wyszli z bronią z miasta. Ferdynand zajął Warszawę, a rządy księstwa przeniesiono do Torunia.

Naczelny wódz polski, książę Józef Poniatowski, przeszedł granicę austriacką położoną podówczas niedaleko od Warszawy i wkroczył do Galicyi. Walczył potem w różnych stronach i odebrał Austryakom Siedlce, Lublin, Sandomierz i Zamość. Potem wojska polskie przeszły do Galicyi wschodniej i zajęły Jarosław i Przemysł, a w końcu Lwów (26 maja 1809).

Arcyksiążę Ferdynand stoczył z Poniatowskim krwawą bitwę pod Sandomierzem. Poniatowski musiał cofnąć się za rzekę San, a dzielny generał Sokolnicki, odparwszy siedm szturmów dopiero odstąpił od Sandomierza.

Kiedy polskie wojska opuściły wschodnią Galicyę, Rosyanie zajęli Lwów. Poniatowski zaś stanął w Krakowie dnia 15 lipca 1809.

W tymże samym czasie Napoleon w wojnie z Austryą poniósł wielką klęskę pod Aspern, ale potem świetnie zwyciężył pod Wagram.

KSIAŻĘ JÓZEF PONIATOWSKI.
Portret Józefa Grassi'ego.

Przyszło potem do zawieszenia broni pomiędzy Napoleonem a cesarzem Franciszkiem. Do Księstwa Warszawskiego na mocy tej ugody dołączono tak zwaną Galicyę zachodnią. Kraków i cyrkuł zamojski z Galicyi wschodniej. Obszary te liczyły 1,300,000 ludności.

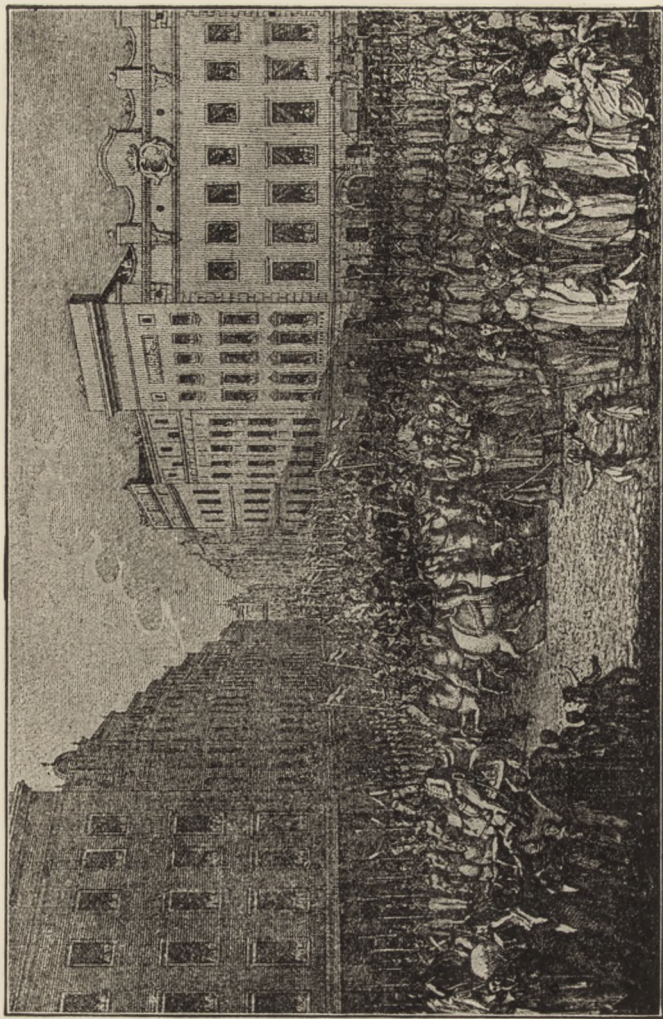
Kto następnie wydał wojnę Francyi i w którym roku? — Od czego rozpoczęła się ta wojna? — Gdzie przyszło do bitwy między Polakami i Austryakami i jaki był jej wynik? — Opowiedz o wyprawie Józefa Poniatowskiego do Galicyi. — Kiedy Poniatowski wszedł do Krakowa? — Jak w tym czasie wiodło się Napoleonowi? — Jak się zakończyła wojna Napoleona z Austryą i co zyskali Polacy?

9. Wojna z Rosyą.

Napoleon stał na szczycie swojej potęgi i był niejako panem całej Europy.. Układał też nowe plany, pomiędzy którymi było także przywrócenie Królestwa Polskiego. Przeczął mu w tem jednak car Aleksander. Postanowił tedy Napoleon jeszcze stoczyć wojnę z Rosyą. Złączywszy się przymierzem z Austryą i Prusami, zajął się urządzaniem wielkiej wyprawy do Rosyi, którą nazwał drugą wojną polską.

Na wiosnę 1812 roku zebrał armię największą, jaką widziano do owego czasu w Europie. Sześćset tysięcy najpiękniejszego wojska: Francuzów, Włochów, Neapolitańczyków, Portugalczyków i Niemców posuwało się przez całe Niemcy i Prusy ku Niemnowi. Różnemi drogami ciągnęło to wojsko, a za niem nieprzeliczona ilość armat, broni, amunicyi, narzędzi, maszyn i innych zapasów.

W Warszawie zapanował znowu zapał nieopisany. Wojsko polskie, po powrocie pułków z Hiszpanii, liczyło 80,000 ludzi. Radą ministrów króla saskiego kierował w Warszawie Tadeusz Matuszewicz. Już w r. 1811 sejm nałożył wiele podatków; był też nieurodzaj w kra-

Wkroczenie wojska polskiego 1809 r. do Krakowa. (Obraz Michała Stachowicza). (414)

ju, ale jednak ofiarność była ogromna. Sejm nadwyzwyczajny w r. 1812 rozpoczął się od wspaniałego kazania Woronicza, poety, późniejszego arcybiskupa. Zagaił ten sejm sędziwy generał ziem podolskich, Adam Czartoryski. Wygłoszono kilka świetnych przemówień, a w obec powszechnego uniesienia i rozrzewnienia tak posłów jak i całej ludności musiano chwilowo obrad zaprzestać. Sejm uchwalił zawiązać na sposób dawniejszy konfederacyę generalną, zawezwać wszystkie ziemie polskie by do niej przystąpiły i przywrócić Królestwo Polskie. Prezesem rady tej konfederacyi był Czartoryski, zastępcą jego wojewoda Stanisław Zamoyski, a sekretarzem Kajetan Koźmian.

Napoleon wypowiedziawszy formalnie wojnę Rosyi 12 czerwca 1812, przekroczył granicę, koło Kowna przeprawił się przez Niemen i szedł Litwą w głąb Rosyi. Polacy, walcząc teraz już dla siebie, dokonywali cudów męstwa.

28 czerwca zajął Napoleon Wilno, o potem pędził Rosyan przed sobą aż do Smoleńska. Przy zdobywaniu Smoleńska w walnej rozprawie główny atak świetnie wykonali na czele dywizyi Zajączek i Kniaziewicz i miasto zdobyto.

Pod wsią Borodino blisko Moskwy stoczono jedną z najkrwawszych bitew: zginęło tam 52,000 Rosyan, t. j. połowa ich armii, a 28,000 Francuzów.

Rosyjski wódz naczelny Kutuzow cofnął się do Moskwy, przeszedł tylko przez nią i cofnął się dalej w głąb kraju, a zabrał ze sobą prawie całą ludność stolicy. Kiedy Napoleon wkroczył do Moskwy, 14 września 1812. zastał ją prawie pustą. Co gorsza, powstał we wszystkich stronach miasta pożar, podłożony umyślnie przez

Moskali. Spłonęły trzy czwarte części miasta, a w nich wielkie magazyny i zapasy żywności.

Napoleon naraz znalazł się, poraz pierwszy może w życiu, w dziwnem a niesłychanie przykrem położeniu. Miał w ręku stolicę państwa, ale pozbawioną ludności i spaloną przez samychże mieszkańców. Miał wojsko wprawdzie mocno uszczuplone, ale zawsze jeszcze potężne: to wojsko jednak niezmiernie było zmęczone i wycieńczone, a brakło mu żywności i na dobitek złego zaczęły się srożyć niesłychane prawie w tej porze roku mrozy. Cekał, aby nieprzyjaciel zgłosił się z prośbą o pokój, ale nieprzyjaciel nie myślał o tem. Iść dalej było niepodobieństwem; pozostać na miejscu wkrótce stało się niemożliwem. Starzy, mężni jego żołnierze, tracili siły, kostnieli na mrozie, ginęli z niedostatku i zimna.

Trzeba było się cofnąć. Nie było to już cofanie się: była to formalna ucieczka do Litwy i Polski. W ślad za uciekającymi szło wojsko rosyjskie, ale nie wydawało bitwy. Sam Napoleon uciekał w małych saneczkach. Setkami i tysiącami padali żołnierze, ginąc od głodu i mrozu. Wreszcie trzeba było się przeprawić przez rzekę Berezynę pod Borysowem. Trzy dni trwała straszna ta przeprawa (26-28 listopada) i wtedy z dwóch stron uderzyli Rosyanie na przeprawiających się. Wozy weisnęły się na most i tamowały przejście. Tysiące ginęły, częścią w rozpaczliwej walce, częścią w rzece. Z ogromnej armii francuskiej pozostały nieliczne szczątki.

Napoleon uszedł do Mołodeczna, gdzie oddał naczelne dowództwo Muratowi, a sam pod osłoną dwóch oddziałów polskich ułanów pośpieszył przez Wilno, Warszawę i Drezno do Paryża.

Rosyanie zajęli znów Litwę i Księstwo Warszawskie. Polacy o ile zdołali gromadzili się w Krakowie.

W jaki sposób przyszło do „drugiej wojny polskiej” Napoleona? — W którym roku rozpoczął wyprawę i w jaki sposób? — Ile ludzi liczyło polskie wojsko podówczas? — Opowiedz o przebiegu sejmu warszawskiego 1812 roku. — Kiedy Napoleon formalnie wypowiedział wojnę Rosyi? — Jakie były pierwsze wypadki jego wyprawy aż do chwili wkroczenia Napoleona do Moskwy? — Kiedy Napoleon wkroczył do Moskwy i co go tam spotkało? — Opowiedz o odwrócie wojsk Napoleona. — Opowiedz o bitwie pod Berezyną. — Jaki dla Polaków był wynik wyprawy Napoleona?

10. Upadek Napoleona.

W obec takiej klęski Napoleona, różne mocarstwa przez niego upokorzone, postanowiły wystąpić przeciw niemu, aby uwolnić się od zależności od niego.

Napoleon zbierał nową armię i na wiosnę 1813 istotnie znacznemi już rozporządzał siłami. Pobił Prusaków i Rosyan pod Luetzen (2 maja) i Budziszynem i przez Szlązk zbliżył się ku granicom Polski. Potem zawarł chwilowe zawieszenie broni.

W Krakowie zebrało się jeszcze 16,000 wojska polskiego przy Józefie Poniatowskim, który podążył do Napoleona (3 maja). Rosyanie zajęli Kraków 13 maja.

Cała Europa teraz wystąpiła przeciw Napoleonowi. Kiedy Napoleon nie przyjął warunków pokoju ofiarowanych mu przez austriackiego ministra Metternicha, Austria wypowiedziała mu wojnę. Nowy związek państw, do którego weszły Austria, Rosya, Anglia i Szwecya, wystawił armię większą od napoleońskiej.

Staczano różne mniejsze bitwy z różnem szczęściem, a Polacy bili się znowu mężnie po stronie Francuzów. Odznaczeni się wówczas szczególnie Krukowiecki i Tomasz Łubieński.

Ale Napoleona zaczęli odstępować i zdradzać sprzymierzeni z nim książęta niemieccy. Przyszło wreszcie do krwawej bitwy pod Lipskiem: Francuzi i Polacy mieli tylko 150,000 wojska, a sprzymierzone mocarstwa 400,000. Bitwa trwała trzy dni (16 — 18 października 1813), a gdy Sasi i Westfalczycy, walczący w szeregach Napoleona, przeszli na stronę nieprzyjaciół, Francuzi musieli się cofnąć.

Wówczas to zginął sławny nasz bohater, książę Józef Poniatowski. W czasie bitwy jeszcze tak się odznaczył, że zachwycony Napoleon zawołał: „Książę, mianuję cię marszałkiem Francyi!“ Kiedy wojsko francuskie się cofało, przy przeprawie przez rzekę Elsterę, Poniatowski na brzegu zasłaniał ich odwrót. Raniony w tej bitwie, nie chciał się poddać nieprzyjacielowi, jak to uczynili niektórzy inni: ujrawszy, że Francuzi już się przeprawili, sam z koniem rzucił się w rzekę, aby za nimi popłynąć, ale tam utonął. Zwłoki jego później pochowano w Krakowie w grobach królewskich, obok zwłok Sobieskiego.

Po tej bitwie zostało 9,000 wojska polskiego, nad którem dowództwo objął książę Sułkowski. Wytrzymało ono do końca przy Napoleonie i wsławiło się w niem jeszcze Pac, Wincenty Krasiński i Jan Skrzynecki.

Napoleon pobity musiał złożyć koronę cesarską, a mocarstwa osadziły na tronie francuskim króla Ludwika XVIII, młodszego brata Ludwika XVI. Napoleona zaś przewieziono (2 maja 1814) na wyspę Elbę (koło włoskich wybrzeży), gdzie miał pozostać. Towarzyszyło mu tam 120 polskich ułanów.

Tymczasem we Wiedniu zebrali się cesarze, królowie, książęta i ministrowie z różnych krajów, ażeby ra-

dzień nad przyszłymi losami Europy. Zjazd ten zowie się *Kongresem Wiedeńskim*.

Książę Józef Poniatowski rzuca się do Elstery.

Kiedy tam radzono, rozeszła się nagle wieść, że Napoleon wymknął się z Elby, tajemnicie wylądował w Europie, zbiera wojsko i idzie do Paryża. W marcu

1815 Napoleon istotnie był już w Paryżu; król Ludwik XVIII uciekł, a wojsko stanęło przy ukochanym cesarzu.

Przerwały się narady we Wiedniu.

Anglicy wylądowali w Belgii i złączyli się z nimi Prusacy.

18 lipca przyszło do bitwy pod Waterloo w Belgii. Francuzi bili się rozpaczliwie, ale ostatecznie zostali na głowę pobici. Napoleona wywieźli Anglicy na daleką wyspę św. Heleny, na Oceanie Atlantyckim, zdalą od wszelkiego lądu, pomiędzy Afryką a południową Ameryką. Tam też w sześć lat później mąż ten szczególnych zdolności umarł.

Z wygnaniem Napoleona zakończył się dla Polaków *okres napoleoński*, w którym łudzili się nadzieją, że cesarz francuski dopomoże im do odzyskania ojczyzny.

Jakie były skutki wyprawy Napoleona dla niego samego? — Opowiedz o wyprawie jego 1813 roku. — Kiedy Rosyanie zajęli Kraków? — Które mocarstwa sprzymierzyły się przeciw Napoleonowi? — Opowiedz o przebiegu krwawej bitwy pod Lipskiem. — Opowiedz o bohaterskiej śmierci Józefa Poniatowskiego. — Ile wojska polskiego pozostało po tej bitwie i kto objął dowództwo? — Jaki był wynik porażek Napoleona dla niego samego? — Co uczyniły mocarstwa po wygnaniu Napoleona na wyspę Elbę? — Kiedy Napoleon pojawił się znowu w Europie? — Opowiedz o bitwie pod Waterloo. — Co się stało z Napoleonem po bitwie pod Waterloo?

ROZDZIAŁ DRUGI.

Królestwo Polskie (Kongresowe).

(1815 — 1830.)

1. Czwarty rozbiór Polski.

Po usunięciu Napoleona na wyspę św. Heleny, Kongres we Wiedniu dalej się naradzał. Jedną z najważniejszych spraw, nad którymi radzono, była sprawa polska. O tę sprawę przychodziło do sporów i o mało nie przyszło do nowej wojny między mocarstwami.

Ale ostatecznie przyszło do ugody i skończyło się na nowym podziale ziem polskich. Kongres podzielił te ziemie na pięć części następujących:

1) *Rzeczpospolita Krakowska*. Miasto Kraków z okręgiem po lewej stronie Wisły, z miasteczkami Chrzanowem, Krzeszowicami i Trzebinia, został *wolnem miastem* niepodległym, ale pod opieką Austrii, Rosyi i Prus.

2) *Galicya*. Był to pierwotny zabór austriacki, do którego dołączono obwód tarnopolski, odstąpiony Rosyi w r. 1809.

3) *Wielkie Księstwo Poznańskie*. Prusom odstąpiono oprócz Prus Zachodnich także zachodnią jedną piątą część dotychczasowego Księstwa Warszawskiego, t. j. departamenty poznański i bydgoski. Od głównego miasta tej części, nazwano ją Wielkiem Księstwem Poznańskiem. Także Gdańsk i Toruń przyłączono do Prus.

4) *Kraje zabrane*, dawniej do Rosyi przyłączone, t. j. Litwa i Ruś.

5) *Królestwo Polskie*, zwane *Kongresowem* lub *Kongresówką*, utworzone z czterech piątych części byłego Księstwa Warszawskiego. Dziedzicznym i konstytucyjnym królem miał być car Aleksander I.

Wszystkie trzy państwa rozbiorowe przyrzekły na Kongresie, że nadadzą swoim polskim krajom konstytucję i nie będą przeszkadzały narodowemu rozwojowi. Żadne z państw nie dotrzymało później tych przyrzeczeń.

Co ważnego nastąpiło w Europie po wygnaniu Napoleona na wyspę św. Heleny? — W jaki sposób Kongres Wiedeński postąpił z Polską? — Opowiedz, na jakie części na nowo podzielono Polskę. — Do czego zobowiązały się mocarstwa rozbiorowe w obec zabranych dzielnic Polski?

2. Rzeczpospolita Krakowska.

Rządy nowej małej rzeczypospolitej krakowskiej sprawował Senat. Prezesem jego został Stanisław Wodzicki, powszechnie szanowany senator wojewoda Królestwa Polskiego. Układaniem ustaw (prawodawstwem) zajmował się Sejm.

Rosya, Austria i Prusy miały nadto w Krakowie swoich urzędników, zwanych Rezydentami. Ci rezydenci z czasem stali się bardzo uciążliwymi, a utrzymywali własną policję i później często prześladowali i więzili mieszkańców. Z początku jednak byli znośni.

W Krakowie płynęło życie spokojnie, a było tak tanie, że z różnych stron chętnie tam ludzie przybywali. Podnosił się handel i szerzyła oświata przez dobre szkoły i uniwersytet. Wsie stawały się bogate. W mieście i okolicy zakładano dobre drogi, szpitale i różne pożyteczne zakłady jak Towarzystwo Dobroczyńności i Towarzystwo Naukowe.

W owych czasach Kraków obchodził dwie smutne, ale piękne uroczystości, a mianowicie pogrzeb księcia Józefa Poniatowskiego i pogrzeb Tadeusza Kościuszki.

Zwłoki księcia Józefa, wydobyte z Elstery, złożone były w Warszawie. Sprowadzono je jednak w r. 1817 do Krakowa i z wielką okazałością złożono je w grobach królewskich.

Tadeusz Kościuszko umarł 15 października 1817 r. w Solurze w Szwajcaryi. Stamtąd w następnym roku sprowadzono jego zwłoki i również uroczystie złożono w grobach królewskich 23 czerwca 1818. Zastanawiano się nad tem, jaki pomnik wystawić Kościuszce. Na wniosek prezesa Wodzieckiego i Marcina Badeniego postanowiono wreszcie usypać pod Krakowem trzecią mogiłę podobną do mogiły Krakusa i mogiły Wandy i ze zapalem wzięto się do dzieła. Rozpoczęto je 16 października 1820 roku, a najpierw zwieziono ziemię z Racławic i z różnych miejsc bitew przez Kościuszkę stoczonych. Później zewsząd zwożono i przynoszono ziemię, a w usypaniu mogiły zwanej Kopcem Kościuszki wziął udział cały naród, nie wyjmując starców, niewiast i dzieci. Tak więc naród polski usypał swojemu bohaterowi pomnik najwspanialszy na świecie.

W jaki sposób urządzono rządy w Rzeczypospolitej krakowskiej? — Jak ułożyły się stosunki w Krakowie? — Jakie dwie uroczystości smutne odbyły się w Krakowie? — Kiedy i gdzie umarł Kościuszko? — Kiedy i gdzie złożono jego zwłoki? — W jaki sposób uczczono jego pamięć?

3. Galicya.

W Austrii panował po kongresie wiedeńskim Franciszek I (aż do r. 1835), ale rządził głównie krajem kanclerz ks. Metternich. Zaprowadzono w Galicyi tak zwane sejmy stanowe, złożone ze szlachty niższej i wyższej (tak podzielono w Galicyi szlachtę, bo zaczęto rozdawać tytuły hrabiów i baronów, czego dawniej w Polsce nie znano) i z deputatów miasta Lwowa. Ale te sej-

my miały niewielkie znaczenie; mogły tylko za pośrednictwem gubernatora prosić o różne rzeczy rząd austriacki.

W r. 1817 odnowił cesarz Franciszek niemiecki uniwersytet we Lwowie, założony przez Józefa II, ale później zniesiony. Wykłady tam odbywały się częścią po niemiecku, a częścią po łacinie.

W tymże roku powstała we Lwowie także ważna instytucja. Józef Maksymilian Ossoliński utworzył „Zakład narodowy imienia Ossolińskich“, złożony z bogatej biblioteki i pamiątek przeszłości.

Zresztą działo się w Galicyi tak jak dawniej, albo gorzej. Polacy byli zdani na łaskę wrogich sobie urzędników niemieckich i czeskich. Wieśniaków utrzymywał rząd w ciemnocie, i podniecał ich nienawiść przeciw panom. Tak zwana pańszczyzna trwała i nadal.

Kto panował w Austrii po kongresie wiedeńskim? — Kto miał głównie wpływ na rządy? — Jakie urządzenia zaprowadzono w Galicyi? — Jakie ważne instytucje powstały wówczas we Lwowie? — Jakie zresztą były stosunki w Galicyi?

4. Wielkie Księstwo Poznańskie.

Lepiej niż w Galicyi było w owych czasach Polakom pod zaborem pruskim. Namiestnikiem tam został Polak, książę Antoni Radziwiłł, spokrewniony z królem. Urzędnikami mogli zostawać Polacy. W sądach używano języka polskiego. Były też podobne jak w Galicyi sejmy stanowe, ale także niewielkie miały znaczenie. Najlepszem zarządzeniem rządu pruskiego było jednak zniesienie pańszczyzny i nadanie włościanom na własność roli przez nich uprawianej. Ale już po kilku latach pogorszyły się stosunki i zaczęto kraj niemczyć.

Jak było Polakom pod rządem pruskim? — Kto tam był namiestnikiem? — Jakie urządzenia zaprowadzono w W. Ks. Poznańskim?

5. Kraje zabrane.

Na Litwie i Rusi, jak już wiemy, od czasu wstąpienia na tron Aleksandra I, było nieźle Polakom. Uniwersytet we Wilnie stał się bardzo dobrym i sławnym pod kierownictwem Czartoryskiego. Licznych też bar-

Książę Antoni Radziwiłł,
Namiestnik W. Ks. Poznańskiego.

dzo miewał ten uniwersytet uczniów, a byli między nimi niektórzy bardzo zdolni. Był między nimi w owych czasach nasz najślawniejszy później poeta i wieszcz narodowy Adam Mickiewicz. Z zapałem odczytywano jego poezye i wkrótce zaczęto go naśladować. Między wielu innymi odznaczyli się poeci Antoni Malczewski, Bohdan Zaleski, a w kilka lat później młodsi i po Mickiewiczu najwięksi Zygmunt Krasiń-

ski i Juliusz Słowacki; potem jeszcze Wincenty Pol i wielu innych. Ten okres piękny naszej poezyi nazywamy odrodzeniem poezyi polskiej; nigdy ona nie stała tak świetnie jak w pierwszej połowie 19-go wieku.

Jakie stosunki panowały na Litwie i na Rusi? — Co wiesz o uniwersytecie wileńskim? — Od kogo bierze początek odrodzenie poezyi polskiej? — Wymień kilku poetów należących do tego okresu.

6. Królestwo Polskie Kongresowe.

Królestwo Polskie oddane pod zarząd Rosyi było bardzo małe; obejmowało zaledwie piątą część dawnego.

ADAM MICKIEWICZ.

Tworzyło ono jednak całkiem osobne państwo i oprócz tego, że królem miał być car rosyjski, nie zresztą wspólnego z Rosyą nie miało. Aleksander I nadał Królestwu konstytucyę, zapewniającą dużo wolności. Namiestnikiem zamianował generała Zajączka i wyznaczył mu pięciu ministrów; prawa stanowił sejm złożony z dwóch izb: senatu i izby posłów.

Nadto religia katolicka miała szczególną opiekę rządu i panowała wolność druku. Osobne polskie wojsko złożone z 30,000 ludzi, sformowane było w wielkiej części z napoleońskich wiarusów.

Pierwsze lata istnienia tego Królestwa były też pomyślne i upoważniały do najlepszych nadziei. Sprawiedliwość i sądownictwo były wzorowe. Szkoły doskonałe urządzone na wzór szkół założonych na Litwie pod kierownictwem Czartoryskiego i Czackiego. W Warszawie założono uniwersytet z wszystkimi wydziałami, a oprócz tego w całym Królestwie były różne inne zakłady naukowe.

Kłopot w początkach był ze skarbem, bo kraj wyniszczony nie miał tyle dochodów, aby opłacać wojsko i urzędników. Ale i tę trudność zwyciężono. Znakomici ministrowie skarbu, najprzód Tadeusz Matuszewicz, a potem książę Ksawery Drucki Lubelski i minister sprawiedliwości Marcin Badeni, umieli ład zaprowadzić. Pomagali im dzielnie znany nam już książę Adam Czartoryski, Julian Ursyn Niemcewicz, ks. Stanisław Staszyc i inni. Pod ich kierownictwem i za ich staraniem podniosło się rolnictwo i handel, a powstały nowe gałęzie przemysłu, jak np. przemysł tkacki w Żyrardowie, a potem w Łodzi. Również zaczęło się podnosić dawno zaniedbane górnictwo polskie.

To też nadzieje były jak najlepsze, zwłaszcza kiedy Aleksander I uroczyście wjechał do Warszawy (12 listopada 1818), aby się koronować. Obiecywał on jeszcze lepszą przyszłość krajowi. Zapewniał, że stopniowo na Litwie i Rusi zaprowadzi takie porządki, jak w Królestwie. Żartem wyraził się, że „trzeba będzie Rosyi u kraść Polskę.“ Wyrażał oburzenie na postępki swej babki i zapewniał, że naprawi jej niesprawiedliwość.

Niewiadomo, czy wówczas był szczerym Aleksander: to rzecz pewna, że wkrótce stosunki bardzo się pogorszyły.

Naczelne dowództwo nad polskim wojskiem otrzymał młodszy brat Aleksandra, wielki książę Konstanty. Był to dziwny człowiek. Odrażająco brzydki, wydawał się raz przyjacielem, to znowu zawziętym wrogiem Polaków. Nie miał zdolności wojskowych i osobiście nie był odważnym, ale nadzwyczaj lubił wojsko, musztrę, mundury i traktował je jak zabawkę najulubieńszą. Aż do najdrobniejszych szczegółów dbał o sprawność i piękne wyglądanie wojska, ale niesłychanie srogo obchodził się przy najdrobniejszym wykroczeniu lub niedokładności. Oficerów traktował tak brutalnie i z taką dzikością, że wielu występowało, a niektórzy, uważając się za zhańbionych, życie sobie odbierali.

Ożenił się z Polką, Joanną Grudzińską, mianowaną przez Aleksandra księżną Łowicką, ale za to musiał rzec się pretensyi do tronu na rzecz najmłodszego brata Mikołaja.

Z jakich przyczyn Aleksander zaczął mniej ufać Polakom i od nich się odwracać, niewiadomo: nastąpiło to jednakowoż bardzo prędko. Zamianował rządowego komisarza rosyjskiego, Nowosilcowa, pod pozorem, że

ten miał pośredniczyć pomiędzy namiestnikiem polskim a rządem rosyjskim. Ten Nowosilcow zaś zawziętym okazał się wrogiem Polaków. Bez ustanku szpiegował i wynajdował jakieś przewinienia, a gdzie wynaleźć nie mógł, tam wymyślał, byleby ciągle donosić do Petersburga o jakichś podejrzanym czynach różnych osób. Nawet na wielkiego ks. Konstantego rzucał podejrzenia. Na nie szczęście namiestnik Zajączek, choć śmiałym był żołnierzem, nie miał innych zdolności, i okazywał się więcej sługą rządu rosyjskiego, aniżeli naczelnikiem państwa polskiego.

Zaczęły się w skutek tego zmieniać stosunki. Wzięto pod dozór policyjny szkoły i gazety. Minister oświaty Stanisław Potocki i Niemcewicz musieli zrezygnować. Pozamykano wkrótce po wsiach liczne szkoły ludowe. Zabroniono wydawać różne pisma i książki. Co gorsza, zaprzestano zwoływać sejmy.

Wtedy gorętsi patryoci zaczęli myśleć o ratunku. Otoczeni szpiegami, tajemne zakładali towarzystwa. Najważniejszym z nich było Towarzystwo Patryotyczne założone przez majora Waleryana Łukaszińskiego. Odkryto jednak tajemne narady tego Towarzystwa; Łukaszińskiego skazano na więzienie, a potem gdzieś wywieziono i niewiadomo nawet, co z nim się stało.

We Wilnie pomiędzy młodzieżą akademicką istniały Towarzystwa ściśle naukowe: Filaretów, Filomatów i Promienistych. Naczelnikiem ich był Tomasz Zan, a duszą Adam Mickiewicz. Towarzystwa te nie miały żadnych politycznych celów, a profesorowie wiedzieli o nich i pochwalali je. Ale wysłano do Wilna Nowosilcowa ażeby zbadał te towarzystwa, uważane za podejrzaną. Nowosilcow przedstawił je jako bardzo niebezpie-

czne. Aresztowano mnóstwo osób, a między niemi Zana i Mickiewicza, który już był profesorem gimnazyalnym w Kownie. Po długiem śledztwie skazano ich na więzienie; niektórych wywieziono na Sybir. W czasie śledztwa wielu bito i okropnie męczono. Wywieziono także i Mickiewicza, ale nie wtrącono go do więzienia, tylko kazano mu zamieszkać w Odessie, a potem w Moskwie, wreszcie w Petersburgu. Na Litwę nie wrócił on już nigdy.

W obec tego oburzony Czartoryski złożył urząd kuratora, a jego następcą został mianowany Nowosilcow. Stało się to w roku 1824.

W r. 1825 umarł Aleksander I w Taganrogu na Krymie. Umarł po kilkugodzinnej chorobie; przypuszczano, że został otruty. Byli tacy, którzy opowiadali, że miał on zamiar przejść na wiarę katolicką i że za to go otruto.

Nastąpił po nim Mikołaj I. W Petersburgu powstał spisek na jego życie zaraz w dniu objęcia rządów przez niego, ale on sam go stłumił odważnem wystąpieniem.

Mikołaj już nienawidził istotnie Polaków. Z chwilą jego wstąpienia na tron zaczęło się w wielkich rozmiarach szpiegowanie w Królestwie, obsadzanie urzędów Rosyanami, prześladowanie i ucisk nieznośny. Z drugiej strony powstawały nowe spiski i tajemne narady. Przyszło wreszcie do wybuchu powstania d. 29 listopada 1830 roku i od tego to czasu przestało istnieć Polskie Królestwo Kongresowe.

Jak wielkiem było Królestwo Polskie Kongresowe? — Czy stało się ono istotnie częścią Rosyi? — Kogo car zamianował namiestnikiem? — W jaki dalszy sposób zarząd Królestwa był zarządzony? — Czy religię katolicką prześladowano? — Ile było wojska

polskiego? — W jaki sposób układały się w początkach stosunki Królestwa? — Jak sobie radzono ze skarbem? — Jakie dalsze przyrzeczenia i nadzieje robił Polakom Aleksander I? — Czy długo trwały te stosunki? — Kogo zamianował car dowódcą wojska polskiego? — Co wiesz o osobistości wielkiego księcia Konstantego? — Jaki pierwszy dowód swej nieprzychylności dał car Aleksander? — Jak postępował Nowosilcow? — Jak zaczęły zmieniać się stosunki? — Co wiesz o Towarzystwie Patryotycznym? — Co wiesz o towarzystwach na uniwersytecie wileńskim? — Jaki był wynik działalności Nowosilcowa na Litwie? — Kiedy i gdzie umarł Aleksander I? — Kto po nim nastąpił? — W jaki sposób ułożyły się stosunki w Królestwie w chwili jego objęcia rządów? — Co było wynikiem tego?

ROZDZIAŁ TRZECI.

Powstanie Listopadowe.

(1830 — 1831).

1. Wybuch powstania.

Powstanie przygotowane było w takiej tajemnicy, że nie tylko Rosyanie nie domyślali się niczego, ale i z Polaków mało kto wiedział, że wybuch jest bliski.

Przygotowano je w tak zwanej szkole podchorążych. Była to szkoła założona przez wielkiego księcia Konstantego celem kształcenia oficerów.

Ułożono się tam na wspólnych tajnych naradach w taki sposób, że wieczorem d. 29 listopada 1830 roku, na znak dany jedna część sprzysiężonych uda się do pałacu wielkiego księcia, zwanego Belwederem i weźmie go do niewoli. Druga część miała wyprowadzić wojsko polskie z koszar, udać się z niem do koszar, gdzie stało wojsko rosyjskie, odebrać temu wojsku broń i zabrać je do niewoli. Trzecia część miała wpaść do arsenału, t.j. magazynu broni, rozdać broń między lud warszawski i zawezwać go do wzięcia udziału. Wszystko to miało się

stać równocześnie, a znakiem miało być podpalenie starego browaru na Solcu (tak zwało się pewne przedmieście Warszawy).

Wykonanie niezupełnie się udało. Browar podpalamo źle i zawczasie: kiedy jeszcze było jasno. Nie wybuchł wielki płomień i nie widzieli go wszyscy spiskowcy.

Ci którzy mieli się udać do Belwederu, na końcu miasta Warszawy, zobaczyli pożar i poszli. Było ich 18. Połowa zaszła z tyłu pałacu, a połowa od frontu. Ci pchnęli bagnetami wartę i wpadli do wnętrza pałacu. Ale wielki książę przestraszony schronił się między kobiety i nie znaleziono go dość prędko. Tymczasem zaś zaczęli nadbiegać rosyjscy żołnierze i spiskowcy musieli odejść bez wielkiego księcia.

Także z rozbrojeniem i wzięciem w niewolę rosyjskich żołnierzy nie dobrze się udało. W szkole podchorążych Piotr Wysocki, naczelnik ruchu, wpadł do klasy i zawołał: „Polacy! godzina zemsty wybiła; dzisiaj zwyciężymy, albo polegniemy; — nadstawmy piersi wrogom!“ Profesor lekcyi Nyko zawołał: „Do broni!“ Okrzyk ten powtórzyli młodzi słuchacze i 160 dzielnych, doskonale wyćwiczonych młodzieńców ruszyło ku koszarom rosyjskim. Uderzyli na konnych kirasyerów i rozproszyli ich, ale ci choć w nieładzie, popędzili do wielkiego księcia. Piechota zaś rosyjska, dostrzegłszy co się dzieje, wyszła w porządku z koszar i udała się do pałacu.

Najlepiej powiódł się atak na arsenał. Piechota rosyjska ruszyła na jego obronę, ale jedna kompania *Czwartego Pułku* polskiej piechoty (miał on sławę naj-

lepszego w polskim wojsku) odparła cały pułk rosyjski.

Rosyjskie wojsko zgromadziło się około wielkiego księcia. Tymczasem zaś polskie wojsko rozdało 30,000 karabinów pomiędzy lud i ogłosiło powstanie.

Wielki książę Konstanty ze swem wojskiem rosyjskiem opuścił Warszawę i stanął za rogatkami; dał tem dowód, że nie ma ani odwagi ani zdolności wojskowych.

Ale powstańcy znaleźli się na razie w kłopotcie. Nie wiadano, komu powierzyć dowództwo nad wojskiem, a komu prowadzenie spraw w Warszawie. Z doświadczeńszych i zdolniejszych wielu nie wierzyło, by powstanie udać się mogło, ale w obec pierwszego wybuchu już cofnąć się nie było można. Na razie objęli obowiązek prowadzenia spraw w Warszawie: książę Adam Czartoryski, Niemcewicz, książę Lubecki, generał Pac, generał Michał Radziwiłł.

Dowództwo zaś nad wojskiem objął na ogólne żądanie najzdolniejszy zapewne podówczas generał Chłopicki. Na nieszczęście Chłopicki sam nie wierzył w powodzenie powstania...

Kto ułożył plan wybuchu powstania? — Opisz szczegóły tego planu. — Czy wykonanie powiodło się zupełnie? — Jaki był przebieg wyprawy celem ujęcia wielkiego księcia? — W jaki sposób wykonano drugą część planu? — Jak powiódł się atak na arsenał? — Co uczyniło wojsko rosyjskie, a potem w. ks. Konstanty? — W jakim kłopotcie znaleźli się powstańcy? — Komu powierzono prowadzenie spraw w Warszawie i dowództwo nad wojskiem?

2. Dyktatura Chłopickiego.

Do wielkiego księcia Konstantego stojącego za Warszawą wysłano nazajutrz po wybuchu powstania komitet, aby z nim się ułożyć celem uniknięcia wojny, jeżeli to możliwe. Przedstawiono mu żądania: car ma wycofać wojska rosyjskie z Polski i przyłączyć do Królestwa

Litwę i Ruś; jeśli to uczyni, to Polska uzna go swym królem. Konstanty uznał słuszość niektórych żądań, ale oświadczył, że w imieniu brata nie obiecywać nie może. Zwolnił jednak wojsko polskie od przysięgi jemu złożonej pod warunkiem, by mu pozwolono odejść spokojnie i na jego wojsko rosyjskie nie napadać. Na to się zgodzono i Konstanty odszedł ze swym wojskiem do Rosyi.

Do Warszawy zaczęto teraz ścigać ze wszystkich stron wojsko polskie. Rząd tymczasowy przybrał sobie kilku nowych członków, a między nimi Joachima Lelewela.

Generał J ó z e f Chłopiński przyjął ofiarowane mu dowództwo pod warunkiem, że otrzyma nieograniczoną władzę, to jest dyktaturę.

W takich wypadkach jest to

potrzebne, by jeden człowiek rządził wszystkiem. Na żądanie Chłopińskiego zgodzono się chętnie. On jednak zatrzymał rząd tymczasowy, co ostatecznie nie było nic złego, bo w rządzie tym zacięni byli ludzie. Ale popełnił

Józef Chłopiński.

błąd gorszy. Oto polecił zwołać Sejm. A w takich wypadkach najgorszą rzeczą jest radzić i sejnować, bo marnuje się dużo czasu niepotrzebnie.

I zamiast korzystać z zapachu, zamiast ściągać ochotników i jak najspieszniej przygotować wszystko na oczekiwane nadejście wojsk rosyjskich, Chłopicki czekał na Sejm, musztrował wojsko i wysłał księcia Lubeckiego do Petersburga, aby z carem Mikołajem się rozmówił.

Car odpowiedział, że nie wdaje się w żadne układy i żąda, aby mu się poddano na łaskę i niełaskę.

Przez zwlekanie doszło też do pewnych nieporozumień pomiędzy Chłopickim a niektórymi członkami rządu i po miesiącu Chłopicki złożył dyktaturę.

Jakie propozycje uczyniono w. ks. Konstantemu? — W jaki sposób postąpił wielki książę? — Pod jakim warunkiem Chłopicki przyjął dowództwo? — Jakie błędy popełnił zaraz z początku? — Co car odpowiedział księciu Lubeckiemu? — Jaki był rezultat ociągania się Chłopickiego?

3. Michał Radziwiłł dowódcą. Pierwsze bitwy zwycięskie.

Dowództwo ofiarowano Michałowi Radziwiłłowi, który je przyjął, bo na razie nie było lepszego, choć sam czuł, że nie posiada zdolności do tego. Ale Chłopicki przyrzekł mu pomagać.

Sejm zebrał się w Warszawie 25 stycznia 1831 roku i ogłosił uroczyście, że car Mikołaj z rodziną zostaje pozbawiony tronu, a Polska odrywa się od Rosyi i staje się niepodległą.

Tymczasem jednak car Mikołaj wysłał do Polski wojsko złożone ze 150,000 żołnierzy pod dowództwem Dybicza, wsławionego w wojnie z Turkami. 400 arnat towarzyszyło wojsku.

Przeciw zbliżającym się Moskalom wysłano generała Dwernickiego, aby pierwszym pułkom bronił przeprawy przez Wisłę. Dnia 14 lutego Dwernicki na czele 3500 ludzi stoczył bitwę z korpusem generała Geismara liczącym 6000 ludzi. Znana piosnka: „Grzmią pod Stoczkiem armaty“ opowiada, jak Krakusy, bez rozkazu generała porwali się na armaty rosyjskie, zdobyli baterię i rozstrzygnęli zwycięstwo. Bitwa była świetną. 12 armat rosyjskich zdobytych wysłano do Warszawy. Nieopisany zapal powstał w tem mieście; nadzieja dalszych powodzeń się wzmogła.

I istotnie, w trzy dni później, 17 lutego, Skrzynecki na czele 8000 wojska stoczył bitwę z korpusem generała Rosena liczącym 30,000 ludzi i wstrzymał go w jego pochodzie na Warszawę. 19 lutego zaś pod Nową Wsią, znowu Dwernicki napadł na generała Krentza, zabrał mu trzy działa i 200 ludzi wziął do niewoli.

Nie były to jeszcze wielkie bitwy, ale zawsze stanowiły piękne rozpoczęcie wojny.

Komu powierzono dowództwo po zrzeczeniu się Chłopickiego? — Kiedy zebrał się sejm w Warszawie? — Jakie ogłosił uchwały? — Co uczynił car Mikołaj? — Opowiedz o pierwszej bitwie stoczonej z Moskalami. — Jakie jeszcze bitwy zwycięskie stoczono?

4. Bitwa pod Grochovem.

Do pierwszej wielkiej bitwy przyszło dnia 25 lutego pod Grochovem i tam wojsko polskie okryło się sławą nieśmiertelną.

Na prawym brzegu Wisły, pod wsią Grochovem stanął Dybicz, najslawniejszy generał rosyjski na czele stutysięcznej armii dnia 19 lutego. Wyszło naprzeciw niego wojsko polskie w liczbie 46 tysięcy ludzi. 20 lutego próbował Dybicz zdobyć tam laszek zwany Olszynką. ale nadaremnie; dziewięć jego ataków odparto. Odzna-

czył się przy tem szczególnie sławny Pułk Czwarty. Dybicz poprosił o zawieszenie broni i dopiero kiedy otrzymał posiłki, d. 25 lutego rozpoczęła się właściwa bitwa.

O godzinie 8-mej polskie armaty dały ognia do korpusu rosyjskiego generała Szachowskiego. Na ten znak, 2, 5 i 6 pułk rzuca się na korpus jeszcze nie przygotowany należycie i rozprasza go zupełnie.

Podczas gdy to się działo na lewem skrzydle, generał Rosen na czele ogromnych sił zbliża się ku środkowi polskiej armii. Chodziło znowu o zdobycie Olszyny, ważnej dlatego, że tam się schodziły trzy gościńce. Rosen cały ogień artyleryi skierowuje na Olszynkę i puszcza na nią trzy dywizye wojska. Dwa pułki polskie, trzeci i siódmy, bronią po bohatersku lasku, — ale przewaga nieprzyjaciela zbyt jest wielką i nowe mu przybywają posiłki.

W głównym sztabie Radziwiłł nie wie co robić. Na szczęście Chłopicki jest przy nim. Na wieść, co dzieje się pod Olszynką, bez munduru, w surducie i kapeluszu wskakuje na konia i prowadzi bitwę. Generałowi Żymirskiemu posyła rozkaz, aby szedł ze swoją dywizyą na Olszynkę, choćby miała paść do nogi. Żymirski idzie, sam pada śmiertelnie ranny, Olszynki nie zajmuje. Chłopicki wysyła na pomoc Skrzyneckiego. Pułk czwarty pod Bogusławskim i ósmy, ze Skrzyneckim na czele, mają uderzać na Olszynkę. Walą z armat Moskale, ich piechota strzela z armat, — nasi nie odpowiadają nawet strzelaniem, tylko idą z najeżonymi bagnetami i odpierają nieprzyjaciela. Olszynka znowu w rękach polskich.

Dybicz nakazuje nowy atak. W trzech kolumnach idzie piechota rosyjska pod osłoną ognia z armat; dwo-

Walka o „Olszynkę” w bitwie Grochowskiej. Chłopicki w ubraniu cywilnem kieruje bitwą.

‘Obraz Wojciecha Koszaka’.

ma kolumnami pod dowództwem Skrzyneckiego i Chłopickiego wojsko polskie uderza i tak świetne odnosi zwycięstwo, że piechota rosyjska, w puch rozbita, ledwo za linią obronną armat się zatrzymuje.

Teraz już należało tylko ścigać dalej nieprzyjaciela, a wojsko rosyjskie byłoby zniszczone do szczętu. Generał Łubieński otrzymał rozkaz stawienia się w tym celu z jazdą: *ale nie słucha*, bo rozkaz wydał Chłopicki, a naczelnym wodzem jest Radziwiłł! Piechota zaś wysiłona tem, czego dokonała, ścigać już nieprzyjaciela nie mogła.

Moskale mają czas zebrać siły na nowo i po raz czwarty uderzają na Olszynkę. W tej chwili pękający granat rani Chłopickiego w obie nogi. Wynoszą go z placu boju; wojsko zostaje bez komendy!

I to było powodem, że bitwa nie była wygraną. Moskale nabrali ducha i puścili jazdę w nadziei, że rozbiją wojsko polskie. Ale omylili się. Wojsko polskie nie tylko atak wytrzymało, ale nadto jeden pułk nieprzyjacielski, zwany „niezwyciężonym“, wyborowych kirasjerów, tak zniosło, że śladu po nim nie zostało. Kto z niego nie poległ, ten dostał się do niewoli.

Ale to już nie zdołało bitwy rozstrzygnąć na korzyść Polaków. Nieprzyjaciel się cofnął, ale w porządku. Wojsko polskie zbliżyło się ku Wiśle i Pradze. Polacy stracili 5000 ludzi; Moskale sami przyznali, że stracili 14,000.

Kiedy i gdzie przyszło do pierwszej wielkiej bitwy? — Jak rozłożone były wojska? — Gdzie pierwsze odbyły się utarczki i z jakim rezultatem? — Opowiedz o ataku Szachowskiego. — Opowiedz o ataku rosyjskiego generała na Olszynkę. — Co w obec tego dzieje się w głównym sztabie? — Opowiedz o odebraniu Olszynki przez Polaków, o ataku Dybicza i zwycięstwie polskiego wojska. — Kto i w jaki sposób zawinił, że nie skorzystano ze zwy-

cięstwa? — Jakle nieszczęście spotkało polskie wojsko? — Jak skorzystali z tego Moskale i czy nowy atak im się powiódł? — Jaki był ostateczny wynik bitwy pod Grochowem? —

5. Skrzynecki wodzem. — Bitwa pod Wawrem i Wielkiem Dębem.

Po bitwie pod Grochowem Radziwiłł zrzekł się dowództwa. Ranny Chłopicki wyjechał do Krakowa i więcej nie brał udziału we wojnie. Sejm oddał dowództwo Janowi Skrzyneckiemu, k t ó r y odznaczył się pod Dobrem i w bitwie pod Grochowem.

Do sztabu swego Skrzynecki powołał generałów Chrzanowskiego i Prądzyńskiego. Dwernickiemu polecono z jednym korpusem iść przez Lubelskie na Wołyń, a generałowi Giełgudowi urządzić wyprawę na Litwę, w tym celu, by korpusy ro-

Jan Skrzynecki.

syjskie ściągające z różnych stron cesarstwa, powstrzymać od gromadzenia się pod Warszawą.

Skrzynecki starał się porozumieć z zagranicą i zyskać u innych mocarstw pomoc dla polskiego powstania. Cały marzec stracił na wahanii się i tych nadaremnych staraniach.

Dybiec tymczasem także nie śmiał po bitwie grochowskiej uderzyć na Warszawę i opodal od niej czekał na posiłki z Rosyi.

W końcu Skrzynecki postanowił nie zwlekać dłużej i uderzyć na wojsko Dybieza, nim pojawią się dalsze wojska rosyjskie.

W tym celu niespodzianie, w największej tajemnicy, wyprowadził wojsko z Warszawy, pościągał oddziały stojące w różnych miejscach pod Warszawą, podstąpił pod obóz moskiewski i we środę Wielkiego Tygodnia (31 marca) o czwartej rano rozpoczął wielką bitwę pod Wawrem i Dębem Wielkim. Najwspanialsza to była bitwa w czasie tej wojny i najniłsza, bo zupełnie zwycięska.

Armia Dybieza była rozdzielona. Chodziło tedy o napadanie na różne korpusy po kolei i rozbijanie ich.

Geismar stał ze swoim korpusem pod wsią Wawrem. Nocą, we mgle, przesunęła się cicho koło niego dywizya generała Rybińskiego i zaszła mu z tyłu, nim się spostrzegł. Geismar zaskoczony w nieładzie zaczął się bronić, gdy od frontu wpadł na niego pułkownik Kicki na czele ułanów. W kilka godzin później korpus rosyjski został rozbity; stracił 2,000 ludzi i 4 działa.

Korpus generała Rosena stał pod wsią Dębe Wielkie, blisko Wawru; liczył 36,000 ludzi. Napadnięty z początku przez dwa pułki polskie, bronił się tak, że z miejsca ruszyć się nie dał. Wieczór się zbliżał. Skrzynecki sądząc, że nieprzyjaciela nie spędzi z pola dnia tego, rozkazał aby pułki stały w miejscu i nie ruszały się przez noc. Ale sławny pułk czwarty stał w błocie. Dowódzca jego, pułkownik Bogusławski oświadczył, że oni nie kaczki, w błocie nocować nie będą i pójdą noco-

wać na wzgórzu, gdzie stali Moskale. Zakomenderował: „Marsz!” i natarł swym pułkiem na nieprzyjaciela tak dzielnie, że ten zaczął się cofać. Skrzynecki nie mógł pułku zostawić w niebezpieczeństwie i wysłał mu jazdę na pomoc. Poszli strzelcy konni i ułani: ozwały się też polskie armaty. Moskale zaskoczeni niespodziewanie pośród ciemności zupełnie głowy potracili i tu i owdzie uciekali przed własnymi oddziałami. Artylerya rosyjska częścią uciekła, częścią poddawała się. Jazda cofając się wpadła na Dębińskiego, który ją rozbił do szczerb. W ciemności, o godzinie 9 skończyła się bitwa. Ściągać nieprzyjaciela nie można było w nocy.

Rosyanie stracili dnia tego 6,000 poległych i wziętych w niewolę, 13 armat, dwa sztandary i mnóstwo broni i amunicyi.

Warszawa oddawna nie obchodziła tak radośnie Świąt Wielkanocnych.

Jeszcze jedno piękne zwycięstwo odniósł Skrzynecki pod Iganiami (d. 10 kwietnia). Zabrali tam Polacy 3,000 jeńców i trzy armaty. Odznaczył się tam głównie generał Prądzyński i pułkownik artyleryi Bem.

Ale na nieszczęście to był koniec powodzeń.

Jakie zmiany nastąpiły w sztabie głównym po bitwie pod Grochowem? — Jak wojsko rozdzielono, aby nie dopuścić do łączenia się sił rosyjskich? — Czy Skrzynecki rozpoczął dalsze działania wojenne? — Kiedy i gdzie przyszło do następnej bitwy? — Opowiedz o bitwie pod Wawrem. — Jaki był przebieg bitwy pod Wielkim Dębem? — Jaki był rezultat bitwy? — Gdzie jeszcze odnieśli zwycięstwo Polacy?

6. Niepowodzenia i klęski.

Korpusy rosyjskie z różnych stron zaczęły się zbliżać do Warszawy. Korpus generała Kreutza idąc przez Lubelskie napotkał po drodze generała Sierawskiego; przyszło do bitwy pod Kaźmierzem i ta wypadła dla Po-

laków niepomyślnie. Kreutz bez przeszkody mógł zbliżyć się do Dybicza.

Dwernicki dostał się do Wołynia; raz nawet pobił nieprzyjaciela pod Boremlem, ale potem musiał się cofać przed przeważającymi siłami. Doszedł tak aż do granicy galicyjskiej, a kiedy Moskale następowali, cofnął się za granicę. Tam go rozbroili Austriacy.

Wyprawa na Litwę początkowo była pomyślna. Generał Chłapowski doszedł pod samo Wilno, które można było zająć, bo załoga rosyjska była słaba. Musiał jednak czekać na Giełguda, dowódcę wyprawy. A Giełgud zwlekał i tymczasem Rosyanie mogli tak oszańcować Wilno, że zdobyć go nie było można.

Skrzynecki zaś znowu zwlekał. Nie uderzał na niezbyt już silną armię Dybicza, a posiłki do tegoż się zbliżały. Kiedy wreszcie 26 maja przyszło do bitwy pod Ostrołęką, to wypadła ona nieszczęśliwie dla Polaków. Polacy walczyli znowu z nadzwyczajnem męstwem, ale w końcu zostali pobici. W tym dniu stracili Polacy 7,000 ludzi; najlepsze pułki, a między tymi i sławny pułk czwarty zmniejszyły się do połowy. Polegli tam generał Kamieniecki i dzielny pułkownik Kicki.

Chociaż Dybicz nie skorzystał należycie z tego swego zwycięstwa, zapewne dlatego, że wybuchła cholera w jego wojsku, skutki klęski bardzo były przykre. W Warszawie zapanowało przygnębienie i rozpoczęły się nieporozumienia, wzajemne wyrzuty i oskarżania.

Równocześnie Moskale wypchnęli Giełguda z Litwy do Prus, gdzie Prusacy rozbroili jego wojsko. Jeden tylko generał Dembiński na czele 4,000 ludzi tak zręcznie wywijał się Moskalom, że przedarł się do Warszawy.

Dybiec umarł na cholerę a po nim objął dowództwo nad wszystkimi wojskami generał Paszkiewicz. Przyłączyło się do niego 30,000 wojska przybyłego z Litwy po wyparciu Giełguda.

W Warszawie przygotowywano się do oblężenia. Skrzynecki rzekł się dowództwa w obozie pod Bolimowem, a rząd polski powierzył je Dembińskiemu. Ale bronić się już było trudno. Paszkiewicz bez żadnej przeszkody postawił pięć mostów na Wiśle, przeprowadził swe wojsko i stanął pod Warszawą.

Jaki był rezultat wyprawy Dwernickiego do Wołynia? — Jaki był przebieg wyprawy na Litwę? — Co tymczasem czynił Skrzynecki? — Opisz krótko przebieg bitwy pod Ostrołęką. — Czy Dybiec skorzystał ze zwycięstwa? — Kto objął dowództwo nad wojskiem rosyjskiem po śmierci Dybieca? — Jakie posiłki zyskał Paszkiewicz? — Jakie zmiany zaszły tymczasem w Warszawie?

7. Wzięcie Warszawy.

W Warszawie zapanowała rozpacz. Przyszło do niesłychanie smutnych zajęć. W sam dzień Wniebowzięcia, 15 sierpnia, tłumy ludzi wpadły do więzień, gdzie się znajdowali niektórzy wyżsi wojskowi, poprzednio aresztowani pod zarzutem zdrady i kilkunastu szpiegów. Wywleczono i winnych i niewinnych i mordowano ich.

Tych zbrodni dopuściły się tylko gromady włóczęgów i próżniaków, przez złych ludzi podburzonych, ale zawsze rzuciły one planę na dobrą sprawę. W obec tych rozruchów książę Czartoryski i inni członkowie rządu złożyli urzędy, a sejm ustanowił nowy rząd z generałem Krukowieckim na czele.

W Warszawie było jeszcze 30,000 wojska, które mogło się bronić. Paszkiewicz zwlekał też ze szturmami i próbował układów. Ale sejm warunki jego odrzucił.

Dnia 6 września Paszkiewicz zaczął przypuszczać

szturm do szaniec. Pod osłoną ognia dawanego z 200 armat piechota rosyjska szła na szanice; najprzód na dwa usypane pod Wolą. Jeden z nich wyleciał w powietrze, kiedy nieprzyjaciół już był blisko. Dowódca tego szanieca, Ordon, podpalił prochy ukryte pod ziemią i w tym wybuchu znaleźli śmierć wszyscy, tak obrońcy jak i wrogowie. Drugi szaniec zdobyli Moskale dopiero wtedy, gdy wszystkich bez wyjątku obrońców pozabijali.

Pod samą Wolą był jeszcze szaniec ostatni, największy. Bronił go stary generał Sowiński, kulawy, bo miał jedną drewnianą nogę. Ludzi do obrony nie miał dosyć, ale przez dwie godziny wytrzymał szturm i ogień armatni. Wreszcie z boku zaszedł jeden oddział rosyjski i wdarł się do środka. Szaniec był stracony: resztki obrońców skupiły się na cmentarzu. Krok za krokiem musieli Moskale ten szaniec zdobywać. Mała garstka z Sowińskim na czele schroniła się do kaplicy. Nieprzyjaciół wpada, po trupach żołnierzy dostaje się do ołtarza. Przed ołtarzem siedział stary Sowiński, biały jak gołąb, z karabinem w rękę. „Poddaj się generale!“ wołają oficerowie rosyjscy. Sowiński w odpowiedzi pchnął bagnetem żołnierza, a za chwilę sam poległ.

Następnego dnia Moskale zdobyli jeszcze kilka obwarowań. Dzielnie jednak potykał się Dembiński i odparł szturm zwycięsko, gdy naraz nadszedł rozkaz, aby zaprzestał obrony. Krukowiecki wysłał do Paszkiewicza uwiadomienie, że się poddaje. . . .

Sejm nie uznał poddania się, złożył Krukowieckiego z urzędu i już bez niego ułożył się z Paszkiewiczem. Wojsko, rząd, sejm i wielu obywateli na podstawie układu z Paszkiewiczem, opuściło Warszawę a miasto zaraz zajęli Moskale (8 września).

Wojsko polskie liczyło jeszcze 28,000 ludzi, ale było już w rozpaczliwym położeniu. Kiedy inne, mniejsze oddziały, rozrzucone po kraju, przechodziły przez granicę austryacką i tam broń składały, — ostatni naczelny wódz Rybiński, nie chcąc poddać się Moskałom, przeszedł przez granicę pruską i tam Prusakom wraz z wojskiem swoim broń złożył.

Co się działo w Warszawie w czasie zbliżania się Paszkiewicza? — Ile jeszcze wojska miała Warszawa? — Kiedy rozpoczął Paszkiewicz przypuszczać szturm do miasta? — Opowiedz o zdobyciu reduty (szańca) Ordona. — Opowiedz o czynie Sowińskiego. — Jakie wydarzenie położyło koniec obronie? — W którym dniu i w jakich warunkach zajęli Moskale Warszawę? — Kiedy i gdzie poddał się ostatni wódz naczelny wojska polskiego?

ROZDZIAŁ CZWARTY.

Od roku 1831 do roku 1863.

1. Pierwsze następstwa powstania 1831 roku.

Straszne były następstwa niepowodzenia powstania listopadowego. Car Mikołaj mścił się. Zniósł konstytucję nadaną przez Aleksandra I, a natomiast zaprowadził t.z. Statut Organiczny. Królestwo kongresowe przestało istnieć; stało się częścią Rosyi. Car zniósł koronację na króla polskiego. Zniósł sejm i wojsko polskie. Ustanowił, że Rosyanie mają być urzędnikami w polskich krajach. Polacy mieli służyć w wojsku rosyjskiem. Zniósł podział na województwa, a zaprowadził podział na gubernie.

Celem ukarania i gnębienia Polaków zaprowadził najwyższy sąd kryminalny, sąd wojenny i komisye śledcze, które więziły, katowały, karały śmiercią, wywożeniem na Sybir, okrutnemi więzieniami.

Sąd kryminalny skazał do robót w kopalniach syberyjskich Piotra Wysockiego, Wincentego Niemojewskiego i innych. Tych, którzy uszli z kraju, zaocznie (t. j. w ich nieobecności) skazał na śmierć, a mianowicie 249 na śmierć przez powieszenie, a między nimi Maurycego Mochnackiego, Joachima Lelewela i innych, a na ścięcie księcia Adama Czartoryskiego; Teofila Morawskiego, gen. Skrzyneckiego; 2540 emigrantów (t. j. tych, którzy uszli za granicę) skazał na wieczne wygnanie, na utratę majątków itp.

Namiestnikiem naznaczony został zwycięzca generał Paszkiewicz.

Tak w Polsce, jak w „krajach zabranych“, na Litwie i Rusi, zaczęto zamykać szkoły polskie a zaprowadzać rosyjskie. Zniesiono uniwersytety polskie w Warszawie i Wilnie, jakoteż liceum krzemienieckie. Z 394 zakładów naukowych na Litwie i Rusi zostało 92. Zniesiono Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Zabrano sławne zbiory tego Towarzystwa i inne i przeniesiono je do Petersburga i Moskwy.

Na Litwie i Rusi wzięto się nadto srogo do prześladowania Kościoła katolickiego. Zniesiono mnóstwo klasztorów, połowę kościołów unickich zamieniono na prawosławne cerkwie. Znalazł się zdrajca, unicki ksiądz. Józef Siemaszko, który przeszedł na prawosławie. Mianowany biskupem prawosławnym, w najstraszliwszy i najszkaradniejszy sposób zmuszał unitów do przechodzenia na prawosławie. Zakon Bazylianów prześladowano i wielu umęczono. W Mińsku na Litwie wywlekli Moskalcę przełożoną Bazylianek, Matkę Makrynę Mieczysławską z 40 zakonnicami i popędzili na wygnanie, gdzie większość z nich wymarła pośród okrutnych mąk. Kilka

tylko, z matką Makryną, zdołało po 7 latach dostać się do Rzymu, gdzie Ojcu świętemu Grzegorzowi XVI opowiedziały o swem męczeństwie.

Jakie zmiany w organizacyi Królestwa Polskiego zaprowadził car Mikołaj po powstaniu 1831 r.? — Jakie sądy ustanowił? — W jaki sposób postępował sąd kryminalny? — Kto został zamianowany namiestnikiem? — W jaki sposób postąpiono ze szkołami? — Co wiesz o prześladowaniu Kościoła katolickiego na Litwie i Rusi?

2. Galicya i W. Ks. Poznańskie.

W Galicyi i w zaborze pruskim prześladowano także uczestników powstania. Zaczęło się także ostrzejsze niemieczenie tych krajów.

W Księstwie Poznańskiem rząd pruski usunął z namiestnictwa księcia Radziwiłła, a rządy oddał prezesowi Flottwellowi (już w r. 1830), który w bardzo surowy sposób zaprowadzał niemieczyznę.

Jakie były następstwa powstania w Galicyi i w W. Ks. Poznańskiem? — Kto został namiestnikiem w W. Ks. Poznańskiem i jak postępował?

3. Emigracya.

Nie dziwnego, że mnóstwo osób opuściło nieszczęśliwe ziemie polskie, czyli *emigrowało* za granicę. Niektórzy uchodzili, bo byli na śmierć skazani; inni, zwłaszcza wojskowi, chcieli uniknąć prześladowań. Uchodzili pisarze i uczeni, bo wiedzieli, że zagranicą mogą lepiej dla Polski pracować, niż w kraju, gdzie nie wolno było nawet pisać po polsku i dzieła wydawać. Emigrowali wygnani lub prześladowani księża, zakonnicy i zakonnice. Emigrantów tych było około 30,000.

Najwięcej emigrowało do Francyi, do Paryża. Tam też wytworzyło się życie narodowe polskie. Tam żyli i działali nasi najwięksi poeci, Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki, Zygmunt Krasiński. Tam przebywali tacy patrioci, jak książę Adam Czartoryski, Władysław Zamoy-

ski, Julian Ursyn Niemcewicz, generał Kniaziewicz, Skrzynecki, Bem, Chrzanowski, Dembiński, Pac, Dwernicki.

Rząd francuski gościnnie przyjął tych emigrantów i ułatwiał im pobyt, to dając posady, to wyznaczając pensye uboższym.

Juliusz Słowacki.

Niestety jednak, najgłówniejsza nasza wada narodowa nie znikła i w Paryżu. Zaczęto spierać się o to, co było powodem upadku powstania i o to, w jaki sposób należy postępować na przyszłość. Utworzyły się dwa główne stronnictwa.

Jedno z nich pod dowództwem księcia Adama Czartoryskiego, dążyło do odbudowania Polski przez budzenie zainteresowania u innych narodów i korespon-

dowanie z dworami europejskimi. Książę Adam starał się utrzymywać ducha narodowego i zakładał różne stowarzyszenia i szkoły, które wielkie oddały usługi. Jedną szkołę, dr. Gałęzowskiego, założono w Paryżu; drugą, mniej liczną, dla wyższych nauk, utrzymywał Czartoryski; jego zaś żona utrzymywała szkołę dla dziewcząt. Założono szpital świętego Kazimierza pod zarządem wygnanych z Rosyi Sióstr Miłosierdzia; Towarzystwo „Czei i Chleba“ zaś opiekowało się starcami, chorymi, lub ludźmi nie mającymi zajęcia. Stronnictwo to na-

zwano Hotel Lambert od pałacu, w którym mieszkał książę.

Drugie stronnictwo, które zresztą także liczyło na obcą pomoc, szerzyło przekonanie, że do odbudowania Polski prowadzić może głównie urządzenie spisków i powstań. Utworzyło ono sobie osobną władzę zwaną Centralizacją.

Zwolennicy tego stronnictwa występowali przeciw szlachcie, myśląc może, że tem łatwiej lud pozyskają dla sprawy narodowej. W przekonaniu, że działają dla dobra ojczyzny, urządzali różne wyprawy. Kilkuset emigrantów pod dowództwem pułkownika Zaliwskiego wybrało się do zaboru rosyjskiego w r. 1833, aby włościanom głosić, że ziemia między nich zostanie rozdzieloną. Ci, nie zyskawszy wieśniaków, pochwytani przez wojska rosyjskie, zostali częścią straceni, a częścią w więzieniach pozamykani. Zaliwski przez Austryaków schwytany został zamknięty do więzienia. Nielepsze skutki miały spiski dzielnego Artura Zawiszy, którego w Warszawie powieszono, spisek mocno rozgałęziony Szymona Konarskiego, którego w r. 1839 rozstrzelano w Wilnie. związek chłopski ks. Piotra Ściegiennego, i inne.

Większe znaczenie w kraju zyskał związek zwany „Stowarzyszenie Ludu Polskiego”, którego założycielem był poeta Seweryn Goszczyński.

Był on rozpowszechniony w Galicyi, a na Wołyniu, Podolu i Ukrainie rozpowszechnił je major Konarski. Konarskiego rozstrzelali Moskale, umęczawszy go przedtem okrutnie. W Galicyi aresztowano mnóstwo osób i skazano na więzienia; między skazanymi na śmierć byli: później wsławiony Franciszek Smolka i ks. Albin

Dunajewski, późniejszy biskup krakowski i kardynał, ale obaj zostali ułaskawieni.

Z dziejów emigracyi w owych czasach wspomnieć należy jeszcze o jednym wydarzeniu. Dwaj byli powstańcy i gorący patryoci, Hieronim Kajsiewicz i Piotr Semenenko, zaprzyjaźniwszy się z wielce świątobliwym, choć świeckim człowiekiem, Bogdanem Jańskim, zaczęli rozmyślać głębiej o potrzebie zyskania Bożej pomocy do planów odbudowania ojczyzny. U wielu emigrantów religijność była małą. Pojawił się na emigracyi nawet twórca nowej sekty, niejaki Andrzej Towiański i zyskał chwilowo zwolenników, a nawet na czas niejaki Adam Mickiewicza.

Otóż owi trzej patryoci, wraz z kilku innymi, którzy do nich się przyłączyli, po jakimś czasie zamierzili poświęcić się życiu zakonnemu i udali się do Rzymu, gdzie wspólnie zamieszkawszy oddawali się ćwiczeniom duchownym i przez studia przygotowywali się do stanu kapłańskiego. Zostawszy kapłanami postanowili wspólnie założyć zakon polski. W sam dzień Wielkiej Nocy 1842 roku przyszło tym sposobem do założenia Zgromadzenia Księży Zmartwychwstańców, pierwszego polskiego zakonu, złożonego z księży zarówno łacińskiego jak greckiego obrządku.

Zakon ten złożony początkowo z kilku tylko osób, później bardzo rozszerzył swą działalność. Utrzymując dom swój w Adrianopolu, nawraca schizmatyków Bułgarów. W Ameryce utrzymuje trzy wyższe zakłady naukowe (w Kanadzie, w Kentucky i w Chicago) oprócz szkółek przy parafiach im w zarząd oddanych. Kiedy rząd austriacki na to zezwolił, otworzyli we Lwowie zakład wychowawczy dla Rusinów, a w Krakowie dla

Polaków. We Wiedniu otrzymali pod zarząd kościół na Kahlenbergu. W Rzymie mają swój Dom Macierzyński,

Ks. Hieronim Kajsiwicz. (*Akwaforta J. Łasika*).

gdzie wychowują młodych bojowników dla wiary i ojczyzny, a także Kollegium Polskie, dla kształcących się

na świeckich księży, jest pod ich opieką i przewodnictwem.

Wspomniany wyżej ks. Hieronim Kajsiewicz zyskał z czasem sławę największego kaznodziei od czasów ks. Piotra Skargi.

Jakie były następstwa pierwsze tych srogich prześladowań w kraju? — Dokąd głównie emigrowali Polacy? — Wymień znakomitych Polaków, którzy zamieszkali w Paryżu. — Czy pomiędzy emigrantami w Paryżu zupełna panowała zgoda? — Opowiedz o działalności księcia Adama Czartoryskiego i o stronnictwie Hotel Lambert. — Co to była „Centralizacya” i co wiesz o jej działalności? — Kto założył „Stowarzyszenie Ludu Polskiego”? — Jakie były losy wybitniejszych członków tego stowarzyszenia? — Opowiedz, w jaki sposób przyszło do założenia Zakonu OO. Zmartwychwstańców. — W których krajach ten Zakon rozwinął swą działalność?

4. Rok 1846.

W roku 1846 przygotowało Towarzystwo Demokratyczne według planu Ludwika Mierosławskiego w Poznaniu nieszczęsne powstanie, mające objąć wszystkie dawne ziemie polskie, nawet Prusy i Szląsk.

Powstanie to odbyło się głównie w Galicyi. W Poznaniu i Prusach Zachodnich były nieznaczne rozruchy, które łatwo stłumiono. W Królestwie rozważniejsi nie dopuścili do wybuchu. Mimo tego rozpoczęły się olbrzymie procesy w Krakowie, Lwowie, Poznaniu, Warszawie, Wilnie i Kijowie; więzienia w kraju i na Syberyi zapełniły się skazańcami, a przywódców ukarano śmiercią.

W Galicyi zaś, gdzie urzędnicy oddawna podburzali chłopów przeciw panom, nastąpiła straszliwa, smutna niewymownie „rzeź galicyjska“. Kiedy garstka powstańców chciała uderzyć na Tarnów, podburzeni chłopci rzucili się na nich, okrutnie mordując. Potem gromady rozjuszonego, ciemnego ludu, pod przewodnictwem zwykłego zbrodniarza, Jakóba Szeli, urządziły

wyprawy na dwory szlacheckie i okrutnie rabowały, paliły, mordowały mężczyzn, kobiety i dzieci pośród zwierzęcych okrucieństw. W kilku powiatach w przeciągu 4 dni (od 19 do 22 lutego 1846) wymordowano około 2000 ludzi!

Tymczasem w Krakowie zebrało się kilkaset powstańców, którzy wkroczyli do Galicyi. Pod miasteczkiem Gdowem, niedaleko Wieliczki, łatwo ich rozbił pułkownik Benedek na czele wojska i chłopów.

Austriacy wtedy obsadzili Kraków. Za porozumieniem wszystkich trzech rządów przestała istnieć *rzeczpospolita krakowska*, a Kraków z okolicą został przyłączony do Galicyi.

W którym roku nowe przygotowano powstanie i kto je wywołał? — Gdzie powstanie to głównie się odbyło? — Opowiedz, co wiesz o nieszczęsnej „rzezi galicyjskiej.” — Jakiem wydarzeniem zakończyło się powstanie i jaki był jego skutek?

5. Rok 1848 i wojna krymska 1853 r.

W roku 1848 w całej Europie odbywały się wielkie zaburzenia. Zaczęło się to we Francyi, ale naśladowano potem te rozruchy w Austrii, w Niemczech i we Włoszech. Były to powstania różnych narodów celem uzyskania swobód (konstytucyi), albo też niepodległości narodowej.

Oczywiście i pomiędzy Polakami chwilowo obudziły się różne nadzieje i chęć do czynu, zwłaszcza, gdy rządy austriacki i pruski, zaczęły nadawać różne wolności. Nie był jednak udział Polaków w tym ruchu bardzo wybitny. We Lwowie i w Krakowie przyszło do bombardowania miast, powstały drobne rozruchy.

Ważniejszy udział wzięli Polacy w powstaniu Węgier. Utworzyli wtedy Polacy osobny „legion polski”, a sławny z listopadowego powstania generał Dembiński

był przez czas niejaki naczelnym wodzem całej armii węgierskiej, generał Bem zaś dowódcą armii siedmiogrodzkiej. Powstanie węgierskie stłumili Austriacy, gdy przyszli im z pomocą Moskale. Polacy, którzy mieli udział w tem powstaniu, schronili się do Turcyi.

Wynikiem zaburzeń w Austryi było, że we Wiedniu utworzono *Radę państwa*, do której posłów wybrały wszystkie ludy austriackie. Polscy posłowie brali w obradach żywy udział. Franciszek Smolka, świeżo z więzienia wypuszczony, został zaraz obrany zastępcą przewodniczącego, a potem przewodniczącym rady państwa.

Wielkie też nadzieje u Polaków budziła, a żadnych korzyści dla nas nie przyniosła tak zwana wojna krymska (1853 — 1856). Turcyja, Anglia i Francya prowadziły wojnę tę z Rosyą. We Francyi po krótkich rządach republikańskich wstąpił na tron cesarz Napoleon III, bratanek Napoleona I. Spodziewali się niektórzy, że ten cesarz, który głosił *wolność narodów* i nawet dopomógł Włochom uwolnić się od panowania austriackiego, dopomoże także Polakom także do odzyskania niepodległości, gdy pobije Rosyan. Utworzono też w Turcyi oddziały wojska polskiego, nad którymi dowództwo mieli Władysław Zamoyski i znany powieściopisarz Michał Czajkowski. Między obu wodzami powstały nieporozumienia; napróżno przyjechał do Konstantynopola sam Mickiewicz, aby ich pogodzić. Tam też umarł nasz wieszcz 26 listopada 1855 roku. Spory trwały dalej, a kiedy przyszło do zawarcia pokoju pomiędzy mocarstwami wojującymi, nie wspomniano nawet o Polsce.

Czem zaznaczyć się r. 1848 w Europie? — Jaki udział w tych wydarzeniach mieli Polacy? — Opowiedz o udziale Polaków w powstaniu Węgier. — Jaki był wynik tych zaburzeń dla Austrii? — Jaka jeszcze wojna w Europie budziła nowe nadzieje u Polaków? — W jaki sposób Polacy zamierzali wziąć udział w wojnie krymskiej? — Czy dla Polski wojna krymska miała jakie znaczenie?

6. Zabor pruski.

W całym przeciągu czasu, od r. 1831 do 1863, najznośniej jeszcze było Polakom pod zaborem pruskim. Król Fryderyk Wilhelm IV był człowiekiem uczciwszym od poprzedników; urzędnicy pruscy, choć chcieli niemczyć, nie znęcali się jednak nad Polakami. Raz rząd zrobił zamach na Kościół katolicki i chciał aby dzieci małżeństw mieszanych, t. j. katolików z protestantami, mogły zostać protestantami. Gdy na to nie zgodzili się biskupi, zamknięto do więzienia dwóch arcybiskupów, a między nimi arcybiskupa gnieźnieńskiego i poznańskiego, Marcina Dunina. Ale to prześladowanie tylko złączyło więcej wiernych z biskupami.

Byli też dzielni ludzie w Poznańskim, którzy dobrze służyli krajowi. Wielu duchownych odznaczyło się gorliwością około dobra dusz; tak ks. Jan Janiszewski, ks. Aleksy Prusinowski, sufragan poznański ks. Edward Likowski, ks. Jan Koźmian i inni.

Odznaczył się pracami literackimi Stanisław Koźmian, wydawca Przeglądu Poznańskiego i długoletni gorliwy prezes Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

Generałowie Dezydery Chłapowski i Franciszek Morawski, wzorowe prowadząc gospodarstwa, uczyli umiejętnie uprawiać rolę.

Na szczególną pamięć zaś zasługuje dr. Karol Marcinkowski, syn mieszczanina z Poznania, weteran z r. 1831. Założył on istniejące dotychczas *Towarzystwo Po-*

mocy Naukowej, które tysiącom młodzieży ubogiej dopomogło i dopomaga się kształcić.

Wspomnieć też warto, że polscy posłowie do Sejmu pruskiego dużo oddali usług swojemu zgodnemu postępowaniu. Odznaczył się jeden z nich w r. 1860 w pewnej sprawie trochę poważnej, a trochę zabawnej. Oto rozeszła się po świecie wiadomość, że odkryto wielki niebezpieczny spisek polski i że ma on swoje rozgałęzienia w Poznaniu. Pisały o tem wszystkie gazety zagraniczne. Nie wiedzieli o tem tylko Polacy w Poznaniu. Zaczynano tedy dochodzić, co w tem jest. I oto okazało się, że dyrektor policji pruskiej w Poznaniu, Baerensprung i drugi urzędnik Post, sami pisali rewolucyjne odezwy niby polskie, drukowali je za granicą, rozsyłali do różnych osób, a potem robili rewizye, znajdowali te odezwy i oddawali rządowi, aby udowodnić, że jest taki spisek. Wszystko to w sejmie w Berlinie udowodnił poseł Władysław Niegolewski, który umiał to wykryć i znaleźć nawet własnoręczne listy Baerensprunga i Posta. Zawstydzenie Prusaków było wielkie i cała Europa ich wyśmiewała. Swoją drogą Prusaków to nie poprawiło.

Kto panował w owym okresie w Prusach? — W jaki sposób postępował z Polakami? — Opowiedz o prześladowaniu Kościoła katolickiego w Prusach. — Wymień wybitnych Polaków, którzy oddali swe usługi krajowi w W. Ks. Poznańskim. — Opowiedz o zabawnem wydarzeniu, w którym odznaczył się poseł Niegolewski.

7. Zmiany w królestwie. Powody nowego powstania.

Podczas wojny krymskiej zmarł car Mikołaj I, a jak powiadają, sam się otruł. Syn jego Aleksander II wstąpił na tron.

Opowiadano o młodym carze, że lepszym jest od ojca i że nawet sprzyja Polakom. W roku 1856 w czasie

pobytu swego w Warszawie Aleksander II pochwalił jednak rządy swego ojca, a panom polskim powiedział, aby żadnym marzeniom się nie oddawali. Ale przecież nastąpiły złagodzenia ucisku. Wypuszczono z więzień aresztowanych dawniej patryotów. Pozwolono wydawać i czytać dzieła Mickiewicza i innych poetów. Rząd założył też akademię medyczną i pozwolił założyć Towarzystwo rolnicze. Prezesem tego Towarzystwa był Andrzej Zamoyski; w towarzystwie tem radzono nad polepszeniem doli włościan.

Wszystko to budziło nadzieję, że nastąpią dalsze ulgi. Ale kiedy rząd ulg tych nie chciał zrobić, zaczęto się niecierpliwić i w kraju powstało nowe wzburzenie.

Utworzyły się w kraju nowe dwa stronnictwa patryotyczne; *Białych i Czerwonych*. Biali starali się pracować w celu utrzymania życia narodowego, polepszenia doli włościan, budzenia ducha narodowego bez zważania na rząd rosyjski, ale także bez drażnienia go, aby nie wywołać ciężkich prześladowań. Ci gromadzili się około Towarzystwa rolniczego i uważali za przywódcę Andrzeja Zamoyskiego.

Czerwoni natomiast, gorętsi, wierząc święcie w pomoc ze strony Napoleona III, dążyli do powstania. Zachęcały ich też do tego stronnictwa na emigracyi i ciągle nalegali, aby nie spano, aby dawano dowody życia.

Zaczęło się od rzeczy drobnych, od cichych obchodów narodowych pamiątek. Dnia 25 lutego 1861 gromadzili się ludzie po kościołach, bo była to rocznica bitwy pod Grochowem. Powtórzyło się to 27 lutego. Wtedy jeden oddział wojska, widząc tłum zebrany przed kościołem Bernardynów, dał ognia. Pięć osób zostało zabitych!

W mieście powstało wielkie oburzenie. Pięciu zabitych wzięto na ręce i zaniesiono ze skargą do Towarzystwa Rolniczego. Komitet Towarzystwa, prezes Andrzej Zamoyski, najznakomitsi obywatele miasta, udali się do namiestnika, którym był książę Gorczakow, ze skargą na taki gwałt i okrucieństwo.

Namiestnik, bez którego wiedzy to się stało, sam się przestraszył. Aby uspokoić umysły, rozporządził by do czasu pogrzebu tych ofiar, ani wojsko ani policya nie pokazywały się na ulicy. Wysłał raport do cara Aleksandra II i sam radził zaprowadzić jakieś ulgi dla Polaków. Pogrzeb odbył się w porządku i zapanaował chwilowy spokój i oczekiwanie, co nastąpi.

Gorczakow starał się dowiedzieć od Polaków, co mogłoby ich zaspokoić, a od cara, czego możnaby od niego się spodziewać.

W owym to czasie przybył do Warszawy margrabia Aleksander Wielopolski, który od r. 1831 mieszkał w swojej wsi Chrobrzu, ale zawsze rozmyślał o położeniu kraju i o sposobach polepszenia tegoż.

Ten sądził, że niepodobna myśleć o tem, ażeby od Rosyi można zażądać niepodległości Polski i wyrażał zapatrywanie, że należałoby żądać, aby rząd zaprowadził taki porządek, jaki był po kongresie wiedeńskim. Radził, aby w adresie do cara prosić o to.

Nie zgodzili się na to inni Polacy: ani Biali ani Czerwoni. Powiadali, że gdyby o to proszono, to wyglądałoby, jakby sami Polacy zrzekali się swoich praw zupełnej niepodległości i jakby potępiali wojnę z roku 1831.

Car zaś nie myślał o nadawaniu Polsce konstytucyi nawet takiej, jaką miała po roku 1815. Poleciał

jednak Gorczakowowi, aby porozumiał się z Wielopolskim, co możnaby uczynić, aby obie strony były zadowolone. Wielopolski domagał się oddania zarządu w polskie ręce, przywrócenia języka polskiego w szkołach i urzędach, zniesienia poddaństwa włościan i kilka innych ulg. Car przystał na niektóre żądania. Wielopolskiego zamianował naczelnikiem komisji wyznań i oświaty.

Margrabja Wielopolski.

Wielopolski, do którego nie miano i tak wielkiego zaufania, zaraz po objęciu urzędu zraził sobie wszystkich nie r o z w a ż n y m krokiem. Oto rozwiązał zaraz Towarzystwo Rolnicze, które właśnie ogłosiło oczynszowanie włościan. Sądził, że t a k i e Towarzystwo nie powinno istnieć, gdy zarząd ważnej

komisji już jest w ręku Polaków. To oburzyło na niego wszystkich. Dnia 8 kwietnia zebrało się pod zamkiem kilkanaście tysięcy ludzi, aby okazać swe niezadowolenie. Gorczakow wtedy wysłał wojsko złożone z 1300 ludzi i kazał bagnietami rozpędzić tłumy. Gdy to nie pomogło, a lud bronił się pięściami i kamieniami, gen. Chrulew kazał strzelać. Strzelano przez całą godzinę do mężczyzn, kobiet i dzieci; około 200 ludzi zostało zabitych, a ze dwa razy tyle ranionych!

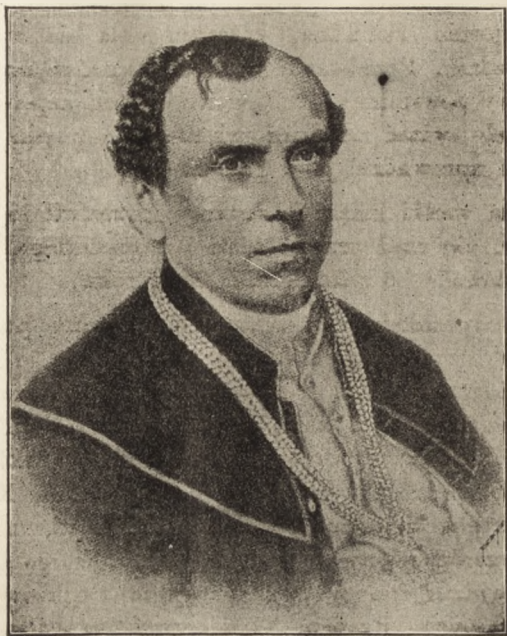
Wielopolski stał się tembardziej znienawidzonym, a jednak jeszcze wysiłał się pracować dalej w tym samym kierunku, jaki rozpoczął, t. j. łagodzić rząd rosyjski i nakłonić go do dawania jak największych ustępstw.

Wtedy rozpoczęło się układanie spisku celem wywołania powstania. Spiskowcy na razie ograniczali się na tem, że urządzali tak zwane demonstracye. Urządzano nabożeństwa, a na nich śpiewy patryotyczne. W tem nie złego nie było właściwie: ale drażniło to rząd i niecierpliwiło także Wielopolskiego, który widział, że to doprowadza do wzajemnego większego drażnienia.

W jesieni 1861 roku umarł arcybiskup warszawski, ks. Fiałkowski. Na jego wspaniałym pogrzebie przyszło znowu do zaburzeń na ulicach (10 października), a do jeszcze straszniejszych zajść przyszło parę dni później. Dnia 15 października ludność tłumnie zapełniła kościoły, jako w rocznicę śmierci Kościuszki i śpiewała pieśni patryotyczne. Owczesny generał gubernator Gerstenzweig kazał wojsku otoczyć kościoły, chcąc aresztować wychodzących. Zebrani w kościołach św. Jana i Bernardynów nie wyszli jednak i pozostali w nich przez całą noc. Nad ranem Moskale wpadli do kościołów i raniąc i kalecząc powypędzali wszystkich. Blisko 1700 mężczyzn zamknięto w więzieniu. Duchowieństwo kazało pozamykać kościoły, bo dwa z nich były znieważone przez wojsko i rozlew krwi.

Po tych wypadkach zdawało się jednak, że jeszcze poprawią się stosunki. Aleksander II zamianował swym namiestnikiem brata swego Konstantego, a Wielopolskiego naczelnikiem rządu cywilnego.

Na tem stanowisku Wielopolski zaprowadził dużo dobrego. Urządził doskonale szkoły, a uniwersytet w Warszawie otworzył. Urzędy poobsadzał zdolnymi ludźmi. „Rada stanu“ pracowała nad zniesieniem pod-

Ks. Z. S. Feliński, arcybiskup Warszawski.

daństwa, nad sposobami dawania większej swobody duchowieństwu.

Ale spiski trwały dalej. Kiedy Wielopolski wrócił z Petersburga z wielkim księciem Konstantym, próbowano obu zabić. Nie udało się to. Kiedy Papież Pius IX zamianował nowego arcybiskupa warszawskie-

go, ks. Felińskiego, a ten otworzył kościoły i w katedrze nakłaniał lud do uspokojenia się, znieważono go okrzykami.

Wielopolski wtedy widząc, że zanosi się na coraz to gorsze zaburzenia, wiodące do powstania, wpadł na myśl istotnie szkaradną, która musiała do wybuchu doprowadzić. Przedstawił w Petersburgu, że przygotowuje się powstanie i że jedyny środek zapobieżenia jest, ażeby wziąć młodzież przemocą do wojska rosyjskiego i uprowadzić ją w głąb Rosyi.

Sam wielki książę Konstanty sprzeciwił się temu planowi, ale rząd przyjął plan Wielopolskiego. Ogłoszono „brankę“ 6 października 1862 roku.

Wtedy młodzież, uciekając gromadami przed tą „branką“, wychodziła z Warszawy, kryła się po lasach, zbierała się w większe gromady i starała się o broń. Komitet centralny w Warszawie, w którym głównie byli czynni Zygmunt Podlewski i Stefan Bobrowski, wiedzieli dobrze, że powstanie jest przedwczesne. Nie było przygotowane: ani pieniędzy, ani broni, ani należytej organizacyi nie było. Ale wobec tego co się stało, nie widział innego sposobu wyjścia, i ogłosiwszy się „Tymczasowym Rządem Narodowym“ ogłosił powstanie dnia 22 stycznia 1863 roku.

Kto w Rosyi wstąpił na tron po śmierci cara Mikołaja I? — W jaki sposób w początkach postępował Aleksander II w obec Polaków? — Opowiedz o stronnictwach Białych i Czerwonych i ich celach. — Jaki był wynik pierwszych narodowych manifestacyj w lutym 1 61 r.? — Jak postąpił namiestnik Gorczaków po zajęciach lutowych? — Który z wybitnych Polaków wystąpił jako pośrednik pomiędzy Polakami a rządem? — Czy stronnictwa Białych i Czerwonych zgadzały się z propozycjami Wielopolskiego? — Jak postąpił car Aleksander II? — Jakiem rozporządzeniem zaraz z początku naraził sobie stronnictwa Wielopolski? — Opowiedz o

wydarzeniu 8 kwietnia 1861 r. — Czy potem przyszło do porozumienia pomiędzy Wielopolskim a stronnictwami? — Opowiedz o wydarzeniach w październiku 1861 roku. — Czy w roku następnym polepszyły się stosunki? — Jakie rozporządzenie Wielopolskiego ostatecznie doprowadziło do powstania? — Kiedy nowe powstanie zostało ogłoszone?

ROZDZIAŁ PIĄTY.

Powstanie 1863 r. i jego następstwa.

1. Powstanie styczniowe.

„Tymczasowy rząd narodowy“, porozumiewszy się z emigracją, uprosił jednego z dowódców poprzednich powstań, Mierosławskiego, na dyktatora. Mierosławski przekroczył granicę od strony Prus na czele garstki zbrojnych, ale wkrótce został pobity i sam raniony, poczem już nie brał udziału w powstaniu.

Całe to powstanie było tak zwaną wojną podjazdową, czyli „partyzancką“. Do wielkich bitew nie przychodziło, bo wielkiego wojska zgromadzić powstańcy nie mogli; małe tylko oddziały kryły się po lasach, wymykały się Moskałom, kiedy ci w większej sile się pojawiali, a napadały na mniejsze oddziały i nieraz odnosiły zwycięstwa.

Wojna trwała przeszło rok; utarczek małych było w niej podobno przeszło 600. Liczba powstańców dochodziła do 30,000. Ważniejsze oddziały były: Apolinarego Kurowskiego w okolicy Ojcowa, Maryana Langiewicza w Sandomierskiem, Leona Frankowskiego, Zygmunta Padlewskiego w Płockiem i t. p.

Do największego znaczenia doszedł Maryan Langiewicz. Stoczył on liczne bitwy zwycięskie z Moskała-

ni w Sandomierskiem: pod Wąchockiem, Bodzentynem, Łysą Górą, Małogoszczą, Pieskową Skałą. Gdy go ogłoszono dyktatorem 10 marca, Moskale wyteżyli wszystkie siły, aby go pobić i pochwycić. Pod Grodnowiskami odniósł on 18 marca świetne zwycięstwo nad Moskalami, ale otoczony przez przeważające siły moskiewskie, chciał przez Galicyę podążyć w inne strony. Poznano go jednak i aresztowano w Tarnowie 19 marca.

Kiedy potem przystąpili do powstania także Biali, rozszerzyło się ono jeszcze więcej, a rząd przybrał nazwę Rządu Narodowego (10 maja). Jeszcze w kwietniu powstała Litwa i Żmudź, gdzie ruszył się i lud wiejski. Wsławili się tam Ludwik Narbutt, ks. Maćkiewicz, Bolesław Kołyszko, a najbardziej Konstanty Kalinowski i Zygmunt Sierakowski. Ten ostatni w trzydniowej krwawej bitwie pod Birzami został raniony i wzięty do niewoli.

W Kaliskiem walczył w maju Taczanowski, Callier; w Krakowskiem Bohdan Bończa; w Sandomierskiem Czachowski, w Płockiem po rozstrzelaniu Zygmunta Podleńskiego Frycze; w Augustowskiem Luzin.

Także w Inflantach i we wszystkich prawie ziemiach ruskich wybuchło powstanie. W Inflantach stanął na czele ruchu hr. Leon Plater. Tam jednak chłopci odstępcy rzucili się na rabunek dworów pańskich. Na Podolu lud wiejski wystąpił przeciw powstańcom i pomagał tłumić powstanie. Także na Ukrainie lud był wrogiem dla powstania (został tam rozstrzelany przywódzca ruchu Władysław Padlewski, ojciec Zygmunta), a we wsi Sołowiówce chłopci rzucili się na młodzież uniwersytecką i okrutnie ją wymordowali.

Smutne to jednak, bo beznadziejne, choć tak bohaterskie były wysiłki. Pośród nadzwyczajnej ofiarności narodu ciągnęło się powstanie do wiosny 1864. W końcu wykryli Moskale także rząd narodowy; aresztowano ostatniego jego prezesa Romualda Traugutta i czterech członków. Ci ponieśli męczeńską śmierć na szubienicy 5 sierpnia 1864 roku.

Kto został zamianowany dyktatorem powstania 1863 r. przez tymczasowy rząd narodowy? — Jaki był przebieg „dyktatury” Mierosławskiego? — W jaki sposób prowadzono wojnę w powstaniu 1863 r.? — Jak długo trwała wojna; ile mniej więcej było potyczek? — Ile wojska mieli powstańcy? — Wymień niektórych dowódców. — Który z nich najwięcej się odznaczył? — Wymień niektórych dowódców na Litwie i Żmudzi. — Kto w Inflantach stał na czele powstania? — W jaki sposób i kiedy zakończyło się powstanie?

2. Interwencya mocarstw.

Zbyt przyspieszone branką i źle zorganizowane powstanie nie mogło mieć powodzenia. Ale ci, którzy je wywołali, podtrzymywali i zasilali, przez długi czas łudzili się nadzieją, że obce mocarstwa przyjdą im z pomocą.

Zdawało się bowiem przez czas niejaki, że przyjdzie do tego. Rosya miała powód obawiać się tego przez czas niejaki. Trzy państwa: Francya, Anglia i Austria robiły Rosyi przedstawienia i uwagi. Wysłały do niej tak zwane „noty dyplomatyczne“, t. j. urzędowe upomnienia.

Zazwyczaj po wysłaniu takich not oczekuje się odpowiedzi, a gdy ta nie jest zadowalniającą, to grozi się wojną i wojnę się wreszcie wypowiada.

Tymczasem Rosya odpowiedziała tym państwom, że nikt nie ma prawa mieszać się do jej spraw wewnętrznych.

A mocarstwa owe na tę obraźliwą odpowiedź zamilkły i żadnych dalszych nie uczyniły kroków. Jeden tylko cesarz francuski, Napoleon III, wydał odezwę do państw europejskich, w której radził urządzić zjazd wspólny i naradzić się na nim nad różnemi sprawami, a także nad sprawą polską. Ale mocarstwa na zjazd zgodzić się nie chciały.

Co było powodem takiego zachowania się mocarstw? — Oto ta okoliczność, że zaczął już wówczas chytrze i złośliwie działać jeden z najzawziętszych później wrogów Polski, podstępny a nadzwyczaj zręczny pruski minister, Bismarek. O tym później pomówimy słów kilka.

Mówiąc o interwencyi mocarstw, trzeba wspomnieć że jedynie Ojciec święty, Pius IX, nie mogąc zbrojną siłą dopomódz Polakom, uczynił co było w jego mocy.

Oto ogłosił po całym świecie katolickim jubileuszowe odpusty i modlitwy na intencję Polski; w Rzymie w uroczystej procesyi obnieść kazał wizerunek Chrystusa Pana, pochodzący z apostoelskich jeszcze czasów, a bardzo rzadko wystawiany na widok publiczny. Widać jednak, że wówczas jeszcze nie zasłużyliśmy na wysłuchanie modłów o wrócenie nam Ojczyzny.

Czy jakie obce mocarstwa ujęły się za Polakami w czasie powstania 1863 r. i w jaki sposób? — Co odpowiedziała Rosya na przedstawienia mocarstw? — Jaki plan ułożył Napoleon III? — Kto nie dopuścił, aby obce mocarstwa wystąpiły na korzyść Polski? — W jaki sposób postąpił Ojciec św. Pius IX w obec powstania w Polsce?

3. Po powstaniu w zaborze rosyjskim.

Okrutnie i po szatańsku mścili się Moskale na nas, zyskawszy taki pozór do zemsty, jakim było powstanie 1863 roku!

Na nieszczęśliwy kraj wypuszczono całą horde katów i oprawców, ażeby niszczyli, tępilli, znosili już nietylko prawa lub instytucye, ale wszystko, czem żyją narody. Religia, język, szkoły, prawa, zamożność, ziemia, wszystko po kolei miało się stać rosyjskiem.

Odbierano Polakom ziemię, aby rozdawać ją Moskalom. Nie dozwolano piastować żadnemu Polakowi żadnego urzędu. Nie dozwolono mówić po polsku. Nawet w szpitalach dozorcóm z chorymi nie pozwolono rozmawiać inaczej, jak po rosyjsku.

Królestwo przestano nazywać „Królestwem Polskiem“ i nazwano „Krajem Przywiślańskim“, a Ruś i Litwę „Guberniami Zachodniemi“.

Z oprawców wysłanych na Litwę wsławił się przede wszystkim okrucieństwami swojemi Michał Murawiew. Był gubernatorem we Wilnie niecałe dwa lata: a jak sam przyznał w raportach swoich, przez ten czas kazał rozstrzelać i powiesić 128 osób, do ciężkich robót w Syberyi wysłał 972, do karnych kompanij (rot areztanckich) 1,427, na osiedlenie w Syberyi 1,529, a na osiedlenie w Rosyi europejskiej 4,696. Osad zrównanych z ziemią na samej Litwie było trzydzieści kilka; dworów szlacheckich więcej.

Murawiewa sami Rosyanie nieco uczciwsi nazywali „Wieszatelem“ i nikt porządny ręki mu nie chciał podać, kiedy wrócił do Petersburga. A jednak za pozwoleniem rządu zbierano w całej Rosyi składki, aby temu okrutnikowi postawić pomnik w Wilnie! Ohydny ten pomnik niedawno postawiono.

Następca Murawiewa, Kaufman, postępował w sposób niewiele lepszy.

W Kijowie generalnym gubernatorem był Tatar czy przechrzta Bezak. Ten na Wołyniu, Podolu i Ukrainie postępował w taki sposób, jak Murawiew na Litwie, tylko nie wieszał tyle ludzi.

W Królestwie zaś wzięli się do burzenia wszystkiego głównie Milutyn i książę Czerkaski, których Aleksander II tam wysłał.

Obalali oni po kolei wszystko, co dało się obalać: rząd, dotychczasowy Kościół, sądownictwo, prawa, szkoły, słowem wszystko!

Przedewszystkiem wzięto się do prześladowania Kościoła katolickiego. Zabroniono urządzać publiczne obchody kościelne, procesye i t. d. Nowych kościołów katolickich i kaplic nie wolno było budować bez zezwolenia policyi. Biskupom nie dozwolono objeżdżać diecezyi, proboszczom wyjeżdżać ze swych parafij. Dobra i fundusze kościelne rząd pozabierał; zniósł także wszystkie klasztory. Licznych biskupów, nie stosujących się do rozkazów rządu, skazano na wygnanie w głąb Rosyi. Arcybiskup warszawski, ks. Zygmunt Feliński został wywieziony do Jarosławia; jego sufragan, ks. Rzewuski do Kaługi. Biskupi: ks. Szymański, ks. Kaliński wywiezieni w różne strony. Na wszystkie diecezye w Królestwie polskiem pozostał na miejscu tylko biskup w Sandomierzu, ks. Juszyński, stary i chory. W krajach zabranych działo się to samo. Biskupi ks. Adam Krasiński i ks. Borowski wywiezieni, to samo później stało się z ks. biskupem Hryniewieckim; diecezja kamieniecka zniesiona. Tylko jeden biskup żmudzki, ks. Wołonkiewicz pozostał na miejscu.

W krajach zabranych unia została zgnieciona już po powstaniu listopadowem. Utrzymała się ona tylko

jeszcze w południowo wschodniej części Królestwa, gdzie było biskupstwo chełmskie. Biskupstwo to w roku 1873 — przemocą zamieniono na prawosławne.

Wielu tam było męczenników, duchownych i świeckich, którzy opierali się narzucanemu prawosławiu. Najmężniej bronił się lud na Podlasiu. Tam też największych okrucieństw dopuszczali się Moskale.

W r. 1881 zamordowany został Aleksander II przez moskiewskich spiskowców. Następca jego Aleksander III był jeszcze sroższym. W tym czasie wślawili się najwięcej jako wrogowie wszystkiego, co polskie: generał gubernator warszawski Hurko, najzacieklejszy tępicieł języka polskiego, kurator Apuchtin i generał gubernator wileński Orzewski.

Obecnie panuje w Rosyi (od r. 1894) car Mikołaj II. Rządy jego dotychczas są nieszczęśliwe dla samej Rosyi i dla niego osobiście. Po nieszczęśliwej niedawno wojnie z Japonią, we wnętrzu w całej Rosyi wybuchły zaburzenia, które trwają dotychczas. Car Mikołaj stara się uspokoić naród w różny sposób, to powołując parlament, to znowu siłą, przy pomocy wojska. Co z tego w końcu wyniknie tak dla Rosyi jak i dla naszego kraju, nie da się przewidzieć, w rękę to Boga.

Jak mściłi się Moskale na Polakach po roku 1864? — W jaki sposób zmieniono nazwę ziem polskich? — Opowiedz, co wiesz o Murawiewie Wieszatelu. — Kto postępował w Kijowie w podobny sposób jak Murawiew we Wilnie? — Kto odznaczył się prześladowaniem w Polsce? — Opowiedz o prześladowaniu Kościoła katolickiego w Polsce. — Kiedy umarł Aleksander II i jak postępował w obec Polaków następca jego Aleksander III? — Kto obecnie jest carem w Rosyi i jakie tam panują stosunki?

4. Zabór pruski.

Bardzo nieszczęśliwi byli i są Polacy po powstaniu styczniowym w zaborze pruskim. Ale za łaską Bożą o-

kazują tam właśnie dziwną siłę i żywotność, które bronią ich przeciw wynarodowieniu.

Gnębienie Polaków rozpoczęło się tam z zażartością prawdziwie krzyżacką od czasu, gdy pierwszym ministrem pruskim został Bismarck.

Był to człowiek nadzwyczajnych zdolności, ale też nadzwyczajną pychą i brutalnością krzyżacką się odznaczający. Jego zręcznemu postępowaniu zawdzięczają Prusacy, że państwo ich nie tylko wzrosło i kilka zwycięskich wojen poprowadziło (zwłaszcza w r. 1866 z Austryą i w r. 1870 z Francją), ale także, że król ich Wilhelm I stanął na czele nowego związku państw niemieckich i został dziedzicznym cesarzem Niemiec. Odtąd pycha i buta pruska nie mają granic.

Bismarck rozpoczął we wnętrzu kraju najprzód wojnę z Kościołem katolickim, zwaną przez niego „Kulturkampf“ (niby wojna o oświatę niemiecką). Wymyślane przez niego „ustawy majowe“ zapewniały państwu władzę nad stosunkami kościelnymi. Opierających się biskupów wzięto i wydalano za granicę. Arcybiskup gnieźnieński i poznański Mieczysław Ledóchowski za niesłuchanie różnych rozporządzeń został skazany na tyle lat więzienia, że musiałby żyć więcej niż sto lat, aby je odsiedzieć. Odsiedział on dwa lata w Ostrowie. Kiedy Ojciec święty mianował go w tym czasie Kardynałem, wywieziono go za granicę, poczem udał się do Rzymu. Proboszczów i wikarych, mianowanych przez biskupów, rząd więził, a osadzał na ich miejsce innych, których znowu wierni nie mogli uznawać za pasterzy. Biskup Janiszewski, sufragan poznański, skazany został na więzienie i wywieziony potem.

Z czasem jednak w tej walce z Kościołem Bismarck musiał ustąpić nieco. Sami bowiem Niemcy, pomiędzy którymi przecież dużo było katolików, oburzali się na to. Nastąpiły łagodniejsze stosunki pod tym względem.

Za to jednak inne prześladowanie nie ustawało w Wielkiem Księstwie Poznańskiem. Tyczyło się ono najprzód języka polskiego. Ze szkół język polski wyrzucano, a zaprowadzano niemiecki. Dzieci krwawo bito, jeżeli katechizmu nie chciały się uczyć w języku niemieckim. Napisy i nazwy polskie usuwano; nazwy miast i wsi zmieniano na niemieckie. Nie pozwalano używać chrzestnych imion polskich. Urzędników, sędziów, nauczycieli Polaków przenoszono w dalekie strony do Niemiec, a ich miejsca obsadzano Niemcami.

Pewnego razu wydano rozkaz, że wszyscy Polacy, którzy są poddanymi rosyjskimi lub austriackimi, mają się wynosić z Wielkopolski i Prus Zachodnich. 30,000 ludzi musiało wtedy porzucać czy ziemię, czy handel, czy inne zatrudnienie i iść w świat, aby szukać chleba.

Nie wystarczyło to temu zaciekłemu Krzyżakowi. Wymyślił sposób, aby grunta polskie przechodziły w ręce niemieckie. Z jego namowy cesarz Wilhelm I zażądał od sejmu pruskiego sumy stu milionów marek, aby za nią wykupywano dobra polskie i osadzano na nich Niemców. Zajmowała i zajmuje się tem tak zwana komisya kolonizacyjna. Na nieszczęście dosyć obywateli znalazło się takich, którzy tej komisyi sprzedawali swe dobra, aby ratować byt swój i swoich rodzin.

Ale dzięki Bogu nie ze wszystkiem plan ten się powiódł.

Ludność polska właśnie wskutek tego prześladowania, zaczęła myśleć o swojej przyszłości i o środkach

zaradczych. Zapanowała w Wielkopolsce i Prusach Zachodnich tak piękna solidarność, czyli zgoda w postępowaniu przeciw wspólnemu wrogowi, że może za wzór posłużyć wszystkim innym Polakom. Wzięli się za ręce bogatsi i ubożsi i postanowili popierać tylko polskich kupców i rzemieślników, tak, że w miastach wzrasta ludność i zamożność polska, a Niemcom pomiędzy Polakami staje się niewygodnie i zaczynają się napowrót wynosić do Niemiec. Pomiedzy duchowieństwem, ludnością miejską i szlachtą panuje właśnie w tej części Polski najpiękniejsze porozumienie.

Panuje teraz wnuk Wilhelma I, cesarz niemiecki i król pruski Wilhelm II. W początkach jego panowania Bismarck stracił swój urząd i wydawało się też, że nowy monarcha mniej będzie prześladował Polaków.

Ale nauki, których Bismarck przez lat 30 udzielał Prusakom, nie poszły w las. Utworzyło się tam nawet osobne towarzystwo, którego celem jest tępić ludność polską, a szerzyć gwałtem niemczyznę. Założycielami tego Towarzystwa byli Haneman, Kenneman i Tiedeman. Od liter początkowych nazwisk tych ludzi (H. K. T.) nazwano to towarzystwo Hakatą. Ta Hakata dalej prowadzi dzieło rozpoczęte przez Bismarcka, a cesarz Wilhelm II często tylko zachęca ją do tego i ułatwia brzydkie to dzieło.

Jakie zapanowały stosunki w Wielkiem Księstwie Poznańskiem po powstaniu styczniowem? — Kto był Bismarck? — Opowiedz o wojnie Bismarcka z Kościołem katolickim. — W jaki sposób prześladowano język polski od czasów Bismarcka? — W jaki sposób zabrano się do wydzierania gruntów Polakom? — Jak Polacy wielkopolscy postępowali w obec tych prześladowań? — Kto teraz panuje w Prusach? — Co wiesz o towarzystwie zwanem Hakatą?

5. Zabór austriacki.

W Galicyi tylko zapanowały lepsze stosunki dla Polaków pod panowaniem cesarza Franciszka Józefa I.

Wstąpił on na tron w r. 1848, licząc lat 18. Początkowo niedoświadczony, powierzał rządy innym ludziom. Jednym z takich jego doradców był minister Bach, który był zwolennikiem samowładztwa, absolutyzmu.

Ale po niepomysłnej wojnie z Francją i Włochami w r. 1859 cesarz przyszedł do przekonania, że państwo tem jest potężniejsze, im bardziej są zadowolone ludy w niem mieszkające.

Powolał on na pierwszego ministra Agenora hr. Gołuchowskiego. Ten w r. 1860 zaprowadził konstytucję tak zwanym „dyplomem październikowym.“ Wszystkie narody austriackie otrzymały wówczas dość znaczne prawa. Ale potem, kiedy ministrem został Schmerling, nieprzychylny Polakom, zmieniono znowu konstytucję w ten sposób, że wyszła na korzyść tylko Niemców.

Okazało się to szkodliwem w nieszczęśliwej wojnie z Prusami 1866 roku. Po tej wojnie cesarz znowu, postanowił uwzględnić życzenia różnych narodów. Najprzód zadowolnił Węgrów. Dał im prawa osobnego państwa i koronował się na króla Węgier. Odtąd państwo austriackie nazywa się monarchią austriacko węgierską, a składa się z dwóch części: Przedlitawii, złożonej z krajów niemieckich i kilku słowiańskich, a między nimi Galicyi, i Zalitawii, czyli krajów węgierskich.

Przedlitawia otrzymała konstytucję (grudniową) w r. 1867. Na podstawie tej konstytucyi narodowości różne mają równe prawa. Dla spraw całej Przedlita-

wii zbiera się we Wiedniu Rada państwa, do której wysyła swych posłów każda prowincya. Oprócz tego zaś każda prowincya (a zatem i Galicya) ma swoje sejmy krajowe, które uchwalają ustawy ważne dla niej samej.

Na mocy tych ustaw mają Polacy w Galicyi różne swobody. W szkołach, w sądach, w urzędach zaprowadzony jest język polski lub ruski jako urzędowy. Urzędnikami rządowymi w Galicyi są sami Polacy i Rusini. Uniwersytet we Lwowie jest czysto polską instytucją, tak samo jak uniwersytet w Krakowie.

Obok władz rządowych są w każdym kraju Przedli-tawii tak zwane władze autonomiczne, dla tego kraju przeznaczone. Najwyższą taką władzą w Galicyi jest Wydział krajowy, złożony z marszałka krajowego i sześciu członków. Ten Wydział krajowy wykonuje uchwały sejmu. Każdy powiat zaś ma swoją radę powiatową, jakoby sejmik, którego uchwały znowu wykonuje wydział powiatowy. Każda gmina wiejska lub miejska wreszcie ma swoją radę gminną. Naczelnicy gmin nazywają się po wsiach wójtami, po miastach burmistrzami, a we Lwowie i w Krakowie prezydentami miast.

Szkoły czysto polskie w Galicyi, które przez długi czas dawniejszy były w zaniedbaniu, w ostatnich czasach bardzo się podnoszą. Ilość ich wzrasta, chociaż po wsiach nie jest jeszcze dostateczną.

Oprócz licznych gimnazyów i dwóch znakomitych uniwersytetów w Galicyi, założono w Krakowie w roku 1873 Akademię umiejętności, której cesarz podarował z własnej szkatuły znaczny fundusz. Jest to stowarzyszenie uczonych polskich, które na całą Polskę jest najwyższą instytucją naukową.

Ponieważ w całej Austrii religia katolicka jest panująca, przeto i w Galicyi nigdy nie było prześladowania Kościoła takiego, jak w innych ziemiach rozdartej Polski. Biskupom krakowskim przywrócił cesarz Franciszek Józef tytuł książąt. Ufundował też nowe biskupstwo greckie katolickie w Stanisławowie.

Lwów jest jedynem miastem na świecie, w którem rezydują trzej arcybiskupi katolicy różnych obrządków: łacińskiego, greckiego i ormiańskiego.

Pod względem dobrobytu Galicya pozostała w tyle poza ~~innymi~~ dzielnicami, ale w ostatnich latach także i w ~~tem~~ kierunku robi postępy.

Kto panował w tych czasach i panuje dotychczas w Austrii? — Jakie były początkowe rządy cesarza Franciszka Józefa? — Co wydarzyło się Austrii w r. 1859 i jakie były następstwa? — Jaką wojnę prowadziła Austria w r. 1866? — Jakie były następstwa tej wojny dla Węgrów? — Jakie jest urządzenie państwa w Przedlitawii, do której należy Galicya? — Jakie swobody mają Polacy w Galicyi? — Jakie stosunki kościelne panują w Galicyi? Pod jakim względem stoi Galicya niżej od innych dzielnic Polski?

ZAKOŃCZENIE.

1. Czy skutek upadku kraju, upadł także naród polski?

Pomimo, że wszystkie ziemie polskie dzisiaj pod obcem znajdują się panowaniem, nie przestał istnieć naród polski.

Srogim uciskiem, grożeniem, podstępem przekonowaniem lub katowaniem nielitościwem starano się mu wydrzeć wiarę: on męczarnie ponosił, śmierci się nie lękał, pokusom mężnie się opierał i pozostał wiernym Kościołowi i Zastępcy Chrystusa na ziemi.

Prześladowano jego język, zabraniano nim mówić i pisać, malutkie dzieci karano, gdy niem przemawiały, szydzono z niego nielitościwie, a po stu kilkunastu latach takiego tępienia, język ten dzisiaj jest cudniejszym i sławniejszym, niż był w czasach niepodległości kraju.

Nie też dziwnego że naród ten nie wyrzekł się praw swoich do niepodległości, do wolności i do ziem, które mu przemocą wydarto. Nie dziwnego, że ani nie wyrzeka się nadziei, iż je odzyska, ani nie szczędzi starań, aby do tego doprowadzić.

W czasie rozbiorów Polski, ludność Królestwa Polskiego obliczano na 12 milionów dusz. Dzisiaj jest samych Polaków, mieszkających tak w ziemiach polskich jak i za granicą 20 do 25 milionów. Tyleż jest też Rusinów, których trudno obliczyć, gdyż Moskale, u których najliczniej mieszkają, po większej części za Rosyan ich uważają. Spora nadto liczba Litwinów uzupełnia ludność w ziemiach Polsce wydartych do takiej potęgi, że odzyskawszy niepodległość, utworzyłaby ona mocarstwo pierwszorzędne w Europie.

Ważniejszą rzeczą jest, że wrogom nie udało się zgniebić ducha narodu. Przeciwnie: w każdej gałęzi wiedzy, w literaturze, w sztuce i w nauce Polacy właśnie w okresie swojej niewoli wznieśli się do największych wyżyn i w niczem nie ustępują obcym narodom.

Dzieła poetów polskich, zwłaszcza Adama Mickiewicza, tłómaczono na wszystkie języki europejskie. Zasłynęły obok niego całe zastępy poetów: Krasiński, Słowacki, Zaleski, Małczewski, Goszczyński, Pol, Kondratowicz, Odyniec, Garczyński, Witwicki, Korsak, Chodźko, Siemieński, Fredro, Morawski, Gorecki, Ujejski, Lenartowicz, Brodziński, Asnyk, Duchińska, Bartosó-

wna, to dawniejsi, w XIX wieku wslawieni obok innych, a i najnowsze czasy obfitują w poetów polskich; żyją ich zastępy dzisiaj także i wzbogacają naszą literaturę.

ZYGMUNT KRASIŃSKI

Powieść polska stanęła niezmiernie wysoko i znane nie tylko Polakom, ale i zagranicą są nazwiska Krasińskiego, Korzenińskiego, Grabowskiego, Czajkowskiego, Kaczkowskiego, Rzewuskiego, Chodźki, Dzierżkowskiego, Łozińskich, Szaniawskiego, Orzeszkowej, Prusa, Sienkiewicza i wielu, bardzo wielu innych.

Nazwisko żyjącego dziś pisarza i patryoty Henryka Sienkiewicza bardziej jest w świecie znane i wsławione, niż jakiegokolwiek pisarza jakiegokolwiek innej narodowości.

Wslawili się kaznodzieje nasi Hołowiński, Antoniewicz, Prusinowski, Kajsiewicz, Chomicwski, Semeneńko, Jełowicki, Feliński i inni. Mówców znakomitych politycznych wydała Galicya, — bo gdzie indziej nie mieli oni do wsławienia się sposobności.

Z dziejopisarzy znakomicie zasłużyli się Lelewel, Moraczewski, Schmitt, Wróblewski, Szajnocha, Szujski, Morawski, Bielowski, Kalinka, Pawiński i inni.

Z filozofów zasłynęli Trentowski, Libelt, Cieszkowski, Kremer, ks. Semeneńko i inni.

W naukach przyrodniczych i matematyce odznaczyli się Gąsiorowski, Teichman, Czerwinski, Zejszner, Waga, Alth, Nowicki, Wróblewski, Żmurko, Niewęglowski, Sągajło, Baraniecki, Żebrawski.

Z polskich malarzy sławę zyskali w całej Europie Grottger (głównie rysownik).

Matejko, Siemiradzki, Brandt, Kossak, Pochwalski, Żmurko, ale obok nich kilkadziesiąt innych wielkim odznaczyło się talentem.

Z kompozytorów muzycznych Chopin, Moniuszko i Paderewski zyskali sławę Europejską; mnóstwo in-

Artur Grottger.

nych, zwłaszcza w czasach najnowszych, również coraz to więcej się wślawia.

Jan Matejko.

no jej katedrę chemii na uniwersytecie.

Generałowie nasi i wojskowi odznaczyli się we wszystkich wojnach europejskich w pierwszej połowie XIX wieku. Wielu znakomych ministrów i mężów stanu wydała Galicya, bo gdzieindziej do tak wysokich urzędów nie dopuszczano Polaków (oprócz chwilowo w Rosyi w początkach panowania cara Aleksandra I).

A wszystko to, to tylko drobna cząstka nazwisk wślawionych; było i jest ich bez porównania więcej na

Artyści dramatyczni i śpiewacy operowi, jak Helena Modrzejewska, bracia Reszkowie, Sembrich Kochańska, Mierzwiński, Bandrowski i inni, na scenach całego świata cywilizowanego odnosili tryumfy największe.

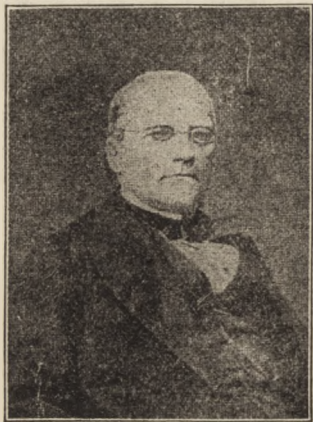
Pani Curie Skłodowska w Paryżu odznaczyła się swoimi wynalazkami w dziedzinie chemii i odda-

Fryderyk Chopin.

udowodnienie, że naród nasz żyje i w każdej gałęzi nauki, sztuki i literatury w pierwszych stoi szeregach najwięcej wsławionych mężów.

Być może, że w epoce upadku naszej ojczyzny, w okresie panowania Sasów i Stanisława Augusta, naród nasz okazywał się niezdolnym do rządów kraju. Ale był to tylko chwilowy upadek, aby potem tylko tem świetniej zabłysła jego żywotność także i pod tym względem!

Stanisław Moniuszko.

Oto już ułożenie i ogłoszenie Konstytucyi Trzeciego Maja udowodniło, że nikt na świecie lepiej od narodu polskiego nie potrafi ocenić potrzeb kraju i sposobów do ich zaspokojenia. Później zaś, tak w Księstwie Warszawskim, jak w krótko trwającej Rzeczypospolitej Krakowskiej, jak wreszcie i w Królestwie Polskiem Kongresowem, o ile do tego dopuszczono, znakomite

świat miał dowody, że Polacy umieją się rządzić.

Wie też dzisiaj świat cały, że Polacy są narodem żyjącym, że krzywdą niesłychaną im się dzieje ze strony państw zaborczych, że dopóty sumienie Europy nie może być spokojne, a plama ciężać będzie na postępie i cywilizacyi owej części świata, dopóki Polska praw swoich nie odzyska, a naród polski nie stanie się napowrót niepodległym panem ziem swoich własnych.

2. Polacy w Ameryce.

Na zakończenie wypada nam jeszcze zapoznać się nieco z życiem Polaków w Ameryce.

Kiedy Stany Zjednoczone prowadziły wielką swoją wojnę o niepodległość, wybitni dwaj Polacy wzięli udział w tej wojnie i oddali temu krajowi niemałe usługi.

Oprócz Tadeusza Kościuszki, o którego zasługach już wiemy (patrz str. 379) odznaczył się także Kazimierz Pułaski. Po upadku konfederacji barskiej, której był jednym z najgłówniejszych członków, przybył z przyjacielem swoim Maciejem Rogowskim w lecie 1777 r. do Ameryki, i przywiózł Washingtonowi list polecający od Franklina, otrzymany w Paryżu. Tu wkrótce powierzono mu kilka ważnych zleceń, z których wywiązał się tak znakomicie, że niebawem został mianowany generałem brygady. Po niejakiem czasie (w r. 1778) utworzył „legion Pułaskiego“ z 68 ułanów i 200 piechoty; z tym później odznaczył się w całym szeregu bitew. Dnia 23 października 1779 w bitwie pod Savannah, Ga., przy bohaterskiej obronie re-duty, Pułaski śmiertelnie ranny, został przeniesiony na statek, gdzie umarł i ciało jego wrzucono w morze. Miał lat 32, kiedy poległ. Postawiono mu piękny pomnik w Savannah.

Amerykanie pamiętają dobrze zasługi tych obydwu wielkich Polaków i często o nich wspominają.

Liczniej zaczęli przybywać Polacy do Stanów Zjednoczonych po nieszczęśliwym upadku powstania 1831 roku. Pierwsza ich gromadka licniejsza przybyła podobno dopiero w r. 1834; przyjęto ją odrazu gościnnie.

Potem już co roku przybywało do Ameryki po kilkaset, czasem i parę tysięcy Polaków. Emigracya ta jednak wzrosła znacznie dopiero po powstaniu styczniowym 1864 roku i odtąd corocznie liczy się na tysiące.

Polacy, przybywając do tego kraju i znajdując tu jakiekolwiek zatrudnienie, zazwyczaj usiłują tworzyć w miastach i miasteczkach osady, a skoro dosyć czują się silnymi, starają się o duszpasterza, przy którego pomocy przedewszystkiem budują kościół, a przy nim polską szkołę parafialną.

Zdumiewają się nieraz innonarodowcy nad nadzwyczajną skrzętnością, ofiarnością i starannością Polaków przy zakładaniu takich parafij.

Z czasem ludność polska w różnych Stanach Rzezypospolitej Północno Amerykańskiej tak się wzmo-gła, że dzisiaj liczy około półtrzecia miliona dusz. Z pomiędzy wielkich miast, najwięcej ludności polskiej liczy miasto Chicago, Ill., (przeszło 200,000), a za niem idą: Bufallo, N. Y.; Milwaukee, Wis.; Detroit, Mich.; Cleveland, O.; Philadelphia, Pa.; Pittsburg, Pa.; St. Paul, Minn.; Baltimore, Md.; Toledo, O.; St. Louis, Mo. i t. d.

W Chicago jest jedna parafia polska, o której powiadają, że jest najliczebniejsza w świecie. Jest to parafia św. Stanisława Kostki. Ale w samym Chicago i najbliższej okolicy jest przeszło 20 polskich kościołów, a między tymi niektóre bardzo wspaniałe. Również i w innych wielkich miastach w Stanach Zjednoczonych wybudowali Polacy kościoły nadzwyczaj okazałe, kosztem setek tysięcy dolarów.

W około tych polskich kościołów skupia się życie religijne i narodowe polskie. Tworzą się najrozmaitsze

Towarzystwa tak kościelne, jak i patryotyczne, tak Niewiast, jak Mężczyzn; tak starszych, jak młodzięży. Nierzadkie są towarzystwa dramatyczne, liczne umundurowane towarzystwa wojskowe, różne towarzystwa śpiewackie, sokołów i t. p.

Nieraz te towarzystwa łączą się w większe organizacje, liczące po kilka, kilkanaście i kilkadziesiąt tysięcy członków, a mające na celu już to niesienie pomocy na wypadek choroby lub śmierci członków, już to różne narodowe lub patryotyczne prace.

Tem, co się dzieje w kraju, żywo interesują się wszyscy Polacy w Ameryce. Ilekrotnie zajdzie jakaś potrzeba doraźnej pomocy, np. w czasach klęski głodu lub powodzi w kraju, pożaru kościoła i t. p., Polacy w Ameryce zawsze okazują się hojnymi i ofiarnymi, a zarządzając składki między sobą, tysiące dolarów wsparcia wysyłają do kraju.

Początkowo zajmowali się przybysze polscy w Ameryce głównie najcięższą pracą wyrobniczą, w kopalniach, w fabrykach i t. p. Stopniowo zaczyna się jednakowoż podnosić gospodarstwo rolne uprawiane przez Polaków, handel polski, a w ostatnich czasach nieco i przemysł. Także w polityce amerykańskiej coraz to żywszy biorą udział Polacy i zajmują coraz to ważniejsze urzędy miejskie, lub stanowe. Nie jest ten udział jeszcze tak wybitny, jakim być powinien w stosunku do ich ludności.

Mają też Polacy w Ameryce swoją prasę, a mianowicie 5 gazet codziennych (2 w Chicago, 1 w Milwaukee, 1 w Buffalo i 1 w Detroit) i około 40 gazet tygodniowych.

Polacy w Stanach Zjednoczonych odznaczają się swem przywiązaniem do wiary i narodowości. Nie zapominają o ważniejszych pamiątkach narodowych i wszędzie urządzą stosowne obchody. Kościuszcze wystawili niedawno trzy pomniki: w Chicago (dłuta Polaka, p. Chodzyńskiego), w Milwaukee i w Cleveland.

Większe organizacje rządzą od czasu do czasu swe Sejmy, czyli zebrania, na których niejednokrotnie radzi się nad wspólnem dobrem wszystkich Polaków w Ameryce, np. nad utrzymaniem narodowości polskiej, nad podniesieniem oświaty, opieką nad przybyszami, i t. p.

Na konferencję pokojową w Hadze zwołaną w r. 1899 przez cara Mikołaja II, wysłali Polacy z Ameryki „Memoryał“, t. j. dokument przedstawiający krzywdy dziejące się Polsce od lat stu przeszło i jej prawa do odzyskania niezależności.

Odbyły się także trzy tak zwane kongresy katolickie polskie w Ameryce, na których radzono głównie nad wyrugowaniem nieszczęsnej schizmy, jaka powstała przed kilkunastu laty, nad ożywieniem wiary w niektórych kołach, które dla niej obojętnieją i nad środkami do podnoszenia szkolnictwa i oświaty.

Na trzecim z tych Kongresów uchwalono przedstawić Ojcu świętemu (wówczas Leonowi XIII) prośbę o mianowanie polskich biskupów w Ameryce. Ułożono stosowną prośbę i tę przedstawił delegat Kongresu papieżowi Piusowi X, gdyż Leon XIII umarł w tym czasie.

W r. 1895 z polecenia Ojca świętego przybył do Ameryki JE. ks. Arcybiskup Symon (jeden z męczenników i wygnańców prześladowań rosyjskich), ażeby

osobiście zapoznać się z potrzebami duchownemi Polaków w Ameryce. Bawiąc tu kilka miesięcy, zwiedził ks. Arcybiskup Symon wszystkie prawie najglówniejsze parafie, poczem złożył Ojcu Świętemu bardzo pochlebny raport o Polakach w Ameryce.

Tak więc i w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej mieszka dużo Polaków, którzy, pozostając wiernymi Kościołowi i Ojczyźnie swojej, gotowi są na każde zawezwanie swojej Ojczyzny wystąpić z pomocą lub działaniem, jakiem tylko będą mogli się jej przysłużyć. Wszyscy wierzą mocno, że ich Ojczyzna niepo-
dległość swoją odzyska.

Wszyscy zaś Polacy, na całym świecie, tak w kraju jak i na obczyźnie gorąco pragną, aby to jak najrychlej nastąpiło, starają się na to być przygotowani i przy każdej sposobności, na obchodach, na zebraniach swoich, na wszelkich uroczystościach, wznoszą chóralne śpiewy błagalne:

Boże, coś Polskę przez tak liczne wieki
Otaczał blaskiem potęgi i chwały,
Coś ją zasłaniał tarczą Swej opieki,
Od nieszczęść, które przygnębić ją miały:
Przed Twe ołtarze zanosim błaganie,
Ojczyznę, wolność racz nam wrócić, Panie!

KONIEC.

SPIS ROZDZIAŁÓW.

CZĘŚĆ PIERWSZA.

Dzieje przedchrześcijańskie.

	Strona
I. O Słowianach	5
II. Bajeczne dzieje Polski	16

CZĘŚĆ DRUGA.

Polska pod panowaniem chrześcijańskich Piastów. (962—1386).

I. Okres tworzenia królestwa polskiego i rozszerzania jego granic, (962—1138)	29
Mieczysław I (962—992)	29
Bolesław I Chrobry (992—1025)	36
Mieczysław II i Kazimierz Odnowiciel (1025—1058)	48
Bolesław II Śmiały i Władysław Herman (1058—1102) ..	55
Bolesław III Krzywousty (1102—1138)	64
II. Polska w podziałach (1138—1296)	74
Synowie Bolesława Krzywoustego	74
Leszek Biały i Władysław Laskonogi	84
Bolesław V Wstydlivy (1227—1279)	95
Od Leszka Czarnego do śmierci Przemysława (1279—1296)	110
III. Zjednoczenie Polski i szerzenie jej granic (1296—1386)	118
Wacław i Władysław Łokietek (1296—1333) ..	118
Kazimierz Wielki (1333—1370)	130
Ludwik — Bezkrólewie — Jadwiga (1370—1386)	138

CZĘŚĆ TRZECIA.

Polska, Ruś i Litwa pod panowaniem Jagiellonów. (1386—1572).

I. Okres pięciu pierwszych Jagiellonów (1386—1506)	149
Władysław Jagiełło (1386—1434).....	149
Dwaj synowie Władysława Jagiełły (1434—1492).....	161
Jan Olbracht i Aleksander (1492—1506).....	173
II. Zygmuntowski czasy (1506—1572)	180
Zygmunt I Stary (1506—1548).....	180
Zygmunt II August (1548—1572).....	200

CZĘŚĆ CZWARTA.

Polska pod królami wolno obranymi. (1572—1795).

I. Okres dwóch pierwszych królów elekcyjnych (1572—1586)	217
Bezkrólewie i Henryk Walezy (1572—1576).....	217
Stefan Batory (1576—1586).....	225
II. Okres panowania Wazów (1587—1668)	239
Zygmunt III Waza (1587—1632).....	239
Władysław IV Waza (1632—1648).....	265
Jan II Kazimierz Waza (1648—1668).....	279
III. Okres panowania dwóch „Piastów” (1669—1696)	301
Michał Korybut Wiśniowiecki (1669—1673).....	301
Jan III Sobieski (1674—1696).....	306
IV. Okres panowania Sasów (1696—1763)	326
August II Mocny (1697—1733).....	326
Stanisław Leszczyński.....	339
August III (1735—1763).....	342
V. Okres panowania Stanisława Augusta (1763—1795)	347

CZĘŚĆ PIĄTA.

Dzieje porozbiorowe Polski.

I. Czasy napoleońskie	393
II. Królestwo Polskie (Kongresowe) (1815—1830)	421
III. Powstanie Listopadowe (1830 i 1831)	431
IV. Od r. 1831 do roku 1863	446
V. Powstanie 1863 r. i jego następstwa	465
Zakończenie	477

